

PhD THESIS

URBANIZÁLÓDÓ PARASZTOK?

**A falusi élet mintái Padova környékén
a 20. században**

(URBANISING PEASANTS? PEASANT LIFE IN PADUE)

written by:

PAÁL ZSUZSANNA

**LANGUAGE OF THE ORIGINAL TEXT:
HUNGARIAN**

Budapest (Hungary), 2003

A mű elektronikus változatára a Creative Commons - Attribution-NonCommercial-NoDerivs (Nevezd meg!-Ne add el!-Ne változtasd!) licenc feltételei érvényesek: a művet a felhasználó másolhatja, többszörözheti, amennyiben feltünteti a szerző nevét és a mű címét, de nem módosíthatja, nem dolgozhatja át és kereskedelmi célra sem használhatja fel. A műre vonatkozó felhasználási feltételek részletes szövege az alábbi címen tekinthető meg: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/deed.hu>

TARTALOM

ELŐSZÓ

BEVEZETÉS

I. FEJEZET: MÓDSZERTANI KÉRDÉSEK

Kutatási előzmények

A parasztgazdaság

A család és háztartás

Mentalitás, életmód, élettörténetek

A kutatás módszerei és forrásai

Anyaggyűjtés és élettörténetek

Az átalakulás folyamata

A háztartási csoport

II. FEJEZET: A HELYSZÍN

Nagy Velence lényegi vonásai

Demográfiai- és ökológiai adottságok, statisztikák

A mezőgazdaság alakulása

Történeti áttekintés

A „nagy átalakulás”

A padovai parasztság kulturális típusa

III. FEJEZET: GAZDÁLKODÓI ÉLETPÁLYÁK BEMUTATÁSA

Tejtermelők

Bellon-család

Ceron-család

Maggiolo-család

Fabris-család

«Kétlaki» parasztesaládok

Rozzato-család

Trevisan-család

Allegro-család

Önellátók

Paccagnella-család

Boaretto-család

IV. FEJEZET: GAZDASÁG ÉS CSALÁD EGY VÁLTOZÓ VILÁGBAN

Család és tanyarendszer közti viszony a történelemben

A városi és a tanyasi ember

A nagycsaládos gazdálkodástól az őstermelői magángazdálkodásig.

Bérlőkből magángazdálkodók.

A gazdálkodás egyes vonásai

Parasztagazdaság, paraszti üzem

A padovai nagycsalád változása

Elkülönült szerepek a nagycsaládban

Kapcsolatok a családban és a környezettel

A családi élet új etnográfiai kontextusa
Párválasztás és házasságkötés
Szétválás
Szülők és gyermekeik

V. FEJEZET: A MINDENNAPI ÉLET

«Casa contadina» – A ház és környezete
A Bellon-ház
Házbelső és egyéb terek
«Padovani, polentoni!» Táplálkozás és konyha
A helyi konyha jellemzése
Megőrizve újítók
Az étkezés egykori rendje
A kukorica, a padovaiak „kenyere”
A búzakenyér
A disznóvágás
A tej és a tejtermékek
Rizs, tészta és mártások
Hüvelyesek és zöldségfélék
A kávé, a bor és a fűszerek
A Bellon-konyha felszerelése
Kelengye és öltözet
Margherita kelengyéje

ÖSSZEFOGLALÁS

Kulturális típus és folyamatos változások
Az olasz-magyar összehasonlítás lehetőségei

IRODALOM

Népszámlálások, statisztikai kiadványok

FÜGGELÉK

Adatközlők jegyzéke és genealógiai ábrák
Glosszárium – Idegen kifejezések jegyzéke

ADATTÁR

Előszó

Általában az olaszokról sok mindent nem is sejtünk mi magyarok, pár közhely kavarog a fejünkben velük kapcsolatban, s csak egy-egy, főúttól félreeső vidékre elvetődve döbbenhetünk rá, hogy a valóság ettől a képtől mennyire eltér. Nyelvük, gesztusaik, vérmérsékletük, és még sok minden más, bizony idegenül hat, de van sok ismerős jelenség is egy magyar számára ezen a vidéken. ... A városi forgatagot maga mögött hagyó néprajzkutató előtt különösen meglepő váratlansággal tárul fel a mindennapok sokszínűsége falun, vidéken, vagy ahogy a legutóbbi években célszerű nevezni e lakott képződményt, a „rurális-urban kontinuum”-ban, a várost körülölelő településgyűrűben. Mert bár itt, a Velence régió szívében a hagyományos paraszti és a „modern” nagyvárosi életmód egymással való érintkezése nem újkeletű, hanem évszázados múltra tekint vissza. Mégis, ha közelebbről megnézzük, kapcsolat mintha alig lenne köztük.

A MÖB és a TEMPUS ösztöndíjaival Padovában töltöttem az 1992-es év végét és az 1993-as év első felét. Az első ismeretségek, beszélgetések és könyvtári olvasás, egyetemi órák látogatása révén személyes tapasztalatokra kezdtem szert tenni, s ezt hamarosan egy terepmunka körvonalazódása követte. Arra lettem kíváncsi, mennyire van jelen még és mire terjed ki a hagyományos életmód ebben az első látásra is rendkívül dinamikus és felgyorsult, ezzel egyidejűleg kulturálisan oly heterogénnek tűnő közegben. Úgy tűnt, hogy a közelmúltig fennmaradt nagycsaládok életvitele közelebb van még a hagyományos mintákhoz, mint a már véglegesen urbanizálódottakhoz.

A padovai városszéli lakhelyemről – ahonnan napi rendszerességgel indultam gyűjtésre – a vonzáskörzetben működő s még könnyen megközelíthető parasztgazdaságokat igyekeztem találni. Adatközlőimre kalandos úton akadtam. Első adatközlőmhöz a padovai egyetem néprajz szakjának rendhagyó hallgatója, egy 60 éves nyugdíjas közgazdász vezetett el. Ő Vicenzában lakott, ezért kezdtem a gyűjtést annak perifériáján, *Settecában* Irma Fabrisnál, az ő lánya közgazdászom feleségének kolléganője volt a helyi iskolában. Vicenza 30 km-re van Padovától, a közlekedés sok időt elvesz, ezért arra kellett törekednem, hogy közelebb keressek parasztcsaládokat. Egy építési vállalkozótól béreltem kis lakást, ő helybeli születésű lévén tájékozott volt, két aktív parasztcsalád címét kaptam meg tőle. Kezdetben jelentős akadályokkal találtam magam szembe, ellenállást és mindenáron való bizonyítani akarást tapasztaltam mindkét család részéről. Ennek oka csak később lett világos előttem. Az építési vállalkozó és a két család hivatalos jellegű kapcsolatban álltak egymással. A családok kezelésében álló földek művelésből való kivonását szerette volna elérni az építési vállalkozó, az egyik család esetében a földek tulajdonosa megbízásából. Csak akkor sikerült bizalmukat megnyernem, mikor rájöttek, nem vagyok ügynök, és a lakás bérletén kívül semmiféle kapcsolatban nem állok a vállalkozóval, akinek érdekeivel az övéik ütköztek. Ez a két család irányított még további két családhoz. Lakókörnyezetemben szerzett baráti kapcsolataim révén két újabb családhoz juthattam el, valamint a helyi (Szent Istvánunkról elnevezett plébánia!) káplánja révén is egyhez. Az egyik családdal egy szerencsés véletlen folytán kerültem kapcsolatba. Hirtelen jött eső elől húzódtunk be kerékpárunkkal a gátról egy nagy öreg ház eresze alá kisfiammal. Szombati programunkat meghíúsulni látván, bosszús voltam. Épp ebédelő lévén, a háziak mind asztalnál ültek, észrevettek és behívtak. Szinte egy szempillantás alatt barátságot kötöttünk, másnapra már hivatalos is voltam a gazdával való beszélgetésre.

Külföldiként jelentem meg adatközlőim előtt, és egy olyan országból jöttem, amelyikről – meglepetésemre – sokat tudnak, és amelynek eseményeit érdeklődéssel követték és követik ma is. Megmagyarázhatatlan szimpátiával viseltetnek a magyarok iránt. Mindezek a körülmények könnyítették a körükben való mozgást. Azonban adatközlőimnek, minden igyekezetük

ellenére, nehezükre esett az irodalmi olasz nyelvet beszélni. A tájnyelvet, vagy jobb esetben a regionális olaszt használták, és nem a hivatalos *olaszt*, én pedig azt ismerem. Egyes adatközlők beszédét némi ráhangolódás után követni lehetett, másokhoz mindkét nyelv ismerőjével, tolmáccsal mentem el, mindaddig, míg fokozatosan én is meg nem értettem egyes tájnyelvi fordulatokat. Ha mások nem is, de a gyerekek kétnyelvűek a családokban, sokszor fordultam hozzájuk egy-egy szó magyarázatáért. A megértés másodszor a leírásakor okozott nehézséget. A kérdéses pontokat utólag levélben, személyesen, vagy telefonon tisztáztam. Mindezek a körülmények a külföldi terepmunka velejárói és nem árt, ha a gyűjtő e nehézségek tudatában van.

Az életüket elmesélőkkel az intenzív terepmunka után sem szűnt meg a kapcsolatom. 1994 és 1999 között padovai adatközlőimmal való ismételt találkozások alkalmával életük változásairól is tudomást szerezhettem. Beszámoltak magánéletük újabb fordulatairól és a gazdálkodásukat érintő fejleményekről, sorsukat azóta is követem. A terepmunkát csak 1999 óta tekintem lezártnak, az azóta történt levélváltások és telefonálások lényegében nem gazdagították az addigi eredményeket újabb adalékokkal, csupán a meglévők pontosítását szolgálták. 1994 utáni kiutazásaim viszont nem csak az adatközlőkkel való folyamatos kapcsolattartás miatt voltak elengedhetetlenek, hanem azért is, mert fokozatosan megismerhettem az olasz szakirodalmat és idehaza elérhetetlen kiadványokat nézhettem át.

Végezetül, köszönetemet szeretném kifejezni azoknak – és nincsenek kevesen! –, akik hozzájárulása nélkül ez a dolgozat nem születhetett volna meg. Mindenekelőtt témavezetőmnek mondok köszönetet, aki egész eddigi pályafutásom jó ismerője. Sárkány Mihálytól néprajz szakos diákként első év végi gyűjtésünk (egyben első néprajzi próbatételünk) óta számos szempontot kaptunk és kutatói hozzáállást leshettünk el évfolyamtársaimmal együtt. A Somló közelében, Noszlopon 1987 nyarán, irányítása alatt eltöltött hét mindannyiunknak jelentős útravalóval szolgált. Életpályák és kapcsolathálók címet viselte az a kutatási terv, melyben részt vettünk zöldfülű tanoncokként, és falusiak élettörténeteinek lejegyezése volt a dolgunk. Meggyőződésem, hogy ott a Somló tövében is tanárunk irányításával egy közösségtanulmány elképzelései körvonalazódtak. Bár kimerítőnek és lelkileg megterhelőnek tartottam az addig idegen és koros emberek élettörténeteinek végighallgatását, felismertem a módszer összetettségében rejlő erőt és egyetemi tanulmányaim befejezéséül írott szakdolgozatomban is ezt a gyűjtési módszert választottam. A falusias jellegét ma is őrző nagy-budapesti település kisközösségében (Rákospalotán) gyűjtött élettörténeteket dolgoztam fel, szintén Sárkány Mihály témavezetésével. Évekkel később, amikor Olaszországban voltam ösztöndíjas, padovai kinttartózkodásom közben is telefonon, majd a doktori téma kiválasztásától fogva rendszeresen órákat töltöttünk el a témáról beszélgetvén. Sárkány Mihály az írás egyes változatainak elolvasásakor számos tanáccsal és javaslattal látott el az elmúlt években. Jó pedagógiai érzékkel átsegített a nehézségeken, biztatott és töretlenül hitt abban, hogy a magam állította követelményeknek megfelelek. Hoffmann Tamás, a doktori iskolában tanárom tudományos tapasztalatai és európai kitekintése, történelmi távlatok iránti érzéke tágitotta látásmódomat. Készülő munkámból ő is olvasott részleteket és saját kutatásaiból rendelkezésemre bocsájtott néhány közlést. Szempontjaival témám továbbgondolásában segített még Paládi Kovács Attila PhD-programvezető és Kocsis Gyula is. Sokat köszönhetek adatközlőim családjainak, akik munkám lényegét megértvén időt szakítottak a hosszú beszélgetésekre, lehetőséget adtak arra, hogy mindennapjaiknak részese lehessen, tájékoztattak életük sok (olykor intim) részletéről is. Újabb olaszországi útjaim során vendégül láttak, és mindig oly őszinte barátsággal és testvéri szeretettel fogadtak, hogy szinte feledtették a köztünk húzódó valóságos és szimbolikus határokat. Különösen sok időt töltöttem a Bellon-családnál, ezért Gelindo Bellon felesége, Margherita Peroni nevét szeretném külön is megemlíteni. Rendkívüli egyéniségével nagy hatást tett rám, emlékezőképessége lebilincsel,

talán csak bölcsességét és szeretetét értékeltem ennél többre. Kérésemre Bruno Bellon pedig készségesen küldött elektronikus levelekben számos további, édesapja gazdaságára vonatkozó adatot és felhívta a figyelmemet egyes statisztikai internet-oldalakra. De más padovai családtagok és barátok interneten át nyújtott segítségét is meg kell említenem, elsősorban Fabio Rozzatoét és Rosanna Bassoét. A cassinoi egyetemen Sonia Giusti és a messinai egyetemen Pasquale Fornaro, Mario Bolognari és Francesco Faeta segítségével (könyvtárhasználat biztosítása és másolatok elkészítése), valamint a velencei egyetemen Ulderico BERNARDItól kapott könyvek nélkül az olasz szakirodalmi tájékozódásom gyéresebb lett volna. Szinte minden forrásom olasz nyelvű volt. A magyar szöveg helyesbítésében több kollégám és Maleczki József is segítségemre volt.

Nem utolsósorban megköszönöm családomnak, hogy – a hosszúra nyúlt feldolgozás és írás miatt – gyakori elfoglaltságomat türelemmel viselték és mindvégig szeretettel biztattak. A feszült pillanatokban megértésükről biztosítottak és mindenkor tapintatosan támogattak.

Bevezetés

Velence régióban (*Regione Veneto*)¹ Padova tartományon belül, e város környékén folytattam terepmunkát. Más nyugat-európai régiókhoz képest a padovai földművesek csak mostanra kerültek „nyílt konfliktusba” az ipari társadalommal.² A többi olasz tájegységre vonatkozó kutatások fényében három dolgot emelhetünk ki a 20. század végi padovai parasztságról, ezek az iparkodás, törekvés az autonómiára és a munka tisztelete. Életük legfontosabb rendező elve még a nyolcvanas években is a hagyományhoz való hűség. A föld megőrzése, az ahhoz őket fűző szoros kapcsolat, az apáik felhalmozta és nekik átadott tudás, az önálló megélhetés lehetőségének folytonossága, a fokozatosan gyarapodás, az „arányok és mértékek” mindenkor tiszteletben tartásával, mindez együtt jelenti számukra a boldogulás útját. Mindenki máshoz hasonlóan gyarapodni szeretnének és autonómiára vágnak mint a korábbi évszázadokban is minden ősük vágyott. Csak mostanra kényszerpályára kerültek. A padovai földművesek önállóságról és függőségről alkotott elképzeléseit pedig jól illusztrálják egy adatközlő szavai: „Elsősorban azért szeretem a földműves életet, mert itt senki nem parancsol nekem. Olyan napirendet alakítok ki, amilyen nekem tetszik. Ez a gyárban nem így van. Itt csak a munkámat kell elvégeznem, nekem nincs főnököm!”³

Felfigyeltem egy gyakorta elhangzott mondatra. A „*Rimboccare le maniche*” kifejezés minden adatközlő száját elhagyta valamikor a beszélgetéseink során. Jelentése: nekigyürkőzni. A szóösszetétel kifejezte azt az erőfeszítést, melyet az ember a gyarapodás reményében összeszorított foggal, a fáradságot nem sajnálva fejt ki. Adatközlőim generációja, azaz a 20. század első harmadában születettek az ötvenes években láttak először esélyt arra, hogy pusztán a maguk erejéből, „nekigyürkőzve”, de hagyományos életmódjuk kereteit fenntartva nagyot lépjenek előre. Ehhez hasonló fejlődésre ősiknek azelőtt soha nem volt lehetőségük. Itt Közép- és Dél-Európa határán, a Pó-síkság keleti felén nekigyürkőznek az utolsónak maradt parasztok. Küldetést teljesítenek, mintha saját ősik előtt szeretnék bizonyítani, hogy amit akkor nem lehetett elérni, azt ők ma elérik. Elképzeléseik nem voltak minden alap nélkül, az 50-es évektől a magángazdálkodókat támogató jogi rendezések léptek életbe. Ezek által átmenetileg megteremtődtek a mezőgazdasági termelés jobb körülményei.

Azonban a földművesek megélhetésének megszokott útjai azóta mind jobban el lettek torlaszolva. Az évek múlásával számuk Padova környékén is egyre csökkent. Egyre nehezebben tudtak és tudnak a megszokott keretek között valamiképpen „boldogulni”. Az urbanizáció (mely esetükben sem csak a város területi szempontú terjeszkedését jelenti, hanem a környező falusi életre való egyre növekvő mértékű városi befolyást is) és a gazdaság monetáris logikája egyre kevésbé teszi lehetővé, hogy a parasztgazdaság viszonylag független termelési szféra maradjon. Ezért a falun élők különböző és egyedi stratégiákhoz folyamodnak.

Voltaképpen a „nagy átalakulás” – POLÁNYI Károly kifejezésével élve⁴ – dolgozatom fő tárgya. POLÁNYI elmélete szerint a piacgazdaság kialakulása és működése a természetet és az embert árucikké változtatja, alárendeli a piaci mechanizmusoknak. A „nagy átalakulás”

¹ Az olasz *Veneto* Régió (*Regione Veneto*) közigazgatási alegységei, a provinciák a következő városok köré rendeződnek: Velence, Padova, Verona, Treviso, Belluno, Rovigo, Vicenza.

² MENDRAS H. 1973:3.

³ Marcello Ceron, adatközlő.

⁴ POLÁNYI K. 1997.

során a társadalom átszerveződik és a nyereségérdekeltség kezdi irányítani az emberi cselekedeteket. A gazdaság társadalmi ellenőrzése fokozatosan szűnik meg, végül a piac önszabályozó mechanizmusa kerekedik felül. Erre, a falun lezajló belső társadalmi átalakulásra helyezem a hangsúlyt. Dolgozatom így egy terjedelmesebb áttekintés a Padova környékén élő falusiak családjaira, gazdaságára és életmódjára irányuló vizsgálataimból. E földrajzi egységben a 20. század végén jellemző falusi élet mintáit a hagyományos gazdaságot fenntartó földművesek jelentik. Életmódjuk már a gyűjtés óta eltelt években is sokat változott. A családok árutermelése 1993-ban még dokumentálható volt, ma megszűnőfélben van. A tej – mint fő árucikk – előállításával mindannyian felhagytak. Az átalakulási folyamat ezzel vajon a végéhez közeledik?

A dolgozat szerkezete a következő. Az első fejezetben az olasz irodalom megközelítésmódjaival foglalkozom és választott módszeremet mutatom be. A második fejezet tárgya a tágabb és szűkebb helyszínen több szempontú (statisztikai, gazdaságtörténeti és demográfiai) elemző bemutatása. A harmadik fejezetben a családok életpályáit saját szavaimmal összefoglalva adom közre. Ezért döntöttem úgy, hogy a negyedik és az ötödik fejezetben a változások és a folytonosság élettörténetekben megmutatkozó megnyilvánulásait elemzem a szakirodalmi tapasztalatok tükrében. A családi élet, tárgyi környezet és gazdálkodás terén kibontakozó egyedi stratégiák a falusi élet mintáiként értelmezendők. Ezt követi az összefoglalás, a felhasznált irodalom jegyzéke és a függelék.

Úgy vélem, dolgozatom elé kívánczik néhány nyelvi szempontú és a szöveg közreadásával, valamint a terepmunka körülményeivel kapcsolatos megjegyzés. Az élettörténeti visszaemlékezéseket olasz terepen olasz anyanyelvűektől hallgattam végig és rögzítettem hangszalagra, olasz volt az olvasott szakirodalom többsége is. Mindkét idegennyelvi szövegtípust (az élőbeszéd regionális változatát és az írott szakszöveget) saját fordításban, értelmezésben és tartalmilag tömörítve adom elő a téma tárgyalása során végig. De nem kerülhettem el, hogy tájnyelvi kifejezések és terminusok is be ne kerüljenek írásom szövegébe. Arra törekedtem, hogy ezek ne uralják a szöveget. Ezért, a magyar olvasót eligazító szó- és kifejezéstartat, glosszáriumot kapcsoltam a dolgozathoz. A bevezetésben és a tárgyalásban egyaránt előforduló olasz szakszavakat és tájnyelvi kifejezéseket olasz-magyar elrendezésben tüntettem fel. Számos szakkifejezést pedig írás közben is megmagyarázok. Az olasz néprajzi terminológiát a magyarral nem minden esetben egyeztettem. E dolgozat keretében nem kerestem megoldást minden előforduló szó megfeleltetésére, de a későbbiekben elkerülhetetlen lesz a magyar szakkifejezések összevetése az olasz terminológiával.

A magyar köznyelvben nem használatos, vagy alig ismert olasz földrajzi- és családnevek írásakor a toldalékolás kötőjel nélkül és a magyar kiejtésnek megfelelő helyesírással történik. Például Maggiolók (*Maggiolo* – családnév), Selvazzanóban (*Selvazzano* – helységnev), Bacchiglionén (*Bacchiglione* – folyónév), Brentellához (*Brentella* – folyami csatorna).

A hivatkozásaimat az illető oldal alján helyezem el a könnyebb követhetőség érdekében. A lábjegyzetben megjelölt, vagy a szövegben bemutatott szakirodalmat, a dolgozatot követő bibliográfia tartalmazza. (Ha egy idézett szerzőnek más olyan művére találok irodalmi hivatkozást, melyet magam nem vehettem kézbe, az ilyen szerző művét címmel és kiadási évszámmal közlöm ugyan, de saját irodalomjegyzékembe nem veszem fel.) A családra és gazdaságra vonatkozó kutatások áttekintésekor – egyes ide vonatkozó magyar kutatások eredményeinek bevonásától eltekintve – szinte kizárólag olasz munkákra koncentráltam. Úgy tapasztaltam, hogy a témám szempontjából jelentős angolszász és francia szakirodalom az olasz néprajzi szakírók tanulmányaiban is jelen van. Nem törekedhettem a család terjedelmes nemzetközi néprajzi irodalmának ismertetésére. Inkább az volt célom, hogy a magyar etnográfusoknak e még ismeretlen európai régió vizsgálatához elengedhetetlenül szükséges

olasz nyelvű szakirodalmat áttekintően bemutassam. Emiatt a kelletténél kissé hosszabb lett a módszerekről szóló fejezet. Az eredetileg angol vagy francia nyelven írt közlést, monográfiát is az olasz (pl. DAVIS 1980), illetve a magyar fordításból (pl. MENDRAS 1973) ismertem meg. Az adatközlőktől származó szövegek közötti idézetek – melyek dolgozatomban magyar nyelven szerepelnek – eredetijét a legtöbb esetben csak a magnófelvétel tartalmazza, mivel a meghallgatáskor rendszeresen a magyar fordítást írtam le. (Ha a szövegben olykor olaszul jeleníték meg rövid részleteket, mindig fordítás kíséretében teszem.)

I. fejezet: Módszertani kérdések

Mottó:

„A Siegfried et le Limousin egyik alakja az 1920-as évek Németországában lovagolva úgy érzi, mintha még mindig a harmincéves háború idején élne. Egy-egy út vagy utca kanyarulatánál bárki ugyanúgy visszaélheti magát a múltba. Mert még az élenjáró gazdasági rendszerekbe is beleépül a maga maradék jelenlétével az egykori anyagi lét. Ez a maradék jelenlét szemünk láttára enyészik el, de csak lassan és sohasem egyformán. ... (...) ... vajon ennek az agyafürt okoskodásnak mi köze van a társadalom legalsóbb lépcsőfokán élő egyszerű emberek életéhez?

Nagyon sok, lehet, hogy minden, mert őket is beleépíti a játékába. ...”

Fernand Braudel⁵ (Pödör László fordítása)

Kutatási előzmények

Mind a közösségtanulmányok, mind az élettörténetek megközelítésmódjában számos tanulság rejlik a mai társadalmat kutató számára. Feltételezhető, hogy valamilyen kölcsönhatás is van a közösségtanulmányokat végzők és az élettörténeteket közlők szándékai és indíttatásai között. Az élettörténeti forrásanyagot gyűjtő, valamint a kisközösséget monografikus céllal feldolgozó szociálanropológiai kutatás (a közösségtanulmány megírása) érdekében komplex módszert alkalmazó etnográfus egyaránt a kulturális értelmezést szeretné tökéletesíteni, mert esetleg más módszerek alkalmazásának végeredménye nem elégíti ki. Az adatgyűjtés és a feldolgozás terén tapasztalható efféle hiányérzet megszüntetése a célja mindkét megközelítésnek. E módszerek képviselőit az sarkallja, hogy a terepmunkájukat mind személyesebbé tegyék és gyűjtőként intenzívebben vegyenek részt abban a kultúrában, melyet végeredményben „leírni” szeretnének.

A szociálanropológia tága értelmezett elemzési gyakorlata a közösségtanulmány. Nehezen képzelhető el, hogy egy közösség a maga teljességében leírható lenne. A mindennapi élet résztvevőjeként meg tudjuk figyelni a társadalmat, de az adatok soha nem elégségesek a teljesszerű hiánytalan megértéshez. Éppen ezért minden létező adatféleséget be kell vonni a vizsgálatba.⁶ De a komplex társadalmakban végzendő kisközösségekre irányuló vizsgálatoknál még ezen az úton sem biztosan érhetjük el célunkat, a kulturális modell maradéktalan megismerését. Ennek több oka közül kettőt emelek ki SÁRKÁNY Mihály áttekintéséből. Alapvetően alárendelt viszonyban állnak a falusi közösségek a komplex társadalmak „hivatalos” részével, valamint a lényegi jellemzők megállapítása helyett a kuriozitásokra irányul a kutatók figyelme.⁷

Az élettörténeti megközelítést az értelmező társadalomvizsgálat alkalmazott módszerének tekintik sokan. Rocco SCOTELLARO szerint egyedül az élettörténetek alkalmasak kulturális célú gyűjtésre, a kérdőívek erre teljesen alkalmatlanok.⁸ Az 1980-as évekre létrejött élet-

⁵ BRAUDEL, Fernand 1985: Az anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. XV-XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen. Gondolat. Budapest. pp. 561 és 565.

⁶ SÁRKÁNY Mihály véleménye, mely az Európai Ethnológia-doktori iskola „Közösségtanulmányok” c. szemináriumán hangzott el.

⁷ SÁRKÁNY M. 2000/A:52. (A tanulmány címe: *Komplex társadalmak szociálanropológiája.*)

⁸ SCOTELLARO R. 1954:8 (Manlio ROSSI-DORIA előszavából)

történeti forrásanyag, mondhatni, forradalmi jelentősége (nem csak Olaszországban), hogy megkérdőjelezte a népi kultúra kapcsán a „kollektív emlékezet” fogalmának további kizárólagosságát, és a „személyes emlékezés” nagyfokú hitelességére mutatott rá.⁹ MOHAY Tamás módszertani tanulságként hasonló következtetésekre jutott egyetlen parasztgazdaság „nagy számú individuális sajátosságának” elemzése végén. Monográfiájából, mely egy gazda aktív életszakaszát évtizedeken át követte nyomon, teljes élettörténetbe ágyazva ismerkedhünk meg egy folytonosan változó és a körülményekhez rugalmasan alkalmazkodó gazdasági stratégiával.¹⁰ Amikor MOHAY az „elemzés kisebb egységéhez” folyamodott, a falusi lét általánosan ismert tendenciáit, tipikusnak tartott eseteit egyetlen család példáján vezette le. Nem csupán a névtelenségből lép ki az így bemutatott parasztgazdaság és ölt testet maga a gazda is, hanem egy módszert is igazol a részletekbe menő bemutatás: ha rendszerező elvek mentén és valamilyen szisztematikus rendben jelennek meg életpályát elemző monográfiák, ezek átrendezhetik a néprajztudomány eddigi tapasztalatait, a „tipikus”, az „egyedi”, a „kollektív” és az „egyéni” fogalma új értelmet kaphat általuk. Tegyük hozzá, hogy bármely kulturális bemutatás az értelmezésre szánt jelenségek teljesen konkrét jelentésének megadásával válhat valóban „sűrű leírás”-sá, tudjuk GEERTZ óta.¹¹ Mi lehet egyértelműbb és konkrétabb a személyesen és egyénileg átélt, majd tolmácsolt és értékelt életutat elemző etnográfianál?

Olaszok körében végzett kutatások között számos olyan kísérleti munkát találhatunk, mely kisebb, közösségként felfogható egységeket vizsgál, vagy vet össze.¹² Sokszor önkéntelen merül fel a közösség olasz kutatójában, hogy élettörténeteket alkalmazzon.¹³ A két módszer ötvözésére példaként említendő és jól sikerült próbálkozás Maria MINICUCI *Qui e altrove* c. kötete.¹⁴ Egy Catanzaro melletti kis calabriai faluban, Zaccanopoliban élők és az innen Argentínába emigráltak családjaival készített élettörténeti interjúkat MINICUCI, ezeket más forrásokkal kiegészítve készítette el közösségtanulmányát.

Az 50-es és a 60-as években számos külföldi kutató járt olasz (elsősorban déli és középső) területeken, így számos antropológiai falu-monográfia született. E közösségtanulmányok szám-bavétele is több helyütt megtörtént.¹⁵ MINICUCI a nyolcvanas években közösségtanulmányt írván kisebb bibliográfiát állított össze azokból a közösségtanulmányokból, melyeket (elsősorban közép- és dél-olaszországi) terepen végzett kutatómunka alapján írtak olasz vagy idegen kutatók olaszul vagy más nyelven, főleg angolul.¹⁶ DAVIS pedig az egész mediterráneumon belül folytatott kutatásokat elemzi.¹⁷ DURAND-DROUHIN és szerzőtársa pedig az Európában végzett összes közösségtanulmányt áttekintik.¹⁸ Bernardo BERNARDI az olasz

⁹ Lásd részletesebben: PAÁL Zs. 2000.

¹⁰ MOHAY T. 1994:179.

¹¹ GEERTZ C. 1994.

¹² Lásd TENTORI T. 1996:181-184, ahol az 1950-es évek munkáiból ad rövid áttekintést a szerző.

¹³ A magyar kutatások közt pl. ERDEI Ferenc és FÉL Edit-HOFER Tamás közösséget bemutató munkáiban találkozhatunk hasonló megközelítéssel.

¹⁴ MINICUCI M. 1989.

¹⁵ TENTORI T. 1996: 181-184. Itt a szerző tömör értékelést is ad. Valamint BANFIELD monográfiájában foglalkozik az olasz közösségtanulmányokkal: *Egy elmaradott társadalom erkölcsi alapjai* címen BANFIELD E. C. 1958.

¹⁶ MINICUCI M. 1989: 418-422.

¹⁷ DAVIS J. 1980.

¹⁸ DURAND-DROUHIN et al. 1981.

terepen végzett külföldi antropológusok munkáira tesz futólagos megjegyzést.¹⁹ BERNARDI megállapítása szerint ugyan minden olasz régióban folytattak külföldiek kutatásokat, de elismeri, hogy az esetek többségében a déli régiók keltettek nagyobb érdeklődést. Az északon folyó kutatások Piemonte és Emilia Romagna területére szorítkoztak, a külföldi antropológusok itt a déli bevándorlás kérdésével foglalkoztak, és a baloldali és a keresztény ideológiák közti összeütközéseket vizsgálták.

A velencei régióban, azon belül Padova környékén, külföldi kutató által végzett vizsgálatról nem szereztem tudomást sem kintlétem alatt, sem az említett összegzésekből. Tudomásom szerint, saját, külföldiként végzett padovai terepmunkám egyedülálló.

Éppen azért, mert nem magyar terepen dolgoztam, szükségesnek tartom, hogy bár csak röviden is, de áttekintsem a témám (a család, a gazdaság és az életvitel) szempontjából fontos történeti, földrajzi, demográfiai és főként néprajzi kutatásokat mint előzményeket.

A parasztgazdaság

A mezőgazdaság alakulásával foglalkozó olasz történeti munkák közül kiemelkedően fontos a legújabbkori időket áttekintő három kötetes mű, melyet BEVILACQUA Piero szerkesztett. Melyek az olasz mezőgazdaság megváltozásának mozgatórugói, mikorra tehető e folyamat? Mi jellemezte a padovai terület – és tágabb környezete – termelését az utóbbi évszázadban, melyek a főbb változások a tartomány területén? Ezekre a kérdésekre keressük a feleletet.

Az urbanizáció kérdésével szorosan összefügg egész kérdésfeltevésem. Ezért röviden bemutatok néhány olyan véleményt, mely az olasz szakirodalomban kiemelt helyet kapott. FARINELLI a mai olasz táj válságállapotaként fogja fel a földhasznosításban legújabban megmutatkozó változásokat.²⁰ Ahol korábban szántóföld volt, ma emeletes lakóházak állnak. A másik – szintén nem egyedülállóan olasz – válságjelenségről, a „mezőgazdasági tevékenység iránti elhivatottság” egyre növekvő hiányáról, mely a táj fokozatos megváltozásához elvezetett, történeti földrajzi fejtegetést olvashatunk FARINELLI tolmácsolásában.²¹ Ő tanulmányában a „vidék” fogalma újradefiniálásának szükségességéről beszél. A város környékének hatalma azáltal gyengült meg, hogy mezőgazdasága a kevésbé fejlett formák továbbélésének kedvezett a történelem során. A világ működésének sikeressége pedig a város-vidék viszonyától függött. „Agrár elhivatottságról”, földművelésről, az arra való hajlandóságáról és a környezethez való viszonyulásról beszél, és e fogalom segítségével a félsziget és a szigetek egymástól eltérő környezeti képének történeti érvényű formáit ragadja meg. Ezért „elemi” (alpesi, appenini, valamint a belső szigeti területekre jellemző), „összetett természetű” (a Pó széles völgyében az elmúlt 100-150 évben, de főleg az ármentesítéseket követően létrejött) és „történetileg összetett” (a középkor és a 19. század első fele között az ország fennmaradó részén kialakult) falusi mintát különböztet meg egymástól. Másik kitűzött célját, a „vidék” fogalmának definiálását a mai, változó körülmények között nem sikerül elvégeznie, mert mint mondja, „a városi társadalom, mint az őt körülvevő vidéket koordinálni, irányítani és ellenőrizni képes egység, megszűnőfélben van”.²² Az egyes városok jelen-

¹⁹ BERNARDI B. 1998:229-230.

²⁰ FARINELLI F. 1989: 234.

²¹ FARINELLI F. 1989:235. (Itt a szerző idézi: L. GAMBI: Critica ai concetti geografici di paesaggio umano. In: GAMBI: *Una geografia per la storia*. Torino. 1973, pp.148-174)

²² FARINELLI F. 1989: 245-246. (a szerző szintén Gambira utal: *I valori storici dei quadri ambientali*. in: Storia d'Italia, I, I caratteri originali. Torino 1972. 16-25)

téktelenedésének okát pedig az egész Földet érintő, egyre növekvő pénzügyi, technológiai és információs hatalom koncentrációjában látja. A definíciónak eleve feltétele a határszabás lehetősége, erre pedig végképp nem lát módot a szerző. Az elbizonytalanodást legékesebben bizonyítja a „*sistema agricolo territoriale*” (a területi mezőgazdasági rendszer) semmitmondóan csengő kifejezés. Nem marad más hátra – állapítja meg FARINELLI –, mint hogy a vidéket kívülről befolyásolt térnek (*spazio dominato*) tekintsük. Végére a meghatározás nehézségeiből fakad az olyan árnyalatok kifejezésének igénye is, mint „mezőgazdasági”, „falusi”, „rurbánus” (másképpen „*rural-urban continuum*”).²³ Farinelli szerint az, amit még ma is – jobb szó hiányában – „vidék”-nek hívunk, a „továbbiakban is befolyással van és lesz” a városok sorsára.

A padovai táj „történetileg összetett” falusi mintaként határozható meg, FARINELLI kifejezésével élve. Padova vonzáskörzetében a táj változóban van a „rurbanizálódás” jegyében.²⁴ A falusi térbe fokozatosan behatol a városi népesség: a felparcellázások folyamatosak, emeletes társasházak és új aszfalt utak, lakóparkok épülnek az egyre kisebb számban fellelhető tanyák közvetlen közelében.

Az urbanizáció másik megnyilvánulási formája a mezőgazdasági területekről való elvándorlás. Bruno VECCHIO regionálisan áttekinti az elnéptelenedés mértékét Olaszországban.²⁵ A falvak elnéptelenedése tekintetében össznézeti képet kialakítani meglehetősen nehéz, de az egyes régiókra vonatkozóan vannak adatok, állapítja meg. Annyi viszont bizonyos, hogy a falvak elnéptelenedésének jelensége a 60-as évekig bezárólag a hegyvidéket és a magasabban fekvő településeket érintette leginkább, a síkvidéket és az alacsonyabb dombvidékeket kevésbé. A falusi népesség elvándorlásának környezeti, társadalmi és mezőgazdasági okai vannak elsősorban. VECCHIO az országos mezőgazdasági intézet (INEA) 1957-es felméréseinek és a *Touring Club Italiano* 1963-as kiadványának adataira alapozza a második világháborút követő évekre vonatkozó modelljét. Ezek alapján megállapítja, hogy a mára nagyobb mértékben elnéptelenedett területek az egykori Savoya-ház és Milanó államai körzetében találhatóak, az egykori Velencei Köztársaság és a Habsburg Birodalom egykori olasz területein pedig jóval kisebb mértékű elnéptelenedés tapasztalható.²⁶ A nyugati-, de főleg nyugat-közép Alpokra (Nyugat-Lombardiára és az attól nyugatra fekvő völgyekre) a végleges elköltözéssel járó elvándorlás volt a jellemző, melyet Franciaországnak az itt lakókra gyakorolt civilizációs kisugárzásával magyarázhatunk. Ahol a völgyek mélyén bármilyen ipari tevékenység veszi kezdetét, a még egészen apró falvak is nagyon korán függetleníti magukat a mezőgazdaságtól, és egész falvak néptelenednek el. Különösen meglepő, hogy a nehéz terepviszonyokkal dacolva és nagy munkaráfordítással kialakított teraszokat is gondolkodás nélkül maguk mögött hagyják.

Ezzel szemben az elnéptelenedés folyamata Veneto alpesi részén jóval lassabban zajlott. Kimondható, hogy e téren is fáziseltolódás tapasztalható északnyugat és északkelet között. Az alpesi legelőváltó állattenyésztés mindenekelőtt a keleti és középső területeken (Valtellinától

²³ FARINELLI F. 1989: 229 – az utóbbi kifejezést P. J. CLOKE: *Whiter Rural Studies?* – címmel a *Journal of Rural Studies*, 1985/1 sz.-ban megjelent tanulmányából kölcsönzi.

²⁴ A „rurbanizálódás”-t FULVI értelmezésében használom: FULVI 1997:82. Eszerint a falusi élet (rurális) és a vidék urbanizálódását jelölő fogalmak ötvöződéssel jön létre. A fejlett városok környezetében kialakult állapot leírására alkalmas terminus, a falusi teret a közeli város vonja egyre jobban befolyása alá.

²⁵ VECCHIO B. 1989.

²⁶ VECCHIO B. 1989: 330-332

Carniáig) folyik még ma is, ám korábban teljesen általános volt az egész alpesi zónában. A *malga*-kat (az olasz Alpokban fellelhető magashegyi gazdaságokat nevezik így, melyekhez ideiglenes nyári pásztorszállás, legelő és istálló tartozik) nagy számban hagyták el Alto Adigében is, de a „zárt tanya” (*maso chiuso, geschlossener Hof*) tiroli intézménye megakadályozta a falvak teljes elnéptelenedését, legalábbis Dél-Tirolban.²⁷ Az oszthatatlan, családi örökléssel elnyerhető földtulajdon jogszokása lehetővé tette e gazdaságtípus fennmaradását, sőt vitalitását. A Bressanone területéről hozott példa azt bizonyítja, hogy itt nincsenek is teljesen elhagyott falvak, és a mai hegyi tanyák rajzolata a térképen 1928 óta változatlan a *maso chiuso* intézményének köszönhetően. Egyébiránt, az elnéptelenedés folyamata csak fáziskésésben van az észak-keleti részekén, és a 60-as években már szörványosan megmutatkozott.²⁸

Az Appennineken lejátszódó jelenségek még ennél is távolabbról érintik szorosan vett padovai kutatásomat. Az ottani felesbérlok migrációja miatt a falvak elnéptelenedése tekintetében mégis említésre méltónak tartom az itt, az Appenninek északi területén lejátszódó folyamatokat. A térségen belül elsősorban toszkán, romagnai és emiliai területeket vizsgáltak nagyobb mértékben.²⁹ Az 50-es években már meglehetősen nagymérvű elnéptelenedést rögzítettek a korabeli dokumentumok, ez pedig a jelenség általános voltára enged következtetni, főleg a felesbérlok körében való meglétére. A falusi családok általános törekvése már korábban is a síkvidék felé való áramlásban mutatkozott meg, ez az elvándorlás a háború után a hegyvidék immáron rohamos elnéptelenedéséhez vezetett. A felesbérlok elvándorlása viszont nem csak a hegyvidéket érintette, hanem hasonló mértékben a síkságot is. Ebből következően a felesbérletben élőkre itt jellemző általános jelenséggel van dolgunk: a felesbérlok elvándorlása – nem meglepő módon – jóval nagyobb mértékű a kisbirtokos parasztagdákéhoz képest. A másik ezzel összefüggő megfigyelés az volt, hogy a szabálytalan településszerkezetű falusi területekről (*insediamento sparso*) nagyobb mértékű volt az elvándorlás, mint máshonnan. A felesbérlok pedig ilyen szórta, rendezetlenül elhelyezkedő lakóházakban éltek.³⁰

Megállapítható, hogy nem csupán az iparosodás tekintetében van fáziseltolódás kelet és nyugat között Észak-Olaszországban, hanem ezzel összefüggésben, a falvakat sújtó elnéptelenedés mértékében is. Minél keletebbre megyünk az országban, az iparosodás annál később veszi kezdetét, de ezzel összefüggésben a síkvidéki falusi életmód is később számolódik fel. Ám a szabálytalan településszerkezet – mely még vizsgált korszakunkban, a 20. század második felében jellemző volt a padovai környék falvaira is – nem járt együtt a korai felszámolódással, és bizonyára azért nem, mert e falvakat többségükben kisbirtokos vagy bérlő parasztság lakta és bizonyos fokig még ma is lakja.

Valóban, Padova környéke egykor a kis- és törpebirtokosok, valamint a kisbérlok hazája volt. A kicsi és a közepes üzemméret volt jellemző mindenütt, és elsősorban az első világháborút követően az egészen apró gazdaság. A ma itt gazdálkodók üzemének átlagos mérete már nagyobb. 1990-ben 5,6 hektár volt, 1998-ban 6,7 hektár lett.³¹ A kis méretű földtulajdon vagy

²⁷ *maso* – regionálisan használt tájszó jelentése: földtulajdon a rajta álló parasztházzal Észak-Olaszország egyes területein.

²⁸ VECCHIO B. 1989: 334. VECCHIO szerint a kérdésről árnyalt képet nyújt: E. Lichtenberger, az alpesi földrajz alapos ismerője.

²⁹ PI. PAPA, C. 1985

³⁰ VECCHIO B. 1989: 334-335.

³¹ Emellett fontos megemlíteni, hogy azoknak a földtulajdonosoknak, akik nem csak saját földjüket művelik meg, hanem újabb földet is bérelnek, az összes megművelt földterületük átlagos mérete 18,4 hektárról 20,9 hektárra emelkedett 1990 és 1998 között. (lásd bővebben a 2. fejezetben)

bérletből származó jövedelem a 20. században általában már nem volt elégséges egy család eltartására, a biztos megélhetés érdekében egyéb munkák vállalása is szükségessé vált. A család méretének csökkenése sérülékenyebbé tette a benne élőket, a kockázatok száma megnőtt.

Figyelemre méltó vizsgálatot végeztek Közép-Olaszországban a mezőgazdaságból élők körében. A paraszti gazdaságok mobilitását a MANTINO–MARINI szerzőpáros vizsgálta Közép-Olaszországban 70 család élettörténetét elemezvén.³² Lazio tartományban, Frosinone és Latina vidékén (Roma) az 1940-es évektől a 80-as évek végéig három különböző tendencia rajzolódik fel a családtörténetek alapján, korszakolva ezt a mintegy 40 esztendőt.

1. Közvetlenül a háborút követően a felhalmozás jelentette a parasztcsaládok életében a fel-emelkedés legjellemzőbb útját. Egészen a 60-as évekig *családi gazdaságaikba*³³ fektettek be.
2. A 70-es években, amikor a külső munkavállalásra több lehetőség nyílt, a családi jövedelem egy része már nem a mezőgazdaságból származott.
3. Az 1980-as években pedig az európai uniós gazdaságpolitika éreztetni kezdte a hatását, és az önellátás mértéke újra megnövekedett. 1990-re a kezdeti állapotokra emlékeztető helyzet állt elő a családok stratégiájában, az évtizedeken át tartó mobilitás meglepő lezárulásaként az önellátó parasztcsaládok száma lett ismét a legnagyobb, mint volt a 40-es években.³⁴

A családok itt a következő öt stratégia egyikét alkalmazták:

1. felhalmozás (*accumulazione*),
2. továbbélés, fennmaradás (*sopravvivenza*),
3. megélhetés (*sussistenza*),
4. a ház lakhelyként való megőrzése (*residenza*),
5. jövedelemszerzés (*rendita*).

Az egyes stratégiák a családok kitűzött céljait és viselkedését a tőkebefektetés, a szellemi tőke, a rendelkezésre álló munkaerő és a vállalkozási képesség figyelembe vételével tükrözik. Lássuk részletesen:

- 1) A „felhalmozó” gazdaságon belül keletkezett többletet többféleképpen hasznosíthatja a család:
 - a) A gazdaságba visszafordíthatja, ilyenkor a gazdálkodás mint a család fő tevékenysége megőrzi a jelentőségét.
 - b) Más esetben emberi tőkévé alakíthatja, a gyermekek taníttatására fordíthatja, ennek vég-eredményeképpen pedig ez a generáció már a mezőgazdaságon kívül fog elhelyezkedni.
 - c) A harmadik esetben a parasztcsalád fokozatosan fordul a gazdálkodás felől a kiskereskedelmi, kézműves vállalkozás, vagy a bedolgozás és bér munka³⁵ tevékenység felé. A mezőgazdasági termeléssel nem hagy fel, új tevékenységét pedig a mezőgazdaságból befolyt jövedelmek megtakarításaiból és belső munkaerő felhasználásával tudja elindítani.

³² MANTINO-MARINI 1990: 555-557.

³³ A „családi gazdaság” fogalmát a III. fejezet (Gazdálkodói életpályák bemutatása) elején értelmezem.

³⁴ MANTINO-MARINI 1990: 568-571.

³⁵ Olaszul *contoterzismo*. Lásd a Glosszáriumban.

Az **önellátás** két különböző szintjét ismerhetjük fel a „továbbélési” és a „megélhetési” stratégiákban:

- 2) A „továbbélés” stratégiája a család azon törekvését fejezi ki, hogy a gazdaságon belül keletkezett többletet folyamatosan meg tudja termelni, ezzel összjövedelmét a bármelykori külső társadalmi-gazdasági körülményekhez igazodva állandó szinten tudja tartani. A családok egy része külső munkára tudja küldeni egy-egy családtagját, és ezzel stabilizálni tudja a gazdálkodásból származó jövedelmeket, a családok másik része nem képes külső jövedelemre szert tenni, ezért folytonosan arra kell törekednie, hogy a gazdaság egyre termelékenyebb legyen. A fogyasztás visszaszorításával érik el egyes családok, hogy mezőgazdasági termékeikkel a piacon fennmaradhassanak. E családok pluriaktivitásának, vagyis a mezőgazdaságon kívüli munkavállalás gyakori előfordulásának, kettős szerepe van: közvetlen szerepe a család jövedelmének kiegészítése, közvetett szerepe pedig hozzájárulás a mezőgazdasági tevékenységből származó jövedelmek stabilitásához.
- 3) Ezzel szemben, a „megélhetési” stratégiát folytató családokban termelődő jövedelmek nem elegendőek arra, hogy belőlük valamennyit is vissza lehessen forgatni a gazdaságba, csupán a család legszükségesebb fogyasztási igényét képesek megközelítőleg kielégíteni.
 - a) Ezen családok egyik csoportjában olyan idős házaspárok vannak, akiknek a gyermekei már elhagyták a gazdaságot, máshol dolgoznak, így nekik maguknak nem érdekük a gazdaság felvirágoztatása. Mindössze az az érdekük, hogy a nyugdíjukat némi termény eladásával kiegészítsék és saját magukat ellássák a föld megműveléséből származó javakkal.
 - b) A „megélhetési” stratégiájú családok másik csoportját azok a háztartások alkotják, melyeknek létszáma nagy, és a megművelhető föld területe kicsi, ezért körükben a munkanélküliség aránya nagyon magas. Csekély iskolázottságuk, vagy a gazdaság kedvezőtlen fekvése miatt nem tudnak elhelyezkedni mezőgazdaságon kívüli munkahelyeken, éppen ezért e családok számára a mezőgazdasági tevékenység jelenti a megélhetés egyetlen forrását, annak szerepe és súlya minden másénál nagyobb.
- 4) A „a ház lakhelyként való megőrzése” stratégiájú családok életében a mezőgazdasági termelés teljesen háttérbe szorul, jövedelmeik semmilyen mértékben sem származnak ebből a tevékenységből. Számukra a vidéki élet a tiszta levegőt és a csendet jelenti. Esetleg mert itt születtek és érzelmileg kötődnek az egykori gazdaságnak helyet adó házhoz. Három jellemző típusuk van Lazio ezen területein:
 - a) Szabadfoglalkozású, vagy állami alkalmazásban álló közép- vagy nagypolgári családok alkotják az első csoportot, az ő ősük a környék nagybirtokosai voltak, földjeikből mára alig maradt egy kevés,
 - b) másik csoportjukban olyan állami alkalmazott kispolgárok vannak, akiknek szülei paraszti származásúak voltak, és a 40-50-es években verejtékükkel szerezték meg a földeket. E csoport tagjai ma szabadidejükben saját fogyasztásra kevés zöldséget termesztenek,
 - c) harmadik csoportjuk családfői általában az ipari munkásság köréből kerülnek ki, nekik általában néhány hektár földjük van, a mezőgazdasági munkát kedvtelésből végzik családjukkal. A mezőgazdaság csak olyankor ölt termelési formát ennél a családtípusnál, ha még a szülők is élnek. Haláluk után gyakori, hogy a fiúk szétválását és a föld elosztását követően körükben is a „a ház lakhelyként való megőrzése” stratégia jut érvényre.

- 5) A „jövedelemszerzés” stratégiája kizárólag olyan családokra jellemző, akik a mezőgazdasági munkákban szinte egyáltalán nem vesznek részt, a föld birtoklása számukra a jövedelem forrása. Egy megbízható emberükön keresztül művelteik meg földjüket, vagy több munkagép-tulajdonossal kötnek szerződést, akik elvégzik az egyébként leegyszerűsített (monokultúras) termelési rendben egymást követő munkákat. Gyakran adják legelőbérletbe némely földjeiket, és így jutnak jövedelemhez a „jövedelemszerzés” stratégiáját választó birtokosok.³⁶

A szerzők az élettörténetekből leszűrt végeredményt szintetizálták tanulmányukban, arra nem volt terük, hogy az eseteket életszerűen felvezessék, idézzenek és az életmódot részletesen bemutatassák. Következtetések így is rendkívül hasznosak, és a hasonló, olasz terepen vizsgálatot végzők nem hagyhatják figyelmen kívül azokat. A Lazio-ban tapasztalt mobilitási stratégiák mindegyikére találtam példát Padova környékén az 1990-es években. A padovai családok mobilitásának nyomonkövetése is érdekes tanulságokat rejt magában. A családi pluriaktivitás (külső munkahelyeken és családi gazdaságban végzett jövedelemszerző tevékenység) Padovában is szívesen alkalmazott stratégia. Azonban tendenciális eltérések is azonnal megmutatkoznak. A dél-olasz helyzethez képest Padova környékén például jóval kevesebb a földműveléssel vállalkozásszerűen (de általánosságban is a mezőgazdasággal!) foglalkozó gazdaság.³⁷

A stratégiák csoportosíthatók aszerint is, folytatják a szerzők, hogy a család felemelkedését, lecsúszását, vagy stabilitását eredményezték-e a vizsgált 40-50 évben:

1. A „felemelkedő” családok

- a) egy része szegényből lett felhalmozásra képes családdá,
- b) más részük eleve felhalmozó család volt, akiknek azonban az újítások bevezetése és a gyermekek mezőgazdasági szakirányban való taníttatása további felhalmozást és gazdagodást tett lehetővé,
- c) harmadik csoportjuk gyarapodását nem a mezőgazdaságból származó jövedelmek tették lehetővé, hanem a mezőgazdaságon kívüli munkavállalás emelte ki őket a szegénységből.³⁸

2. A „lecsúszó” családok többnyire a kisbirtokos „megélhetési” (az önellátás alsó szintjén levő) családok közül kerültek ki, vagy a középbirtokosok közül.³⁹

3. Viszonylagos társadalmi és anyagi „stabilitás”-ukat azok a családok tudták megőrizni, melyek a vizsgálati időben mindvégig ugyanazt a stratégiát követték.

- a) Az egyik ilyen csoportot fokozatosan kivezette a mezőgazdaságból a családi szándék,
- b) a másik csoportba azok a családok tartoznak, melyeknek életében a gazdaság mindig egyre nagyobb szerepet töltött be, és tölt be még ma is, ezzel garantálván a jövedelem stabilitását.⁴⁰

³⁶ MANTINO-MARINI 1990:560-566

³⁷ E megállapításomat elsősorban a 8-9 családdal készített élettörténeti interjúmra, másodsorban a regionális irodalomra alapozom.

³⁸ MANTINO-MARINI 1990:571-577

³⁹ MANTINO-MARINI 1990:577-582

⁴⁰ MANTINO-MARINI 1990:583-591

A felemelkedés, a lecsúszás és a stabilitás mérlegeléséből most csak az elsőt vizsgálom meg részletesen. Ennek oka, hogy a laziobeli kutatásban „felemelkedő”-nek nevezett családtípusnak van egy olyan vetülete, mely a saját padovai kutatásom szempontjából is figyelemre méltó. Az eredetileg igen szegény, majd „felemelkedő” családok közül azok, akik a háborúig „megélhetési” stratégiát követtek – tehát az első fent említett csoportjuk – az 50-es évek után lassan, sűrű lemondások árán ugyan, de a gazdaságban „felhalmozók”-ká tudtak felfejlődni. Tipikusan két ilyen csoport ismeretes a laziobeli vizsgálatokban: a venetói származású nagycsaládok és a frosinonei pásztor- és parasztcsaládok.

Venetoból azért jött el toborzás útján sok szegény család, mert otthon kevés földjük volt és sok éhes szájat kellett betömniük. Már a 30-as évek óta itt éltek a frissen lecsapolt (egykor mocsaras) sík területeken, a földvásárlásra hosszú lejáratú hitelt kaptak, melynek törlesztése miatt életszínvonalukat hosszú időn át nem voltak képesek emelni. A szerencsés és a külső-, a családok stratégiájától független adottságok (öntözhető síkvidék, minden egyéb infrastruktúráis előnyével, valamint a mezőgazdasági árucikkek iránti megnövekedett kereslet az 50-60-as években) mellett voltak a szerzők által „szubjektív”-nak nevezett tényezők is, ezek pedig ezen szűkös önellátású gazdaságok sikeres felemelkedésében közrejátszottak:

A létükért küzdő, a nélkülözést már jól ismerő családok mérete a föld nagyságához képest túlzottan nagy volt, ennek következtében a gazdaságukban rejlő forrásokat a végsőig igyekeztek kiaknázni. A kezdeti időszakban (50-es évek) különösen nagy hajlandóságot mutattak a családi fogyasztás visszaszorítására, hogy ezen a módon is növelni tudják a gazdaságban felhalmozható tőkét. Munkaetikájuk szerint a dolog elvégzése már önmagában értéknek számít. A munka nem pusztán eszköze a jövedelemszerzésnek, hanem az ember elkerülhetetlen és Istentől elrendelt földi feladata. E szellemiség ismeretében válik érthetővé, hogy miért vállalkoznak könnyebben és miért váltanak át könnyebben egyik termékről a másikra. Ez utóbbi tényező elsősorban a venetói családokra volt jellemző, a szerzők véleménye szerint.

Egyéb tényezők, mint a 70-es évektől kezdve egyre fontosabbá váló forgalmazás és feldolgozás elősegítése érdekében életre hívott szövetkezetek vagy a felemelkedés családszerkezetre gyakorolt hatása (nagycsaládok kialakulása!) a megindult folyamatot felerősítették. A felnövekvő generációból egyre több fiatal választódott ki, és a megszerzett vagyont osztatlanul együttmaradt az apa halálát követően is. Az öregek által nehézségek árán létrehozott gazdasági szerkezet így nem bomlott fel, még ha nem éppen „egy tető alatt” éltek is a háztartások, de közösen gazdálkodtak ugyanabban a mezőgazdasági vállalkozásban végeztek munkát.⁴¹

A család és háztartás

Az olaszországi család története a témája BARBAGLI történész első⁴² családról szóló monográfiájának (1984), melyből a 80-as évekre elterjedőben lévő antropológiai hangvétel már kihallatszik.⁴³ Az egyes fejezetek tárgyalásakor a társadalmi aspektus tudatosan nyilvánul meg, módszerének megfogalmazásakor a 70-es évektől kezdődően felszaporodott történeti, demográfiai és szociológiai kutatásokra utal. A családszerkezetet és a másik nagy tárgyalási egységet, a családi kapcsolatokat, a rokonok közti kapcsolatokat történeti áttekintésben tárgyalja. Elismerten fő célja a közép- és észak-olasz családban bekövetkezett – és a nukleáris család térnyeréséhez vezető – változások megragadása a 14. századtól napjainkig, a politikai és gazdasági tényezők figyelembe vételével.

⁴¹ MANTINO-MARINI 1990:591.

⁴² Ezeket még több követte, a dolgozat további részében említetteken kívül: BARBAGLI 1990.

⁴³ BARBAGLI 1984.

A 80-as években jutott el a néprajzi szempontú olasz család-kutatás az első antropológiai szintetizálás gondolatához. SOLINAS vezetésével a „*Per un' Atlante delle forme di famiglia in Italia*” (Előmunkálatok az Olaszországban kialakult családformák felmérésére) c. kutatási programban résztvevők (MINICUCI, PALUMBO, MELONI, PIASERE, PAPA, VIAZZO és mások) hat éven át (1983-88) összehasonlító vizsgálatokat végeztek egy meglehetősen nagy formátumú tervezet keretében. Az antropológiai szokáskutatással (*ethos*) felhagyva a család szerkezetének szabályszerűségei, a családformák és rokonsági rendszerek (*nomos*) megismerésére törekednek ez időtől fogva. A lakhelyek formái, a háztartási csoport típusai, a leszármazási- és házassági stratégiák, a rokonsági kapcsolattartás szokásköre és a rokonsági terminológiai modellek: az ilyen és hozzájuk hasonló antropológiai témák iránti érdeklődést nagy mértékben a történeti és történeti-demográfiai munkák megjelenése váltotta ki.⁴⁴ Az *Atlante* (Előmunkálatok ...) kutatásaiban határozottan a visszatekintés, a retrospektív megközelítés érvényesül. A történeti szempontú vizsgálat tárgya a közelmúltban felbomlott, az esetek többségében már nem létező család (mint például a toszkán és umbriai felesbérllőké, *Sannio* térségének „razza” családtípusa), mely csak a visszaemlékezés révén tárható fel. Az *Atlante* történeti vizsgálatainak sora távlatilag a jelenkori család további kutatásához kíván eszközkészletet nyújtani.

E kutatógárda felfogásában a család úgy jelenik meg, mint olyan társadalmilag létrejött társas forma, olyasféle apparátus, mely közvetít az időben egy adott strukturális körülmények között folytatott életmódot. A család társadalomra gyakorolt bármikori jótékony hatásának megértése az antropológiai irányú kutatások legfőbb célja, hogy kiderítsék:

- milyen irányú fejlődés jellemzi a rokonok körébe való „befektetés” formáit?
- milyenek a házasságkötések formái?
- melyek a közvetítendő identitás társadalmi formái?

„*La ricerca folklorica*” (Néprajzkutatás c. folyóirat) 1993-as „család”-kötetében a „három Olaszország” család-szociológiai koncepciója jegyében a strukturális és genealógiai szerepre helyeződik a hangsúly.⁴⁵ A kutatógárda véleménye szerint a házasság és a házassági modellek vizsgálatát a komplex társadalmakban Héritier nyomán érdemes folytatni. Struktúrák etnográfiai leírása az antropológia feladata elsősorban, de a „komplex struktúrákba való átmenet”, a rokonsági rendszerben végbemenő változások feltérképezése még ma is megoldatlan tudományos kérdés. A rokonságkutatók érdeke, hogy más tudományágakat is érdekeltté tegyenek a közös probléma megoldására, és eredményeiket is bevonják vizsgálatukba. SOLINAS ilyenformán nélkülözhetetlennek tartja a változásvizsgálatok eredményeinek, a demográfusok módszereinek és a statisztikai, levéltári és gazdaságtörténeti eredményeknek az antropológusok tudásával való összeegyeztetését.⁴⁶ Javaslatát nem marad meghallgatatlan.

Az „*Atlante*”-munkacsoport egyes eredményeivel többek között már a 80-as évek végétől monografikus feldolgozások formájában, és a 90-es évek elejétől a „*La ricerca folklorica*” (a 25., 27. számban), valamint a „*L'Uomo*” (Az Ember) c. folyóirat (VII. számának) lapjain találkozhatunk.

⁴⁴ SOLINAS P. G. 1992/A: 4.

⁴⁵ A *Tre Italie* kifejezés BAGNASCÓtól (1977) származik. A szociológus Olaszországot három földrajzi egységre (északi, középső-keleti és déli országrészre) osztja a következő szempontok figyelembe vételével: gazdaság-típusok, osztályszerkezet, politikai rend, valamint fejlődésmódel.

⁴⁶ SOLINAS P. G. 1993: 3-4.

E munkacsoport tagjai próbálkoztak először előrelépni a néprajzi kutatások módszertanának terén is, ösztönözvén erre másokat is. Közülük is kiemelkednek SOLINAS, MINICUCI, PALUMBO hozzájárulásai szintén a 90-es évekből. SOLINAS *Popolazioni e sistemi sociali* (1992) művében a nemzetközi történeti demográfiai kutatások tükrében igyekszik az alapfogalmakat körüljárni és tisztázni. A vidéki, a falusi lakosság körében Európa-szerte volt egy családi őstípus (*archetipo*), ezt a fikciót teszi meg kiindulópontnak. A továbbiakban első-sorban a házasságkötések életkori (főleg statisztikai úton nyert) jellemzőin alapuló korábbi tudományos tapasztalatokat összegzi. Európa történetében egészen a legújabb korig az idősebb életkorban történő házasodást és a nőtlenség viszonylag magas számarányát igazoló kutatások arra az általános következtetésre vezetik a kutatót, hogy a „Európa hagyományos (tehát korábbi, nem mai) társadalmi mozdulatlan és statisztikailag indifferens”, ám „fejlett népcsoportok” összessége”.⁴⁷ Külön megemlítendő, hogy szerinte a hagyományos paraszti társadalomban elterjedt nőtlenség (öreglegénység) családi intézményének e századi modern változata az emigrációs mozgásban fedezhető fel, a túlnépesedett család távoli országokba bocsájta aktív férfitagjait, mert nem tud gondoskodni a megélhetésükről.⁴⁸

LIVI-BACCI megállapítása szerint nem csak egyedülálló és föld nélkül maradt férfiak, hanem teljes családok indultak útnak az ismeretlen felé. Ugyan sok férfi távozott messzi tájakra a parasztcsaládokból, a megmaradt viszonylag kevés nőtlenséges (*celibe*) fizikai erejét és szellemi rátermettségét a társadalmi kiválasztódás elve alapján a parasztcsalád megváltozott módon kezdte hasznosítani. Az öreglegénység intézménye fennmaradt és egyre inkább újabb tartalommal telítődött meg a 20. század folyamán. A fiúági *celibe* nyerte el a családon belül a kulcspozíciót, annak ellenére hogy (vagy tán éppen azért mert) saját családját nem volt, ő lett a „gazda”, mint majd a további fejezetekben látni fogjuk.

MINICUCI 1994-es tanulmányában az 1800-as évek végétől az 1900-as évek végéig követte nyomon egy calabriai falu politikai jellegű eseményeit. Ezek eredetileg két család szembenállásából származnak, melyek két egymással állandó harcban álló pap figurája köré csoportosulnak. A családok idővel saját családtagjaikat maguk mögé felsorakoztatva állandó támogatókra és szövetségeseikre tesznek szert. A vizsgált időszakban mindvégig ezeké a családoké a vezető szerep, közülük kerülnek ki a falu politikai színterén megjelenő, a helyi intézményekben maguknak pozíciókat kivívó személyek. Az így kialakuló, egymással szövetkező csoportosulások nem nevezhetők sem frakcióknak, sem érdekköröknek, létükkel sokkal inkább a családok közti kapcsolatok és összefonódások játékát fejezik ki. MINICUCI a csoportok összetételét és természetét vizsgálja elsősorban, de kitér a támogatás és a beleegyezés megszerzésének stratégiáira, és a megszerzésben közbenjáró személyek időszakunkban való megjelenésére is. Úgy tűnik, hogy a közvetítők színre lépése juttatja fordulóponthoz az eredetileg pusztán rokoni kapcsolatokra alapult politikai érdekszövetségek szerkezetét. Hiszen az eredetileg teljességgel a rokonság belső logikáján alapuló politikai küzdelemben valódi érdekszövetségek, összefonódás-típusú szerkezetek (*clientelare*) jöttek létre lezajlott a klikkesedés folyamata.⁴⁹

MINICUCI *Qui e altrove (Itt és másutt)* című monográfiájának szintén calabriai a helyszíne.⁵⁰ Az emigrációtól megosztott családok rokoni kapcsolatainak alakulásának és továbbélésének mikéntjével foglalkozik ez a témaspecifikus közösségtanulmány. Meggyőződése szerint a

⁴⁷ SOLINAS P. G. 1992/B:187, 194

⁴⁸ SOLINAS P. G., 1992/B: 187-197.

⁴⁹ MINICUCI M. 1994.

⁵⁰ MINICUCI M. 1989.

tudományos érdeklődésnek nem csupán a végső átalakulásban lévő falu mintegy 3000 személyére, többé kevésbé egyedülálló kultúrájára kell szorítkoznia. Sokkal inkább arra kell a kutatónak figyelnie, mit árul el a közösség magáról az átalakulás utolsó pillanataiban, vagyis arra, hogy miként működik adott történelmi, gazdasági és ökológiai körülmények között, milyen módon szervezi meg életét a körülmények változása közepette. A család tisztességének kérdése és a nők családban betöltött szerepe keltette fel a figyelmét a család iránt. Ugyanis MINICUCI e két témában különösen nagy regionális eltéréseket érzékelt Calabria-ban folytatott egyéb kutatásai során. Számos arra utaló jelet látott, hogy bizonyos helyeken a vérbosszú jelentősége nagy, másutt pedig elenyészően kicsi, ugyanígy az asszonyoknak is kisebb vagy nagyobb személyes szabadságuk van a helytől függően. Éppen ezért nem a calabriai családot akarta modellezni, hanem egy adott társadalomban egy calabriai családtípust vett figyelembe, annak működését és szerkezetét igyekezett megközelítőleg megismerni. A kutatás tulajdonképpen tárgyát fokozatosan jelölte ki. Lassan világossá vált előtte, hogy a falu társadalmi szerveződésének alapja a rokoni csoportok szerkezete.⁵¹ Módszerét erőteljesen befolyásolták BARBAGLI, G. LEVI, HÉRITIER, LÉVI-STRAUSS, MEDICK és SABEAN megállapításai.⁵² Kutatása végső irányát pedig az 1987-es konferencián elhangzottak szabták meg.⁵³ Itt ugyanis a kutatók feltették azt a kérdést, hogy mi lesz a jövőben a családra kidolgozott és eddig alkalmazott elméletekkel, módszerekkel és problematikával, hogyan lesznek azok hasznosíthatóak, amikor a „*falusból egyre inkább városi lesz*”. Mindennek következtében pedig, a már iparosodott és városi társadalmakban a rokonság szerepe és funkciói körül is megszorodtak a kérdőjelek. Ennek tükrében, MINICUCI saját calabriai kutatásának helyszínét a rurális és a városias közti mezsgyén jelölte meg, kutatásának tematikájául pedig a családnak és rokonságnak speciális adottságok (emigráció) közepette, az urbanizáció folyamatának jegyeit magán viselő átmeneti fázisban való vizsgálatát tűzte ki.⁵⁴

Berardino PALUMBO a módszertani változás szükségességéről ír, szerinte a megújulóban lévő család- és rokonságkutatásoknak a jövőben az idő, az identitás, a folytonosság és az emlékezet témája körül kell majd mozogniuk.⁵⁵ Az 1970-80-as években a kutatók figyelmét elsősorban a háztartási csoport kötötte le, a rokoni kapcsolatok iránti kutatói érdeklődés rovására.⁵⁶ Az európai népek rokonsági csoportjainak antropológiai vizsgálata kimaradt az 1960-1980-as évekre jellemző, család körüli módszertani vitákból.⁵⁷ PALUMBO valószínűnek tartja, hogy DAVIS 1980-as áttekintése is ösztönzően hatott az európai rokonságkutatásokra.⁵⁸ Az Európán kívüli népek tanulmányozását felváltotta a nyugati társadalom vizsgálata, az így bekövetkezett irányváltás a módszerek megújulásával is járt. Tanulmányaival PALUMBO is néhány olyan lehetőségre szeretné felhívni a szaktudomány figyelmét, melyek révén az európai rokonság-etnográfia új elméleti megvilágításba kerülhet. Árnyaltabb

⁵¹ MINICUCI M. 1989: 10-14

⁵² MINICUCI M. 1989: 32-35

⁵³ MINICUCI M. 1989:35 (A szerző: *Anthropologiesociale et Ethnologie de la France*. Colloque de Centre d’Ethnologie Française du Musée National des Arts et Traditions Populaires, Paris, 19-20-21 novembre 1987. Communications, Tome I-II, A.T.P., Paris, 1987. A „Parenté et modernité” c. szekció előadásaira utal, melyek a kiadvány 2. kötetében az Atelier címszó alatt szerepelnek.)

⁵⁴ MINICUCI M. 1989: 35

⁵⁵ PALUMBO B. 1997:16-17.

⁵⁶ PALUMBO B. 1994:235-236.

⁵⁷ PALUMBO B. 1994:301.

⁵⁸ PALUMBO nem az 1977-es eredeti kiadásra, hanem annak olasz fordítására utal: DAVIS J. 1980.

képet szeretne mutatni annál, mint amilyent a patrilinearitás és a bilateritás kettősségének segítségével kaphatunk. Elemzésében azt igyekszik bizonyítani, hogy a rokonsághoz fűző kapcsolatok szinte mindent meghatároznak. Így az identitás kialakításában éppoly fontosak, mint a politikai viselkedésben és a gazdasági döntések meghozatalakor, hozzásegítenek a családformák és a településmodell megértéséhez, valamint egyes rituális események megszervezésekor is nagy szerepet játszanak.

SOLINAS tanulmánya a mediterrán családról BRAUDEL szerkesztésében jelent meg.⁵⁹ SOLINAS itt a különböző kulturális közegek családszerkezetének egymástól való eltéréseit és a rokoni, házassági kapcsolatok szabályait tekinti át vázlatosan, ám lényegretörően. Még ha földrajzilag (és kulturálisan) megközelítőleg egységnek tekintjük is a területet, e téren számos különbséggel kell számolnunk. Éppen ezért hamar bizonyossá válik, hogy közös gyökerekre nem lehet számítani, az itt kialakult társadalmi és kulturális módozatok nem származtathatóak egy töről. A különbségek ellenére számos közös elem is azonosítható. Úgy tűnik, vannak olyan jól meghatározható kulturális értékek, jelleg és felfogás, melyek a családformák közös típusainak kialakulásához vezetnek. A térségen belüli egybeesések mentén válik a mediterráneum kulturálisan megragadhatóvá, és lesz egyértelműen megkülönböztethető a szomszédos (afrikai, európai, vagy ázsiai) területek kultúrájától. SOLINAS megállapítja, hogy a hagyományos mediterrán társadalomban az egyének létezésének semmi mással nem helyettesíthető modelljét épp a család jelenti. Mindenki az, amiként családi kapcsolatai révén meghatározható: apa, fiú, menyasszony, vagy éppen anya. Amikor egyének cselekszenek, voltaképpen a család cselekszik rajtuk keresztül. Ha a családnak szüksége van valamire, a családtagok lépnek fel. Amit az apa, a testvér, a fiú egyénileg cselekszik, kötelező az egész közösségre nézve, minthogy mindenki érdekében teszi. Éppúgy, mint az evés, a termelés és munka, minden tevékenység az egész család hozzájárulásával valósul meg. (A mediterrán családdal szemben a fejlettebb társadalmak esetében a család azoknak a kifejeződése, akikből áll.) Vagyis, a család mindenekfeletti morális és társadalmi tisztelete, úgy tűnik közös az egymástól egyébként eltérő mediterrán társadalmakban.⁶⁰

SOLINAS azokat a szerkezeti alapokat ragadja meg, melyek a mediterráneumban sok változatban előforduló család intézményére jellemzőek: 1. a létezés gazdasági, anyagi alapja, 2. az egység, az együttlakás és a hatalmi viszonyok megszerveződéseinek formái (azaz a speciális vér szerinti és affinális rokonsági kapcsolatok). A családok forma szerinti csoportosítása mindenekelőtt a kiterjedésüktől függ.

A „nagycsalád” (*famiglia multipla, f. allargata, grande f.*) történetileg nehezen mutatható ki, kevés egykorú dokumentum tájékoztat a nagycsaládéhoz hasonló családformákról. Az ókorban néhány mediterrán területen, mint az afrikai berberok körében (akik az iszlámmal való találkozás, majd a vallás felvétele ellenére is sokat megtartottak eredeti karakterükből), valamint Görögországban, Szerbiában (és általában a Balkánon), a Pó-síkságon és Közép-Olaszországban, valamint némely francia vidékeken létezett nagycsalád. A *famiglia multipla* formai jellemzői:

- Tekintélyelvű férfi leszármazás, mely egyre nagyobb számú élő leszármazottat igyekszik egybegyűjteni,
- Közös anyagi alapja, vagyona van, mely a jószágon, gazdasági eszközökön és a házon kívül jobb esetben a földet is magába foglalja,

⁵⁹ SOLINAS P. G. 1987

⁶⁰ SOLINAS P. G. 1987: 193-195

- A termelés és a fogyasztás egysége jellemzi, pontosabban, a hagyományos egyensúly állapotában a család önellátóan (*autosufficente*) jár el: termelés és fogyasztás egységbe olvad össze.
- Generációról generációra az eredeti szerkezetben igyekszik reprodukálódni. A „ciklus” időtartama kiterjedhet három nemzedékre is, ennyi idő alatt megy végbe a szétdarabolódás folyamata.

A közös birtoklás egy mindig ott lappangó ellentmondás forrása: a *famiglia multipla* a termelés társadalmi egységét – amelyen alapjai nyugszanak – nem tudja fönntartani egy bizonyos határon túl. Az apa halála után a fiútestvérek dönthetnek úgy, hogy nukleáris családjaik együtt maradnak, de az őket követő generáció már egészen biztosan nem járhat el ugyanezen a módon. A reprodukció ilyenkor az eredeti vagyron feldarabolásával, vagy új (tulajdonba kerülő vagy bérleti formájú) föld megszerzésével jár együtt.

A *famiglia multipla* férfi ágon minden élő tagot igyekszik magába foglalni. A családfő pedig a közösség gazdasági, anyagi és társadalmi egységének megtestesítője. A család „aktív részét” a felnőtt férfiak (a családfő fiai) jelentik, ők állítják elő az élethez szükséges javakat. A fiútestvérek egységére („*compagnonnage*” *fraterno*) számos példa van, ha nem marad is együtt az összes fiú apjuk halála után. Az integritás és a kölcsönös szolidaritás megőrzése érdekében a fiúk lemondtak a saját részük kiadatásáról. A korábbi századokban az egy birtokon dolgozóknak sok esetben maga a földesúr írta elő vidéken az egy „tűzhely” köré csoportosulást.

A család ezen aktív részének feladatai közé tartozott a vagyron kezelése, majd továbbadása következő generációknak, a mechanizmust folytonosan ismételve. A vagyron megőrzésének volt alárendelve a mindennapi viselkedés és a házastárs kiválasztása egyaránt. A föld, a jószág, a ház és az eszközök éppen ezért nem tárgyai, hanem sokkal inkább alanyai voltak a gazdaságnak.

A „szerzett tagok” (a feleségül vett nők) az egyenes férfi ágon való leszármazáshoz adódtak hozzá, úgymond betagolódtak. Mivel ők kintől jöttek, ők testesítették meg a különböző leszármazási vonalak folytonosságát. Helyük a befogadó családban már előre ki volt jelölve, és ott a nagycsalád gazdasági és társadalmi funkcióinak szövedékében előre meghatározott helyet foglaltak el és előre meghatározott szerepet játszottak.

Ebből a szempontból a földművelő parasztságnak, a nemes nemzetségnek és a nomád közösségnek voltak közös jegyeik. A család női komponense két részből tevődött össze. Az „eredeti” (vérszerinti) részből, mely a struktúrából fakadóan el kellett hagyja a családot, és egy másik családi egységben kellett gyökeret eresztienie. A másik rész kívülről került a családba, és azt a funkciót töltötte be, melyet az első rész töltött be később egy újabb családban. Az eredeti családból a házastárs családjába való átkerülés gyakran úgy jelent meg, mint egy új vérségi családba való befogadás, felvétel.

A házasságkötések szabályozva voltak. A házasulandó és a beházasodott nők létszámát, azaz hogy mekkorára dagadhatott egy család, nagyon fontos gazdasági megfontolások szabták meg. Megállapítható, hogy a nők helycsere-szerű váltakozása a mindenkori egyensúly fenntartására való törekvés irányába mutat: a cél az volt, hogy a *famiglia multipla* különböző jogcímet viselő nőtagjai megközelítőleg mindig ugyanannyian legyenek. Más volt a helyzet Szardínia, Korzika, Dél-Olaszország területein élő hagyományos családok körében, ahol a jogközösség és a morális szolidaritás alapján létrejött nagyos szoros kapcsolatok jutottak érvényre, ezeknél a népeknél az előzőekben felsoroltakkal azonos nagycsalád-típus ismeretlen is volt.⁶¹

⁶¹ SOLINAS P. G. 1987: 197-201.

A *La ricerca folklorica* (Néprajzkutatás c. folyóirat) kötetei némi táji megoszlást is mutatnak. SOLINAS családdal foglalkozó említett kötetei után SANGA szerkesztette a 37. és 38. számokat. Itt már nem Délről szóló tanulmányokat olvashatunk, hanem Velence Tartomány, Friuli és Lombardia, azaz Észak-Olaszország keleti és középső területein végzett kutatások látnak napvilágot. Célja mindenekelőtt a hegyvidéki falvak, a földrajzilag eltérő adottságú területek családtípusainak összehasonlítása. Az így érintett szűkebben vett körzetek Belluno, Padova melletti dombság (*Colli Euganei*), Sondrio, Udine. (A SOLINAS szerkesztette két korábbi kötet, a 25. és a 27. szám elsősorban Rómában, Sienában és dél-olasz tájakon végzett kutatásokról adtak hírt, és nagyformátumú tervekkel álltak elő, módszertani újításokat javasoltak.) Az immáron négy kötetnyi, családdal foglalkozó néprajzi írás jelzi a kutatások fellendülését.

A családdal foglalkozó néprajzosok és antropológusok munkái nem csak regionálisan oszlanak meg észak és dél között, hanem a két szerkesztő személye körül kialakult eltérő kutatói kört, irányultságot is sejtetik. SANGA „néhány alap kutatás dokumentumai”-nak tekinti a maga szerkesztette kötetek tanulmányait, SOLINAS-éhoz képest jóval szerényebb ambíciói és immáron konkrétabban körülhatárolt céljai vannak. A 37. és 38. kötet kiemelendő erénye, hogy a tanulmányoknak sokrétű a forráshasználatuk – aprólékos levéltári és demográfiai kutatások vannak mögöttük – a SOLINAS által korábban óhajtott eklektikus megközelítés megvalósulni látszik bennük. A kisközösségek családi életét sok példán keresztül, gazdagon illusztrálják a szerzők.⁶² A nemzetközi család-szakirodalmat is figyelembe vevő meglehetősen aktív műhelymunka helyszíne a velencei *Ca' Foscari* egyetemen SANGA által vezetett néprajzi (*Etnologia*) tanszék. A család struktúrájára valamint a kultúra és a gazdaság közti kapcsolatokra összpontosító vizsgálatok általános módszertani elvei a következőképpen foglalhatók össze: 1) A családi életciklusok vizsgálatára helyezik a hangsúlyt, mivel meggyőződésük, hogy (egy adott közösségen belül) a család pillanatnyi formáját nem lehetséges egyidejűleg megragadni. 2) Egyszersmind néprajzi és történeti megközelítésük is, vagyis az adatközlők szóbeli megnyilatkozásait levéltári kutatásokkal egészítik ki. 3) A lehető legrészletesebben igyekeznek beszámolni arról az etnográfiai kontextusról, melyben a családi élet zajlik. 4) A kutatás választott időkerete a 19. század elejétől a második világháborúig eltelt időszak. 5) Feltételezhető, hogy a családszerkezet és gazdaság közt szoros összefüggés van, és erre következetesen igyekeznek rávilágítani.⁶³

A *La ricerca folklorica* 37. és 38. sz. kötetében a legtöbb tanulmány Peter LASLETT „háztartási csoport” (olaszul: *aggregato domestico*) típusait alkalmazza.⁶⁴ Az első kötetben (37. szám) három tanulmányt közöltek a Velence tartományban végzett kutatás eredményeiről, e kutatások közül kettőnek a helyszíne (*Forno di Zoldo* és *Tiso*i községek) Belluno tartományon belül volt. *Forno di Zoldo*-ban eredetileg állattenyésztő- és bányászcsaládok férfitagjainak emigrációjáról (akik előbb mozgóárusok lettek, majd fagylalkészítők), és *Tiso*i kőbányászfaluban a női és gyermek mezőgazdasági bér munka migrációjáról olvashatunk. *Tiso*i-ból, ebből a Dolomitokhoz tartozó, Piavehoz közeli településről is elvándorlásra kényszerülnek a helybeliek. A 19. században itt is a nagycsalád volt a legelterjedtebb forma, a családok 45%-a élt valameddig nagycsaládos formában ebben az időszakban, ezeknek a családoknak átlagos mérete *Tiso*i-ban 13,4 fő volt. A nagycsaládnak volt egy különösen kedvelt típusa. Többségük, az összes nagycsalád 20%-a, két vertikális kiscsaládból tevődött össze. (Ezek a nagycsaládok mégsem tekinthetők „törzscsalád”-nak, hiszen nem minden esetben az elsőszülött maradt a szülőkkel együtt, és a vagyont is elosztották a leszármazottak között.) Azoknak a szintén

⁶² SANGA G. 1998/A : 3

⁶³ SANGA G. 1998/A : 3

⁶⁴ LASLETT. P. 1977:30-54

vertikális típusú nagycsaládoknak is meglehetősen magas volt a számuk, melyekben kettőnél több volt a családmag (11%). Ezzel szemben a horizontális típusú nagycsaládok nagycsaládokon belüli aránya 13% körül mozgott a vizsgált időszakban. A kiterjesztett kiscsalád véletlenszerű és esetleges forma volt, és gyakran úgy jött létre, hogy az egyik szülő halála után a még élő szülővel együttmaradt az egyik gyermek, és ő családot a szülői házban alapított, úgy, hogy esetleg még nőtlen fivérei is ott éltek. A munkamigráció az egész falut megmozgatta, még azok is eljártak dolgozni időszakonként, akiknek volt saját földjük, mert nem volt elégséges a család megélhetéséhez a saját termés. A családtípus rétegspecifikus volt *Tiso*-ban – állítja a szerző más kutatásokra is hivatkozván –, a gazdák jellemzően nagycsaládban, a csak idénymunkából élők és a cselédek pedig többségükben kiscsaládban éltek.⁶⁵

Számomra talán a terepmunkám helyszínéhez közel eső *Rovolon*-ban végzett kutatás eredményeinek rövid bemutatása fontosabb. A *Colli Euganei*, Padovától délre eső dombvidék egy falu-csoportjáról van szó. Saját, élelőszóra és közvetlen megfigyelésekre támaszkodó gyűjtésem eredményeit alátámaszthatják a *Rovolon*-ban tapasztaltak. *Rovolon* községei a síkság és hegyvidék között megmutatkozó belső társadalmi-gazdasági differenciálódást példázzák.⁶⁶ CAPODAGLIO-nak az volt a szándéka, hogy megbizonyosodjék afelől, hogy valóban van-e társadalmi-gazdasági szempontú különbség síkság és hegyvidék között egyazon közigazgatási egységen (vagyis egy meglehetősen kis területen) belül. *Rovolon*-ra épp azért esett a választása, mert az önkormányzata alá eső falvak (*Rovolon*, *Carbonara* és *Bastia*) domborzata változatos, hegyvidéki és síkvidéki területek váltakoznak. Az egyes családok alakulásának családfők szerinti, részletes leírását pedig osztályozás követi, melyből kiderül, hogy az adott vidéken az adott korszakban egyértelműen a nagycsaládok (*fam. multipla*) voltak többségben: 68,7%. A bővített családok (*fam. estesa*) aránya: 15 %, ugyanakkor kiscsalád (*fam. nucleare*) 11,8%, magányosan élők pedig mindössze 3,5%.⁶⁷ Következtetése szerint a nagycsalád forma igen elterjedt, mert ha a kiterjesztett kiscsaládot és a nagycsaládot együtt nézzük, arányuk a 80%-ot is meghaladja. CAPODAGLIO nagycsaládnak tekintett minden olyan családot, mely a jelölt szakaszban akárcsak csak egy évig nagycsaládként élt. Nukleáris családnak tekintette ezzel szemben azt a családot, amely egy kevés időre sem vette fel a nagycsalád formát. A családok maximális kifejlődésére, azaz ciklusaira leginkább a családfő (*barba*) életkora volt befolyással. Ha 40 évesnél fiatalabb volt a *barba*, az őt körülvevő család az esetek többségében még nem volt nagy, de ha már átlépte az 50. életévét, családjá nagy, vagy legalábbis kiterjesztett típusú lett. A nagycsaládok irányába történő fejlődés a demográfiai adatokból is kiolvasható: a népesség növekedésével nem nőtt párhuzamosan a családok száma 1881 és 1901 között. Ebben az időszakban mégis 20%-ról 35%-ra nőtt a nagycsaládok aránya. A növekedés egyértelmű, de mérsékelt. E tendencia okai között az első helyen az elszegényedett családtagok befogadása állt. De a tendencia maradt, a 20. század első két évtizedében tovább nőtt a családok mérete. Itt a szerző további két okot lát kiemelendőnek: a kisbirtokos parasztok és a bérlők pénztakarékosság végett családi munkaerőt alkalmaztak, másrészt ebben az időben különösen kevés lakás állt üresen, a mezőgazdasági munka perspektívát kínált a vizsgált falvakban. Mindemellett feltűnő, hogy milyen gyorsan változik a családok szerkezete. A bővített kiscsalád nukleáris családdá vagy nagycsaláddá válik. CAPODAGLIO a családi ciklusok vizsgálatát is elvégzi, a három helység összes családjának mintegy egyharmada, 253 család családi lapjai alapján, melyeket 1871 és 1921 között *Rovolon* város-házán őriztek. Végezetül érdekes megfigyelés, hogy a jómódú parasztcsaládokban élt egy

⁶⁵ FONTANA L. 1998:5-50

⁶⁶ CAPODAGLIO C. 1998: 95-142

⁶⁷ CAPODAGLIO C. 1998: 126

többszörre férfi házicseléd (*domestico, celibe*), aki mind a ház körüli, mind a mezei munkákban segítségére volt a családnak egész éven át. Nem ritka, hogy szintén a jómódú családokban magányos, sokszor nem is rokoni személyek (*conviventi*) is éltek tartósan, akik minden bizonnyal fizettek a szállásért és az étkezésért, a családnak így további jövedelmet biztosítván. CAPODAGLIO vizsgálatának fontos tanulsága, hogy a domborzattól függetlenül érvényesült a nagycsalád kialakítására, fenntartására való törekvés a három faluban egyaránt. Ebből következően a nagycsalád-forma a gazdasági élettel összefüggő táji jellemzőnek tekinthető, és nem függ különösebben a domborzati adottságoktól.

A 38. kötetet SANGA az alpesi nagycsalád tárgyalásának szenteli. Az előszóban kifejti azon nézetét, hogy a hagyományos alpesi gazdálkodás alapvetően és régtől fogva pásztorkodáson alapul, és területén a földművelés csak kiegészítő jellegű, járulékos tevékenység lehetett. (Érvelésének kiindulópontja, hogy az „alpesi parasztok”- kifejezés, melyet általánosítóan és gyakorta használnak, értelmetlen.) Még ma is világosan látható, hogy az itteni értékek skáláján az első helyet foglalja el a hegyi pásztorkodás. Az adatközlők szerint az számít „jó partinak”, akinek van „földje, tehene és hegye”, és itt a föld állattenyésztést jelent: „a föld mindenkiel bőkezű volt, hiszen akinek csak egy kis darab földje is volt, már tarthatott tehenet, disznó, kecskét és birkát”. Az állattenyésztés pedig családi keretek közt folyt és a nőkre volt bízva, ők foglalkoztak az egész földművelő-állattenyésztő szektorral (*settore agro-pastorale*), azaz a legeltetéssel, a tűzifa- és a szénabegyűjtéssel és azzal a kevéske kis mezőgazdasággal, amennyire a hegyi gazdaságnak szüksége volt. SANGA véleménye szerint, az „Alpesekből kiinduló emigráció”⁶⁸ strukturális jelenség, vagyis nem újkori konjunkturális okokból alakulhatott ki, hanem a hegyi falvak életmódjának olyan „állandó antropológiai tényezőjeként” (*costante antropologica*) fogható fel, mely már a mezolitikum óta nyomon követhető. SANGA az alpesi gazdálkodást azon jellegzetessége alapján tartja „mezolit” (*mesolitica*) típusú gazdálkodásnak, hogy a férfiak vadásznak, a nők állatot tenyésztnek. A férfinép nomádnak nevezett életformája az újkorban vándorlással járó, házaló típusú kézművességet (*artigiani emigranti*) jelentett. A gazdálkodás későbbi fejlődési szakaszában pedig a férfi időszakos elvándorlással, ingázással szerzett jövedelme és a nő földművelő-állattenyésztő tevékenysége együttesen tette lehetővé a hegyvidéki megélhetést. Az alpesi legeltetést családi szinten végezték a nők, elsősorban a lányok. *Grosioban* az „éjszakai udvarlás” (*bundling*) gyakorlatának nyomai felfedezhetőek, habár ennek a szokásnak Olaszországban való meglétét mindeddig csak szórványosan bizonyították. A hegyi tanyákon éjszakánként meglátogatott lányokról annyira sok történetet lehet hallani, hogy – ebből ítélve – az is elképzelhető, hogy a szokás annál szélesebb körben volt elterjedve, mint azt eddig hitték. Az „éjszakai udvarlás” gyakorlata pedig azt tanúsítja, hogy egyéni, és pedig női irányítás alatt áll az alpesi legeltetés. Mivel a férfiak emigráltak, vagyis nem foglalkoztak a mezőgazdasággal, természetes volt, hogy a vezető szerep a nőké legyen, vagy egy kulturálisan a nőhöz hasonló szereplőé, a nőtlen *barba*-é. A faluban – a földművelő és állattenyésztő gazdaságban – a vezető szerepet nőknek kellett ellátniuk (vagy a szociális helyzetükre nézvést még „nőnek” számító fiúknak és öregeknek kellett ellátnia). Nem egy megnősült és az év nagy részében távollévő férfinak.⁶⁹ Ez a családszerkezet a termelés szerkezetéből fakadt.

DALLA VALLE tanulmánya egy Treviso környéki faluban, *Collalbrigóban* végzett vizsgálatról számol be. A falut jobbra szőlőművelésből élő felesbérli családok lakják (1850-ben

⁶⁸ (az „emigráció” jelentése itt valójában munkamigráció, ingázás, munka céljából történő időszakos elvándorlás)

⁶⁹ SANGA G. 1998/B : 3-4

és 1940-ben egyaránt 67% volt a felesbérlok számaránya az összes lakoshoz képest!⁷⁰), nekik nagy kiterjedésű birtoktesteket kell megművelniük, a tulajdonosoknak kifejezett érdekük, hogy ne legyen felaprózva a terület. Ez az alaphelyzet – a föld tulajdonosának azon gazdálkodáspolitikai szempontja, hogy egy-egy családra nagy birtokrészt bízson – készteti a családokat arra, hogy nagy létszámúak legyenek. A helyben maradás igénye erős, ezzel összefüggésben az endogámiára, sőt a rétegendogámiára (az azonos társadalmi csoport tagjaival való házasodásra való törekvés szokására, olaszul *omogamia*) hajló viselkedést egyaránt követni lehet 1821 és 1940 közt. Fontos megfigyelése a szerzőnek, hogy egy adott család egyhelyben lakása és a genealógiai állomány tudatos növelése közt egyenes arányosság tapasztalható. Tehát, a háztartási ciklus hossza a helyváltoztatásokkal szoros összefüggésbe hozható: a rövid ideig egy helyen lakó családok genealógiai állománya gyorsuló ütemben csökken, a további költözések e csökkenés mértékét növelik, sőt, némely esetben a városba való távozáshoz is elvezetnek. A *nőtlenek* jelenléte ebben az üzemszervezeti egységben pedig afféle reprodukciós biztosítékul szolgál az adott család számára: a háztartási csoport egyensúlyát hivatott folytonossá tenni, hiszen némely esetekben csakis a házasságkötésről való lemondás révén lehetséges az együttélés demográfiai összetételét fenntartani. A *nőtlenek* és a *hajadonok* a következő két funkciót töltik be a háztartási csoportban: az együttélés időtartamát meghosszabbítják, a szétválás idejét ezzel távolabbra helyezik, valamint felnőtt, életerős munkaerőt állítanak a csoport többi tagjának szolgálatában. A vizsgálatok tanulsága még, hogy az egy helyben lakás hosszú nyugalmi állapotában a családok a nagycsaládos szervezeti forma felépítésén munkálkodnak. *Collalbrigóban*, e jellegzetesen nagycsaládos faluban a felesbérlok eredményes gazdálkodását befolyásoló feltétel az elegendő munkaskéz, a bőséges számú férfi leszármazott. A felesbérlo családok legfőbb célja, hogy egyazon birtoktest művelését hosszú időn át végezhessek, és ennek a célnak elérése érdekében többféle stratégiát tartanak elfogadhatónak: külső tagok befogadását, belső tagok kiáramoltatását, külső tagok időszakos alkalmazását. A számukra oly fontos egyensúlyt a birtokméret esetleges megnövelése, a föld adottságainak kiismerése és ennek következtében a legmegfelelőbb szőlőfajták megválasztása jelentheti, mindezt csak hosszan tartó helybenlakással lehet elérni. A stabil birtokirányítás lehetősége pedig a család demográfiai erőviszonyain, életkori összetételén is múlik.⁷¹ Mint látni fogjuk a 40-es évek padovai nagycsaládjainak stratégiai kísértetiesen hasonlítanak a *Collalbrigói* esetre.

Hosszú időnek kellett eltelnie, mígnem az északi parasztcsalád típusáról végre összefoglalást olvashattunk. Az 1750 és 1930 között eltelt időszakot tekintve VIAZZO és ALBERA tanulmánya.⁷² Írásuk a BARBAGLIék szerkesztette 1992-es kötetben⁷³ jelent meg, a *La ricerca folklorica* 25. számú, SOLINAS szerkesztette, családdal foglalkozó kötetével egy időben. (Mint tudjuk, a 25-ös szám dél- és közép-olasz példákat ismertetett meg velünk.) Nyugati kutatók véleménye szerint semmiféle végső álláspont nem alakítható ki a nyugat-európai családi életről és az együttélés formáiról egészen addig, míg az olasz helyzet nem lesz teljesen feltárva.⁷⁴ Utalás volt ez arra, hogy az olasz kutatók nemzetközi fórumokon még nem jelentek meg eredményeikkel. VIAZZO és ALBERA megállapítják, hogy az észak-olasz parasztcsaládról valóban alig jelentek meg írások, ám a közép-olasz (főleg toszkán) felesbérlok iránt nagy kutatói érdeklődés mutatkozik már egy ideje, melyet a nemzetközi irodalom is számon

⁷⁰ DALLA VALLE 1998:37.

⁷¹ DALLA VALLE 1998:21-42

⁷² VIAZZO-ALBERA 1992: 159-189

⁷³ BARBAGLI – KERTZER 1992

⁷⁴ VIAZZO-ALBERA 1992: 188

tart.⁷⁵ A Dél-Olaszország tipikusan mediterrán tájai iránti érdeklődés is nagyon élénk, ennek következtében róluk is képet lehet ma már alkotni. (Az újkori déli család jellegzetesen neolokális és kétgenerációs kiscsalád, és gyakori itt a korai életkorban történő házasságkötés.) A szerzők szerint megvan annak a veszélye, hogy a kutatások kiegyensúlyozatlansága megmarad, hiszen a közép-olasz témájú tudományos viták egymást érik, a dél-olasz „ízig-vérig mediterrán” családtípus kutatása is lankadatlanul folyik tovább, viszont az észak-olasz tájakon való vizsgálódás még mindig nem élénkült meg. A szerzők megkísérlik tehát – az eddigi szórványosan megjelent tanulmányok számbavételével –, az észak-olasz parasztcsaládtípus(ok) meghatározását. Kiindulópontjuk, hogy az ökológiai környezet heterogenitása (alpesi, előalpesi, síkvidéki és dombsági összetevőivel) itt sokkal erősebb, mint Olaszország bármely más részén – ezért a környezetnek a demográfiai folyamatokra és társadalomszerkezetre gyakorolt hatása is jóval nagyobb. A másik tényező, mely az itt észlelt különbségeket hangsúlyosabbakká teszi, a környék történelmi múltjában keresendő: 1750-ben itt még hét kis államra oszlott e földrajzi egység (köztük egyik a *Serenissima Repubblica di Venezia* volt, Padova is ott található). Ehhez képest sem Közép-, sem Dél-Itália nem volt ilyen mértékben politikailag megosztva. Ez a tény sokat nyom a latba, bármelyik oldaláról szemléljük is a társadalomfejlődést. Másik probléma, hogy északon elsősorban az Alpok és az Appeninek elzárt közösségeire irányultak az addigi kutatások, nem vizsgálták a nyitott síkvidéket, ebből következően az anyag töredékes. Mindezek ellenére néhány támpontot nyújtanak az eddigi kutatási eredmények.

A földtulajdon és az ökológiai adottságok közt összefüggés tapasztalható. A tájak közt nagy kontrasztok vannak, de legalább olyan jelentős eltérések mutatkoznak a tulajdonviszonyok és a társadalomszerkezet terén is. Az Alpokban a két világháború közti időben végzett felmérés szerint mintegy 50%-a volt a földeknek községi tulajdon, a síkvidéken pedig alig 1%-a. Vagyis az öntözéses területeken gyakorlatilag nem léteztek a közös földek. A hegyvidéken rendkívül magas volt a birtokaprózódás mértéke: a paraszti birtokok 75-90%-a 5 ha-nál kisebb. A nagybirtokosok számaránya már a 18. századtól 6% alatt volt Észak-Olaszországban, az összes megművelhető földterület 65%-a pedig úri kézben volt. De Venetóban az üzemméret szerinti adatok nem rajzolták ki automatikusan a társadalmi rétegződést. Nem okvetlenül az a paraszti termelő réteg élt jobban itt, amelyiknek saját földje volt. Sőt, e régió síksági részein azt lehetett tapasztalni, hogy a mezőgazdaságban dolgozó népességen belül a tehetősebbek nem a tulajdonosok köréből kerültek ki, hanem sokkal inkább a *mezzadrik*⁷⁶, vagyis a bérlők soraiból. A bérlő parasztok vagy felesbérlők pedig a „nem helyben lakó” (*assenteista*) földbirtokos általában közepes méretű földjeit művelték meg. Itt a kisbirtokos parasztok általában nem tudtak kizárólag földműveléssel foglalkozni, kénytelenek voltak kiegészíteni a mezőgazdasági tevékenységet más munkák vállalásával is.

A VIAZZO–ALBERA szerzőpáros az észak-itáliai síkvidéki parasztok családi szervezetéről írott eddigi tanulmányok alapján a következőképpen összegzi az eredményeket. A Pó völgyében lakók háztartási csoportjainak vizsgálatakor rögtön egy első látásra megoldhatatlannak tűnő probléma előtt találja magát az ember. Itt két egymással ellentétes modell létezik egymás mellett. Párma mellett van *Colorno* – mely faluról 1977-ben még LASLETT közölte az első néprajzi adatokat – ennek lakossága a 18. század végén többnyire kiscsaládokból állt. A kuta-

⁷⁵ Pietro CLEMENTE a toszkán felesbérlőkkel kapcsolatos kutatások legfőbb előmozdítója. CLEMENTE P. 1980 és 1988.

⁷⁶ Mezzadria, magyarul felesbérleti rendszer, mely a legelterjedtebb formája volt a föld bérbeadásának Közép- és Észak-Olaszországban. Részletesebben: IV. fejezet, Üzemszervezeti keretek és családi stratégiák c. alfejezetben

tó szerint az angol parasztcsalád típusától (a kiscsaládtól) *Colorno*-é szerkezetében nem tért el. Ezzel ellentétes véleményt kezdenek az olasz kutatók egyre gyakrabban hangoztatni, e szerint Észak-Olaszországot többnyire a nagycsalád jellemzi, Dél-Olaszországban pedig a kiscsalád a gyakoribb. Azonban e túlzott leegyszerűsítés összemosza a valódi különbségeket. A toszkán felesbérlok és az alpesi kisbirtokos parasztok „összetett” családtípusai egymástól meglehetősen eltérnek, a nagycsalád nem azonos módon szerveződik e két helyen. Másrészt az is igaz, hogy a kiscsaládos modell tendenciája épp a 18-19. század folyamán jelentkezett, de mint látható, erős táji eltérésekkel. A mezőgazdasági bérmunkások száma a kapitalizálódó mezőgazdaságban erőteljesen megnövekedett ekkortól, a fizetett alkalmazottak házassági és lakhelyválasztási modellje a család összetételének, méretének egyszerűsödésével járt együtt, feltételezhetően ez alól az európai folyamat alól az olasz síkság sem volt kivétel. Délen a tömegesen latifundiumokon dolgozó parasztok körében már régen meggyökeresedett a kiscsaládos forma, az északi parasztok azonban lassan, többségükben csak a 19-20. században vették fel az egyszerű szerkezetű családformát.

A tulajdonviszonyok és a munkavállalás mellett a településszerkezet típusának is köze van a családformák alakulásához. A tanyásodási folyamatok északon és Közép-Itáliában erősen megváltoztatták a mezőgazdasági táj képét, de legalább olyan jelentős változást hoztak a családszerkezetben is. Ezen a tájon egymás mellett élt, egymást kiegészítve, a nagycsaládos és a kiscsaládos forma, sok köztes formával, a mezőgazdasági bérmunkásság megjelenésétől kezdve. Az időben előre haladva a családtípusok egyre inkább két pólus köré rendeződtek. Az egyik pólust a felesbérlok nagycsaládjai jelentik, a másikat a napszámosok kiscsaládjai. Habár ezt a kettősséget először Toszkánában írták le, az utóbbi kutatásokból az derült ki, hogy az újkori Pó-síkságon is felfedezhető, sőt másutt is igen gyakori ez a kétirányúság. 1574-ből Lombardiából, szintén a 16. századból Venetóból és Emilia tartományból vannak a fentieket igazoló leírások. Csak szórványos közlésekre lehet támaszkodni, de úgy tűnik, hogy ezekből is rekonstruálható a középső és az északi részeken lezajlott folyamat. Míg a toszkán leírások szerint a 16-17. században az egy család által lakott tanyák (*podere*) számának növekedésével gyarapodott a felesbérlok száma is – e folyamatot természetesen a háztartási csoportok létszámának felduzzadása kísérte –, addig az északi régió egyes részein a *mezzadria* szerződéstípusa lassan eljelentéktelenedett. Úgy tűnik, ekkor vált ketté az északi család és fejlődött tovább két különböző irányban. Ekkor alakult ki ugyanis a „*cascina*”, a lombárd típusú, zsellérek lakta farmtanya, a zsellérudvar, melynek alapja már nem pusztán egy-egy parasztcsalád munkaereje, tehát üzemszervezetileg jelentősen eltér a toszkán *podere*-típusú tanyától. A zsellérekkel betelepített farmtanyákat elsősorban bérlok irányítják, akik napszámosok minél nagyobb tömegét is igyekeznek ott foglalkoztatni. Üzemszervezetileg még ennél is fontosabb és lényegyet érintő különbség (a parasztbérlokhöz képest), hogy a *cascina*-ban olyan fizetett mezőgazdasági munkások élnek, akik részmunkavégzésre szerződnek egy évre. A napszámosok napi ingázással a közeli falvakból érkeznek, a mezőgazdasági szakmunkások pedig családjaikkal együtt a farmtanyán (a nagy kiterjedésű és létszámú *fattoria*-n, vagy *cascina*-ban) kapnak helyet, tehát a munkahelyükön laknak a szerződés teljes ideje alatt, és specializálódás következtében pusztán részfeladatokat látnak el a gazdaságban.⁷⁷

A *cascina*-k népének állandó vándorlása az egyéni életciklusra is befolyással volt: előfordulhatott, hogy egy harminc éves ember életében már hússzor költözött, és azt sem tudja, hol született, hol tanult, fel sem képes sorolni azokat a helyeket, ahol már életében megfordult. A látszat ellenére, a falu-, a szórványok- és *cascina* népeinek életmódjában

⁷⁷ Ermanno OLMI *A facipő fája* c. filmje egy ilyen *fattoria*-t, lombard nevén *cascina*-t jelenít meg, bemutatva ezzel a 19/20. század fordulójának Bergamo közelében lepergett mindennapjait.

különbségek mutatkoztak. Habár a szórványtanyák népe éppolyan elszigetelten élt, akárcsak a *cascina*-ké, vagy más nagyobb mezőgazdasági üzemek lakói. Az igazán fontos eltérés, mely lényegében különbözteti meg a tanyát és a falut a *cascina*-tól, az utóbbiak lakóinak gyakori helyváltztatása. (E migrációs folyamatok kvantitatív és kvalitatív jellemzői még megrajzolásra várnak.) A *cascina* nyáron dologidőben rizs-szedőnőkkel és más idénymunkásokkal telik meg, ők egészítik ki az éves szerződésű mezőgazdasági munkások tevékenységét. Ilyenkor egy nagyobb *cascina* népessége, az alkalmilag munkára összegyűlt csoportja megközelíthette egy falu lélekszámát. De a folyton jövő-menő, egy helyben csak alkalmilag tartózkodó *cascina*-népesség a falu társadalmához, közösségéhez egy pillanatig sem volt hasonlítható. Ez olyannyira igaz, hogy például a hegyi elzártságban élő falusi közösségek szemében, ahová a *cascina*-nak csak a híre jutott el, a társadalmi elszigetelődés és elmagányosodás legfőbb szimbóluma éppen a *cascina* lett. A kelet-*biella*-i dombvidéken például egy szőlésba is beépült a szó. Ha valakinek tudtára kívánják adni, hogy a segítségükre mindig számíthat a bajban, mert nem fogják soha magára hagyni, így kiáltanak fel: „Nem *cascina*-ban vagyunk!”. A farmtanyák mérete igen nagy is lehetett, elérhette a 100-200 főt is, munkaszervezete speciális volt, ezért jelentősen eltért a Pó-síkság bármely más részén található paraszti gazdaságoktól. Éppen ezért, ha a 16-19. század közti időben a parasztcsaládban lezajlott – és a kiscsaládosodás irányába mutató – változásokra vagyunk kíváncsiak, nem valószínű, hogy épp a „*cascina*” példáját kell a legtipikusabbnak tekintenünk. A *cascina*-ban az állandó helyváltztatás kényszerszerűsége és a munkavállalás idény-jellege, a rövid lejáratú szerződéskötések rendszere és a családi munkaerővel való gazdálkodás kényszerének hiánya, mindezen tényezők együttesen a kiscsaládok kialakításának kedveztek.⁷⁸

Továbbá a vizsgált időszakban a lombárd és a piemontei alsó síkságon regisztrált nagy mértékű öntözéses gazdálkodás sem Venetóban, sem Emilia tartományban nem volt jellemző. Úgy tűnik, ezzel függhet össze, hogy éppen ebben a két északi régióban maradt fenn oly hosszú ideig a *mezzadria*-szerződés. Szintén nagy jelentősége van annak a ténynek is, hogy a nagycsaládok száma és mérete nőtt azokon a venetói és emiliai vidékeken, ahol a *mezzadria*-t felváltotta a bérleti rendszer, vagyis a családszerkezetben beállt változások ellentétes irányúak voltak a piemonti és lombárd vidékeken tapasztalhatóakkal. (Lombardiában a *massari*-k nagycsaládjait egyre inkább felváltották a 19. század utolsó évtizedeiben a *pigionanti*-k kiscsaládjai. A felesbérlet két eltérő formája volt a *massariké* és a *pigionantiké*. A *massarik* viszonylag nagy területeket műveltek meg, a *pigionantik* viszont apró felesbérleti szerződésükből származó munkájukhoz még protoindusztériális munkavállalásra is kényszerültek, családjaik mérete pedig ezzel párhuzamosan csökkent.) Venetói példánk *Lisiera* falu Vicenza-közelében, itt a felesbérletet bérlettel váltották fel a parasztok, és ezzel párhuzamosan a háztartási csoportok méretének növekedése volt tapasztalható. 1834 és 1904 között az összetett szerkezetű családok aránya 32%-ról 45%-ra nőtt meg, a családon belüli tagok száma pedig átlagosan 4,6 főről 6,8 főre növekedett. A 20. század első harmadában pedig nem csupán a legnépesebb mezőgazdasági kategória volt a parasztbérlőké, hanem nekik voltak a legnépesebb családjaik is. Venetóban a bérelő parasztok a családon belüli munkaerő-utánpótlás stratégiáját választották, és sikerrel őrizték meg „paraszti” (*rustico*) jellegüket – hívják fel a figyelmünket a szerzők. E jellemzőjüknél fogva, minden kétséget kizáróan nagyon különböztek a vállalkozó típusú bérelő-árutermelőtől (*fittavoli-imprenditori*), akinek alakja elsősorban a Pó-síkság nyugati felén volt jellemző.⁷⁹ Megjegyzem, hogy Padovában hasonló jelenséggel találjuk magunkat szemben, azaz a bérletre áttérő családok (vizsgálati időkeretemben már szinte mindenki bérelő és/vagy törpebirtokos volt) körében megindult a nagycsalád felépítése.

⁷⁸ VIAZZO-ALBERA 1992: 159-179

⁷⁹ VIAZZO-ALBERA 1992: 183

VIAZZO és ALBERA a regionális összehasonlítás alapján végül megállapítják, hogy a két-száz esztendő áttekintő észak-olasz átalakulásnak két legfőbb jellemzője:

- a felesbérleti rendszer (*mezzadria*) progresszív csökkenése és
- a fix pénzösszegeken alapuló szerződések (mezőgazdasági bér munka) széleskörű elterjedése.

A folyamatot némely helyeken a család méretének különösen korán bekövetkező csökkenése kísérte. Kiegészítésül elmondható, hogy a korábbi tendencia az 1930-as években még nem zárult le mindenhol – így Padova mellett sem – az északi térségen belül, és hogy a családszerkezet egyszerűsödése kétségtelenül végigkísérte e folyamatokat. Az egyes esetek – közösségeké és családtörténeteké – az árnyalatokra és időbeli eltérésekre mutatnak rá az első látásra egyirányú folyamat nyomkövetésekor. VIAZZO-ék, leegyszerűsítő séma helyett – mely szerint az északi- és közép-itáliai régiók merőben eltérnek egymástól fejlődési ritmusuk különbözősége miatt – egy árnyaltabb meghatározásra tesznek javaslatot. A Pó-síkság esetében a „fejlődési vonalak bonyolult elágazásáról” van szó. Venetóban és Emiliában a 19. század második felében megszűnt a rizstermesztés, ez az itteni népesség elvándorlását eredményezte: a lombardiai és a piemonti rizstermőhelyekre települtek át családok. Ez lehetett egyik oka a családszerkezetben a 19. század végén beállt változásoknak Venetóban. A másik ok pedig az agrárválság, mely többszörös emigrációt váltott ki. Az északi régiókat a népesség 40-50%-os arányában sújtó kivándorlásnak, a családi kapcsolatokra, a háztartási csoport összetételére gyakorolt hatásainak szisztematikus vizsgálata még várat magára. (Azóta ennek feltárása megindult, épp a *La ricerca folklorica* fent említett számaiban.)

Összefoglalójukban, a korábban mondottak ellenére, a földrajzi tényezők hatásának eltúlzásától óvnak a szerzők, és nem tartják helyesnek a politikai megosztottságra való gyakori hivatkozást sem, így szerintük elkerülhető a földrajzi és történelmi determinizmus hibája. A példák sora azt bizonyítja, hogy a déli és a középső olasz régiók nagy vonalakban megtartották jellegzetességeiket a középkortól kezdve egészen a 20. század első harmadáig, ám északon – melyet ebben az időben dinamikus gazdasági fejlődés jellemezett – a család szerkezetileg radikális változáson esett át. Észak-Itália a multilineáris fejlődés kiváló példája lett. Az erőteljes mértékű regionális különbségek gyakorlatilag lehetetlenné tesznek minden olyan irányú kísérletet, mely egyetlen alapvető típusra próbálná leegyszerűsíteni az északi családszerkezeti formákat.⁸⁰

Hozzátehetjük, hogy a padovai parasztság ebben az észak-olasz helyzetben az archaikusnak nevezhető mintát követi. Itt csak nagyon későn és nehezen válnak meg a családok az összetett háztartási csoport újrateremtésétől. A nagycsaládi gazdálkodásnak még sokáig meg lesznek a feltételei, mint a dolgozatból kiderül. Tehát, a „multilineáris fejlődés” elméletét terepmunkám igazolja.

Egy dél-olasz régióban (Calabria) végzett kutatás azt példázza, hogy az iparosodásnak a család belső rendjére mindössze igen csekély hatása van. *Altupiano* nevű faluban a rokonsági, a lakhelyi és a rétegendogámia többé-kevésbé újratermelődött, fenntartván a kultúra folytonosságát, eközben a település – esetükben elsősorban a délről északra irányuló munkamigráció révén – bekapcsolódott a regionális- és a nemzeti piacba. A gazdasági változások egy-szersmind új elemeket is vittek a régi házassági szokásokba. Példaként nézzük meg, hogyan változtak meg a gazdasági jellegű tartalmak a földbirtokos réteg viselkedésének modelljében. A latifundiumok korából az új középosztály, az új gazdagok korszakába való átmenet során a föld és a ház helyett a pénz birtoklása került előtérbe, mindazonáltal a házasság formai keretei – mint például a házassági stratégiák – szinte érintetlenül maradtak. Ezt a megállá-

⁸⁰ VIAZZO-ALBERA 1992:188-189

pítást statisztikai adatok is megerősítik: 1976-ban, a vizsgálat évében 1556 családból mindössze 13 esetben szegték meg a felek tudatosan a „társadalmilag elfogadott” házasságkötés szigorú, helyileg érvényes tabuját.⁸¹ Ez a példa is bizonyítja, hogy a változások és a maradandóság közti árnyalatok helyszínenként mások egy akkora földrajzi területen belül mint Olaszország.

A történészek szemléletével közelít CASANOVA, mikor az újkori (a 15. század végétől a 19. század elejéig tartó korszakbeli) olasz családot tekinti át, főleg a felsőbb társadalmi rétegeket figyelembe véve. Helyi krónikákra támaszkodva teljes családtörténeteket ad közre, bemutatja a vidéki családok felemelkedését, majd kiteljesedett nemesi identitását a *Spada Veralli* Levéltárban olvasható családtörténeteken keresztül.⁸²

Giovanni LEVI a 70-es évek óta megjelenő közlések hiányosságaira és a kevésbé kutatott témákra mutat rá a család történeti szempontú vizsgálataival kapcsán.⁸³ Meddő viták folytak a család méretével (nagycsalád és kiscsalád) és az elemzés fajtájával (kvantitatív vagy kvalitatív) kapcsolatosan. Ahelyett, hogy többek között (de mindenekelőtt) az együttélő családtagok és a család tágabb rokonsága közti viszonyokat tárták volna fel részletesen. Ezen kapcsolatok jellegét és változásukat LEVI szerint a korabeli ügyvédi iratok bőséggel tartalmazzák, de e források mindeddig kiaknázatlanul maradtak. A családok és rokonságaik közti szövetségi és konfliktusos kapcsolatok és a közös, vagy netán ellentétes stratégiák kérdéskörei alig kaptak hangot. LEVI számba veszi az említett témakörben ismeretes közléseket, a fellelhető, de még fel nem használt forrásokat.

Egy CAMPANINI szerkesztette kötetben a szerzők az olasz családot mint az elmúlt 140 év *hétköznapi életének fő mozgatóját* mutatják be. A szerelem és a házasság összefüggéseiről értekezik KAUFFMANN egy másik kötetben, az átalakulás egyes elemeit, részleteit világítja meg GOLINI a maga könyvében, a család és az iparosodottság közti összefüggésekre tér ki DE RITA, a házassági kedv csökkenése a fő kérdése BARBAGLI szintén történeti szempontú kötetének.⁸⁴

DAVIS a mediterráneumban végzett antropológiai kutatásokat összegzi, de már a könyve elején közreadott térkép megnézése után kiderül, hogy Veneto régió területén nem folytattak külföldi kutatók vizsgálatokat. Előfordult ugyan egy-egy kutatás Északon, Friuliban és Piemontban, de a Pó-síkságon *egy sem*. Ettől függetlenül vannak a mediterráneumban dolgozó antropológusok szempontjai közt olyanok, melyek fontosak lehetnek a padovai parasztság kulturális mintájának vizsgálatakor is. Ilyen például a városok vidéke közti táji eltérésekről való fejtegetés.⁸⁵ A munkavégzésnek a mezőgazdaságtól eltérő helyszíne, a városi munkavállalás, migrációk és az emigrációs hullámok, melyek a mezőgazdaságból élőket is újabb és újabb stratégiák kidolgozására készítették.⁸⁶ A gazdálkodásra és a családi életre vonatkozó részek is számos tanulságot hordoznak. Többek között ilyen téma a nőknek a családi

⁸¹ PISELLI F. 1983:63-66

⁸² CASANOVA C. 1997:171-237

⁸³ LEVI G. 1992:306-321

⁸⁴ CAMPANINI G. 1994, DE RITA G. 1988, GOLINI A. 1988, KAUFFMANN J-C. 1996, BARBAGLI M. 1990.

⁸⁵ DAVIS J. 1980:30.

⁸⁶ DAVIS J. 1980:40-52.

gazdaságban való alkalmazása. A nők által elvégezhető munkák terén számos különbséggel találkozhatunk az egyes kutatások eredményeinek összevetésekor.⁸⁷

Összességében azonban hiányoznak a mediterrán kutatásokból a kutatók által levont következtetések, az összehasonlítási kísérletek, az összevetések.⁸⁸ 1977-ben még DAVIS nem mondhatta azt, hogy van mediterrán antropológia. Azóta történt egy s más e téren. A római egyetemen *Mediterrán tanulmányok* elnevezésű néprajzi kurzus működik MINICUCI irányításával. Az antropológiai mediterráneum-kutatások első szériája volt csupán a DAVIS által ismertett közösségtanulmányok sora, ezeket újabbak követték.⁸⁹

A múlt századra visszatekintő összefoglalóban végkövetkeztetésként azt olvashatjuk BRAVOtól, hogy az olasz parasztcsaládok közt a 19. és a 20. század fordulóján nagyobb volt a nagycsaládok aránya, mint a többi nyugat-európai országban. A néprajzi kutatások rámutattak, hogy házasságokat egyre későbbi életkorban kötötték meg, és hogy az észak-olasz nagycsaládokban a patrilokalitásra törekedtek, gyakorta voltak bennük öreglegények és hajadonok is. Mindezek a családi stratégiák a felesbérló és a bérló családokra egyre jellemzőbbek voltak a századfordulón, a 20. század elején.⁹⁰

FÉL Edit szerint, a martosi kiscsalád teljesen megegyezik a nagycsaláddal, olyannyira, hogy Martoson a kiscsalád a nagynak kezdeti formájaként fogható fel. A vagyon megítélésében, a munkamegosztásban és tekintélyelvben egyaránt patrilineáris szemléletű mindkét családtípus. „Lehetőleg minden a közre menjen” – idézi a martosi véleményt Fél.⁹¹ (Ugyanilyen megállapításra jutnak az olasz szerzők is az északi nagycsalád kapcsán, mint láttuk a SANGA-szerkesztette kötetekben).

A *családi életciklusok* szinkrón és diakrón vizsgálata – mint jellemző kutatói megközelítések – a kulturális típus más és más jellemzőire hívja fel figyelmünket. A diakrón vizsgálat az egy családon belüli ciklikus genealógiai események ismétlődése által enged következtetni a család jellemző formájára. A családok párhuzamos élettörténetei lehetővé tesznek szinkrón vizsgálatot is, mely által pedig a jellemző családforma (esetünkben a nagycsalád) elhalványodását, elerőtlenedését, végleges megszűnését követhetjük nyomon. Mindkét megközelítés alkalmas a változások figyelemmel kísérésére. A legjelentősebb vizsgálatokat a családi életciklus tárgyában GRILLI végezte.⁹²

Mentalitás, életmód, élettörténetek

BURKE szerint, az új tömegtájékoztatási eszközök, a rádió, a mozgókép, a hanglezet és a sajtótermékek széles körű elterjedésével és rohamos fejlődésével eljutottunk oda, hogy mindenki osztozik ugyanabban az „általános” kultúrában. Ma már az elit nem fordít hátat a „populáris kultúrának”, mint tette azt egészen a reneszánsztól kezdve a 20. század első feléig.

⁸⁷ DAVIS J. 1980:52-57.

⁸⁸ DAVIS J. 1980:16.

⁸⁹ Mint pl. a következő palermói kiadványok 1994-ből és 1995-ből: VIBAEK, J., szerk., *Per una storia del costume mediterraneo 1-2*, Palermo, Facoltà di Lettere e Filosofia, Servizio Museo-grafico-Atti e Materiali.

⁹⁰ BRAVO G. L. 2001:135-136. (a szerző utalásai: BARGBAGLI és KERTZER 1992, VIAZZO és ALBERA 1992)

⁹¹ FÉL E. 2001: 48-50

⁹² GRILLI S. 1992, 1997

BURKE azonban elismeri, hogy az értelmiségnek ma lehet a tömegkultúra mellett „második műveltsége” is, melyet már nem mindenki érhet el.⁹³ Az értelmiségnek megvan az erre való sajátos iskolázottsága, és igénye van a szellemi alkotómunkára. A 20. század második felében pedig a televízió általánosságának közös kultúrája jellemzi már a társadalmakat. Az „általános”-nak nevezett kultúra a tömegkommunikáció révén mára kialakult kissé felszínes, de mindenre kiterjedő tájékozottságot jelent. Az általános ismeretek széles körben való terjedése a nem tanult emberek és az értelmiségiek körét egymáshoz közelebb viszi, és lecsökkenti (bár nem mossa el teljesen) a korábban köztük inkább megvolt kommunikációs nehézségeket.

A gyakorló társadalomtudóst a populáris, a „közös” kultúra ilyenén dominanciája vizsgálati módszereinek szükségszerű újragondolására készíti. Egy hagyományosnak mondható kérdőíves néprajzi gyűjtés is hiteles, eredményes és tartalmas lehet napjainkban pusztán azért, mert van közös kultúra, mely az egész társadalmat jellemzi, hiszen a tömegkultúra mindkét félnek megszerezhető. A kutató nem csak arra számíthat, hogy például egyetlen, a komplex társadalom bármely rétegében és szegletében élő adatközlésre kiszemelt személy sem lepődik meg az „interjú” szó hallatán vagy a fényképezőgép használatán, hanem abban is biztos lehet, hogy a megkérdezettnek – éppen a széleskörű és sokoldalú tömegtájékoztatás miatt – van némi fogalma az ő szaktudományáról. Az így kialakuló helyzetben egészen másképp kell kutatni, mint fél évszázaddal ezelőtt kellett, bár a kétféle tudás (kutatóé és adatközlőé) közti eltérés ma éppúgy nem lehet elhanyagolható.

Kétségtelen tehát, hogy az adatközlő ma bevonható a kutatás részleteibe, hiszen kötni tudja annak céljait saját ismereteihez, többek között éppen a televízió és a tömegtájékoztatás egyéb formáinak mindennapos használata miatt, ez pedig a kutatás javára válik. Egy példa, melyet saját terepmunkámból, Marcello Maggiolóval folytatott élettörténeti beszélgetéseink egyikéből merítek. A harmincas évek életkörülményeiről beszélt Marcello, arról, hogy gyermekkorában kopogó fapapucsban jártak még télen is, zoknijuk szakadozva volt, sokat nélkülöztek, egyoldalúan táplálkoztak, elmondta, hogy mindenkire érvényesek voltak az íratlan szokások, stb. Majd egyszeriben hozzátette: „Pont úgy éltünk, mint azt Ermanno OLMI *A facipò faja* – című filmjében bemutatta, ahogy akkor éltek a parasztok!” A plébános a helyi közösségi házban levetítette a környék lakóinak – akik közt még szép számmal élnek parasztok vagy volt parasztok – Olmi filmjét, Marcello is jelen volt. A film a 19/20 századforduló közegét eleveníti fel, egy Bergamo melletti tanyán (*cascina*) az 1970-es években még századfordulós, vagy ahhoz nagyon hasonló életkörülmények közt élt parasztcsaládok előadásában. Ez az eset is jól mutatja, a mindenkor meglévő közös kultúra miatt képes a gyűjtő és adatközlő áthidalni a köztük lévő távolságot. Ma a gyors információáramlás még kedvezőbbé teszi a helyzetet. Az „általános” kultúrát ma mindenki elsajátíthatja. (Bár mint tudjuk, nem mindenki sajátítja el.)

A nagy társadalmi átalakulás – melynek a 20. századra már Európában mindenhol tanúi lehetünk, és melynek többek között a „közös” kultúra megjelenése is kísérőjelensége – vizsgálatakor a társadalomtudományi megközelítések köre bővül. **Élettörténetek** néprajzi célú alkalmazása különösen indokolt lehet korunk olyan aktuális jelenségeinek néprajzi megközelítésekor (életvitel vizsgálatában, jelenkutatásban, változásvizsgálatkor, újonnan fellépő társadalmi jelenség, pl. belső vándorlás tanulmányozásában), melyekről még nem lehetnek birtokunkban írott források, csupán másodlagos források, és csak megközelítőlegesen kritikai szakirodalomra hagyatkozhatunk és abból is csak igen kevés van. Vagy indokolt lehet egy speciális forma, a naplón alapuló, rekonstruált életpálya, mely így a közelmúlt, egy lezárult,

⁹³ BURKE P. 1984:369-371

de a jelenben még ható időszak bemutatására vállalkozik, mint MOHAY Tamás „naplóíró parasztembere”-ben.⁹⁴

Az élettörténetek gyűjtésének fellendülését kétségtelenül segítette a különböző társadalmi rétegek közti kommunikáció könnyebbé válása, ezt igazolva láthatjuk az olasz élettörténeti kutatások tapasztalatainak ismeretében.⁹⁵ Az élettörténeteket igen széles körben használják fel az olasz kutatók. PASSERINI részletes bibliográfiai áttekintése mindezekre kiterjed. Áttekintése a „szóbeli történelem” és az élettörténetek néprajzi célú felhasználására összpontosít, elsősorban az olasz nyelvterületen. Megállapítja, hogy a módszer nagyon elterjedt a 20. század második felére, és számos olyan közlésjelent meg a paraszti kultúra és munka, a mesterségek valamint más társadalmi rétegekkel (munkásokkal, városi kisközösségekkel) foglalkozó témakörökből, melyek az egyént helyezték középpontba.⁹⁶ FERRAROTTI – az olasz élettörténetkutatás másik nagy alakja – az „együtt kutatást” javasolja az élettörténetek és a történelem összefüggései kapcsán.⁹⁷ Elméleti konstrukciójának alapja – mondhatnánk – az a megállapítás, hogy a kutatonak és adatközlőnek közősek a céljai, közeledésük az „általános” kultúra elterjedése nélkül nem elképzelhető. FERRAROTTI véleménye azonban – mely szerint ma szinte „egymásra talál” így a néprajzkutató és az adatközlő – kissé idealisztikus és úgy tűnik, a szerző minden egyéb társadalmi-kulturális körülményen átsiklik. Idealisztikus, mert a régi és a mai kor vidéki embere közötti különbség nem az elit és a tömegkultúra közti különbség csökkenéseként értelmezhető, és még kevésbé a megszűnés felé vezető tendenciaként. Mégis, javaslata módszertanilag igen figyelemre méltó. FERRAROTTI ugyan az élettörténetek gyűjtésének és társadalomtudományokban való felhasználásának elkötelezett híve, de a módszer kifáradását látva egy „természetesebb” életrajzot tart célravezetőbbnek. Az *egyéne helyett az elsődleges csoportnak* – mint „antropomorf modellek” hiteles hordozójának – az élettörténetét javasolja akár néprajzi, történeti, vagy szociológiai szempontú élettörténeti kutatások tárgyául. Megállapítása szerint nem az egyén a társadalomnak azon legkisebb egysége, melyik igazán képes arra, hogy híven tükrözze a közösség által előírt, társadalomlélektanilag sugallt szabályrendszert, a „társadalmi totalitás”-t, hanem a kiscsoport. A közösség belső rendje totalitásként csakis a kiscsoportos interakciókban, azok hálózatában képes maradéktalanul megnyilvánulni.⁹⁸

Számos élettörténeteket hasonló céllal alkalmazó olasz tanulmány áll előttem példaként.⁹⁹ A közösségtanulmányokkal összefüggésben korábban már említettem az olasz terepen végzet élettörténet-kutatást. A közösségtanulmány és az élettörténet-kutatás kapcsolatára további példa MINICUCI már említett vizsgálata. Ő az emigráció körülményeit, okait tárja fel az otthon maradottak élettörténetének feldolgozásával egy apró dél-olasz faluban.¹⁰⁰

SOLINAS hagyományos mediterrán társadalom kapcsán tett megállapítása szerint is – mint azt láttuk – a család az egyetlen olyan modell, melyen keresztül az egyén adott társadalomban való elhelyezkedése megfoghatóvá válik. Az egyén ebben a rendszerben, nem saját élettörténete révén lesz fontos. Ebben a hagyományos családban nem léteznek személyiségek teljes

⁹⁴ MOHAY T. 1994.

⁹⁵ Az olasz élettörténet-kutatás eredményeiről lásd: PAÁL Zs. 2000:221-258

⁹⁶ PASSERINI L. 1988: 205-219

⁹⁷ FERRAROTTI F. 1981.

⁹⁸ FERRAROTTI F. 1981:60-64 és 86-95

⁹⁹ E tanulmányokról lásd: PAÁL Zs. 2000.

¹⁰⁰ MINICUCI M. 1989: 29

egyediségükben, életrajzzal, egyéni élettörténettel. Minden egyes tag (asszonyok, férfiak, öregek és gyerekek) a család megannyi kifejeződése.¹⁰¹

Saját vizsgálatom szempontjából kiemelkedően jelentős, élettörténetek felhasználásán alapuló elemzések közül válogatok ki néhányat. (Visszautalnék MINICUCI, MANTINO-MARINI szerzőpáros korábban említett írásaira is.) Az egyénnel vagy családokkal készített élettörténeti interjú a kulturális viselkedés megértését eredményezheti. Nuto REVELLI piemontei férfiakkal, majd pár évvel később feleségükkel készített több száz élettörténeti beszélgetést, majd önálló kötetekbe rendezte és hosszú bevezetésekkel és magyarázatokkal adta őket közre.¹⁰² Többek között olyan társadalmi problémákat érintenek élettörténetei, mint az az 50-es évektől egyre terjedő jelenség, hogy a lányok nem akarnak hagyományos életmódot folytató parasztfíúhoz férjhez menni, mert őket köti családjuk és a gazdaság. A lányok viselkedése miatt sok fiatalembernek akár egy évtizedig is várnia kellett, mígnem alkalmas feleséget talált. Az élettörténetek plasztikusan érzékeltetik azt, amit a családtörténészek megírtak, azaz hogy miként sürgette a paraszti életmód megszűnését a lányoknak a paraszti (nagy)családtól való elfordulása. Másodsorban és indirekt módon arra is rávilágítanak REVELLI életútjaiban az egyéni döntéseket indokló megjegyzések, hogy a család szerepe milyen meghatározó, sőt parancsoló volt (főként) a fiúk életében, és hogy a lányok léptek ki elsőként a hagyomány szorításából, éppen anyjuk sorsa láttán, mert nehéznek ítélték.

MANTINO és MARINI módszeréről elmondható, hogy egy kis közép-olasz régió parasztszaládainak mobilitását vizsgálják 70 család élettörténeti interjújából kiindulva. Az interjúk nyitott módon, nem merev séma alapján, szerkesztett kérdőív nélkül készültek. A felmenőktől kiindulván a családfő és felesége közös életének egyes fázisain át haladt a beszélgetés.¹⁰³ A család saját mezőgazdasági üzeméhez és a munkaerőpiachoz való viszonya, a családi jövedelem alakulása volt a kutatói érdeklődés középpontjában. Annak feltárása, hogy mely célok, korlátok és források irányították az egyes családok viselkedését, vezetett el stratégiájuk értelmezéséhez.

Velence tartományban is végeztek élettörténeteket hasznosító kutatásokat. Közülük említésre méltónak tartom MABILIA írását, mely *Tombolo* község házassági stratégiáival foglalkozik. MABILIA az ott élő állatkereskedők gazdasági és morális tőkéjével hozta összefüggésbe a házasságkötések kialakult rendjét.¹⁰⁴ A marhakereskedők hosszú hónapokra távol voltak családjuktól, a szerző szerint ez eredményezte a családi kapcsolatok szorosságát és meghittségét. A bizalom és a barátság érzése volt a legfontosabb szempont mind a fiú, mind a lány részéről ahhoz, hogy egymással házasságra lépjenek.¹⁰⁵ MABILIA vizsgálatának egy-két tanulsága. A feleség új családjába (a férjébe) való befogadása a nagycsaládokban hasonlóan zajlott *Tombolóban*. Ünnepeyes keretek közt vezették be (*accettazione*) a családba, nem úgy, mint Padovában, ahol mint látni fogjuk, mindig másodlagos volt, hogy érzi magát a fiatalasszony idegen környezetében. Az eltérés oka, hogy *Tombolóban* jellemzően leszarmazási kiscsaládban éltek, a padovaiak pedig mind nagycsaládosok voltak. A *tombolói* kereskedők jobban megbecsülték a feleségüket, akik sokszor titkári szerepet töltöttek be, amíg férjük külföldön járt, így az üzlet távollétükben sem állt meg. Másrészt, a kiscsaládban a lány-leszarmazottak

¹⁰¹ SOLINAS P. G. 1987: 195.

¹⁰² REVELLI N. 1985.

¹⁰³ MANTINO-MARINI 1990:556-557

¹⁰⁴ MABILIA M. 1981:42-78

¹⁰⁵ MABILIA M. 1981

ugyanúgy részesültek az örökségből mint a fiúk, ha a szüleik meghaltak. A nagycsaládban a lányok semmit nem kaptak az örökségből, kevésbé vették őket tekintetbe.¹⁰⁶

BRUNELLO szintén a venetói parasztság rétegződésének modelljét kísérli meg felállítani a *Villa* nevű 2000 fős trevisoi településen gyűjtött élettörténetek alapján. BRUNELLO több hasonló kísérletet tett élettörténetek néprajzi célú felhasználásával. Itt az anyagi-tárgyi kultúrában megmutatkozó rétegekülönbségeket és társadalmi egyenlőtlenséget, eltérő társadalmi viselkedésformákat, gazda és felesbérli viszonyát, ellenszenveket és szimpátiát mind az egyes rétegek szemével nézve mutatja be, ezzel felelevenítvén a 20. század közepi falu társadalmát.¹⁰⁷

A SANGA szerkesztette *Famiglie alpine lombardo-veneteta Otto e Novecento*-kötetek közül az első Velence Tartomány Padova és Belluno nevű falvával foglalkozik. Nemcsak írott forrásokat (levéltári archívumokat, anyakönyveket, statisztikákat), hanem élettörténeteket is megszólaltatnak a szerzők, legtöbbször mintegy a levéltári iratok folytatásaként, a családi emlékezet formájában. Sok esetben az írott és szóbeli életrajzok egymást egészítik ki, így egy család 150 éves története követhető nyomon. A tanulmányok a család és gazdaság közti viszonyt, az időszakos munkaerővándorlást kiváltó demográfiai és gazdasági tényezőket, valamint a család mérete és az emigráció közti összefüggéseket taglalják élettörténetek bevonásával.¹⁰⁸ Az egyébként lezárult korszakot középpontba állító tanulmányokban a közösségtanulmányok hatása is nyomot hagyott, éppen a jelenkori falu életkörülményei érzékletes bemutatásának igénye folytán.

Olaszországban a modern történettudomány és néprajz egyaránt azon hagyományostól eltérő kutatások jelölésére használja a *storia orale* (az „*oral history*” tükörfordítása) fogalmat, melyek az egyéni dimenzióra fordítanak megkülönböztetett figyelmet, a nemzetközi *oral history* kutatásoknak megfelelően. A *microstoria* viszont eredeti olasz elnevezés, mely Carlo GINZBURG nevéhez fűződik. Ő az egyéni élet körülhatárolására a történettudomány forráskészletének újszerű alkalmazásával tesz kísérletet. A „*microstoria*”-kutatások sora történeti forrásokat elevenít fel az évszázadokkal ezelőtti *mikro-miliók* bemutatásához és ezek a kutatások már a 80-as évek óta „szórványosan ismereteseek” a magyar néprajzkutatók körében is.¹⁰⁹ A tágan értelmezett *mikro-történelemírás* az antropológia és a demográfia módszereivel a kisebb földrajzi kiterjedésű területekre korlátozza történeti kutatásait. E módszert követik azoknak a *Quaderni Storici* olasz történeti folyóirat lapjain¹¹⁰ az 1970-es évektől megjelenő tanulmányok szerzői is, melyek témái tehát „mikro-analitikus” jellegűek. Kutatók a nagybirtokoknak az elmúlt 600 évben felgyülemlett iratanyagait nézik át a parasztgazdaságok technikai és gazdasági üzemvezetésének és a mezőgazdasági termelés folyamatának vizsgálata céljából.

Ami a **mentalitást** illeti, a falusias és paraszti életfelfogás és viselkedés az anyagi körülmények fokozatos megváltozása ellenére még nem szűnt meg teljesen. DI NOLA¹¹¹ szerint a paraszti kultúra gazdasági, tárgyi és strukturális átalakulása és hanyatlása kétségbevonhatatlan és nyilvánvaló tény. De mint minden kulturális együttesnek, a falusinak sem csak anyagi és

¹⁰⁶ MABILIA M. 1981:64.

¹⁰⁷ BRUNELLO P. 1984:860-909

¹⁰⁸ FONTANA L. 1998:5-50, MOSENA 1998:51-94, CAPODAGLIO 1998:95-142

¹⁰⁹ MOHAY T. 2000:768.

¹¹⁰ *Quaderni Storici*. n. 31, n. 35, n. 39

¹¹¹ DI NOLA A. 1990.

gazdasági elemei vannak, hanem vannak viselkedésformái és mentalitásformái is. Határozottan kijelenti, hogy a falusi viselkedésformáknak és a paraszti mentalitásnak az olaszországi megszűnéséről korai még beszélni. A kulturális modelleken belül a „kulturális viselkedés” az értelmezésnek az anyagi-gazdasági és ergológiai szinthez képest magasabb szintjén képzelhető el.¹¹²

A kutatók elhanyagolták, szerinte, azoknak a „hagyomány-töredékek”-nek (*tradizioni residue*) az elemzését,¹¹³ melyek a falusi közösségek rohamos felbomlási folyamatában átmenetileg ugyan, de ellenállnak a rohamos megszűnés tendenciájának és különböző (sokszor új) élethelyzetekben nyilvánulnak meg. Amíg kutatásokkal nem bizonyítják minden kétséget kizáróan e viselkedésformák eltűnését, addig megszűnésük, emlékezetből való kitörlődésük is csak feltételezés marad. Egy példával megvilágítom, mire gondol a szerző. Egyelőre nincsenek leírások a faluról a város vonzáskörzetébe költözötték ünnepi szokásainak megőrzésére tett kísérletekről mint olyan kulturális megnyilvánulásokról, melyek a korábbi lakhely szokásrendjét tükrözik. DI NOLA a kultúrelemek átmentésére dél-olasz példákat hoz fel. Róma külvárosában *San Basilio* néven önálló közösséget alakítottak ki az egykori calabriaiak és *La Rustica* néven egy másik városrészt a valahai abbruZZoiak hoztak létre. Új lakhelyükön is származási helyük legfontosabb szentjeit tisztelik, például a calabriaiak *San Francesco di Paola*-t, az abbruZZoiak pedig nagy számban, szinte testületileg jelennek meg a Róma környéki búcsújáróhelyen kezükben egy jól olvasható nagy táblával, melyen az áll: „*La Rustica*-beli AbbruZZoiak Rómából”. Az „újra átélt emlékezet” (*memoria rivissuta*) ilyenén formái a városi „kultúra-nélküliségnek” (*non cultura*) a „saját kultúrával” való szembeállítására tett kísérletként értelmezhetők.¹¹⁴

Az „újra átélt emlékezet”-re, a felelevenített múlt, valamint arra, hogy a falusi kulturális formák az idő múlásának és a környezetükben zajló változásoknak ellenállnak, több példa van a mai Olaszországban, ezeket DI NOLA a következő típusokba sorolta. **1.)** A perifériák parasztfalvai (*zone agricole periferiche*), közösségei, melyek kimaradtak az iparosítás folyamatából, ezért „globális” típusú,¹¹⁵ azaz zárt, hagyományőrző kultúráként maradhattak fenn. **2.)** A radikális termelési struktúraváltáson átesett és eközben az ipari társadalommal jelentős konfliktusokba került, számszerűen túlsúlyban lévő területek (*prevalenti aree*) paraszti népessége, akik körében – annak ellenére, hogy a régi „falu” bomlási folyamata már előrehaladott állapotban van – egyértelműen felismerhetőek a védekezési mechanizmus megnyilvánulásai és a hagyományok megőrzésére való törekvés kulturális reakciói. **3.)** Nagyvároson kívüli perifériák (*aree periferiche extra-urbane*) bevándorlói pedig származási helyük paraszti közössége értékrendjének megőrzésével tesznek kísérletet kultúrájuk továbbvitelére. A kultúra (a viselkedésformák és a mentalitás) fennmaradásának záloga a hagyomány újrafelfedezésében és a paraszti értékek ilyenformán való megőrzésében van.¹¹⁶

A padovai parasztságot DI NOLA második típusába sorolhatjuk, itt az iparosodás megváltoztatta a termelés kereteit és körülményeit. A mentalitás és életmód túléli az urbanizálódó paraszti közegben – DI NOLA szerint – az anyagi, tárgyi kultúra megváltozását. Erre példa-

¹¹² DI NOLA A. 1990:932.

¹¹³ DI NOLA A 1990:933.

¹¹⁴ DI NOLA A. 1990:932-933

¹¹⁵ A szerző az „*économie sacralisée*” és az integráció fogalmak segítségével írja körül a „globalitás” jelentését, BALANDIER és POIRIER, *Ethnologie générale* című 1968-ban kiadott művének 395, 1480, 1615 és 1555 oldalaira utalván.

¹¹⁶ DI NOLA A. 1990:933-934

ként említi a cséphadaróhoz kötődő szokások kiveszését. A cséphadaróhoz kötődő szólások értelmének kiüresedését azonban jóval megelőzi a tárgy paraszti eszköztárból való eltűnése.¹¹⁷ A szólást esetleg még használjuk, de a tárgyat már nem ismernénk fel. Véleményem szerint, a mentalitás és életmód rögzülése miatt azonban az anyagi és tárgyi kultúra egyes területei is túlélni látszanak.¹¹⁸ A „hagyomány-töredékek” a családi életben és a hétköznapi életben, a viselkedés tanult és ösztönös formáiban, a véleményalkotásban éppúgy megnyilvánulnak, mint DI NOLA példáiban szereplő ünnepi szokásokban és szent-tiszteletben. A „hagyomány-töredékek” őrzésére való igény védekezési mechanizmusnak fogható fel. A Padova mellett élő parasztok is így védekeznek.

Az „archaikus mentalitás” továbbélésére Olaszország egész területén vannak példák, bár elsősorban kétségkívül a periferiális régiókban fordulnak elő. Megvan annak a veszélye, hogy Olaszországban a jelenséget elsősorban délinek tekintsék, „meridionalizálják”, hogy – és ez helytelen – egyenlőségjelet tegyenek Dél-Olaszország, az elmaradottság és az archaikus formák továbbélése között. E hamis nézet pedig azért terjedhetett el, mert Ernesto DE MARTINO – akinek személye nagy hatást gyakorolt a mai néprajzos nemzedékre – délen (Basilicata tartományban, Pugliában és Calabriában) folytatott kutatásokat a mágikus világképpel kapcsolatosan. A fennmaradt archaikusnak tekintett mentalitást nem okvetlenül a „mágikus” bizonytalannak és sérülékenynek tetsző kategóriájának segítségével kellene leírni Di Nola szerint. Sokkal inkább a fent említett „globalitás” fogalma alkalmas az „értékek” mentén elővillanó nézetrendszer leírására.¹¹⁹ Ha ez a „globalitás” a szemlélet és erkölcs, viselkedés és éntudat együttesét jelenti, akkor éppen komplexitása révén valóban képes egy mikrokultúrából a szellemi és gondolati értékeket tükrözni.

Chiara SARACENO mentalitástörténeti szempontból (és élettörténeti részletekkel alátámasztva) vizsgálja a nyugat-európai családban a század elejétől a jelenkorig végbement változásokat.¹²⁰ A háztartás működésére, a házaspár, a gyermekek érzelmi viszonyai és kapcsolattartási stílusai közti különbségekre irányítja figyelmét elsősorban. De fő kérdése, hogy mennyire meghitt, személyes, bensőséges és magán jellegű (*privata*) az egy háztartásban élő generációk, a genetikailag összetartozók egymás közti kapcsolata.¹²¹ Az állam a kötelező oktatás bevezetésével, a jogalkotás a családjogi rendeletekkel, újabban pedig a fogyasztói társadalom, valamint a nők tömeges munkábaállása erősen átalakította a hagyományos családszemléletet.

A kutatás módszerei és forrásai

Témám részletes kifejtését megelőzően röviden szólok a feldolgozás választott kereteiről.

A családok életútjának vizsgálatát tűztem ki elsődleges céloomul a változásában megragadni kívánt parasztgazdaság bemutatásakor, még annak az elbeszélőnek az esetében is, aki csak visszaemlékezik gyermek- és ifjúkora családjára. A „kiscsoportot” mint az együtt élő családot, mint természetes közeget – mely korcsoportoknak és eltérő világnézeteknek ad helyet a

¹¹⁷ DI NOLA A. 1990:912-913.

¹¹⁸ A „mentalitás”-t és az „életmód”-ot a hagyományos falusi társadalom közfelfogása értelmében használom. Azokra az „életmód”-ban megnyilvánuló elemekre, melyek a hagyományos padovai paraszti kultúrában továbbélnek, az ötödik fejezetben térek ki részletesen.

¹¹⁹ DI NOLA A. 1990:934-935

¹²⁰ SARACENO C. 1988:33-78

¹²¹ SARACENO C. 1988:70-75

20. században – fogom tanulmányomban bemutatni. A családi életpálya rajzok egy szűkebb geográfiai térben élő parasztcsaládok stratégiáit, mentalitását és életkörülményeit vázolják a változások és az állandóság összefüggésében. A „közös háztartás, mint nagyobb családi egység”¹²² a családtípus meghatározására, „a családi gazdaság”¹²³ a gazdasági tevékenység leírásakor célszerű kiindulópontnak ígérkezik számomra is a padovai parasztnak bemutatásakor. Ebben – mind a családi élet, mind a gazdaság esetében – a folyamatosság jelei és a történetileg kialakult formák változatosságának elemzése tűnik a legvonzóbb feladatnak.

Megközelítésemet a „határok átlépése” jellemzi¹²⁴, a társadalmat vizsgáló történettudomány és szociológia is alkalmaz az élettörténeteket, e két tudomány felhalmozta tapasztalatok némelyikére támaszkodom.

Anyaggyűjtés és élettörténetek

Egyénektől és házaspároktól (a kiscsoport tagjaitól), valamint testvérektől felvett teljes élettörténetek voltak a kutatás kiindulópontjai. A kis összetartozó embercsoport esetünkben – vizsgálatom helyszínén – esetleg az együtt élő és együtt is dolgozó család lehet. Az adatgyűjtés ezen módja alkalmasnak bizonyult a gazdálkodás, a családi élet egyéni stratégiáinak megismerésére. Egyebek között a paraszti világ két mindenkor jelentős aspektusát képes megközelítőleg jól reprezentálni minden jól sikerült élettörténeti interjú. Ezek egyike a falu-város kapcsolat, mint a paraszti világot minősítő tényező.¹²⁵ Másik a paraszti közösségek alkalmazkodási képessége, az újonnan kialakult helyzetekben tanúsított egyéni és közösségi reakcióik.¹²⁶

Meggyőződésem, hogy semmikor nem a gyűjtő felelős az élettörténetekben elmondottak igazságtartalmáért. (Ne feledjük el, hogy az igaz-hamis dilemmájával az etnográfus nem ál egyedül, e kérdéssel minden más társadalomtudós, így a pszichológusoknak és a szociológusoknak is szembe kell néznie.) A hallottak hű tolmácsolása és bizonyos szempontú értelmezése az ő dolga. Mindenáron való önigazolást szolgáló epizódok egy egészséges lelkiületű adatközlő száját úgysem hagyják el. A gyűjtő csak beteges rosszhiszeműségét leplezi le, ha az adatközlő szavai mögött tudatos ferdítést vagy megtévesztést feltételez. Az élettörténeteknek sajátos alkotásmódja van. Természeténél fogva a „történeti jellegű emlékezés és a varázsmese” határán bontakozik ki az élettörténet.¹²⁷ A kutatás eredeti célját esetemben (a egyének szintjén zajló „nagy átalakulás” vizsgálatát) pedig egy cseppet sem veszélyezteteti, ha az elbeszélő szabadon válogat életének számos átélt eseménye között, mikor mesél. A tény akkor is tény marad, a tények alátámasztása pedig már a kutató dolga.

A kortárs néprajzi célú élettörténetek jó esetben nem pusztán „adattárak”, vagy szomorkás, esetleg nosztalgikus monológok egy magára hagyott és megkeseredett falusi önéletíró szájából, hanem a gyűjtő és előadó kapcsolatát is tükröző szellemi termékek. Olyan elsődleges típusú forrásanyag ez, mely értelemszerűen más elsődleges forrásokkal (kérdőíves adatbeszerzéssel, fotókkal, audiovizuális dokumentációval) sem helyettesíthető a néprajzi kutatásban – legfeljebb azokkal kiegészíthető –, ha az egyént globalitásában és kultúrája hordozójaként,

¹²² ZSIGMOND G. 1978. 152.

¹²³ SÁRKÁNY M. 1978. 63-65.

¹²⁴ SÁRKÁNY M. 2000/B:65.

¹²⁵ ERDEI F. 1977:19-21, SZILÁGYI M. 2000: 843-845. SCOTELLARO R. 1954:16,

¹²⁶ SCOTELLARO R. 1954:16.

¹²⁷ MILILLO A. 1983.

képviselőjeként, valamely arra vonatkozó speciális tudás és élettapasztalat birtoklójaként kívánjuk megjeleníteni. De egyetlen személy vagy család fotóit például nem célszerű önmagában elemzés tárgyává tenni, ha az illető életét és társadalmi közegét nem ismertetjük. Mégoly alaposan elemzett fotókkal sem mutathatjuk be a személy(ek) „teljes életét”, hanem csak egy metszetét.

Megjegyzendő, hogy egy élettörténet létrehozásához sajátos lelki adottságok és személyiségbeli feltételek elengedhetetlenek. Nem minden gyűjtő és nem minden adatközlő alkalmas egyforma mértékben mélyinterjú hiteles megalkotására. Odaadó antropológiai terepmunkára, a gyűjtő nagyobb – adatközlővel való – közösségvállalására, empátiájára, és mindkét részről határozott személyes kapcsolatépítési szándék szükséges hozzá. A kétségtelenül és természetesen meglevő tanultságbeli, kulturális és kommunikációs távolság miatti merevség csak az említett pszichikai képességek segítségével oldható fel. Az egyénről és kultúrájáról ezúton szerzett tudás a tudományszak számára elfogadható és saját eszközkészletével jól értelmezhető állapotba akkor kerül, ha egy életteli és konzekvens élettörténet az alapja a feldolgozásnak. (Az élet elmeséltetése pedig elengedhetetlenül valamilyen fokú kölcsönösséggel viszonozandó.)

Tehát a laza és kötetlen élettörténeti beszélgetéseink alapkérdéseit a munka, a család és az egyének társadalmi közege képezte. Az egymás mellé állított egyéni (családi) pályák a szokottnál különbül (és természetesen az egyéb írott forrásokkal és adatokkal együtt) világítják meg a napjainkban szemünk előtt lejátszódó „nagy átalakulást”.

Az átalakulás folyamata

A változó paraszti gazdálkodás elemzésekor többféle reprezentációs elvet vehetünk alapul. Tagányi Zoltán már 30 évvel ezelőtt, a faluközösség vizsgálatát vélte az industrializálódó parasztgazdaság leírására a legalkalmasabbnak, mert így a falusi társadalom egészére fény derül és az antropológiai és szociológiai gyakorlat szerinti elméleti következtetések levonására is alkalom nyílik.¹²⁸ A közösségtanulmányok sora is a hagyományos- és az industrializált társadalom egymással való összeütközését vizsgálja.¹²⁹

A néprajztudomány központi problémája a kulturális változások és változatok létrejöttének magyarázatát keresni.¹³⁰ A kulturális változás vizsgálatának STEWARD javasolta ökológiai megközelítése szerint az emberi viselkedés „mintáinak” és a termelési módszereknek adott környezetben való elemzése szükséges. Majd az elemzés következő szintjén a termelési technikák és a kultúra többi eleme közti kapcsolat megragadása.¹³¹ E kutatói gyakorlatban tehát a „környezeti tényezők nem «kultúrán kívüli» tényezőkként jelennek meg”, hanem a kulturális változási folyamat megragadásához elengedhetetlen gazdasági közeg bemutatásaként, a „kultúra részeként”.¹³² Az ökotípus fogalmához „köthető lett a fejlődés”, állapítja meg LÖFGREN, mert valamely ökotípus nem „statikus adaptációt” jelent, hanem része egy

¹²⁸ TAGÁNYI Z. 1971:321.

¹²⁹ Az olasz nyelvterületen végzett, és ott első közösségtanulmánynak tekintendő művet – Carlo LEVIét – antropológiai szempontú elemzésnek vettem alá: PAÁL Zs. 1999: 169-176

¹³⁰ SÁRKÁNY M. 2000/A:32. (A tanulmány címe: *Kulturális ökológia – távlatok és korlátok.*)

¹³¹ kérdésfeltevés STEWARD, J. alapján: BOHANNAN-GLAZER 1997: 441-442. (itt idézett mű: STEWARD: *The Theory of Culture Change*. 1955.)

¹³² SÁRKÁNY M. 2000:41. (A tanulmány címe: *Kulturális ökológia – távlatok és korlátok.*)

nagyobb térséget átjáró átalakulási folyamatnak.¹³³ A természeti adottságokhoz való alkalmazkodás folytán kialakult típus elsősorban a gazdálkodásra és az anyagi kultúrára fejt ki jól látható hatást. S csak másodsorban a családi életre és az üzemszervezeti formákra. LÖFGREN a paraszti alkalmazkodás típusainak megkülönböztetésére hívja fel a figyelmünket a skandináv parasztok példáján. Szerinte olyan komplex létfenntartási rendszer jellemzi a parasztságot, melyben az évi ciklikusság érvényesül. Az ökológiai és az éghajlati különbségek számos ökotípus kialakulásának lehetőségét teremtik meg. Az új társadalmi és gazdasági körülmények pedig új ökotípus kialakítására ösztönöznek.¹³⁴ Vajon Padovában a társadalom nagy változásai milyen *ökotípust* hívtak életre a parasztság körében a 20. század második felében?

A változás nyomon követésekor a folyamatosság jeleire, a történetileg kialakult formák változatosságára, a parasztság viszonylagosságára és formai változatosságára egyaránt kitüntetetten figyel oda több olasz és magyar kutató.¹³⁵ Az átalakulás folyamata pedig nem egyforma ritmusban megy végbe társadalmi és kulturális szinten.¹³⁶ A mentalitás például sokáig – bár töredékesen – fennmaradhat a megváltozott körülmények közt is DI NOLA szerint. Azoknak a padovai parasztnak, akik ugyan nem hagyták el lakhelyüket, nem költöztek a nagyváros periferiájára, hanem a nagyvárosi élet közeledett feléjük (lakótelepeket hozva létre közvetlen közelükben), éppúgy sajátos kultúrájuk van és egykor volt paraszti közösségeik értékrendjét őrzik. Ők hogy tesznek kísérletet „kultúrájuk továbbvitelére”? A néprajzi kutató konkrét esettanulmányai révén olyan forrásanyagot képes megszólaltatni, mely a társadalomtudományok művelői közt talán egyedülálló módon teszi őt képessé a kultúra fenti értelembbe vett változásainak megragadására, árnyalására és a fokozatok leírására.

A „környező társadalom” felépítése, szerkezete és szerkezetének változásai kihatnak a kisebb közösségek életére.¹³⁷ A paraszti gazdaság, valamint kisközösségének működése és háztartása egyaránt az ipari és a primitív társadalommal való szembeállításban jellemezhető. A „környező társadalom” követelményrendszere belekerül a paraszti társadaloméba, így belső működését befolyásolja.¹³⁸ Vajon mely kulturális elemek mutatnak kisebb hajlandóságot a változásra egy adott társadalmi-gazdasági közegben? (Erre a kérdésre keresem a választ az ötödik fejezetben.) A feldolgozás egy következő szintjén „generatív vagy folyamatú modellként” majd leírható lesz-e a padovai parasztság életének átalakulása, vagy valamiféle európai tipológiába beilleszthető lesz-e?¹³⁹

A hagyományos társadalmak társadalmi-gazdasági változása iránti érdeklődés kutatók hosszú sorát ösztönözte vizsgálatokra már a 18. századtól kezdve. SOLIVETTI arra a következtetésre jut, hogy az antropológia és a szociológia tapasztalatainak figyelembevételével és e tudományok eszköztárával lehet a legeredményesebben a társadalmi-gazdasági változások dinamikáját megragadnunk.¹⁴⁰ MENDRAS éppen a nyugati típusú parasztság vizsgálatára javasolja őt

¹³³ LÖFGREN O. 1982:95.

¹³⁴ LÖFGREN O. 1982:92-101.

¹³⁵ FÉL–HOFER 1997:XV és 15-16. (Előszó és Bevezetés), SCOTELLARO 1954:16-17, Piselli, F. 1983:63

¹³⁶ BERNARDI U. 1991/B:33.

¹³⁷ LÖFGREN O. 1982:95-101, MENDRAS H. 1973:10.

¹³⁸ MENDRAS H. 1973:10.

¹³⁹ SÁRKÁNY M. M. 2000A:62 és 69. (A tanulmány címe: *Közösségtanulmányok és összehasonlításuk lehetőségei.*)

¹⁴⁰ SOLIVETTI L.M. 1993: 220-222.

alapvető szempont alkalmazását.¹⁴¹ MENDRAS szociológusi nézetéhez közelinek tekinthető POLÁNYI Károly gazdaságantropológusi nézete, mely szerint az archaikus és a kapitalizmus előtti társadalmak gazdálkodását egyaránt az adott társadalom teljességébe ágyazva lehet igazán megérteni. A paraszti gazdaság és háztartása az ipari és egyszersmind a primitív társadalommal való szembeállításban ragadható meg. A változások problematikája körüli viták, SOLIVETTInek úgy tűnik, elcsendesedtek, amióta a társadalomnéprajzi megközelítés sikerrel hozta egymással összefüggésbe a gazdasági, a kulturális és a társadalmi jelenségeket, ezt pedig az általánosító, elvont evolucionista sémák és a gazdaság konvencionális felfogása korábban nem tudta megtenni.¹⁴²

Minthogy a változások folyamatként mutatkoznak és összetettségükben találkozunk velünk, nem beszélhetünk „a hagyományos társadalom modelljéről” anélkül, hogy az ne tűnne általánosításnak.¹⁴³ Ez talán a legfontosabb üzenete SOLIVETTI megközelítésének. Mikor MINICUCI dél-olasz kisközösségben végzett kutatásának helyét a „*rurális és a városias közti mezsgyén*” jelölte meg, a paraszti közegben megmutatkozó urbanizációs jelenségekkel már számolt.¹⁴⁴ (Az olyan önfenntartó mezőgazdasági társadalmakban, mint amilyenek Afrikában és Ázsiában találhatók, kiemelt figyelmet érdemel a kézzel végzett munka jelentősége, a háztartás mint egység, valamint a faluközösség és vezetője, aki a háztartások közti vitás ügyekben bíraskodik.) A preindusziális európai paraszti közösségekben is érvényesülhetnek hasonló szempontok, csak más „külső” társadalmi közegben.

Solivetti ¹⁴⁵	Mendras ¹⁴⁶
s 11 <u>Ökológiai környezet</u>	m 1 <u>Viszonylagos autonómia</u>
s 12 <u>Demográfiai viszonyok</u>	m 3 <u>A parasztgazdaság</u>
s 13 <u>Technológiai változások</u>	
s 14 <u>Termelési adatok</u>	
s 15 <u>A termelés módja, szintje</u>	
s 16 <u>A termelési ismeretek közvetítése</u>	
s 21 <u>Házasság</u>	m 2 <u>A háztartási csoport</u>
s 22 <u>Család</u>	
s 23 <u>A belenevelődés</u>	
s 24 <u>A szükségletek kielégítése</u>	
s 3 <u>A közösségen belüli kapcsolatok</u>	m 4 <u>A helyi közösség</u>
s 4 <u>Mértékadó személyiség és szerepe</u>	
s 5 <u>Család és közösség: társadalmi rétegződés</u>	(m 2)
s 6 <u>A termés elosztása, hasznosítása, felhasználásának módja</u>	(m 4)
s 7 <u>Társadalmi kontroll, jogszokások, deviancia.</u>	
s 8 <u>A változások dinamikája, helyezés a két szélső eset között</u>	m 5 <u>Közvetítés paraszti és környező társadalom között</u>

1. táblázat¹⁴⁷

¹⁴¹ MENDRAS H. 1973:2

¹⁴² SOLIVETTI L.M. 1993:221.

¹⁴³ SOLIVETTI L.M. 1993:222

¹⁴⁴ MINICUCI M., 1989: 35

¹⁴⁵ SOLIVETTI L.M. 1993:210-225

¹⁴⁶ MENDRAS H. 1973:2-22.

A táblázatban szereplő két szempontrendszer összevetéséből látható, hogy Mendras a paraszti társadalom belső működésére összpontosít, a „változások dinamikája” szempontjai között nem szerepel, SOLIVETTI pedig az „autonómia” kérdését mellőzi és a két társadalmi közeg (kisközösség és külvilág) közti kapcsolatok vizsgálatára nincs tekintettel. (Szempontjaik közti eltérés alapvetően éppen abból fakad, hogy egyikük az Európán kívüli falusi közösségeket vizsgálja, másikuk az európai parasztságot szeretné átalakulásában megismerni.)

Azonban a fenti táblázatban szereplő szempontok összevetéséből az is kiderül, hogy mindkettejük vizsgálódásának alapja a családi háztartás és a gazdaság működése. A világ bármely falusi közösségének életében ez tehát a két legalapvetőbb meghatározó.

Megközelítesemben egy helyi kutató, BERNARDI Ulderico szempontjainak is kiemelt helyet adok. A venetói parasztságról tőle olvashattam a legtöbbet, általa ismertem meg behatóan, ezért alapozok következtetéseire elemzésemben. Számos szempontot merítettem az elemzéssel töltött hosszú időszak során tudományunk magyar összegzéséből, a *Magyar Néprajz* c. sorozat köteteiből is. A dolgozat átgondolásához és strukturálásához sok más olasz és magyar szerző gondolatainak megismerése segített.¹⁴⁸

A fenti fogalmi rendszerek felvázolása azt a képzetet keltheti az olvasóban, hogy ez a tanulmány monográfia, vagyis hogy a padovai paraszti élet egészét képes lesz bemutatni. Ez azonban nincs így. A gyűjtött anyag a gazdálkodó család belső életére vonatkozóan a leggazdagabb, de mégsem teljes! A nyugat-európai (vagy talán az egész európai?) társadalomfejlődés egy fejezete az olasz. A közösség belső életére vonatkozóan eleve nem lehetnek megjegyzéseim, mert adatközlőim nem egy közösség tagjai. (Kivétel a vallásos életről szóló alfejezet, itt egyes közösségi szokások továbbéléséről számolok be.) Minden, itt felvetett kérdés megválaszolására dolgozatomban tehát, nem vállalkozhatom. A táblázatban aláhúzással jelöltem azokat a szempontokat, melyekre a továbbiakban leginkább keresem a választ, legalábbis amennyire a kutatás jelenlegi állapota engedi.

Az egyéneknek Padovában sokkal nagyobb a szerepük saját sorsuk alakításában, mint korszakunkban magyar társaiknak volt. „Viszonylagos autonómiájuk” nagyobb.

Bár esetemben nem közösségekről van szó, voltak és vannak is olyan személyek családjaim környezetében, akik közvetítenek, elsősorban a város és vidék között. Pontosabban a saját egyéni érdekeiket nyilvánítják ki, vagy a város elvárásait közvetítik a falusiak felé. Éppen ezért az állam (jogi rendszerével és intézményeinek hálózatával), a nagyváros (viselkedésmintái által és mint gazdasági erőforrás, pl. felvásárló), a „*consorzio agrario*” (mint érdekképviselő és jogsegély egyidejűleg), a földek tulajdonosa, avagy annak képviselőjében fel lépő személy, valamint a tömegtájékoztatási eszközök közvetítő és egyben befolyásoló szerepére rendkívül fontos lesz kitérni. A közvetítők révén szembesül lehetőségei korlátaival, és méri fel az olasz társadalomban elfoglalt helyét a parasztember. Mindezekkel a „médiумokkal” valamiféle együttélést alakít ki az egyén, a család, a kiscsoport. Kapcsolatukban valamilyen mértékig alávetett szerepet kényszerül elfogadni a földműves család.

A vizsgált időszak a 20. század második fele, az elmúlt mintegy 50 év. Az ezen időszakban családi keretekben végzett paraszti gazdálkodás nem tipizálható könnyen. A mezőgazdaság visszaszorulása hirtelen történt, kései, de szélesebb iparosodás kíséretében, és több nagy migráció – kivándorlás és rohamos, iparba való elvándorlás – is érte az elmúlt évtize-

¹⁴⁷ A táblázatban aláhúzással jelöltem azokat a témákat, melyeket érintek a tárgyalásban.

¹⁴⁸ Közülük itt csak néhányat emelek ki: FÉL – HOFER 1997, SÁRKÁNY M. 1978, *Magyar néprajz* (főszerk. PALÁDI-KOVÁCS) VIII: *Társadalom* és II: *Gazdálkodás*, az olasz szerzők közül pedig U. BERNARDI, SANGA G. G., SOLINAS P. G., MINICUCI M. stb.

dekben, ezt a folyamatot a társadalomkutatók részletesen bemutatják.¹⁴⁹ Az egyedi utakban, családtörténetekben azonban két közös vonás mindig van. Ezeknek egyike a paraszti munkához és a földhöz való ragaszkodás. (A földhöz való ragaszkodás nem növekszik túl bármilyen határokon, tehát esetenként lemondanak róla. Ennek természetesen számos oka lehet, némely esetben kényszer vagy a vállalkozó kedv hiánya is.¹⁵⁰) A másik közös vonás pedig az, hogy a változások miatt konfliktusok vannak kialakulóban a családon belül és a külső társadalommal szemben.

A város és vidéke közti életmód különbsége általában nagyobb, mint Magyarországon. Dolgozatomnak nem tárgya a városi élet bemutatása, de mindannyiunknak van fogalma az olasz – magyar szemmel nem is kicsi – városról, Padováról. A hagyományos gazdálkodást követők esetében (a Bellon-családeban) nem csak az életmódbeli, hanem a mentalitásbeli különbségek is nagyok. A még teljességében hagyományos (gépek korlátozott használatának, nagyfokú kézi munkavégzésnek) és a családi keretek között éppen optimális mértékben gépesedett mezőgazdaságnak (fejőgép használatának, nagyobb és fejlettebb géppark meglétének) szélső eseteire is találtam példát.

Vizsgálatom elsősorban a bomlás folyamatát tükrözi: egy életmód veszíti el értelmét és morzsolódik fel egyre rohamosabban előbb az industrializáció, napjainkban pedig az EU szabályozás terhes kötöttségei alatt. Valószínűleg sok árnyalat lesz érzékelhető, nem csak a gazdálkodást, hanem a „háztartási csoport”-ot illetően is, miközben a családokat bemutatom.

Nagy kérdés, hogy indokolt-e merev kategóriák alkalmazása, ha a változás folyamatát kívánjuk vázolni. Az elméleti kutatások mintha az árnyalatokra lennének legkevésbé tekintettel. Értelmezéseikben a kulturális modellek vagy a teljes változást, vagy a régi formák maradéktalan továbbélését tükröztetik. A helyes válasz az európai kultúrákban élő embercsoportok esetén valahol a teljes megváltozottság és az ún. „archaikus” állapotok között van, megítélésem szerint. De erre a köztes „helyre” csak nagyon körültekintő figyelmességgel és rugalmas közelítéssel találhatunk rá.

A háztartási csoport

A „közös háztartás, mint nagyobb családi egység”¹⁵¹ a családtípus meghatározására, „a családi gazdaság”¹⁵² a gazdasági tevékenység leírásakor célszerű kiindulópontnak ígérkezik a padovai parasztnak bemutatásakor. MENDRASnak a nyugati parasztság etnológiai, közgazdasági, történelmi és szociológiai szempontú komplex elemzésére vázolt elméleti alapvetéséből a „háztartási csoport” emelkedik ki, mint vizsgálatra érdemes alapegység.¹⁵³

Itt Padova mellett, mint látni fogjuk, a **nagycsalád** megszűnésének lehetünk tanúi. A nagycsalád SOLINAS felsorolta formai jellemzői – a tekintélyelvű férfi leszármazás, a közös anyagi alap, a termelés és a fogyasztás egysége, a ciklikus genealógiai ismétlődés – a pótvölgyi népességnél mind kimutathatóak. A SANGA vezette vizsgálatokban alkalmazott módszertani keretek pedig – némi módosítással – a jelenig nyúló vizsgálat esetében is figyelmet

¹⁴⁹ BERNARDI, U. 1991/A, 1998, BEVILACQUA, E. 1965/B, BEVILACQUA, P. 1989-1991, CANEPARI, L. – CAPITANIO, M. 1981, DI NOLA, A. 1990, MENDRAS H., H. 1973, MIGLIORINI E, E. 1962, SARACENO, C. 1988, SERENI, E. 1972 (1961),

¹⁵⁰ A fokozatok megragadásában támpontot nyújt ERDEI Ferenc: *Magyar paraszttársadalom* 1941.

¹⁵¹ ZSIGMOND G. 1978

¹⁵² SÁRKÁNY M. 1978

¹⁵³ *Szociológia* 1973/1. sz.

érdemelnek.¹⁵⁴ 1. A családi életciklusok diakrón vizsgálata, ha a családformára vagyunk kíváncsiak. 2. Az adatközlők szóbeli megnyilatkozásai nem csak levéltári, hanem könyvészeti tájékozódással és történeti, demográfiai adatokkal is kiegészíthetők. 3. Az életkörülményeket, az „etnográfiai kontextust”, melyben a családi élet zajlik, részletesen kell bemutatni. 4. A kutatás időkerete legfeljebb 1920-ig nyúlik vissza a múltba, a genealógiai emlékezésé a 19. század utolsó évtizedeiig, a változások dinamikája pedig csak a 20. század második felére nézvést követhető. 5. Feltételezhető, hogy a családszerkezet és a gazdaság közt szoros összefüggés van. Erre következetesen igyekszem magam is rávilágítani.

A dolgozat negyedik fejezetében részletezem a családdal és annak keretén belül folyó gazdálkodással kapcsolatos, itt kiindulópontul szolgáló megállapításaimat. (A családi életciklusok beható vizsgálatára dolgozatomban nem vállalkozom, de az olasz kutatások eddigi irányára, és a gyűjtésben rejlő lehetőségekre itt szerettem volna utalni.) Az önálló paraszti háztartási csoporton belül megvalósul a termelés, az elosztás és a fogyasztás egysége. A külső munka vállalása sok esetben keveredik a saját gazdaságon belüli munkavégzéssel, mint majd látjuk. Ebben az esetben az elosztás és a fogyasztás igen, de a termelés már nem teljes egészében a családon belül zajlik. Az átalakulás folyamatának megragadására tett kísérlet az 1970-es években Varsányban Sárkány Mihály és az ott talált „családi gazdaságokat” aszerint sorolta öt csoportba, hogy a megélhetés forrása mi volt és a családtagok mennyi saját munkát fektettek be a saját föld megművelésébe.¹⁵⁵

A háztartási csoportok méret szerinti kategóriái, melyek a LASLETT-i háztartási csoport-típusait veszik alapul: 1) kétgenerációs család, kiscsalád, vagy családmag (*famiglia nucleare*), 2) kiterjesztett kiscsalád, vagy bővített kiscsalád (*famiglia estesa*), esetünkben „szétköltöző”-, vagy „szétváló” nagycsalád, valamint 3) „nagycsalád” (*famiglia multipla*), melyet FARAGÓ „összetett családos háztartás”-nak nevez.¹⁵⁶

A padovai család méretét, összetettségét illetően pedig három szakaszt különböztethetünk meg a vizsgált időszakra nézvést: **1.** nagycsaládos, **2.** „szétköltöző”, azaz többszörösen költöző, és **3.** kiscsaládos szakaszt.

Az egyes családok természetesen máskor érik el az egyes szakaszokat, más-más időpontokban egyszerűsödnek le, válnak végérvényesen kiscsaláddá, hiszen e folyamatban saját stratégiájukat követik. A kiscsaládos állapot elérése – pillanatnyilag a vizsgált családok stratégiái ebbe az irányba mutatnak – a gazdálkodás fokozatos megszűnését és az önellátásra való áttérést vetíti előre. A hagyományos módon való gazdálkodás végleges befejeztét a tagok elöregedése és az utánpótlás hiánya váltja ki.

¹⁵⁴ SANGA G., 1998/A: 3

¹⁵⁵ SÁRKÁNY M. 1978:68, 78-87

¹⁵⁶ LASLETT P. 1977: 30-54, FARAGÓ T. 2000: 458

II. fejezet: A helyszín

A konkrét helyszín bemutatásával egyidejűleg Padova országon belül elfoglalt helyére is rá kell világítanom.¹⁵⁷ Az alábbi bemutatás kiterjed a padovait körülvevő tágabb tájra, a velencei megyére, esetenként egész Olaszországra.¹⁵⁸ A vizsgálatom középpontjában álló családok az európai parasztság Pó-síksági lakói közül valók. A padovai parasztok a Pó folyó deltájától északra, a Velencei Síkság középső területén élnek, ma már egyre csökkenő számban. Előjáróban azonban néhány olyan kulturálisan értelmezhető jegyet szeretnék felvillantani, melyek a helyi szakírók szerint a „lényegi vonások”¹⁵⁹ folytonosságát igazolják.

Nagy Velence lényegi vonásai

A nagyobb tájegységet – melyben gyűjtésem helyszínei foglaltatnak –, egykor volt közös történelme okán a *Triveneto* névvel szokás illetni. Az őslakosoktól, a *venétektől* egykoron benépesített vidéken a középkorban erős állam jött létre. Ez volt a *Három Velencei Tartomány*, vagyis az észak-kelet itáliai történelmi régió, mely egykor Velence városának politikai fennhatósága alatt volt.¹⁶⁰ Három Velencei Tartomány (*Triveneto*) nem csak kifelé bírt jelentős befolyással, hanem évszázadok alatt kialakult belső összetartó ereje időtállóan bizonyult, és még ma is érvényesül. Velence hajdani tekintélyének, fennhatóságának és szilárdan őrzött hatalmának máig ható következményeiként ragadhatóak meg még ma is kulturális hasonlóságok az egész észak-keleti olasz régióon belül. Velence dicsőséges történelmi korszaka leáldoztával – az egykori *Triveneto* területén –, az itt élő népek lettek a hordozói e kulturális hagyatéknak.

Velencét tágabban értelmezve „Velence népei” a Garda-tó, az Adriai-tenger és a Pó folyó körülhatárolta területen: a Pó-síkság észak-keleti részén és az Alpok-alja velencei nyúlványain, valamint a Dolomitok egy részén élnek. A mai Velence régió közigazgatási egységen kívül *Trentino – Alto Adige*, azaz a dél-tiroli régió és *Friuli – Venezia Giulia* Régió tájegységet is ide soroljuk. Az egyértelműség kedvéért ezt az egész tájat ezentúl nevezzünk *Nagy Velencének*.

Nagy Velence gazdaságának fejlődését Észak-Olaszországon belül a lemaradottság jellemzi. Észak-Olaszország nyugati fele korábban iparosodott a 20. században, az egykori *Három Velencei Tartomány* történelmi területén megkésve, csak a század hetvenes éveiben indult meg a fejlődés. A folyamatok más időben és más módon zajlanak a két északi területen. *Nagy Velence* a hagyományos keretek közül később lépett ki, ezért itt a végső változásoknak, a paraszti kultúra eltűnésének napjainkban még tanúi lehetünk.

¹⁵⁷ Az alább épp csak megemlített „gazdasági elmaradottság”, „emigráció”, és más kérdések is, a helyszínt bemutató fejezetben (II. fejezet) bővebben tárgyalva lesznek.

¹⁵⁸ A használt fogalmakról: Régió = *regione*, vagyis a legnagyobb közigazgatási egység. Tartomány = *provincia*, a régióon belül alegységként jelenik meg és *comune*-kből áll. Önkormányzat = *comune*, vagyis több falut, tanyacsoportot magába foglaló legkisebb közigazgatási egység.

¹⁵⁹ MENDRAS H. 1973:2.

¹⁶⁰ A tengeri hatalomért folytatott harcában Velence, a Genova feletti végleges győzelmet követően (1298) válik a térségben meghatározó erővé, legnagyobb kiterjedését pedig a 15. századra éri el.

Nagy Velence földrajzi elhelyezkedése kereskedelmi és kulturális szempontból kétségtelenül igen meghatározó. Az Alpok-Adria nevű, 1978-ban létrejött közép-európai regionális társulásban – mely az európai együttműködés jegyében fő feladatának a közös történelmi-kulturális érdekek képviselését tekinti – olasz részről épp ez a tájegység vesz részt.¹⁶¹

Az olasz szakirodalom azt hangsúlyozza, hogy Nagy Velencén belül a folyamatokban és az életmódban sok hasonlóság tapasztalható.¹⁶² Vagyis a tájegységen belüli folyamatok hasonlítanak egymáshoz, és a tájegységen belüli életmódot jellemzi valaminő egység, és az e tájegységen belüli életmód elüt a környező tájegységekre jellemző életmódtól. DAL FERRO, velencei kutató a hasonlóságok latolgatásakor ennél még tovább megy, szerinte nem pusztán párhuzamos fejlődésről lehet beszélni, hanem a *Nagy Velence* kultúrájának „közös arche-típusai”-ról is.¹⁶³ A korábbi kutatások és közlések eredményeit értelmezve és összefoglalva a **kultúra általános jegyeinek** megragadására tesz kísérletet. *Nagy Velence* archetípusaként említi a tájnyelv nagymérvű használatát, az idegen kultúrákkal való együttélés készségét, a társadalmi szolidaritást, a családközpontúságot, a fogyasztás terén tanúsított józanságot, a munkában megnyilvánuló önállóságra törekvést és felelősségtudatot, valamint az összes eddigit összefogó vallásos lelkiületet. Hasonló jellemzőket tulajdonít E. MIGLIORINI is a velenceieknek. De ő még hozzáteszi, hogy errefelé az emberek Velence városának hosszú és nyugalmas kormányzása, a *Serenissima* jóvoltából jobban őrzik magukban a *humanitatis* erényeit, vagyis a jellemük megnyerő, barátságosak, mégis egyszerűek és jószágosak.¹⁶⁴

A néprajzkutatók számára ismeretes az orálisban megtestesülő népi kultúra és a hivatalos nyelv tájnyelvi változata (*dialetto*) közötti szoros kapcsolat. Az Apeninni félsziget lakói körében a **tájnyelv** használata széles körben elterjedt történelmi-nyelvi jelenség, minden tájnak megvan a maga sajátos szókincse és morfológiai változata. Azonban az ország sok pontján már-már eltűnnek a dialektusok. Köztudomású, hogy a Veneto tartományban lakók a többi olasz régióhoz képest, nagyobb arányban beszélik a tájnyelvet. Egy 1985-ös adat szerint családtagokkal 74,6%-ban, baráti körben 41,5%-ban használnak tájnyelvet a venetóbeliek.¹⁶⁵ *Nagy Velence* lakói még ma is használják nyelvjárásokat, közös népi kultúrájuk létezésének meggyőző bizonyítékeként.

Ebből következően ezen a helyi nyelven, illetve kiterjesztett változatán, a regionális olaszon viszonylag nagy területen belül élő embercsoport érti meg egymást. Ami az egyes nyelvjárások egymás közti különbségét illeti, ugyan jelentős árnyalatbeli eltérésekkel kell számolni. Mégis, *Nagy Velence* regionális tájnyelve összeköti Velencét, Trentot és Triesztet. A nyelvjárásnak – mint a kommunikáció fő eszközének – a tartomány mindennapi életében való széles körű használata a hivatalokban háttérbe szorítja az olasz nyelvet (*l'italiano standard*) és az olasz egység létrejöttétől fogva, annak csak lassú terjedését eredményezi. A helyi tájszólását jól ismerő és munkájánál fogva egy másik környékbeli városba elkerült velencei akár három nyelvi rendszert is képes jól használni: a hivatalos olaszt, a regionális velenceit és a szülőhelyén beszélt tájnyelvet egyaránt. Az itt élők a nyelvi sokoldalúságukkal különböző kulturális közegekben való jártasságukról tesznek tanúbizonyságot. Hogy a nyelvi sokoldalúság valamiféleképpen kulturális gazdagságot is jelent, egy apró példával támasztanám alá. A

¹⁶¹ Olaszországnak ez az észak-keleti fele tart fenn szoros kapcsolatokat évszázadok óta a szláv, germán népekkel és Magyarországgal is. Az Alpok-Adria társulás része a Nyugat-Dunántúl is.

¹⁶² Vö. DAL FERRO 1989: 7.

¹⁶³ DAL FERRO 1989: 8 ”... archetipi comuni ...”

¹⁶⁴ MIGLIORINI E 1962: 185.

¹⁶⁵ DAL FERRO 1989: 8.; Vö. AA.VV., 1985^B: 74.

de puenta, azaz a „pulizkára való” tájnyelvi kifejezés, mely Padova környékén lakó parasztok körében használatos. A *de puenta* azt a bérleti díj-tételt jelentette, melyet a padovai parasztok az egykori földhasználatért kukoricával és búzával fizettek. Nem annak olasz megfelelője, a *di polenta* volt használatos beszélgetéseinkkor! E tájnyelvi forma kimondásakor ma – a föld egykori tulajdonosa és egykori bérlője – nem csak elismeri és közvetíti a kukoricának a termelésben és a táplálkozásban elfoglalt kiemelkedő szerepét, hanem kifejezi a közös kultúrához való tartozását is. Nagy Velencén belül a kulturális és nyelvi változatok száma, a hasonlóságok ellenére is nagy. Szintén Veneto tartományból hozott példa egy szólás, mely szerint „a velenceiek mind nagy urak, a padovaiak jogászdoktorok, a vicenzaiak macskát esznek, a veronaiak meg mind bolondok”¹⁶⁶. Az egész tartományban elterjedt mondóka kicsit másként hangzik minden városban és környékén, Padova mellett így mondják.

A más népek iránti **nyitottság** vélhetően a messzi múltba nyúló kulturális hagyománynak tekinthető. Magyarázata a földrajzi fekvésben, az élénk kereskedelemben valamint más itáliai, szláv- és németajkú népcsoportokkal való folyamatos kapcsolattartás nagy múltjában található. A felebarát iránti segítőkészség, mai szóval élve, a szociális érzékenység pedig feltételezhetően a mély vallásosságban gyökerezik. Konkrét megnyilvánulásait a múltban az árvaházak, kórházak és szövetkezetek létrehozásában láthattuk, újabban pedig munkásligákban, termelőszövetkezetekben, vallásos társulatokban testesül meg.

Kulturális rendszerükön belül a **család** mindig viszonyítási pont maradt az emigrálóknak és az otthon maradotoknak egyaránt. Az ipar „láthatatlan bankára” is a család a tartomány iparosodási folyamatában.¹⁶⁷ A családi vállalkozások száma Velence régióban valóban kiemelkedően nagyra vált az utóbbi évtizedekben.¹⁶⁸ A munkavégzés jellemzően családi szinten zajlik ma is – mint egykor, amikor még jellemzően a mezőgazdasági kisüzem kereteiben zajlott –, a család közösen fekteti be a mezőgazdaságból, vagy akár az iparból származó tőkéjét új vállalkozásába.

A **vallásos hit** a mindennapokban ragadható meg leginkább. Az egyéni vallásos élet megismerésére irányuló kutatóssorozat indított el a nyolcvanas években az *Istituto di Scienze Religiose delle Venezie* és a vizsgálatokban közreműködött a padovai *Centro di Ricerche Socio-religiose* is, tekintettel a padovai vizsgálati helyszínekre. A kutatások mindegyike a vallásosság nagyarányú meglétéről számol be, noha az általánosan tapasztalható szekularizációs tendencia Velence régióra is érvényes. A szóban forgó falvak mind a padovai egyházkerület területén találhatóak. A Pozzolóban (1984), Fossóban (1985), Casale Scodosiában (1986) és Arquá Petrarcában (1988) azonos kérdőív alapján végzett vizsgálatok egyhangúan igazolták azt az előfeltevést, mely szerint a falvak jóval hagyományőrzőbbek a városoknál. Ennek oka pedig elsősorban viszonylagos elzártságukban és főként a paraszti hagyomány masszív jelenlétében keresendő. Másrészt, a vallásosság viszonylagosan magas szintje a mélyreható keresztény múltnak tulajdonítható.¹⁶⁹

Tehát, kulturális hasonlóságok tapasztalhatók vizsgálatom tágabb földrajzi környezetében, az észak-keleti olasz régióon belül, ennek magyarázata Nagy Velence régebbi történelmében rejlik. Az e fejezetben alább bemutatásra kerülő számadatok is arra engednek következtetni, hogy az olasz félsziget népei közötti összehasonlításban Nagy Velence vallásossága tükrözi talán a leghívebben a katolikus egyház tanításait. Ennek ellenére a katolicizmus híveinek

¹⁶⁶ *Veneziani gran sióri, padoani gran dotori, vicentini magnagati, veronesi tuti mati*

¹⁶⁷ DAL FERRO 1989: 9.

¹⁶⁸ BERNARDI U. 1990; BERNARDI U. 1987.

¹⁶⁹ RIPARELLI 1990: 4.

száma csökken, illetve a vallásosság jellege átalakulóban van. A hanyatlás jelei ellentmondó formában mutatkoznak meg, a hagyományos vallásosság ereje csak a régi módon gazdálkodó parasztok körében tapasztalható.

A padovai kulturális típus meghatározásához segítségül hívtam az olasz földön a múlt század első felében lezajlott adatgyűjtésből származó eddigi legnagyobb rendszerezést. Előzetes elképzeléseim és szándékom ellenére, SCHEUERMEIER 1930-as évekbeli gyűjtésének részleteit nem tudtam kellőképpen felhasználni, mert az általam látogatott területeken nem járt a kutató. Mégis, a Velence melletti gyűjtőpontról (*Mirano*) származó adatok számos tanulsággal szolgálnak Padova esetében is, de egyúttal további vizsgálatokat is szükségessé tesznek a megfelelő összehasonlítás elvégzéséhez.

A szekularizáció nem sújt egyenlő mértékben minden településtípust: az iparosodásból kimaradt kisközösségek, falvak népeinek a szimbólumok iránti fogékonysága általánosságban jobban megőrződött. Az általam vizsgált családok a régió iparosodásában alig, vagy egyáltalán nem vállaltak szerepet, a hittől való eltávolodásuk is jelentéktelen, illetve csekély mértékű.¹⁷⁰ A hedonista polgári szellemiségtől teljességgel mentesek, a hagyományos etika iránt vannak elkötelezve. A régió belüli város és vidék közti különbségek valóban nagynak tűnnek, a legmodernebb nyugati nagyvárosok tözsomszédságában érintetlenül megmaradt a hagyományos életmód és értékrend, a hagyományos vallásos gyakorlat.

Demográfiai- és ökológiai adottságok, statisztikák

A padovai kistájnak olyan ökológiai jellemzői vannak, melyek jó lehetőséget biztosítanak a mezőgazdasági művelésre. Folyók hordalékai által feltöltött egykori tengeri medencében kialakult síkvidéken fekszik, folyókkal és csatornákkal gazdagon behálózott, ami a gazdálkodást segíti és az öntözést könnyen lehetővé teszi. A Pó-síkságon bőséges és egyenletes csapadékmennyiség mért, több mint 50 napon át jelentkezik a fagypontra elérő hőmérséklet is.¹⁷¹ Emellett az őszi, téli ködös napok száma nagy. Az évi középhőmérséklet 12-16°C.

Az ország területének mindössze 21%-a síkság, a fennmaradó rész nagyjából egyforma arányban dombság, illetve hegyvidék. A termékeny síkvidék Olaszországon belül egyedülálló jelentőségű az élelmiszertermelés terén, hiszen az ország természeti adottságai behatárolják lehetőségeit. Padova Tartomány Velence régió belüli helyezkedik el.

Az ökológiai adottságok közt a víz, a folyók nagyban meghatározzák egész Velence régió gazdálkodását. Itt található az ország legnagyobb folyójának, a Pónak a deltája, ide érkeznek az Alpok felől a Brenta, Adige és Piave nagy hozamú folyói számos mellékfolyóikkal. A mocsaras- és árterületek száma nagy volt a történeti tájban. Egyrészt, valószínűleg éppen a víz állandó jelenléte miatt, másrészt pedig a megkésett fejlődés okán, itt a modern öntözési berendezések viszonylag későn terjedtek el. A környék megművelhetővé és termékennyé a szerzetesek munkája révén vált századokkal ezelőtt, ők építettek először gátakat és a vad, vizenyős tájat kultúrtájjá alakították. Egykor, 200-300 évnél régebben, Selvazzano és Brusegana is ilyen lehetett, a mocsarak egészen a tengerig húzódtak. Cavarzere rég fel lett

¹⁷⁰ A mindennapok vallásosságáról, a vallás integráló szerepéről és a padovai parasztság sajátos vallásos szokásairól (ünnepi szentmise parasztházban való megrendezéséről, az útszéli keresztelnél májusban mindennaposan zajló imaórákról, valamint a *filó* vallásos funkciójáról) tekintettel e dolgozat szűkös kereteire, lásd PAÁL Zs. 2003/A és 2003/B tanulmányokat.

¹⁷¹ LŐKÖS L. 195-197

töltve, míg Polesine csak a 20. század közepétől került megművelhető állapotba.¹⁷² A víz jelen van, de itt Padovánál a Bacchiglione csatornába lett kényszerítve.

A 19. század közepén, de ma is, szinte az egész Velencei Síkságra (a Pó-síkság velence-tartományi részére) a vegyes szántóföldi kultúrák termesztése jellemző. Különösen termékeny földek vannak Padovatól délnyugatra. A földeket általában fasorok szegélyezik, a szil-, juhar- és szederfák, fűzfák által körülölelt szőlőtőkék sorai szabályosan 25-40 méter távolságban sorakoznak a földeken.¹⁷³ A trevisói és a padovai síkságon 1910 és 1929 között tovább nőtt a szederfák és a szőlő mennyisége, ugyanakkor a vetés csökkent. Itt a földhasznosítás intenzív volt, és a termékek sokfélesége dominált, de szakosodott nagygazdaságok nem voltak, a 20-as évekre így kialakult helyzet egyenesen vezetett a tulajdon földarabolódásához. A trevisoi síkságon a gazdaságok több mint 60% nem haladta meg a 3 hektárt 1930-ban, a padovai síkságon és a velencei Brenta és Dese közti területen ez az érték felülmúlta a 70%-ot is. Ez a folyamat természetesen együtt járt a falusi lakhelyek átalakulásával. A Brenta és a Piave közti rész (melyre szintén a vegyes szántóföldi kultúrák termesztése jellemző) ellenben őrzi az erdőirtások következtében kialakított úthálózatot. A falusi házak ritkásan és rendezetlenül helyezkednek el az utak mentén, és ahhoz képest különböző szögben álló homlokzattal, ami pedig a lecsapolási munkálatok következtében kialakult újonnan létrejött úthálózatnak köszönhető.¹⁷⁴ A tulajdon jelentősen fölaprózódott, összességében a falusi jelleg lassú tempóban tűnik el, a családi gazdaságon belül folyik a munkavégzés és -megosztás. A viszonylag kevés (a Velence-közi Mestréhez képest) ipari létesítmény jelenlétével is magyarázható, hogy esetükben a falusi jelleg, életmód megszűnése nem volt gyors folyamat.

A 19. század közepétől a második világháborúig terjedő időszakban a padovai tartomány déli részének nagyobb gazdaságai, a *boarie* vagy *corti* lényegében kizárólagosan gabonatermesztésre állnak át és csak annyi marhát tartanak, amennyi a munkához nélkülözhetetlenül szükséges. (Ez a terület a gyűjtés helyszínén kívül esik.)

A selyemhernyó-tenyésztés klimatikus és ökológiai okokból lendülhetett fel a 19. században a Pó-síkságon. Az 1920-as években Milánó környékén folyó selyemhernyó tenyésztésről olvashatunk egy történeti szempontú tanulmányt.¹⁷⁵ A selyemhernyó tenyésztése Venetóban is jellemző volt egy időben a parasztcsaládok körében.

Az elnéptelenedés folyamata az általam vizsgált régió (Veneto) alpesi részén (ami viszont vizsgálatomnak nem tárgya) jóval lassabban zajlott. E téren is fáziseltolódás tapasztalható északnyugat és északkelet között. Az alpesi legelőváltó állattenyésztés mindenekelőtt a kelet-közép területeken (Valtellinától Carniáig) folyik még ma is, ugyanakkor teljesen általános volt korábban az egész alpesi zónában. A *malga*-kat (magashegyi gazdaságok, ideiglenes nyári pásztorszállással, legelővel és istállóval az olasz Alpokban) nagy számban hagyták el Alto Adige-ben is, de a németajkúak „zárt tanya” (*maso chiuso, geschlossen Hof*) elnevezésű intézménye megakadályozta a falvak elnéptelenedését, legalábbis Dél-Tirolban.¹⁷⁶

¹⁷² BEVILACQUA E. 1965/A:1-18.

¹⁷³ BIANCHI B. 1989:486-487

¹⁷⁴ BIANCHI, B. 1989:482-494

¹⁷⁵ CORNER P. 1990. A szerző a „munkás-paraszi” állapotból a „paraszt-munkássá” válás folyamatát illusztrálja a selyemhernyó-tenyésztő nők példáján.

¹⁷⁶ *maso* – regionálisan használt tájszó jelentése: földtulajdon a rajta álló parasztházzal Észak-Olaszország egyes területein.

Az Appenninek toszkán felesbérloinek elvándorlása egy tanulságot hordoz a síkságot vizsgáló számára is. Az Appenninek ezen részén, egy és ugyanazon a területen belül a felesbérlok elvándorlása – nem meglepő módon – jóval nagyobb mértékű a kisbirtokos parasztgazdákéhoz képest. A másik ezzel összefüggő megfigyelés az volt, hogy a szabálytalan településszerkezetű falusi, felesbérlok lakta területekről (*insediamento sparso*) nagyobb mértékű volt az elvándorlás, mint ahol a bérlok, vagy a birtokosok.¹⁷⁷ FARINELLI agrár elhivatottságról, mint az ember környezete iránti vonzódásáról, az azzal való együttélés hajlandóságáról és a környezethez való viszonyulásról beszél, és e fogalom segítségével a félsziget és a szigetek egymástól eltérő környezeti képének történeti érvényű formáit kívánja leírni. Ezért „elementáris” (alpesi, appenini, valamint a belső szigeti területekre jellemző), „összetett természetű” (a Pó széles völgyében az elmúlt 100-150 évben, de főleg az ármentesítéseket követően létrejött) és „történetileg összetett” (a középkor és a 19. század első fele között az ország fennmaradó részén kialakult) „elhivatottságot” különböztet meg egymástól. A „vidék” meghatározása azért nehéz ma, mert a város (amelytől a falu mindig függött) eljelentéktelenedik: szerinte „a városi társadalom, mint az őt körülvevő vidéket koordinálni, irányítani és ellenőrizni képes egység, megszűnő félben van”.¹⁷⁸ Ennek okát pedig az egész Földet érintő, egyre növekvő pénzügyi, technológiai és információs hatalom koncentrációjában látja. A definíció eleve feltételezné a határszabás lehetőségét, amire ez esetben végképp nincs mód. Ennek legékeesebb bizonyítéka a „sistema agricolo territoriale”, vagyis a ‘területi mezőgazdasági rendszer’ kifejezés. Nem marad más hátra – állapítja meg FARINELLI –, mint hogy a vidéket kívülről befolyásolt térnek (*spazio dominato*) tekintsük. Végére a meghatározás nehézségeiből fakad az olyan árnyalatok kifejezésének igénye is, mint „mezőgazdasági”, „falusi”, „rurbánus” (másképpen „rural-urban continuum”).¹⁷⁹ Mindenesetre, az, amit még ma is – jobb szó hiányában – „vidék”-nek hívunk, a „továbbiakban is befolyással van és lesz” a városok sorsára.

Az olasz térségen belül elsősorban toszkán, romagnai és emiliai területeket vizsgáltak nagyobb mértékben. Az 50-es évekre már egy meglehetősen nagymérvű elnéptelenedést rögzítenek a korabeli dokumentumok, ami a jelenség általános voltára enged következtetni, főleg a felesbérlok körében. A családok törekvése már korábban is a síkvidék felé orientálódás volt, ami a háború utáni időkben a hegyvidék immáron rohamos elnéptelenedéséhez vezetett. A felesbérlok elvándorlása viszont nem csak a hegyvidéket érintette, hanem hasonló mértékben a síkságot is, egy olyan általános jelenséggel van dolgunk, melyeknek egyértelműen ők a főszereplői. A másik ezzel összefüggő megfigyelés az volt, hogy a szabálytalan településszerkezetű falusi területekről (*insediamento sparso*) nagyobb mértékű volt az elvándorlás, mint máshonnan. A felesbérlok pedig ilyen szórtan, rendezetlenül elhelyezkedő lakóházakban éltek.¹⁸⁰

Megállapítható, hogy nem csupán az iparosodás tekintetében van fáziseltolódás kelet és nyugat között Észak-Olaszországban, hanem ezzel összefüggésben, a falvakat sújtó elnéptelenedés mértékében is. Ugyanazok a tendenciák, vagyis keleten az iparosodás késve indul, de a síkvidéki falusi életmód is később számolódik fel. Ugyanakkor, a szabálytalan településszerkezet – mely jellemző a padovai környék falvaira is, vizsgált korszakunkban nem járt

¹⁷⁷ VECCHIO B. 1989: 334-335.

¹⁷⁸ FARINELLI F. 1989: 246

¹⁷⁹ FARINELLI F. u.ott, ez utóbbi kifejezést P. J. CLOKE: *Whiter Rural Studies?* – címmel a *Journal of Rural Studies*, 1985/1 sz.-ban megjelent tanulmányából kölcsönzi.

¹⁸⁰ VECCHIO B. 1989: 334-335.

együtt a korai felszámolódással, bizonyára azért, mert többségében kisbirtokos vagy bérlő parasztság lakta, és bizonyos fokig még ma is lakja.

Olaszországot, és azon belül a vizsgált táj néprajzi szempontú bemutatását globális összefüggésekbe helyezik azok a **demográfiai és statisztikai adatok**, melyeket a rendszeres összeírások és azok alapján készült kiadványok, tanulmányok kínálnak.

Az olasz területet BAGNASCO három részre osztotta¹⁸¹ és azt állítja, hogy az észak-nyugati nagyipari, a dél-olasz elmaradott és iparosodatlan, valamint a közép- és észak-keleti kisvállalkozásos területek merőben eltérnek egymástól társadalmi rétegzettség, politikai érdeklődés és kulturális jegyek kérdésében egyaránt. E megosztottság az oka, hogy az olasz fejlődés eltérő vonalakon fut párhuzamosan és számos konfliktushelyzetet gerjeszt a társadalomban.

Az 1991-es olasz népszámlálás adatai szerint Olaszország összes 301.300 km² területéből – melyen 20 régió osztozik – Velence régió 18.364 km²-en terül el, és lakosainak száma 4.380.797 fő. Vagyis az ország összlakosságának (56.778.031 fő) 7%-a él ebben a régióban. A népsűrűsége 239 fő/km², ezzel az ötödik helyen áll az országos összesítésben Nápoly, Milánó, Róma és Genova meglehetősen túlnépesedett régiói mögött.¹⁸² Az 1961-es felmérés szerint még többen éltek itt, az olasz lakosság 7,8%-a tömörült Velence régióban. Velence régió tehát a legnépesebb és a legsűrűbben lakott régiók egyike.

A velencei népesség jelentős növekedése a 19. században következett be, azt megelőzően a magas halálozási arány és az éhínségek gátolták a népesség számának gyarapodását. A 20. század elejétől kezdve azonban a növekedés dinamikája erősödött, és 11,4 ezrelékes növekedés volt tapasztalható.¹⁸³ A 19/20. század fordulóján a népesség növekedése a születések igen magas számának köszönhető. 1871 és 1911 közötti 40 év alatt 37 születés esett ezer lakosra, bár ez az arány rohamosan csökkent az azt követő évtizedekben (1936-40 között 24,7 születés, 1958-ban 16,9 születés esett ezer főre). A korai házasságkötés, az életbenmaradás nagyobb esélye, az egy nőre jutó gyermekek magas száma miatt születések száma megnövekedett. Valamint a maláriás megbetegedések gyakorisága csökkent és a másik, sokakat sújtó betegség, a pellagra teljesen megszűnt, jobbak lettek a higiéniés viszonyok és magasabb az életszínvonal. A halálozási mutató 1872-75 közötti 29-ről az 1906-10 közti években 19-re csökkent. A természetes szaporulat Venetóban magasabb értékeket mutatott az olasz átlagnál, a régióon belül pedig Velence tartományban volt a legtöbb, 1958-ban ezer főre vonatkoztatva 9,4. Veneto népességében a fiatalok aránya olyannyira nagy volt, hogy az országon belüli viszonyításban első helyen állt 1958-ban e tekintetben.¹⁸⁴

Az 1950-es években meglepő irányt vesz a regionális demográfia. Az országon belül ekkor már példa nélküli népességcsökkenés egyedül itt, Velence régiójában tapasztalható. Olyan mértékű volt az elvándorlás, hogy a születések és a halálozások aránya közt természetesen kialakult pozitívum kioltódott. A legnagyobb elnéptelenedés ott következett be, ahol a leg-sűrűbb volt a mezőgazdasági népesség. Az állandó lakosság száma így elsősorban Padova és Rovigo tartományaiban esett vissza a leglátványosabban. 1951 és 1958 között 12%-kal

¹⁸¹ BAGNASCO A. 1977:7.

¹⁸² 13 Cen.Gen.Pop.: 489.

¹⁸³ MIGLIORINI E 1962: 174.

¹⁸⁴ MIGLIORINI E 1962: 177

csökkent egyes helyeken a népesség aránya.¹⁸⁵ A mezőgazdasági területekről való elvándorlás a családtörténetekből is jól követhető.¹⁸⁶

A **Padova Tartományon** belül az 1871 és 1991 között eltelt időszakban a népesség területi megoszlásáról a következőket mondhatjuk el az állandó lakosokat felmérő népszámlálási adatok alapján.¹⁸⁷ Olaszországban összesen 8100, ebből Velence régióban 582 önkormányzat működik.¹⁸⁸ Padova Tartományában pedig 105 önkormányzat (*comune*) működik.¹⁸⁹ 1991-ben Padova Tartományában összesen 820 318 fő élt. A vizsgált Padova vidéki falvak többségében kevéssel a tengerszint felett (15-20 m) fekszenek a Pó folyam völgyében, akárcsak maga a tartományi székhely, Padova is. Az elmúlt 120 év számadatai a népesség nagylétszámú önkormányzatokban való fokozatos koncentrálódásáról tanúskodnak, miközben a kislétszámú önkormányzatokban lakók száma egyre csökken.¹⁹⁰ A régióban 1991-ben az emberek többsége 5 000-10 000 fős (230 879 fő) és 15 000-20 000 fős (141 774 fő) önkormányzatokon belüli településeken élt. Ha ehhez még hozzászámítjuk Padova város 215 137 fős lakosságát, megállapíthatjuk, hogy a tartomány 71%-a élt nagylétszámú önkormányzatokban, vagy városban. Az 1871 és 1991 között eltelt időszakban 18.809 fő fölötti és 1301 fő alatti lélekszámú önkormányzat gyakorlatilag nem fordul elő. Padova az egyedüli „nagyváros” a tartományban, a város lélekszáma pedig a 1871-től majdhogynem folyamatosan növekszik egészen 1981-ig: 1871-ben 64.862 fő, 1981-ben 234.678 fő, 1991-re pedig némi visszaesés tapasztalható: 215.137 fő.¹⁹¹ Ezzel szemben 1871-ben a lakosság mindössze 31%-a élt nagyobb létszámú önkormányzatokban: az 5000-15000 főt számláló közigazgatási egységekben 51 318 fő, és Padova városában 64 862 fő, 15000-20000 fős önkormányzatok pedig akkor még nem voltak. De annál többen éltek 2000-4000 fős nagyságú önkormányzatok területén, ami az akkori népesség mintegy 50%-át jelentette, azaz 179.743 főt.¹⁹² A demográfus szerint az olasz népmozgás – minden egyedisége ellenére – tükrözi az egész Európát jellemző demográfiai átmenetet és a vele járó migrációt.¹⁹³

¹⁸⁵ MIGLIORINI E 1962: 176

¹⁸⁶ Az Adattárban *Peroni nagynénje* története.

¹⁸⁷ Pop.Res. 1861-1991: 140.

¹⁸⁸ 13 Cen.Gen.Pop.: 489.

¹⁸⁹ Pop.Res. 1861-1991: 332- 334 (Tavola 3 segue)

¹⁹⁰ A Velence régió 1871-ben csatlakozott az Olasz Királysághoz, ezért csak ettől az évtől tartalmazza a kiadvány a Padova tartományi adatokat.

¹⁹¹ Pop.Res. 1861-1991: 334

¹⁹² E két ellentétes irányú népességmozgás hátterében különböző okok állhattak. A nagycsaládokból való kivándorlás és az elvándorlás ipari munkahelyekre oka lehetett a 2-4000 fős nagyságú önkormányzatok területén történt népességszűkülésnek. Másrészt a korábban kisebb létszámú, elsősorban Padova környéki, önkormányzatok területén termőterületeket vontak ki a művelésből lakóhelyek építése érdekében, ami pedig a népességszám megnövekedését váltották ki. (Megj.: A kivándorlás főleg a századfordulón, a termőterületek számának csökkenése pedig a 20. század második felében érinthette az általam vizsgált kistájat. E két ok közül a második esik a vizsgált korszakra.)

¹⁹³ LIVI-BACCI M. 1999: 163.

Olaszország demográfiai mutatói:	kb. 1881	1981
Születések száma (1000 főre)	36,5	11,4
Halálozás (1000 főre)	28,7	9,6
természetes szaporodás (1000 főre)	7,8	1,4
várható élettartam (e, férfi és nő)	35,4	74,4
életben maradás 15 éves korban (1000 fő)	584	982
életben maradás 50 éves korban (1000 fő)	414	936
életben maradás 80 éves korban (1000 fő)	65	422
első házasságkötés életkora (nő)	24,1	24 ¹⁹⁴
gyermekszülési átlagéletkor	(30)	27,6
átlagéletkor az utolsó gyermek születésekor	(39)	30
házasságot nem kötött nők 50 éves korban (%)	12,1	10,2
egy nőre jutó gyermekek száma (TFR)	4,98	1,58
nettó reprodukciós ráta (r-%)	1,26	0,76
a természetes szaporulat (r-%)	0,77	-0,99
0-14 éves népesség (%)	32,2	21,4
15-64 éves népesség (%)	62,7	65,3
65 éves és idősebb népesség (%)	5,1	13,3
az egy férjezett nőre jutó gyermekek száma	5,6	1,7
átlagos családméret	4,5 fő	3 fő

2. táblázat

A velencei adatokat a táblázatban bemutatottakkal vetem össze alább. Veneto olasz régió, demográfiai szempontból „egészségesnek” tekinthető, minden eddig bemutatott számadat ellenére. A múltban a születések legnagyobb aránya jellemezte e régiót az országon belüli összevetésben, hasonlóan magas arány csak két déli régióban, Pugliában és Basilicataban volt tapasztalható.¹⁹⁵

Annak ellenére, hogy 1991-ben Velence régió lakosságának legnagyobb hányada (3.586.612 fő) a 2130 városban és nagyobb településeken él, a tanyasi lakosság magas aránya a legfontosabb regionális jellemző, és Veneto településszerkezetét – azon keresztül pedig életmódját is – leginkább meghatározó demográfiai tényező. A külterületi lakosság magas száma összefüggésben áll, és a múltban méginkább összefüggésben állt a mezőgazdasági tevékenységgel.¹⁹⁶ 1911-ben még a Velence régiói népességének mintegy fele élt (47%) az általa megművelt földtől körülvéve, családi gazdaságában. Az országon belül a tanyasi népesség aránya csak az Emilia-, Marche- és Umbria régiókban volt a velenceihez hasonlóan nagy. A tanyasiak száma az 1881-es felmérés adataihoz képest még nőtt is. A közepes méretű, a 3.000 és 15.000 főt számláló önkormányzatokon belül élők körében haladta meg az átlagot a tanyasi lakosság aránya.¹⁹⁷ De azt találjuk, gyűjtéssel is erről adhatok számot, hogy ebben a régióban sokan még az 1990-es években sem hagyták el a tanyákat.

A XX. század végére, 1991-ben Veneto Régió szórtan elhelyezkedő házakban (*case sparse*)¹⁹⁸, a külterületen, szereken, tanyákon élők száma több mint félmillió, 531.278 fő. 1991-ben Észak-Olaszország – azaz Torinó-, Aosta-, Milánó-, Trento-Bolzano-, Velence-Friuli-, Genova- és Bologna régiói, ahol összesen 25.329.194 fő él – szórványokban (*case*

¹⁹⁴ 1993 és 1997 közötti adatok szerint újabb emelkedés volt tapasztalható: 26-27 éves korban kötnek a nők házasságot.

¹⁹⁵ MIGLIORINI E 1962: 177

¹⁹⁶ Tanyának tekintik a felmérések az egy család által lakott helyet, tanyacsoportnak (ill. „tanyaközpont”-nak) a 4-5 család által lakott településfajtát.

¹⁹⁷ MIGLIORINI E 1962: 195

¹⁹⁸ A statisztikákban ezt az elnevezést találjuk a tanyák, önállóan álló házak-gazdaságok jelölésére.

sparse) elhelyezkedő népessége összesen 1.673.419 fő volt.¹⁹⁹ Mindebből következik, hogy 1991-ben Észak-Olaszországban található szórtan elhelyezkedő házak lakóinak mintegy egyharmada (32%) Venetóban él. Veneto többi északi régióhoz viszonyított területi aránya pedig mindössze 15%, lakosainak aránya pedig 17%. Az egész országban összesen 3.686.492 fős szórvány lakosság 14%-a Velence régiójában élt 1991-ben.²⁰⁰ Ezek az arányok a lakosok számához viszonyítva mind az észak-olasz, mind az országos átlag kétszerese, tehát meglehetősen magas érték.

Olaszországban azoknak mezőgazdasági üzemeknek a száma, melyek egyben lakhelyül is szolgálnak, egyre kisebb lesz évről évre, az összes gazdaságok alig 0,02%-a ilyen.²⁰¹ A mezőgazdasági üzem központjában található lakóhelyen legtöbbször a földművelő él családjával, és nem alkalmazottja, vagy más személyek.

A korábbi adatokat is megnézve, megállapítható, hogy 1951-ben a tanyák lakóinak száma a régión belül pedig Padovában volt a legmagasabb, 48%. A tartomány minden második lakója szórványon élt. Padovát a sorban Treviso követte 44%-kal, miközben a tanyasiak számának regionális átlaga (Velence régió) mindössze 35% volt.²⁰² Összességében elmondható, hogy a 20. század második felében a Velence régióban található tanyák legnagyobb hányada itt található, Padova környékén, és itt a legnagyobb a koncentrációjuk is.

A bérlet keretében való földhasználati forma a régión belül Padovában a legjellemzőbb a 20. század közepén, derül ki a statisztikai adatokból. A bérleti szerződések száma (1961-ben 32.627) itt több mint kétszerese a velenceinek, trevisóinak, vicenzainak és majd háromszorosa a veronainak. De a kisbirtokos parasztcsaládok száma (24.193) sem kevés a többi tartományban mutatkozó adatokhoz képest. Együttesen a kisbirtokos és a bérleti gazdaságok aránya az összes padovai gazdasághoz (66.501) viszonyítva 85%. A bérletet a saját tulajdonban lévő földdel vegyítő gazdaságok aránya is magas Padovában, 7,6%. A bérleti, birtokos és vegyes üzemszervezetű gazdaságok együttesen az összes gazdaság túlnyomó többségét, 92,6%-át teszik ki. Ezzel szemben, a felesbérleti gazdaságok (*mezzadria*) száma erősen lecsökkent a 20. század közepére. Arányuk az összes gazdaságok számához viszonyítva Padovában volt 1962-ben a legalacsonyabb az egész velencei régión belül, alig 1,5%. Összehasonlításképp, Treviso tartományban 12-szer annyi felesbérleti gazdaság volt még a század közepén mint Padovában, azaz a treviso-i parasztcsaládok mintegy 8%-a volt felesbérli.²⁰³

A legalább 4-5 család lakta **tanyacsoportok, vagy „farmtanyák”** száma ugyan a tanyák számánál alacsonyabb, 5648 kisközpontban, azaz tanyacsoporton negyedmilliónyian (262.907 fő) éltek 1991-ben a nem egészen 4,5 millió (4.380.797) lakosú Veneto régióban. 1991-ben pedig tanyacsoporton átlagosan, egységenként mindössze 46,5 fő élt, hasonlóan az országos átlaghoz.²⁰⁴ A csökkenés a mezőgazdasággal foglalkozók számának csökkenésével arányos.

A mezőgazdasági tevékenység szempontjából legalább olyan jelentőségűek a tanyák mint a tanyacsoportok. Mára mégis életképesebbnek mutatkozik a tanya településforma Veneto

¹⁹⁹ 13 Cen.Gen.Pop.:489

²⁰⁰ 13 Cen.Gen.Pop.:489

²⁰¹ Strutt.Prod.Azi.Agr. 1999 – adatai szerint 1998-ban összesen 2.245.000 mezőgazdasági vállalkozást vettek a statisztikák figyelembe.

²⁰² MIGLIORINI E 1962: 196. Feltételezhetően ez az arány a továbbiakban sem változott, bár az 1990-es évekre vonatkozó tartományi lebontás adatait nem ismerem.

²⁰³ XVI. sz. tábla MIGLIORINI E-től 1962:484

²⁰⁴ 13 Cen.Gen.Pop.: 489

tartományban, hiszen majdnem kétszer annyian élnek tanyán mint tanyacsoportokon. Venetóban a tanya jelentősége jóval meghaladta a farmtanyákét (*cascina*). Ez azonban (mint majd látni fogjuk), nem volt jellemző az egész Pó-síkságra, hanem tipikusan velencei jelenség volt.²⁰⁵ Vizsgálatom helyszínén a tanyacsoportok jelentősége elenyésző.

A családi parasztgazdaságok vizsgálatakor a gazdálkodás körülményein kívül a családtagok egyéni életpályáját is figyelemmel kísérjük. A családok genealógiai stratégiáját jellemzi a családalapítás időpontja és annak körülményei. A házasságkötési életkor tekintetében Veneto nem tűnik ki a többi olasz régió közül: a lányok átlagosan 25, a fiúk átlagosan 29,5 évesen kötöttek házasságot az 1950-es években.²⁰⁶ Venetóban is 25-29 éves kora között házasodik a fiúk és a lányok megközelítőleg 50%-a.²⁰⁷

A házasságok köthetők templomban, vagy anyakönyvvezető előtt.²⁰⁸ Olaszországban a szertartás típusa szerinti (egyházi vagy polgári) csoportosításból az derül ki, hogy az egyházi esküvők aránya radikálisan lecsökkent a tíz esztendő leforgása alatt.²⁰⁹ Mégis, Velence régió adatai az országos átlagot némiképpen meghaladják. A város és vidék közti különbség is azonnal megmutatkozik a venetói számadatokban. A falusi lakosság lassabban szakít a hagyományokkal, ami jelen esetben a házasságkötések templomi szertartásához való nagyobb ragaszkodást jelenti. 1997-ben Padova városban a házasságoknak mindössze 73%-át kötik egyházi szertartás keretében, ehhez képest a padovai tartományban a székhelyen kívül mindenhol, azaz a padovai vidéken kötött összes házasság 85%-át templomban. Ez az 1997-es padovai vidéki adat kicsit meghaladja a Velence régiós átlagot, miszerint a házasságok 83%-át kötik templomban, de jelentősen nagyobb az olasz átlagnál (79,3).²¹⁰ A házasságkötések szertartás típusa szerinti statisztikai adata már önmagában is tükrözi, hogy Padova városa sokkal inkább egy általános európai trendet követ, és nem gyakorol szemléletbeli befolyást az őt körülvevő és a hagyományokhoz jobban ragaszkodó vidékre. Az adatok további elemzése azonban újabb fordulatot hoz a Padova városában élők, és ott házasságot kötők megítélésében.

Arra is kíváncsi voltam, hogy Padova Tartományban, összehasonlítva más tartományokkal, milyen arányban kötnek házasságot a fiatalok templomban? A másik kiválasztott északi tartomány, Torinó volt, és azzal vettem össze a padovai adatokat, ami a házasságkötéseket illeti „önkormányzat-típusok-, szertartás- és tartomány szerinti” bontásban. Abból a feltételezésből indultam ki, hogy az egyházi szertartásra igényt tartó házasulandók a hagyományos értékrendhez közelebb állnak – amit többek között épp ezen a módon juttatnak kifejezésre –, mint azok, akik polgári házasságot kötnek. A többségében huszoneves fiatalok házasságkötéseik szertartásának megválasztásából a szülői érték közvetítés eredményességére és az évszázados morál kontinuitására következtethetünk – hiszen mindenki leszármazási családjában nevelkedik.

²⁰⁵ MIGLIORINI E 1962: 196. Mégsem Padovára vagy Vicenza-ra jellemző településformáról van szó, sokkal inkább Velence és Vicenza tartományokban fordul elő, ahol a népesség egynegyede él tanyacsoportokban.

²⁰⁶ MIGLIORINI E 1962: 177

²⁰⁷ Matrimoni 1997: 2.13.

²⁰⁸ Matrimoni 1997: Avv.

²⁰⁹ Matrimoni 1997: figura 2.

²¹⁰ ISTAT – STATISTICHE SUI MATRIMONI – ANNO 1997: Dati territoriali, Tavola 2. 11

A nagyvárosokra vonatkozó adatokból meglepő regionális különbség olvasható ki. Mint láttuk, 1997-ben Padova városában a házasságok 73%-át egyházi szertartás szerint kötik, ezt az adatot a vidékkel összehasonlítva nagyon alacsonynak ítéltük meg. De Torinó városában mindössze alig 56%-ban fogadnak örök hűséget templomban, hasonlóan a Velence régió fővárosában kapott adathoz, az 54%-hoz. Az igaz, hogy sok szempontból nagy a különbség az ország keleti és korábban iparosodott nyugati régiók közt, mégis külön kiemelendő Padova elsőbbsége a templomban kötendő házasságok kérdésében. Más, Velence régió belüli tartományokkal összehasonlítva is kiemelkedően magasak Padova városának értékei.²¹¹ Megállapítható, hogy Belluno, Padova és Rovigo városokban (és ebben a sorrendben) a legmagasabb az egyházi esküvőre igényt tartók száma, és nem csak a régió belül, hanem országosan is a városok közti összehasonlításban. Az említett európai trendhez közelít Padova városa is, de a hagyomány kötelékéből később kerül ki, mint más olasz nagyváros.

Még érdekesebb jelenséggel találjuk magunkat szemben, ha a házasságkötéseket korosztályok szerint is megnézzük. Van olyan fiatal korosztály, melynek tagjai körében 1997-ben még ennél is nagyobb a hagyományok őrzésére való igény, vagy talán újraértékelésről, a hagyományos morálhoz való visszafordulásról van szó? A legtöbb házasságot a férfiak 25 és 35 életévük között kötik, e csoport 86%-a pedig az oltár előtt köt házasságot. A nők 20 és 29 életévük között házasodnak többségükben, e csoport 87%-a járul az oltár elé. Figyelemre méltó, hogy mindkét érték meghaladja még a Padova Tartományon belüli vidéki átlagot (83%) is.

A teljes régiók egymáshoz való hasonlításban a következőképpen néznek ki, ha az egyházi szertartások gyakoriságát nézzük. Míg Velence régióban 83%, addig Friuli-Venezia Giulia szintén északi tartományban az egyházi szertartások aránya a torinóinál is alacsonyabb, alig 53%, a „legbaloldalibbnak” tartott Emilia Romagna régióban pedig ehhez képest meglepően magas: 63%, míg a legfejlettebb és legnagyobb északi régióban, Lombardiában 65%. Ha pedig megnézzük a déli megyék közül a gazdasági elmaradottságáról közismert és egyben meglehetősen hagyományörző Calabria régiót, az egyházi szertartások aránya ott 88%, a hasonló adottságú kis eldugott dél-olasz régióban, Basilicatában pedig egyenesen 90%. Ezzel szemben Szardínia szigetén mindössze 68%, Szicílián pedig 81%.

Érdekelt, hogy a házastárs kiválasztásakor mennyire lehet befolyásoló tényező a lakóhely, szűkebb táji környezethez való ragaszkodás. A Velence régióbeli lakosok 1997-ben 81%-ban saját régióbelivel kötnek házasságot, ha a házasulandók származását, születési helyét vesszük figyelembe.²¹² Piemontéval való összehasonlításból kiderül, hogy ott a regionális endogámia a házasságkötéseknek csak 70%-ban érvényesül. Néhány példa az ország középső és déli tájairól: Róma régiójában 77%-os, a déli Calabriában pedig 75%-os a regionális endogámia aránya.²¹³ Egyik sem éri el a Venetóban tapasztalt értéket.

A regionális hovatartozás és az állandó lakhely együttes fontosságát tanúsítják további Velence tartományi adatok. 1997-ben a házasságkötések 87%-ban a lánynak lakhelye, a fiúnak pedig születési helye volt Velence régiója.²¹⁴ 81%-ban pedig a fiú lakhelye, a lánynak pedig születési helye volt Veneto.²¹⁵ A fiú születési helye még mindig döntőbb. De újabban fontosabb szempont a lakóhelyek közelsége mint a származás, a házastárs megválasztásakor.

²¹¹ ISTAT – STATISTICHE SUI MATRIMONI – ANNO 1997: 1.5

²¹² Függelék: Statisztikai táblák / 3. Táblázat

²¹³ Matrimoni 1997: 2. 14

²¹⁴ Matrimoni 1997: 2.17

²¹⁵ Matrimoni 1997: 2.14.

A házasságok megkötésekor 90%-ban mindkettejük lakhelye Velence régióban volt 1997-ben, függetlenül attól hol születtek.²¹⁶ Mindhárom adat meglehetősen magas, bár hasonló tendencia érvényesül a többi régióban is, nem kizárólag velencei jelenségről van szó. A mai korszerű helyváltoztatási lehetőségek és gyorsaság ellenére az olaszok többsége regionális körzeten belül éli le az életét, e kérdésben nem kelteneek különösebb feltűnést a padovai adatok.

Az összehasonlításból azért egy dolog világos. Velence régió bármely más régiónál jobban hajlik a befeléfordulásra, ezt a fenti adatok is alátámasztják. Feltehetően főleg a Délről bevándorlókkal való házasodás mértéke nincs arányban az onnan érkezettek és Venetóban állandó lakhelyű „idegenek” tényleges számával. Venetóban ugyanis nem elhanyagolható mértékű, bár elsősorban az idősebb korosztály körében, a délről származók iránti általános ellenszenv és előítéletes gondolkodás. A befeléfordulás azonban a fiatalok regionális endogamiájában is megmutatkozik, és ez a szülői értékközvetítés sikerességeként értelmezhető.

A következőkben a háztartásokról lesz szó a statisztikák tükrében. 1991-ben Olaszországban 19.909.003 család, háztartás volt.²¹⁷ Ezek 91%-a városban vagy nagyobb településen él, mindössze 570.495 család él kistelepüléseken és 1.173.169 család szórtan elhelyezkedő házakban.²¹⁸ A lakott települések típusait áttekintve az állapítható meg, hogy Velence régiójában meglehetősen magas a nagyobb agglomerátumoktól távol elhelyezkedő lakóházak és az itt élő családok száma még 1991-ben is. A földművelők családjai is többségben határban szórtan elhelyezkedő lakóépületekben élnek, de nem minden tanyán élő végez mezőgazdasági munkát.

Egész Olaszországban a hét vagy annál több tagú családok (melyek száma 198.548) mintegy egyharmadánál, azaz 66.646 család esetében legalább kettő vagy annál több kiscsalád együtt éléséről beszélhetünk, ez pedig összesen 515.748 főt jelent.²¹⁹ Eszerint Olaszországban több kétgenerációs család együttélésekor átlagosan 7,7 fő lakott egy fedél alatt 1991-ben.

Veneto markáns demográfiai jellemzője volt a közelmúltig a család nagy mérete. Az 1950-es években a családok nagysága 5,7 fő volt Venetóban, ezzel az értékkel pedig a régió jócskán meghaladta az akkori 4,4 fős olasz átlagot.²²⁰ Viszont az 1958 és 1991 között eltelt 33 évben a családok mérete erőteljesen lecsökkent, a korábbi mértékű termékenység alábbhagyott. Velence régiójában 1991-ben.²²¹ a családok átlagos mérete 2,9 fő volt, mely adat kevéssel ugyan, de az országos átlag (2,8 fő) felett van. Ezer családból 7,9-ben több kétgenerációs család él egy fedél alatt Venetóban, ez az adat szintén meghaladja az országos átlagot (7,5), ugyanakkor az észak-olasz értéket (8,1) nem éri el. (Északon különösen a dél-tiroli lakosság körében gyakori az együttélő nagycsalád: 12,5 esetben ezer családból.²²²)

A gyermekek számáról elmondható, hogy míg 1881-ben még 5,6 gyerek esett egy férjezett olasz nőre, addig 1981-re riasztóan alacsony lesz ez a szám, vagyis 1,7 gyerek volt családonként.²²³ 1958-ban a családon belüli gyermekszám minden társadalmi réteg esetében

²¹⁶ Matrimoni 1997: 2.15

²¹⁷ 13 Cen.Gen.Pop.: 80

²¹⁸ 13 Cen.Gen.Pop.: 515.

²¹⁹ 13 Cen.Gen.Pop.: 80.

²²⁰ MIGLIORINI E 1962:177

²²¹ 13 Cen.Gen.Pop.: 130.

²²² 13 Cen.Gen.Pop.: 131.

²²³ LIVI-BACCI M. 1999: 164

nagy volt, annak ellenére, hogy a család mérete az idővel fokozatosan csökkent. Átlagosan 7, vagy annál több gyerek volt Venetóban a családok 14%-ában – ezzel szemben az olasz családoknak csupán 9%-ában volt ilyen magas a gyermekek száma 1958-ban. Akkoriban még nem ment ritkaságszámba a nagycsalád sem, különösen a velencei vidéken.²²⁴

A következőkben a vizsgálatomban szereplő családok (mai vagy gyermekkori) szűkebb lakhelyének népességi állapotait nézem meg. Így **Casalserugo, Padova, Selvazzano dentro, Galzignano Terme, Teolo, Veggiano** önkormányzatokét.²²⁵ Ami a családtagok számát illeti, a falvakban a családok átlagmérete 3,1 és 3,3 fő között mozog, szemben a padovai 2,5 fő családmérettel. A házasságkötés nélküli együttélés minden faluban elenyésző, például Veggianóban mindössze 4 fő.²²⁶ A lakott lakások száma szinte tökéletesen megegyezik a családok számával: Casalserugóban 1482 (1484 család, azaz 4879 fő), Galzignanóban 1237 (1240 család, azaz 4096 fő), Veggianóban 668 (675 család, azaz 2217 fő) lakás.²²⁷

Különösen az elmúlt 30 esztendőben a Padovát 10-15 km-es körben körülfogó gyűrűben fokozatos előváros-képződésnek lehetünk tanúi. A folyamattal egyidejűleg egyre nagyobb területeket vontak ki a mezőgazdasági művelésből. Mértékére példa Padova szomszédja, a közvetlen vonzáskörzetében elhelyezkedő mintegy kilencszeresére duzzadt *Selvazzano Dentro*.²²⁸ A tartomány legnagyobb önkormányzatává vált, nem volt képes ellenállni az iparosodás és a betelepülők igényeinek, aminek következtében hatalmas.²²⁹ Ehhez képest, a városhoz képest külsőbb gyűrűben fekvő falvak 1871 és 1991 között átlagosan kétszeresére növekedett népessége elenyészően kicsinek tűnik. E kisebb, Padovától mintegy 30 km-re található települések közül Galzignanóban és Casalserugóban folyamatos, törések nélküli a növekedés. Nem különösebben számottevő ingadozás figyelhető meg Veggianóban és Teolóban. Veggianóban tapasztalható a legkisebb népességnövekedés – az eltelt 120 esztendő leforgása alatt. Vagyis 1921-ig növekedés, attól fogva stagnálás, mely egészen 1951-ig tart, ezt követően csökkenés tapasztalható, végezetül a lélekszám 1951 és 1991 között 2800-ról 2.100 főre csökkent. Teolóban – ahol 1871 és 1991 között összesen kétszeres népességnövekedés következett be – 1951 és 1971 között átmeneti visszaesést követően a lakosok létszáma 1991-re visszaállt az 1951-es szintre, azaz 7.000 főre. Veggiano semmi különlegeset nem tud felmutatni, amivel vonzaná az embereket, ezzel szemben Teolo természeti környezete változatos és több turisztikai nevezetesség közelében fekszik. Padova városának népességi adatai az általam vizsgált mezőgazdaságban elfoglalt lakosságról nem sokat árul el.

A népesség növekedése a következő tendenciát mutatta a Velencei Síkságon. Nem növekedett folytonosan és egyenletesen a lakosság száma, hanem inkább a szabálytalan, de igen markáns demográfiai adatokat kaptunk az 1871-től a 20. század végéig. Azaz 1881-ig a magas

²²⁴ MIGLIORINI E 1962: 177

²²⁵ Pop.Res. 1861-1991: 332- 334. (Tavola 3 segue)

²²⁶ 13 Cen.Gen.Pop.Prov.: 88.

²²⁷ 13 Cen.Gen.Pop.Prov.: 195.

²²⁸ Cen.Gen 1861-1991: 333. – 1871-ben 2420-an, 1911-ben 3714-en, 1936-ban 4820-an, 1961-ben 6217-en, 1971-ben 11925-en, és végül 1991-ben 18809-en éltek Selvazzano Dentro-ban, ahová közigazgatásilag Tencarola is tartozik.

²²⁹ Több, egykor kicsi, falvakat összefogó önkormányzat duzzadt többszörösére a közelmúltban a városi vonzáskörzeten belül. 1991-ben Albignasego 18070 főt, Piove di Sacco 17353 főt, Vigonza 16681 főt, Cadoneghe 13660 főt, Rubano 12573 főt számlált, csak a legnagyobbakat említve. Velük szemben, Cittadella (1991-ben 18061 fő), Este (17668 fő), Monselice (17397 fő) már 1871-ben is kistáji központok voltak.

halandóság, magas születésszám, valamint a kismértékű kivándorlás volt jellemző, mindebben még nem tért el a régió az olasz tendenciától. Ezzel szemben 1881 és 1901 között, amikor az olasz görbe emelkedik, Veneto Régióban csak mérsékelt a növekedés, mivel a tengerentúli kivándorlás már érezte a hatását. Ezt követően 1901 és 1911 között a halandóság mértékének csökkenése és a tartósan magas születésszám, valamint az időszakos kivándorlás (idény jellegű munkamigráció) miatt hirtelen demográfiai növekedés érzékelhető. 1921-ig ez a tendencia érvényesül, 1921 és 1931 között a növekedés mérséklődik. Még ha csökken is a születések száma valamennyire, a szintén csökkenő mértékű halálozásoké nem nagyobb annál, tehát a mérleg még pozitív marad, a visszaesés mégis jelentékeny, aminek oka pedig a belső vándorlásban keresendő. Az 1931 és 1951 közt sem vett lendületet a népességszaporulat igazán. Majd 1951 és 1957 között 15.000 fős csökkenéssel kell számolni, ami páratlan jelenség az országon belül, hiszen még egyedül Abruzzo régióban csökken ebben az időben a népesség. Összességében ebben az évtizedben (1951-1961) 81.000 fővel lettek Venetóban kevesebben, aminek elsősorban a Polesinében lejátszódó folyamatok voltak okozói. Mindennek ellenére ez csupán a régió szempontjából jelentett veszteséget, hiszen egy másik olasz régiókba (Lombardiába és Piemonteba) átköltözött népességről van szó.²³⁰

Padova Tartományának demográfiai számadatai és tendenciái a következők. 1961-ben a régióon belül a népesség számát illetően Padova és Vicenza tartományokban a legmagasabb a születések ezer főre vonatkoztatott száma: 1958-ban 17,7 fő. Az 1961-es felmérésből kiderül, hogy az előző felméréshez képest nagy volt a népességcsökkenés Padova Tartományban (Rovigoéban hasonlóképpen). Míg a többi tartományban van némi növekedés, addig Padovában 20.000 fővel lettek kevesebben. Ez a nagyarányú csökkenés pedig nem a városi népesség körében történik, hanem a falvakéban, ugyanis Padova városában a lakosok száma, ha kis mértékben is, de nőtt.²³¹ Az azt követő hirtelen beálló változások ütemére jellemző, hogy a várost távolabbról körülölelő gyűrűben, az 1951 és 1971 között eltelt időben zajlott le nagyobb népességnövekedés.²³² Ennek oka az elszórtan élő népesség fokozatos koncentrációja nagyobb, városközeli településeken. Az 1991-es felmérések alkalmával pedig a várost közvetlenül közelről gyűrűbe fogó településeken tapasztalható a népesség ugrásszerű megnövekedése, mint azt Selvazzano példája érzékeltet. Ami részint a korábbi folyamat folytatása, azaz a vidéken elszórtan élő családok közeledése a nagyobb központok felé, valamint a Padova városa népességének kiáramlása az ezt körülvevő, utakkal és infrastruktúrával jól ellátott konglomerátumba. Végezetül pedig Padova önkormányzatát a népesség dinamikus és (szinte) folyamatos fejlődése jellemzi 1861-től egészen napjainkig.²³³

A 19. századi Olaszországban a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának növekedésével nem állt arányban a földhöz jutás lehetősége, az iparosodás pedig még sokáig váratott magára. Ennek következtében kialakult az – addig Európa-szerte is – szokatlan és páratlan mértékű kivándorlás jelensége. Nyugat-Európa országai közül a századfordulón Olaszországon kívül még Spanyolország és Finnország is nagyszámban bocsájtott ki föld nélkül maradt állampolgárokat, falusi lakosokat, akik elsősorban Amerikába mentek. „1861 és 1961 között Olaszországban a kivándorlás miatti tiszta veszteség 8 millió lélek volt.”²³⁴ A század elején

²³⁰ MIGLIORINI E 1962: 177-179

²³¹ MIGLIORINI E 1962: 179-180

²³² Pop.Res. 1861-1991: (18. grafikon.) Értékelésem a „Pop.Res. 1861-1991: (19. grafikon). Népességszám csökkenése, elnéptelenedés. (É-Olaszország)” c. kötetben szerepeltetett grafikonok értelmezésével készítettem.

²³³ Pop.Res. 1861-1991: 20. grafikon

²³⁴ 1846 és 1932 között Ausztria-Magyarország területéről 5,2 millió fő vándorolt ki.

Olaszországból több mint évente fél milliónyi ember vándorolt ki, többségében mezőgazdasági munkások.²³⁵ Az ipari és a mezőgazdasági alkalmazottak egymáshoz viszonyított arányszáma az elvándorlásban beálló változásokat érzékelteti. A későn iparosodó mediterrán országokban, mint amilyen Olaszország és Spanyolország, igazán csak az 1960-70-es években közelített ez az arányszám az egyhez, vagyis ekkorra szűnt meg a nagymértékű kivándorlás.²³⁶

Az iparosodás előretörésével pedig a mezőgazdasági termelés visszaszorulása idézett elő nagy változásokat, főleg az emberi termékenység és a halandóság terén: az európai népesség fokozatosan elöregszik és fogy. Bár a „...mai populáció jóval «takarékosabb» és hatékonyabb, mint a száz vagy kétszáz évvel ezelőtti volt, új válságos szituációk jelentek meg. (...) A család mérete lecsökkent, így érzékenyebbé vált a kockázatokra.”²³⁷

Venetóra visszatérve, legalább a két legjelentősebb emigrációs hullámot említésre méltónak tartom, mivel a mezőgazdasági lakosság egzodusát jelentették. 1888-ban 85.000 fő, 1891-ben 75.000 fő, 1893-ban 40.000 fő ment el Venetóból a tengeren túlra, és alakított ki valószínű városrészeket Brazíliában, *Nuova Bassano*, *Nuova Padova*, *Nuova Vicenza* neveken. Nem csak férfiak, hanem teljes családok indultak útnak az ismeretlen felé, miután a kis birtokukat, a jószágot és bútorikat eladták. A padovai tartományon belül főleg a Polesine vidékről költöztek el nagy arányban a napszámosok és a bérlő parasztok. Nem egy falu félig kiürült, a demográfiai alakult hullámvölgy következtében hamarosan mezőgazdasági népesség-betelepítést kellett végrehajtani az elhagyott területeken. Csak innen, *Polesine*-ből 64.000 fő vándorolt el 15 év leforgása alatt. A népesség elszaporodása, a földműveléshez szükséges tőke és az egyéb munkalehetőségek teljes hiánya, a rossz lakhatási körülmények és higiéniai hiányosságok, valamint a falusi népesség igényeinek fokozatos emelkedése együttesen voltak emigrációjuk kiváltó okai. E korszak kivándoroltai közül kevesen tértek vissza.

Annak ellenére, hogy a két háború között is volt folyamatos kivándorlás, ez nem jelentett akkora megrázkódtatást, mint a századfordulás. Az északi országrészen belül ugyanakkor páratlan jelenségnek számított az 1958-as tengerentúli kivándorlás, amikor 4350 ember hagyta el Veneto régiót. (Ugyanebben az időben Délen hasonló irányú – de sokkal nagyobb mértékű – migráció indult el Calabria, Sicilia, Campania és Abruzzo tartományokból, aminek következtében 98.000 fő ment el az említett 1958-as évben Olaszországból.)

Az 1950-es években megindult egy másik folyamat is, az ország belső vidékei felé irányuló elvándorlás. A belső vándorlás – mely Veneto esetében egyoldalú elvándorlással járt – jelentősége különösen az ország egyes tájain telepített ipar kialakulásával nőtt meg. Ez a mozgás az 1950-es évekre volt jellemző. A célrégiók Piemont, Lombárdia és Róma megyéje voltak. Az 1951 előtti belső vándorlás számszerű meghatározására a népszámlálás születéshely szerinti csoportosítása nyújt lehetőséget, egyéb szám adatok hiányában. Azok a Velence régióbeliek, akik más régiókban laktak tartósan, 635.000 a számuk, ezzel szemben akik Venetóban laktak, de máshol születtek, mindössze 168.000-en vannak 1951-ben. Megrázóan nagy volt az 1950-60-as évek fordulóján az elsősorban Lombárdia és Piemont felé történő elvándorlás, melynek során megközelítőleg 200.000 ember ment el Venetóból. 1951 és 1961 között Veneto lakosságának tizede (414.000 fő), de azon belül Polesinenek egyötöde hagyta

²³⁵ NIEDERHAUSER 1972:690 (utalása: E SERENI, *Il capitalismo nelle campagne (1860-1900)*, Torino 1947, pp. 395-397)

²³⁶ LIVI-BACCI M. 1999: 156-160.

²³⁷ LIVI-BACCI M. 1999: 164

el a régiót. Mivel a természetes szaporodás ebben az időben 330.000 fő volt, összességében a régió népességének száma mindössze 84.000 fővel csökkenést mutatott.²³⁸

1951-re már 3.918.000 fő élt **Venetóban**, szemben az 1931-es népszámlálás 3.405.000 főjével. A lélekszám megnövekedésének ellenére – a mezőgazdaságból való elvándorlás miatt és a gépesítésnek köszönhetően – jelentősen csökkent a mezőgazdaságból élők aránya. Az 1948-49-es felmérés szerint a magángazdaságoknak 46,9%-a esetében a lakóhely és a gazdasági központ egyaránt a birtokhatárokon belül helyezkedett el. Ebből 16,8% kisebb volt 2 hektárnál, 30,1% pedig 2 és 10 hektár közötti földtulajdon volt. A népesség Venetóban 1961-re némileg csökken (3.847.000 fő), ugyanakkor első alkalommal fordul elő, hogy a mezőgazdaságban dolgozók aránya (25,7%) jóval az országos átlag (29%) alatt van. A venetói mezőgazdaság fejlődése látványos ebben az időben, a termelékenység is megélnkül. Az intenzív gazdálkodás széles körű elterjedése és a mezőgazdaság gépesítése (10 év alatt majd háromszorosára nőtt a mezőgazdaságban használt gépek száma) révén az élen járó olasz régiók sorába lép.²³⁹

Az iskolázottság fokáról, mértékéről szólva, megállapítható, hogy 1991-ben az egész olasz lakosság mezőgazdaságban foglalkoztatottjainak mindössze az 8%-a rendelkezik középiskolai vagy felsőfokú végzettséggel, ezzel szemben a többségük (50%) 5 elemi végzett, csak 28%-uk járta ki az általános iskolát, és félanalfabéták is szép számmal vannak: 13% (akik elkezdtek, de be nem fejezték az elemi, vagy el sem kezdték).²⁴⁰

Az analfabétizmus ebben a régióban sokáig rémisztően magas volt. Az északi országrészen belül a legtöbb tanulatlan ember Venetóban volt, hasonlóan a dél-olasz népesség körében mért adatokhoz. 1871-ben a 6 éves kor feletti népesség 65%-a volt analfabéta, (Piemontban 42%, Lombardiában pedig már „csak” 45% volt ekkor). A helyzet csak lassan változott. Habár 1911-ben már csak 26% volt Velence régióban az analfabéták aránya a 6 évnél idősebbek körében, 1951-ben még mindig 11% és 4% között mozgott egyes velencei tartományokban az írástudatlanok aránya.²⁴¹ Azt követően pedig stagnált, az analfabétizmus teljes felszámolása, még úgy tűnik, nem ért véget a 60-as években sem. Az 1949 után Velence régióban született a férfiak 9,8%-a, a nőknek 13,1%-a nem végezte el az általános iskolát, ami az észak-olasz átlagnak nagyjából megfelel, a dél-olasz átlagnak (19,3%) viszont csupán a fele. Ugyanakkor, a középiskolát végzettek aránya ugyanennél a korosztálynál 24,7% (azaz, a fiúk 29,4%-a, a lányok 20,0%-a), amivel az országos és az észak-olasz (29-28%) átlag alatt marad Veneto régiója, sőt, ez az érték még a 27,1%-os dél-olasz átlagnál is kisebb (ahol a fiúk 29,5% és a lányok 24,8%-a tanult tovább!).²⁴² Az 1957 és 1972 között született férfiak és nők 34%-a ugyan elvégezte a középiskolát, tehát a magasabb iskolai végzettség terjedőben van, mégis ez az adat az olasz átlag (38%) alatt van, de még a dél-olasz átlagnál (35%) is alacsonyabb. Az említett adatok arra engednek következtetni, hogy míg a Velence régióban a fiúk mintegy 90%-a esetében a szülők törekedtek arra, hogy gyermekeik az alapfokú iskolai végzettséget megszerezzék, ezt a lányok esetében kevésbé tartották fontosnak még az elmúlt 50 esztendőben is. Az analfabétizmus egyáltalán nem elenyésző, csak a déli területekhez viszonyítva tűnhet annak. Ugyanakkor, a középfokú végzettség megszerzése nem volt olyan mértékben cél, mint más olasz vidékeken, különösen ha lányról volt szó. A felsőfokú

²³⁸ MIGLIORINI E 1962: 191-194

²³⁹ VANZETTI C. 1981: 39-40.

²⁴⁰ 13 Cen.Gen.Pop.:79.

²⁴¹ MIGLIORINI E 1962: 181-182.

²⁴² 13 Cen.Gen.Pop.: 131. -

végzettséggel rendelkezők aránya Venetóban a teljes népességhez viszonyítva mindössze 0,6% volt 1951-ben.²⁴³

A fiatalok körében nem riasztóan magas, 14,4%-os a munkanélküliség, amivel még az északolasz régiók (ahol 17,6%) közt is előkelő helyet foglal el Velence régió, nem beszélve a 35,8%-os olasz átlagról (a nápolyi, calabria- és szicíliai régiókban a pályakezdők 60-70%-a sem kap munkát). A felnőtt munkanélküliség arányaiban is hasonlóan jónak mondható a helyzet: Velence régióban 7,5%, ezzel még a fejlett milánói régiót is megelőzi. Észak-Olaszországban 8,5%, Olaszországban 17,8%, Dél-Olaszországban 32,6% a felnőtt munkanélküliség aránya.²⁴⁴ Olaszországban a legutóbbi időkben, 1986 és 1991 között a következőképpen alakult a munkavállalás a 19 évesnél idősebbek körében. Míg az összes foglalkoztatottak száma évről évre nő, a mezőgazdaság területén dolgozóké csökken. Míg 1986-ban 15.015.090 foglalkoztatott közül 1.151.042 dolgozott a mezőgazdaságban, addig 1991-ben 19.266.484 összes foglalkoztatott közül mindössze 1.380.223 fő, azaz megközelítőleg 7%.²⁴⁵

A mezőgazdaság alakulása

Vizsgálatomban a 20. század második felében lezajlott változásokra fordítom a legnagyobb figyelmet, nem tekintem szigorúnak az időhatárt, az áttekintést időben tágabb keretek közt végzem. A 20. századi társadalomban lezajló folyamatok is indokoltá teszik az előzmények, elsősorban az Olasz Királyság megalakulása utáni évek eseményeinek tömör bemutatását.

Veneto sajátos fejlődési modellt képvisel Olaszországon belül. Több „gazdasági csodája” volt a 20. század második felében Olaszországnak, ezek közt talán a legutolsó épp Venetóban zajlott le. Az elmúlt százötven évben legelmaradottabbnak tekintett Észak-Olaszország keleti megyéje, Veneto, mintegy 20 év leforgása alatt (1970-1990) az ország legiparosodottabb és legdinamikusabban fejlődő régiójává vált. A mezőgazdaság terén lezajlott változások főbb vonalait szeretném számokkal is érzékeltetni, majd pedig az elmúlt évtizedekben lezajlott nagy átalakulást kiváltó tényezők rövid tárgyalására térek át.

Történeti áttekintés

Az áttekintésemben a népszámlálások mezőgazdaságra vonatkozó adataira, korabeli szerzők véleményeire, mezőgazdasági felmérésekre támaszkodom, mint forrásokra. A mezőgazdaságra is kiterjedő alapvető változások a velenceiek megjelenésével és beilleszkedésükkel egy időben, megközelítőleg a 15. század közepe és a 16. század közepe közt eltelt 100 esztendőre tehetők, és a következőképpen foglalhatók össze:

- a mezőgazdaság a pusztán önellátásról a piacra termelésre ekkor kezdett áttérni,
- a parasztnak adózniuk kellett, termelésük és fogyasztásuk alapján is,
- a növénytermesztés technikája fejlődésnek indult,
- sok új tanya létesült, ezzel összefüggésben megváltozott az üzemszervezeti forma,
- megjelent a (haszon)bérlő és a haszonbérlet intézménye.²⁴⁶

²⁴³ MIGLIORINI E 1962: 183.

²⁴⁴ 13 Cen.Gen.Pop.: 132.-

²⁴⁵ 13 Cen.Gen.Pop.:128.-

²⁴⁶ BANDELLONI, 1975:8.

Mintegy kétszáz évvel ezelőtt, amikor a 18. század végén a Velencei Köztársaság fennhatósága megszűnt, és nem sokkal azután hogy a mintegy félszáz éves osztrák uralom megkezdődött volna, a mai Veneto területének népessége 1,5 millió fő volt. Ebből az aktívak 80 %-a a mezőgazdaságban dolgozott,²⁴⁷ ami még a félsziget egyéb régióihoz viszonyítva is nagy arány. Ebből az időből kevés pontos statisztikai felmérésre van példa a venetói térségben. A helyzet áttekintését a politikai határok viszonylag gyakorta történő megváltoztatása is nehezíti. Ezért a vizsgált mintegy 200 év első felének áttekintésekor gyakran csak becslésre hagyatkozhatunk, az adatok bizonytalanságával pedig egészen a 20. század közepéig számolnunk kell. Ugyanakkor viszonylagos állandóságot jelentettek Veneto számára az osztrák fennhatóság évtizedei. Nem véletlen tehát, hogy pont ebből az időszakból áll rendelkezésünkre olyan feldolgozható kimutatás, mely a mezőgazdaság története szempontjából is jelentős és felkelti az utókor kutatóinak figyelmét. Az osztrák telekkönyvi kimutatásokból G. Scarpa²⁴⁸ a mezőgazdasági művelésbe fogott területeken a földhasznosítás módjára következtet:

Veneto:	1840-45
Szántó	52 %
Kaszáló	25 %
Erdő	10 %

3. táblázat

Meglehetősen szegényes mezőgazdaságra kell gondolnunk. A korabeli technikai feltételeknek megfelelően a föld termékenységének növelését elsősorban pihentetéssel érték el a 19. század elején, valamint Scarpa feltárása alapján vélhetően az azt megelőző évtizedekben is.²⁴⁹ De a 19. század eleji Itália politikai térképéről mit is olvashatunk le? Az 1814-es bécsi kongresszus óta a déli részen a Nápolyt is magába foglaló Szicíliai Kettős Királyság jelentette a legnagyobb összefüggő tömböt, északon pedig a Habsburgok és a Savoia-ház osztozott. Közép-Itáliában volt a legtarkább a kép: Umbria, Marche tartományokban, valamint Rómától Ravenna és Bologna városáig a Pápai Állam uralkodott, négy hercegség, a Toszkán Nagyhercegség, valamint Lucca, Modena és Parma hercegségei szomszédságában. Veneto, Lombardiával együtt az osztrák császár fennhatósága alá került, a Velencei Köztársaság pedig ekkor veszítette el végleg vezető szerepét a térségben. Az európai hatalmak között így felosztott Itáliában, az 1824 és 1849 között eltelt 25 évben a népesség 70%-a a mezőgazdaságban dolgozott, ez az arány a venetói régióban is érvényes lehetett, ha csak nem haladta meg kevéssel azt.²⁵⁰

A venetói mezőgazdasági termelésről szóló első felmérések 1824-ből származnak, hitelességük kétségbe vonható, ezért alapos vizsgálatra szorulnak. Veneto egyik tartománya, Verona esetében az ellenőrzést elvégezték és ez alapján következtethető, hogy 1824-ben, a régióban a mezőgazdasági hasznosítású területeken folyt hektáronkénti bruttó termelés azonos volt az 1861-es értékkel. Tehát, lényeges változás e kérdésben nem történt az eltelt 30 év során. Még elmondható, hogy az osztrák uralom idején, egészen az 1860-as évekig viszonylagos stabilitás jellemezte a venetói mezőgazdaságot, tekintettel arra, hogy szervesen kapcsolódott az osztrák birodalmi gazdasághoz. A tulajdonviszonyok terén a 19. század első felében az tapasztalható, hogy a földeknek csak csekély hányada volt városi vagy egyházi tulajdonban (5%). Erről az

²⁴⁷ VANZETTI C. 1981: 31.

²⁴⁸ SCARPA G. 1963.

²⁴⁹ SCARPA G 1972.

²⁵⁰ VANZETTI C. 1981: 32.

időszakról kevés feldolgozás készült,²⁵¹ de a meglévő adatok arra utalnak, hogy a nemesi és nem-nemesi tulajdon aránya Venetóban 1:1,5 volt. A monostorok és vallásos céhek szétosztott javai minden bizonnyal a középbirtokosok földjének mennyiségét gyarapíthatták még a napóleoni időkben, ilyen módon összesen 10.000 hektár cserélhetett gazdát. A tulajdon és földrajzi fekvés a következő módon függött össze 1824 és 1849 között. A nagybirtok a rosszabb adottságú területeken volt a leginkább jellemző, ahol pl. a lecsapolás éppen folyamatban volt. Itt a 100 hektárnál nagyobb birtokok a földterület 60 %-át tették ki. Ugyanakkor, a síkság északi részén – ahol Padova is fekszik – az 5 és 100 hektár közötti középbirtok dominált. Az 5 hektár alatti birtokméret elsősorban a dombvidéken volt jellemző, és az összes területnek csupán 5 %-át tette ki. Hegyvidéken a közös földbirtoklás: egyesületek, társulások vagy helyi szervek, valamint közösségek nagy kiterjedésű birtokai voltak jellemzőek.

Már a 19. század első felében is látható az a tendencia, mely majd a következő korokban egyre meghatározóbbá válik: a bérleti földek mennyisége növekszik. A haszonbérleti szerződés az egész venetói terület több mint kétharmadára, a részes földtulajon szerződés a földek 10%-ra, a fennmaradó területen pedig a vállalkozói tulajdon (kapitalista, vagy közvetlen gazdálkodói formájában) volt jellemző. Az 1823-as adatokhoz képest egészen 1861-ig nem történt lényeges változás ebben a tekintetben. A birtokmegosztás szintén kis mobilitást mutat, csak kevés kereskedő vásárol földet, a paraszti földtulajdonlás mértéke csak nagyon nehezen tudott emelkedni, mivel a gazdasági körülmények nem voltak kedvezőek. 1861-ben még ki-magaslóan nagy az agrár népesség aránya is Venetóban. Míg az országos átlag 69,7%, addig itt az aktív népesség 72,5 % foglalkozik földműveléssel. Venetóban a megélhetés szinte egyedüli forrása a föld volt, és ez még hosszú ideig így is marad.²⁵²

E korszakot követően, már a fiatal egységesült olasz állam végezte el a századvég legjelentősebb adatgyűjtését, a Jacini-ról elnevezett felmérést (*Inchiesta Jacini*), mely 1871 és 1879 között zajlott.²⁵³ A kérdőíves mezőgazdasági felmérés a földművelő osztály életkörülményeit vizsgálta, a megrázó eredményekről beszámoló adatfelvétel és szemle az egész mezőgazdasági népességre kiterjedt. Eszerint, 1880-ban a felesbérlok aránya 75% – az összes földmunkáshoz képest –, a bérloké 10%, szolgáké és cselédeké 3%, a többiek földtelen napszámosok és kubikusok. Mindannyiuk éves jövedelme 200 líra körül mozog: felesbérloké 220 líra, bérloké 200-300 líra között, napszámosé alig éri el a 200 lírát, mezőgazdasági cselédeké átlagosan 200 líra.²⁵⁴ (Összehasonlítául, egy kilogramm só ára 0,55 líra volt, derül ki a forrásból.) Az új olasz állam nagyobb mértékű adózásra kötelezte a vidéken élőket, mint a Velencei-Lombárd Királyság idején azt a Habsburgok tették, ez nem tette népszerűvé az „olaszokat” a parasztok körében.²⁵⁵ A mezőgazdasági cselédek fizetése 50 és 75 líra között mozgott, szállást és ellátást az őket szolgálatba fogadó család biztosított számukra.²⁵⁶

Ha a társadalmi vonatkozásoknál most még nem időzünk el, csak a számadatokat tekintjük, megállapíthatjuk, hogy az 1848 előtti helyzethez képest jelentősebb változást a szántók

²⁵¹ BELTRAMI D. 1955., BERENGO, M. 1962, SCARPA, G. 1972., SCARPA, G. 1979.

²⁵² VANZETTI C. 1981: 32

²⁵³ LAZZARINI 1983:20-23. Itt a szerző vázolja a parlamenti indítványra elindított országos felmérés árnyoldalait és Morpurgo – aki a venetói vizsgálatot végezte – szélmalomharcát.

²⁵⁴ BERNARDI U. 1991/B:423-424. (az adatokat az *Atti della giunta per l’Inchiesta Agraria*, vol V, Tomo II, a 187. oldalról idézi a szerző)

²⁵⁵ BERNARDI U. 1991/B:351.

²⁵⁶ BERNARDI U. 1991/B:424.

megnövekedett területe jelentette a megműveletlenül hagyott területek rovására.²⁵⁷ Ennek valószínű oka a jelentős népességnövekedés, ami megnövekedett táplálékigényt vont magával. Ugyanakkor, a mezőgazdaságban dolgozók aránya az aktív lakosságon belül jelentősen csökken az évek előrehaladtával.

Mezőgazdaságban dolgozók aránya ²⁵⁸	18. sz. vége	1823-49	1861	1881	1901 ²⁵⁹	1911	1931	1936 ²⁶⁰	1951	1961	1971 ²⁶¹	1991 ²⁶²
Olaszország		70 %	69,7 %	53% ²⁶³		58,4 %	51,0 %	48%		29,0 %	19,4%	
Veneto	80 %		72,5 %	68,3 %	62%	62,3 %	56,1 %	53%	43,1%	25,2 %	17,3%	7%

4. táblázat

Azonban a statisztika adatai olykor eltorzítják a valóságot. Az egyesült Olaszországban (1861 után) a megállapítottnál magasabb lehetett a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya, hiszen sokakat az ipari munkásságba soroltak. Akik párhuzamosan végeztek ipari, kézműves, vagy kubikus munkákat, és mezőgazdaságban is dolgoztak idény jelleggel, vagy mások gazdaságaiban rendszerességgel, nem a mezőgazdaságban foglalkoztatottak közt lettek feltüntetve.²⁶⁴

A táblázatból, ennek ellenére kiderül, hogy valamikor az ötvenes években következik be a fordulat, ekkor lesz Venetóban először alacsonyabb a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya az országos átlaghoz képest.

A mezőgazdaság társadalmi szempontú elemzésének igénye egészen 1910-ig csak esetleges és szórványosan előforduló jelenség, valós állami akarat hiányában. Ezekben az években még nem pontosak a vizsgálatok, például a termelésre vonatkozó feljegyzések is ellentmondóak.

A vizekben gazdag Venetóban az 1882-es vízszabályozásra vonatkozó Baccarini-törvényt elsősorban a veronai, ostigliai völgyekben, a padovai tartomány középső és déli területein, valamint Polesinén és a Pó-völgyében működő konzorciumok hajtják végre. Ami az öntözéses művelést illeti, öntözőberendezéseket ekkor még csak a veronai síkságon használnak.

Az 1910-es mezőgazdasági kataszter jelenti az első komoly rendszerezést az egységesülést követően az olasz mezőgazdaság történetében. Ennek keretében a földhasznosításra vonatkozó felmérések különös figyelmet kapnak. Az 1881-es felmérésekhez képest 4 %-kal növekedett a mezőgazdasági művelésbe fogott területek mennyisége, különösen a szántók területe, és újabb népességnövekedés következett be. Míg 1881-ben csak 2.320.000 fő, 1910-ben már 2.907.000 fő élt Venetóban. A középbirtokosok jellemzően részes földtulajdoni szerződések keretében műveltették földjeiket, ennek legelterjedtebb formája a felesbérleti vagy haszonbérleti (*mezzadria*) szerződés volt. A *mezzadria* szerkezetéből fakadóan több volt mint agrár-

²⁵⁷ VANZETTI C. 1981:34.

²⁵⁸ VANZETTI tanulmányában közölt ide vonatkozó adatait kiegészítettem az Állami statisztikai intézet: „ISTAT” 1965. korábbi évekre vonatkozó adataival.

²⁵⁹ MIGLIORINI E 1962:181 – közölt adatai alapján.

²⁶⁰ BERNARDI U. 1991/B:426. – alapján

²⁶¹ BERNARDI U. 1991/B:427. – közölt adatai alapján.

²⁶² 13 Cen.Gen.Pop.:128. -

²⁶³ NIEDERHAUSER 1972:658. (a szerző Emilio Sereni egy 1947-es munkájára hivatkozik, mely szerint az 1870-ben sorozásra kerülő katonák 53%-a vallotta magát földművesnek: E. SERENI, *Il capitalismo nelle campagne. 1860-1900*, Torino 1947. p. 406)

²⁶⁴ VECCHIO G. 1994:52

szerződési forma, hiszen a szerződő felek közt nem csak gazdasági volt a kapcsolat. A polgári közép- és kisbirtokosok voltak a technikai fejlődés előfutárai, az újításokat ők közvetítették a földművelő parasztnak (pl. kártevők elleni védekezés, géphasználat, trágyázás, vetésforgók).²⁶⁵

Becslések szerint kevés föld került kisparaszti tulajdonba ez idő alatt (1881-1910): a földvásárlás főleg kis méretű földeket érintett, valamint az emigráltak itt hagyott földjei is kicsik voltak. Az első világháború éveiben azonban a parasztnak élet- és munkakörülményei megváltoztak. A férfi munkaerő ugyan hiányzott a földekről, az élelmiszerárak országos emelkedése miatt viszont sok parasztcsalád elegendő megtakarításra tehetett szert ahhoz, hogy a hön áhított földet megvásárolhassa. 1919 és 1928 között Venetóban (az arányokat tekintve hasonlóan Szicíliához) összesen 176.000 hektárnyi terület került kis paraszti tulajdonba, ami a mai Veneto területére vonatkoztatva 152.000 hektár. Fontos megjegyezni, hogy az új paraszti tulajdon 65%-a a síkságon jött létre, a vízszabályozások következtében. Tekintettel arra, hogy 1930-ban a régió területe kevéssel ugyan, de növekedett az 1910-es méretéhez képest, a földhasznosítás dinamikáját nehéz követni.²⁶⁶

Az olasz egység létrejöttét követően meglehetősen későn, 1929-ben volt az első olyan mezőgazdasági felmérés Olaszországban,²⁶⁷ mely már a mezőgazdasági üzemek szerveződését is tárgyának tekintette. E tekintetben ez az egyetlen országos áttekintésű forrás, de sajnos hiányos és több ponton kétes adatokat tartalmaz. Eszerint a földeknek megközelítőleg 53%-a magánbirtok, míg 22% bérleti, 12% részes földtulajdon szerződés keretében kerül megművelésre (kerekített adatok). (A maradék 12% körüli földterületre vonatkozó adatok hiányosak.) Ezen felül, sajnos épp a legizgalmasabb ponton homályos a statisztika: a magánbirtok jellegét nem tisztázza. Nem tudható például, hogy az 53%-ból mennyi a parasztgazdaság, illetve milyen a kapitalista vállalkozói tulajdon aránya. Mindenesetre, ha időben előbbre ugunk, az 1948-49-es mezőgazdasági üzemek típusait áttekintő felmérés²⁶⁸ eredményei azt igazolják, hogy 1930 és 1948 között a tulajdonviszonyok szempontjából jelentős változás nem következik be Venetóban.²⁶⁹

A tulajdon szerkezetében történő változás ideje lassan érkezik el, csak a második világháború utáni újjászerveződés légköre hozza meg a sokak által várt elmozdulást. A fasiszta ellenállási mozgalmakkal párhuzamosan kialakuló paraszti felkelésekben a műveletlenül hagyott nagybirtoki területek kiosztását, a parasztnak nézve előnytelen agrárszerződések reformját tűzik ki célul. Sok egyéb követelések közt ott szerepel a birtokossal szembeni jogi védelem megvalósításának szándéka: a szerződés *„felmondásának kivétel nélkül mindenkor megindoklása”*.

Az elkövetkező évek pedig a forrongás évei voltak: 1944 és 1949 között az elavult agrárszerződésekre vonatkozó törvényeket négyszer is módosították.²⁷⁰ Ezek a problémák az északi régiók közül szinte csak Venetóban és egész Dél-Olaszországban jelentkeztek erősen.²⁷¹

²⁶⁵ VANZETTI utal Bandini, M. 1957. művére, melyben Bandini részletesen kifejti a tulajdonos közvetítő szerepének jelentőségét.

²⁶⁶ VANZETTI C. 1981: 35.

²⁶⁷ Az Olasz Királyság Központi Statisztikai Intézete (istituto centrale di statistica del regno d'Italia), az eredményeket pedig tíz évvel később, 1939-ben voltak elérhetők.

²⁶⁸ VANZETTI C. 1981: 36 közlése utal az Országos mezőgazdasági intézet (I.N.E.A.) 1958-as adataira

²⁶⁹ VANZETTI C. 1981: 36

²⁷⁰ GIORGETTI G. 1974: 506.

Az 1948 és 1970 közötti mezőgazdasági felmérésekből kiindulva az üzemtípusok és a tulajdon vagy bérlemény mérete közti összefüggéseket az alábbi táblázatban összesítve közlöm.²⁷² A táblázatban szereplő kategóriák megközelítően a következő magyar szóhasználatnak felelnek meg: – földművelő parasztgazda *kis- és középbirtokosnak*, – kapitalista (tőkés) tulajdonos (fizetett munkással dolgoztatás esetén) *úri közép- vagy nagybirtokosnak*, – kapitalista tulajdonos (részes bérletbe adott föld esetén) *közép- vagy nagybirtokosnak*.

Veneto	1948		1961		1970	
	Hektár	%	Hektár	%	Hektár	%
Magántulajdonban:	1.080.665	67	1.152.818	76,6	1.131.156	80,3
- Földművelő parasztgazda	623.777	38,8	606.036	40,3	665.641	47,3
- Kapitalista (fizetett munkással)	201.662	12,5	338.575	22,5	384.989	27,3
- Kapitalista (bérletbe adott föld)	255.226	15,9	208.207	13,8	80.526	5,7
Bérleményként:	529.980	32	353.409	23,4	276.400	19,7
- Haszonbérlet (mezzadro)	462.055	20,7	316.717	21,0	253.000	18,0
- Kapitalista (fizetett munkással)	5.395	0,3	3.159	0,2	1.214	0,1
- Kapitalista (bérletbe adott föld)	61.530	3,8	33.533	2,2	22.186	-
Összesen:	1.609.645	100	1.506.227	100	1.407.556	100

5. táblázat.

Az adatokból kiolvasható, hogy a mezőgazdasági művelésben lévő földek mennyisége egyértelműen csökken: 1.609.645 ha-ról 1.407.556 ha-ra 1948 és 1971 között.

1970-re egyaránt megnő a földművelő parasztgazdák (családi gazdaságok) és a fizetett munkásokat alkalmazó nagybirtok aránya: 1961 és 1971 között 60.000 ha-ral, illetve 46.000 ha-ral nőtt meg a tulajdonukat képező terület, ezzel párhuzamosan a felesbérletké és bérletké radikálisan csökken. Ez a jövő felé mutató tendencia, mint azt a későbbi évtizedek adataiból majd látni fogjuk.

Az életkörülmények ugyan javultak, de a föld megvásárlása nehezebbé vált mára. 1880-ban 1000 munkanapot (azaz kb. öt éven át évi 200 lírát) kellett dolgoznia egy napszámosnak, hogy megvehessen egy hektárnyi földet, az 1980-as évek elején pedig ennél többet. Az átlagosan 40 millió lírába kerülő egy hektárnyi földért több mint 6,5 éven át kellett dolgoznia, ha az átlagkeresetet évi 6 milliónak vesszük²⁷³

Az 1950-es években kis mértékben ugyan, de befolyásolta a venetói gazdaságot két, az egész országot érintő tényező, a háborút követő földreform valamint a vízszabályozási munkákat követően öntözőrendszerek létesítése. A földreformot célzó, 1950-ben törvényerőre emelkedett 1948-as határozat jelentősége szinte kizárólag a Pó deltájának venetói részén és Velence tartományban volt érzékelhető, itt 10.483 hektárnyi területet osztottak ki.²⁷⁴ (Vizsgálatom szorosabban vett helyszínét, Padova környékét nem érintették a 20. századi vízszabályozási munkák, itt nem nőtt meg a termőterület ebben az időszakban.)

²⁷¹ BRONZINI G. B. 1981. A jeles feldolgozás LEVIT, SCOTELLARÓT, DE MARTINÓT, FIORÉT értékeli.

²⁷² VANZETTI C. 1981: 39. és 42. oldalakon található táblázatok egyesítésével készült.

²⁷³ BERNARDI U. 1991/B:427.

²⁷⁴ VANZETTI C. 1981.; BARBERIS, C. – MAIORINO, A. 1962.

Ennél sokkal jelentősebbek viszont a kis parasztgazdaságok létrehozásának adózási és pénzügyi feltételeit megkönnyítő törvényi kiegészítő rendelkezések. Ugyanis a tulajdon bejegyzési illetékét erősen mérsékeltek és kedvezményes hiteltámogatást (negyvenéves lejárat) nyújtottak az új földtulajdonosnak. Vagyis, az ekkor újonnan létrejött paraszti tulajdon épségének védelmét rendeletileg igyekeztek biztosítani: ha például a vásárolt földtől egy bizonyos időn belül megvált a tulajdonosa, elveszítette a törvény biztosította addigi összes kedvezményre való jogosultságát.²⁷⁵ A földhasznosítást illetően is jelentős változások történtek: a szántóföld területe 21.000 hektárra és a legelő 18.000 hektárra csökken, míg a fakitermelés a fejlődő venetói mezőgazdaság húzóágazata lesz 29.000 hektárnyi területen.²⁷⁶

A paraszti magántulajdon mértéke épp a jelölt időszakban (50-es évek) növekedett meg a fent említett törvény biztosította lehetőségek miatt. Ugyanakkor a statisztika a következő ellentmondást mutatja: a kapitalista tulajdonban (fizetett munkásokkal) lévő földek mennyisége nő, miközben a paraszti magántulajdon területe csökken 1948 és 1961 között, százalékosan pedig a paraszti magántulajdon területének növekedését mutatja. Az ellentmondás oka Vanzetti szerint a következtetlenül alkalmazott adatértékelésben keresendő.²⁷⁷

Az üzemtípusokat illetően az 1961 és 1970 között eltelt időre vonatkozó statisztika nem mutat pontatlanságokat: a venetói paraszti életről közvetlenül szerezhető tapasztalatok és az adatok teljes összhangot mutatnak.²⁷⁸ Az adatokat értelmezve megállapítható, hogy Veneto tartomány eltérő természeti adottságai ellenére egyöntetűen a legelterjedtebb üzemtípus az átlagosan 3,3 hektár méretű magán parasztgazdaság (a haszonbérleti gazdaság átlagos mérete szintén ennyi). A úri közép- vagy nagybirtok földjeinek átlagos mérete 52 hektár, de itt nagyok a táji eltérések: Padova környékén 20 hektár, Trevisóban 24 hektár, Veronában 30 hektár, Rovigoban 49 hektár és Belluno hegyvidékén 287 hektár. A úri közép- vagy nagybirtok részes bérletbe adott földjeinek átlagos mérete 9,25 hektár, ez az üzemtípus leginkább Treviso, Venezia és Verona tartományaiban gyakori.

Milyen lehetőségeket biztosított az eddig jogokkal alig rendelkező haszonbérő és más részesbérő számára az 1960-as évek rendeleteinek sora Olaszországban? Az 1964-66-os törvények végre kielégítő állapotokat teremtettek és a bérő az eddigieknél nagyobb mértékben szerezhetett érvényt saját érdekeinek, szempontjainak. Az évtizedekkel azelőtt megfogalmazott követelések kezdtek valóra válni. Mint például, a költségek 50-50%-os megosztása bérő és tulajdonos között, vagy, hogy ezentúl a birtokirányítás feladatát a bérő is elláthatja, a tulajdonos nem szólhat bele a parasztszalád összetételébe, egyes esetekben a bérő a termelés terén újításokat vezethet be és ehhez igénybe vehet akár önkormányzati vagy állami támogatást is a tulajdonos megkérdezése nélkül.

A bérő jogainak bővülése, mindettől függetlenül, lassú folyamat volt, hiszen az elnyert jogok nem jelentettek egyebet, mint a háború végi szakszervezeti követelések részleges megvalósulását. A *haszonbérlet* megszűnését törvényileg kimondták ugyan, de a részes bérlet minden formája azért nem szűnt meg teljesen. A *haszonbérő* kapcsolata tulajdonosával egyre inkább kapitalista jellegűt öltött, és nem került át a paraszt tulajdonába az általa megművelt föld.²⁷⁹

²⁷⁵ VANZETTI C. 1981.; GIORGI, G. 1957.

²⁷⁶ VANZETTI C. 1981: 37-38.

²⁷⁷ VANZETTI C. 1981: 38.

²⁷⁸ VANZETTI C. 1981: 39-40.

²⁷⁹ GIORGETTI G. 1974: 530.

Az 1970-es évek elejének agrárpolitikáját a bérleti díjak megállapítása körüli viták jellemezték. 1971-ig a tartományi szintű Bizottságok bonyolították le az egyébként törvényileg szabályozott földbérleti díjak kifizetését. A rendelet a bérlők érdekeit volt hivatott szolgálni, de a tulajdonosok – akik helyet kaptak a Bizottságban – a joghézagokat a bérlőkre nézve hátrányos módon igyekeztek kihasználni. Az 1971-es új törvény ezt úgy kívánta orvosolni, hogy objektív formában, pénzben megállapított egységes, a termés mennyiségétől függetlenített díjak fizetését írta elő.²⁸⁰ A törvényi támogatás, az új és egyre nagyobb biztonságot nyújtó bérleti szerződések, valamint az apró eredmények mindenesetre arra buzdították a bérlők tömegét, hogy ne hagyják el a földeket és a továbbiakban is jogot formáljanak rájuk. A hagyományos bérleti szerződések visszaszorulása tehát tovább folytatódott 1961 és 1970 között, méghozzá rekord sebességgel. Azaz, a haszonbérleti gazdaságok száma 56,5%-kal csökkent, aminek 59,3%-os területi csökkenés felel meg, a részes bérleti gazdaságok száma pedig 57,5%-kal, aminek 51,2%-os területi csökkenés felel meg, és mindez alig 10 év leforgása alatt.²⁸¹

Giorgetti a termelési kapcsolatokról és az agrárszerződések történeti alakulásáról írt könyvéhez visszatérve,²⁸² itt egyebek között azt olvashatjuk, hogy csak 1948-ban gondoskodott a törvény a tulajdonosnak tett szolgáltatások: a természetbeni juttatások, ingyenes munka, ajándékok – eltörléséről. De az 1964-es, bérlőkre vonatkozó törvényben újra szerepeltetik ezt a kitételel. Bizonyára a végrehajtás akadozott, ezért a rendelkezés újabb megerősítésre szorult.²⁸³

A parasztok szociális és kulturális körülményei miként alakultak a 20. század folyamán? A népesség 62%-a végzett mezőgazdasági munkát 1901-ben. A paraszti lakosság radikális csökkenése az ezt követő 50 évben következett be, 1951-re 43%-ra csökkent le aránya a régióon belül. A csökkenés hű mutatója a progresszív módon történő iparosodás növekedése, mely a vidék folyamatos elnéptelenedését eredményezte. Ugyanebben az időben az iparban foglalkoztatottak aránya 21%-ról 33%-ra emelkedett a régióban, az országos átlagot meghaladóan. Nem elhanyagolandó tény, hogy ugyanebben az 50 esztendőben az aktív népesség száma 400.000 fővel megnőtt. Éppen ezért az a jelentős számszerű előny, amivel a mezőgazdasági népesség korábban rendelkezett, fokozatosan fogyott el. A mezőgazdasági tevékenység kezdetben lassú ütemben, majd egyre sebesebben szűnik meg. Padova mellett Trevisóban vannak a legtöbb földművesek, míg Vicenzában vannak a legtöbb iparban foglalkoztatottak a régióon belül. Ugyanakkor, ha a statisztika számait olvassuk, tudnunk kell arról is, hogy főleg azok között, akik „in loco” találtak ipari munkát, a felméréskor ezt a nem-mezőgazdasági tevékenységet vallották be, ezért nem kisbirtokos parasztként jelennek meg a végső eredmények közlésekor, hanem iparban alkalmazottként.²⁸⁴ Ez a „*parasztmunkás*” esete, a fogalom egy olyan sajátosságát ragadja meg a Velence régió egészét érintő lakosság életstratégiájának, amiről még később több szó is esik.

A vizsgált 200 esztendő legnagyobb strukturális átalakulása a régióban az 1960-as években zajlik.

²⁸⁰ GIORGETTI G. 1974: 533..

²⁸¹ GIORGETTI G. 1974: 535. adatainak összesítésével.

²⁸² GIORGETTI G. 1974.

²⁸³ GIORGETTI G. 1974: 528-9.

²⁸⁴ MIGLIORINI E 1962: 181

A **bérleti szerződés** keretében művelt földek aránya jelentősen visszaesett, ezzel szemben a parasztgazdaságok és a tőkés gazdaságok száma növekedett, ezzel együtt az általuk birtokolt területek mérete is nagyobb lett. Ennek egyik magyarázata már ismert: a földreform említett kiegészítő rendelkezéseinek ösztönzésére tovább nőtt a paraszti vásárlókedv, de legalább annyit nyomott a latba, hogy egy 1971-ben hozott törvény hatályba lépésével a tulajdonosoknak már nem érte meg a föld bérleti szerződés keretében történő megműveltetése, s ez a *mezzadria* és más bérleti társulások villámgyors megszűnéséhez vezetett.²⁸⁵

1970-ben már csak 14% a mezőgazdaságban dolgozók százalékos aránya, a népességszám növekedése ellenére. A mezőgazdasági hasznosítású földek arányának folyamatosan csökkenésével mintegy párhuzamosan nő az utak, épületek és ipari létesítmények által elfoglalt terület. A mezőgazdasági üzem gépi ellátottsága is az 1970-es években vesz nagy lendületet: főleg az önműködésű berendezések és a vontatók száma emelkedik látványosan: 1961-ben 40462 darab vontató volt (összesen 1,2 millió lóerővel), 1970-ben pedig 97107 darab vontató (összesen 3,5 millió lóerővel). Különböző munkaerő- és eladási problémák miatt az állattenyésztés terén átmeneti visszaesés tapasztalható. Ennek ellenére a régió bruttó termelése az eltelt 9 esztendő alatt 231 százalékosan emelkedett, s mindez egy olyan régióban, amelynek csak 56%-a síkság, 29,2 %-a hegyvidék, a maradék 14,2% dombvidék (s ez utóbbin csak korlátozott mértékben folyik intenzív mezőgazdasági termelés).²⁸⁶

A 20. század utolsó éveiben vajon milyen állapotban van a mezőgazdaság? Olaszország mezőgazdaságilag megművelt területe egész területének 35,7%-a, a mezőgazdaságban dolgozók aránya 6,8% volt 1997-ben. Összes mezőgazdasági terület 29,41 millió ha, abból művelt terület 10,77 millió ha. Az északi tájegységre a belterjes mezőgazdasági termelés jellemző. Az olasz gazdák tulajdonában lévő földek 20.067.000 ha-t tesznek ki, ebből a mezőgazdasági hasznosítású területek nagysága 14.814.000 ha, a kizárólag erdőgazdálkodást folytató üzemek kihagyásával. A vizsgálat 2.253.000 gazdaságot vett számba. 1997-ben a mezőgazdasági üzemek száma 9,7%-kal csökkent az 1995-ös évhez képest, ami 414.000 hektárnyi föld művelésből való kikerülésével is járt.²⁸⁷ Az EU országainak mindegyikében már a korábbi 7 évben is megfigyelhető jelenség a gazdaságok méretének növekedése és ezzel egyidejűleg számuk csökkenése.

A mezőgazdasági hasznosítású területeken az átlagos gazdaságméret Olaszországban 8 hektár volt 1990-ben²⁸⁸ majd ez lecsökkent 1997-ben 6,6 hektárra. A felmérésből a továbbiakban még kiderül, hogy az olasz mezőgazdasági üzemek többsége családi szinten működik: 2.174.000 (96,5%) gazdaság esetében a tulajdonos maga műveli meg a 15.435.00 ha területet (76,9%), közülük 81,7% csakis családi segítséggel, 10,5% elsősorban családtaggal, és csak 4,4%-uk alkalmazottakkal.²⁸⁹

Olaszországban 19.735.913 család (háztartás) volt 1991-ben.²⁹⁰ 1990-ben 2.665.000 földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozó család volt az országban összesen, közülük kizárólag családtagokkal (házastárs, gyerekek, testvérek, esetleg szülők és más rokonok segítségével)

²⁸⁵ VANZETTI C. 1981: 43. BARBERO G. – MAROTTA G. 1991: 857-9.

²⁸⁶ VANZETTI C. 1981. 41-42.

²⁸⁷ LŐKÖS L. 2000: 194-198

²⁸⁸ FANFANI R. 1990:462.

²⁸⁹ Strutt.Prod.Azi.Agr.1999: 1. táblázat

²⁹⁰ 13 Cen.Gen.Pop.: 515. –

dolgozik 2.371.000 család, tehát a túlnyomó többség.²⁹¹ A családi szintű gazdaságok uralják az olasz mezőgazdaságot, azaz 89%-ban a gazdán kívül a közvetlen hozzátartozóké, a családé a termelés (vagy az önellátásra korlátozódó mezőgazdasági termények előállításának) feladata, ezzel együtt felelőssége, és a gazda csak 11%-ban vesz igénybe családon kívüli segítséget (ebből 6,4%-ban), vagy a családi kereteken kívül zajlik a gazdálkodás (ebből 4,6%-ban). Hogy az egyes családtagok milyen mértékben veszik ki részüket a családi közös munkából, arra a következő számok világítanak rá. A gazda 207.988.000 órát, házastársa 74.030.000 órát, egyéb családtagjai pedig összesen 86.892.000 munkaórát fordítottak 1990-ben a közös gazdaságra. Vagyis, az összesen 444.713.000 mezőgazdasági munkaóra 83%-a családi keretek között telik el.²⁹²

Az 1990-es évek adatainak olvastán levonható az a következtetés, hogy Olaszországban a hagyományos paraszti gazdálkodáshoz nélkülözhetetlen társadalmi-, emberi oldal, a megélhetés érdekében együttműködő család, viszonylagos folytonosságot élvezett egészen a jelenig. Viszonylagos, mert a mezőgazdaság a 20. században visszaszorult a gazdaság más területeihez képest, amivel a megművelhető földek számának csökkenése is együtt járt. Viszonylagos, mert a mezőgazdaság átalakulásával együtt a gazdálkodó családon belül is szerkezeti változások mentek végbe, többek között, a nagycsaládi munkaszervezeti forma egyre inkább szükségtelenné vált, a családtagok pedig elvándoroltak vagy más munka után néztek. Nem utolsó sorban pedig azért viszonylagos, mert az élelmiszertermelés Európában hagyományos szerkezete és formája az uniós gazdasági elképzelések megvalósulásával kénytelen lesz teljesen átalakulni. A versenyképtelen, családi munkaerőre építő hagyományos kisparaszti gazdálkodás helyét lassan az európai élelmiszertermelésben a magasan gépesített, tőkével rendelkező farmergazdaság foglalta el.

A mai olasz mezőgazdaságban a kiscgazda egyre inkább csakis a maga erejére számíthat, ezt igazolja a statisztika is: nem egészen tíz esztendő leforgása alatt 30%-kal csökkent a családtagok munkával való hozzájárulása a gazda mezőgazdasági törekvéseihez (a túlnyomórészt családtagjaira számító parasztgazda esetében). Az adatok arra utalnak, hogy azok a családok tudtak talpon maradni, melyeknek vannak családi tartalékaik a munka elvégzéséhez – ezt az állítást, reményeim szerint, a néprajz eszközeivel végzett vizsgálatom eredményei is alá fogják majd támasztani. A családközpontú gazdálkodási stratégiára épülő olasz mezőgazdaságban ezért eshet meg, hogy csak a kizárólagosan családi munkaerőt foglalkoztató magángazdaságok száma csökken kis mértékben, 8,2%-ban. Ebben az olasz gazdáknak, mondhatni szerencséjük volt, hiszen a mezőgazdasági tevékenység hagyományos kereteit egészen az EU megvalósulásáig nem feszítette szét drasztikus módon az állam azzal, hogy beleavatkozott a folyamatba, mint mondjuk Kelet-Európában, hanem hagyta a maga útján lassan megszűnni.

1997-ben az olasz gazdaságok tulajdonában lévő 14,8 millió hektáros mezőgazdaságilag hasznosított területen a következő termelés folyik: 8,3 millió hektáron szántóföldi növényeket (55,7%-a), 2,7 millió hektáron elsősorban gyümölcsöt termelnek, 3,9 millió hektár pedig rét vagy legelő (26%) van. Erdő és nyárfasor borít 3,7 millió hektárt (18,5%), a fennmaradó 1,5 millió hektáron (7,7%) nem folyik mezőgazdasági termelés, vagy a fenti csoportosításba be nem illeszthető művelés folyik.²⁹³

²⁹¹ Strutt.Prod.Azi.Agr.1999: 1. táblázat

²⁹² Strutt.Prod.Azi.Agr.1999: 1. táblázat

²⁹³ Strutt.Prod.Azi.Agr.1997

A következő táblázatban az 1990 és 2000 közt a gazdaságok földhasznosításában beállt változásokat tekinthetjük át, regionális nagytípus szerinti bontásban.²⁹⁴

A földhasznosítás 1990 és 2000 között régiók szerint Olaszországban:					
RÉGIÓK	Gazdaságok				
	Szántóföldi növénytermesztők	Állandó növényekkel	Állandó réttel	Legelővel	Erdővel
	Változás mértéke 1990 és 2000 között %-ban				
PIEMONTE	-42,2	-40,3	-41,0	-49,3	-39,2
VALLE D'AOSTA	-47,4	-25,2	-27,2	-37,3	-33,9
LOMBARDIA	-39,0	-46,6	-48,6	-44,7	-54,7
TRENTINO-ALTO ADIGE	-47,2	-5,7	-6,7	-11,9	-0,2
- Bolzano	-48,3	0,5	-6,2	-9,7	-1,6
- Trento	-46,5	-8,8	-7,2	-17,2	0,8
VENETO	-19,2	-27,8	-16,1	-29,4	-13,5
FRIULI-VENEZIA GIULIA	-38,2	-43,9	-44,7	-41,2	-48,2
LIGURIA	-48,6	-39,8	-44,5	-65,7	-51,9
EMILIA-ROMAGNA	-31,4	-29,9	-18,8	-32,3	-30,8
TOSCANA	-23,9	-8,3	7,0	-3,2	-3,6
UMBRIA	-14,0	-5,7	21,6	9,6	6,5
MARCHE	-25,4	-17,5	40,7	-22,4	-16,9
LAZIO	-29,1	-12,1	25,4	-23,0	-14,0
ABRUZZO	-34,6	-18,0	-48,7	-50,2	-28,3
MOLISE	-28,0	-14,6	-50,8	-18,9	-24,5
CAMPANIA	-22,1	-6,2	-31,6	-19,5	-6,3
PUGLIA	-14,4	0,2	34,4	-25,4	-12,1
BASILICATA	-11,1	-8,9	-3,8	-14,8	-13,7
CALABRIA	-30,2	-6,9	-13,7	-21,2	-19,3
SICILIA	-18,5	-6,1	-12,6	-15,9	-4,5
SARDEGNA	-17,7	-9,8	-46,3	-19,9	-15,1
ITALIA	-25,9	-12,9	-23,1	-22,7	-23,1
észak-nyugat	-42,1	-41,1	-43,3	-50,4	-45,4
észak-kelet	-27,2	-27,4	-18,0	-23,5	-19,8
közép-olasz régiók	-24,9	-11,0	19,3	-14,2	-7,8
dél-olasz régiók	-22,6	-5,7	-31,0	-21,9	-16,2
szigetek	-18,3	-6,9	-29,9	-17,6	-11,3

6. táblázat

A **padovai tartomány** mezőgazdasági termelésére mely termények előállítása jellemző? A Pó-síkságon fekvő padovai környék jelentősége a kukoricatermesztés terén századok óta kiemelkedően nagy volt és nagy még ma is. 1997-ben az országosan 97.780.000 q kukorica 1.032.000 ha-on termett meg, ebből csak Padovában 6.419.700 q termett 75.740 ha-on. Búzából sokkal kevesebb termett: az országos 69.010.000 q-ból itt mindössze 505.100 q.²⁹⁵ Az emberi étkezésre fordított kukorica mellett az állattenyésztésben takarmányozásra használt kukorica is jelentős mennyiségben terem Padova Tartományban.²⁹⁶

²⁹⁴ 5 Cen.Gen.Agri.2000: prospetto 5

²⁹⁵ LŐKÖS L. 2000: 199 és Coltivazioni 1997 összevetésével.

²⁹⁶ Coltivazioni 1997

Padova Tartomány szántóföldi növényei 1997-ben:					
Termény	Vetésterület ha	Össztermés q	Hektáronkénti hozam q	Betakarított termés %	Betakarított termés q
Búza	8.475	504.350	59.51	100	504.350
Durumbúza	15	750	50.00	100	750
Árpa	1.030	56.475	54.83	100	56.475
Zab	3	111	37.00	100	111
Kukorica (étkezési)	64.563	6.419.700	99.43	100	6.419.700
Szárazbab	228	15.986	70.11	100	15.986
Takarmány-kukorica	11.177	5.588.500	500.00	100	5.588.500
Zöldborsó	13	327	25.15	100	327
Zöldbab	27	660	24.44	100	660
Burgonyák	850	311.500	366.47	100	311.500
Cukorrépa	9.500	6.015.000	633.16	100	6.015.000
Repce	50	1500	30.00	100	1.500
Napraforgó	163	4391	26.94	100	4.391
Szója	14.110	515390	36.53	100	515.390
Kelkáposztafélék	269	109.082	405.51	97	106.899
Karfiol	142	41.100	289.44	100	41.100
Fejeskáposztafélék	128	51.657	403.57	97	50.623
Fodroskel	141	57.425	407.27	97	56.276
Fejessaláta	119	23.810	200.08	97	23.333
Endívia	181	40.775	225.28	97	39.959
cikória(-saláta)	1783	184320	103.38	95	175.104
Saláták (fejes,cikória,endívia)	2.083	248.905	119.49	95	238.396
Ánizsgyökér	97	24.670	254.33	97	24.176
Paradicsom	542	292.500	539.67	100	292.500
Dinnye-félék	354	135.515	382.81	100	135.515
Padlizsán	139	50.750	365.11	100	50.750
Cukkini	197	67.280	341.52	100	67.280
Z.paprika	198	56.960	287.68	100	56.960
S.répa	23	8.340	362.61	97	8.173
Hagyma	243	77.485	318.87	100	77485

7. táblázat

Padova Tartomány takarmány növénytermesztése 1997-ben a következőképpen alakult. Az állattartáshoz szükséges takarmány előállítására a következőképpen alakult: takarmánynövények (nincs részletezve) termelése: 14.035 ha-on 156.263 q, további takarmánynövények (takarmány-kukorica és egyéb termények) termelése: 11.715 ha-on 142.173 q, lucerna termelési adatai: 2320 ha-n 14090 q, rét, kaszáló 7870 ha-n 33998 q.²⁹⁷ Padova Tartományban a gyümölcs-, szőlő-, olíva-termés 1997-ben a következőképpen alakult. Padovában a borszőlő termelésének van a legnagyobb szerepe: 10.047 ha-on 1.175.520 q termett (összterület 10.661 ha, ebből 614 ha-on nem szüreteltek). Ehhez képest, a csemegeszőlő termelése csekély mennyiségben folyik (3 ha-on 450 q). A gyümölcsök közt az alma termelése a legnagyobb arányú: az 1142 ha-on (össz. almatermő terület: 1257 ha, ebből 115 ha-on ebben az évben nem szüreteltek almát) termett mennyiség 398.620 q, amit mind leszüreteltek. Ezt a körte követi a sorban: 598 ha-on (össz. terület 654 ha, amiből 56 ha-on nem szüreteltek körtét) 178.400 q termés, majd az őszibarack, melyet 247 ha-n (össz. terület 262 ha, amiből 15 ha-on nem szüreteltek őszit) termelnek és ott 42.720 q őszibarackot szüretelnek. Kivét és olívát megközelítőleg ugyanakkora területen termelnek Padovában, kivét 160 ha-on, olívát pedig 158 ha-on. Kivéből a betakarított termés 14.400 q, olívából pedig 2.448 q. Ezt követi a

²⁹⁷ ISTAT Agri 1997

cseresznye (1.143 q), nektarin (12.560 q) és eper (5.972 q), melyeket átlagosan 50-60 ha méretű területeken termelnek. Ezen kívül terem még szilva (33 ha-on), sárgabarack (22 ha-on) és kevés mandula is (4 ha-on).²⁹⁸ Padova Tartomány melegházi (primőr) zöldségtermése 1997-ben. A legnagyobb mennyiségben paradicsom kerül ki a melegházakból: 43 ha-on 36.550 q, dinnyeféléket 40 ha-on termelnek 16.000 q mennyiségben, ezt követi a padlizsán 26 ha-on 15.600 q-val, zöldpaprikát 25 ha-on 10.000 q mennyiségben, epret (4400 q), cukkinit (4000 q) és fejessaláta-féléket (3600 q) összesen 64 ha-on termelnek. Étkezési uborkát 1800 q mennyiségben termelnek 4,5 ha-on, emellett még előfordul kevés zöldbab (750 q 5 ha-on) és még kevesebb spárga (0,7 ha-on 70 q).²⁹⁹ Összességében megállapítható, hogy a kukorica termelése mellett a szőlőtermesztés is jelentős, de még ezeknél is fontosabb a tartományban a tejtermelés, a tej képezi a családi parasztgazdaságok megélhetésének az alapját.

Az ország mezőgazdaságilag hasznosított területének közel 30%-át a rét és a legelő foglalja el.³⁰⁰ A kaszálók jelentősége nagy Padovában, de legeltetés itt nem folyik. Az állattenyésztésről elmondható, hogy Olaszországban csökken azoknak a gazdaságoknak a száma, melyek jószággal foglalkoznak: az 1990-es évhez képest 277.000 gazdasággal kevesebb foglalkozik ezzel a tevékenységgel, azaz 1997-ben a számuk megközelítőleg 690.000. A csökkenés minden fajtára vonatkozik, de különösen a baromfityénysztést (-39,8%) és a lótenyésztést (-38,0%) érinti.³⁰¹ A Pó-völgyében elsősorban a szarvasmarhatartás fejlődött magas színvonalra.³⁰² A belterjes állattenyésztés terjedt el. A szarvasmarha állomány Olaszországban fokozatosan csökken, mint általában az állattenyésztés fontossága. 1997-ben 7240 ezer db szarvasmarhából 2125 ezer db tehén volt Olaszországban. Az olasz mezőgazdaságra általában a sok kis gazdaság jellemző, de a nagygazdaságok súlya is egyre jelentősebb. „Az 5 ha alatti méretű gazdaságok (az összes birtok 76%-át alkotják) az összes mezőgazdasági terület 25%-ával rendelkeznek, vagyis annyival, mint a fél százalékot kitevő nagygazdaságok területi aránya.” A középbirtokosok (20-100 ha méretű birtokkal rendelkezők) az összes mezőgazdasági terület 40%-án gazdálkodnak, ezek pedig a gazdaságok 10%-át teszik ki. Az olaszok mezőgazdasági eszközellátottsága a franciákéhoz hasonló, elég kedvező. „Az egy traktorra jutó szántó-, kert-, szőlő-, és gyümölcsössterület 10 ha alatt van, az EU országai közt a jobb eszközellátottságúakhoz tartozik.”³⁰³ A lakosság ellátását általában képes fedezni a honi termelés, különösen zöldségből és gyümölcsből (a szükséges kétszeresét állítja elő), ebből jut exportra, húsból és búzából viszont behozatalra szorul Olaszország.³⁰⁴

A mezőgazdasági termelési eredmények 1997-es összesítését tartalmazó vizsgálatba a mezőgazdaságban foglalkoztatottak egyes kategóriáit is felvették, így gazda, házastársa, más családtagok, rokonok, meghatározott időre alkalmazott munkás, meghatározatlan időre alkalmazottak, valamint „egyéb” típusú munkaerőt különböztetvén meg. Az eredményeket áttekintve megállapítható, hogy 427 millió volt 1997-ben az összes munkanap, ebből pedig 367 millió napot (85,9%-ot) a családi munkaerő (gazda, felesége, családtagjai) dolgozott végig, tehát az olasz mezőgazdaságot korábban is jellemző családi jelleg változatlanul megmaradt.³⁰⁵

²⁹⁸ ISTAT Agri 1997

²⁹⁹ ISTAT Agri 1997

³⁰⁰ LÖKÖS L. 2000: 198

³⁰¹ Strutt.Prod.Azi.Agr.1997

³⁰² LÖKÖS L. 2000: 198

³⁰³ LÖKÖS L. 2000: 201

³⁰⁴ LÖKÖS L. 2000: 201

³⁰⁵ Strutt.Prod.Azi.Agr.1997

Nézzük még az 1998-as olasz felmérés adatait, melyek a változások irányát jól mutatják.³⁰⁶ Tekintetbe véve az 1990 (a mezőgazdasági felmérés éve) és 1998 év között megmutatkozó tendenciákat, megállapítható, hogy 15,8%-kal csökkent a gazdaságok száma, ami 420.000 gazdaság megszűnését jelentette, és 1.056.000 ha területi csökkenéssel járt (4,9%). Ezeknek a változásoknak következtében a gazdaságok mezőgazdaságilag hasznosított területének átlagos mérete 1990 és 1998 között megnövekedett 5,6 ha-ról 6,7 ha-ra. Említésre érdemes a részben magántulajdonban lévő, részben bérelt földeken való gazdálkodást folytató gazdaságok számának szintén ezalatt a 8 esztendő alatt történt 2,7%-os növekedése (az ilyen „vegyes” tulajdonú gazdaságok átlagos területe 18,4 ha-ról 20,9 ha-ra emelkedett, ami az összes átlagának több mint kétszerese).³⁰⁷

Az 1980-as évek közepétől a mezőgazdaság kezdi megtalálni helyét a fejlett olasz gazdaságon belül, bár sajátosan olasz jellegzetességeit őrzi. Ekkor a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma 2,5 millió fő, de ha a mezőgazdaságon kívül foglalkoztatottak közül a 1,5 millióra becsült kétlakiakat is ideszámítjuk, akkor ez a szám megközelítőleg 4 millióra emelkedik. A „kétlakiak” esetében nem csak a már korábbról is ismert „paraszt-munkás”-ról van szó, hanem azokról a családokról is, melyeknek tagjai ugyan részt vesznek a mezőgazdasági tevékenységben, de főleg több forrásból (munkabérből, fizetésből, nyugdíjból és segélyezés révén, önálló vállalkozásokból vagy alkalmilag végzett munkákból származó jövedelmek) remélhetnek bevételt. Emellett még ide sorolhatók azok a családi irányítás alatt álló falusi gazdaságok is, melyek minden egyes tagját a mezőgazdaságon kívül foglalkoztatottak között tüntetik fel a statisztikákban. Ilyen gazdaságból pedig több mint 3 millió van Olaszországban. (Bár a becslések szerint, a családi irányítású falusi gazdaságoknak csak alig egyhatoda – kb. 0,5 millió gazdaság – tekinthető hosszú távon életképesnek. Csak ezen kevesek szellemiségétől nem idegen a vállalkozás, és az új lehetőségek iránti fogékonyság, ők vezetnek be a 90-es években bio-terményeket, és ők vágnak bele a faluturizmusba.) A többi kicsi- és apró gazdaság nem terjeszti ki tevékenységét a hagyományostól eltérő irányokba, működéséhez szinte kizárólag a kiegészítő jövedelemszerzés igénye társul, a család anyagi biztonságát hivatott szolgálni az évezred utolsó éveiben is. Keretében megvalósulhatnak az apró termékcseré formák, a minőségi azaz vegyszerektől mentes gazdálkodáson alapuló önellátás, az idősebb generáció termelésben való foglalkoztatottsága, valamint a tágas és természeti környezetben, a saját tulajdonban lévő földön, a termelés helyszínén fekvő lakóhely megteremtésének lehetősége. Ebben a társadalmi-gazdasági közegben tehát, nem mondhatjuk, hogy a parasztság teljesen felhagyott a mezőgazdasági tevékenységgel és elhagyta a falvakat, sokkal inkább az tapasztalható, hogy a szakmák kitanulása, a magasabb képzettség és az ezzel együtt járó külső munkavállalás következtében az egykori falvak mára elveszítették paraszti egyöntetűségüket és homogenitásukat. A 90-es évek végén a „főállású parasztok” rohamos csökkenésének vagyunk tanúi, 1999-re a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma 1,1 millióra esik. Ennek ellenére, a számok alátámasztják az olasz mezőgazdaság viszonylagos jelentőségét: a 11 európai uniós ország lakosságának átlagosan 4,3%-a dolgozott 1999-ben mezőgazdaságban, ezzel szemben Olaszországnak 5,4%-a.³⁰⁸

³⁰⁶ Strutt.Prod.Azi.Agr.1998 és LÖKÖS L. 2000 alapján

³⁰⁷ Strutt.Prod.Azi.Agr.1998

³⁰⁸ BRAVO G. L. 2001:70-71. (a szerző E. C. Banfield 1976: *Le basi morali di una società arretrata*, G. Bollati 1983: *L'italiano: il carattere nazionale come storia e come invenzione*, L. M. Lombardi-Satriani 1974: *Antropologia culturale e analisi della cultura subalterna*, C. Tullio-Altan 1986: *La nostra Italia: Arretratezza socioculturale, clientelismo, trasformismo e ribellismo dall'unità ad oggi* c. munkáira támaszkodva foglal össze.)

Az olasz mezőgazdaság széthullását kísérő fontos és nem okvetlenül negatív jelenségek közül kettő különösen kiemelendő.³⁰⁹ Az utóbbi évtizedekben gyakorivá vált a hivatalosan be nem jelentett és alkalmoszerű bérbeadás, valamint a „gépi fogatolás” (*contoterzismo*)³¹⁰. Az olasz mezőgazdasági üzemekben lezajló eszközváltás a családi szintű gazdaságokban gyakran csak a „gépi fogatos” munkájának révén jelentkezik. A kisgazdák nem mindig és nem minden gépet képesek maguk megvásárolni, szemben a nagygazdaságok tulajdonosaival.

A „nagy átalakulás”

A „nagy átalakulás”³¹¹ korszakát Giorgio VECCHIO az 1950-es évekre teszi a 19-20. századi olasz családról írott összefoglalójában.³¹² Mint eddig láttuk, a tartomány paraszti gazdálkodásának legújabb kori története a földet bérletben művelők nagy aránya miatt nem más, mint a haszonbérlek, bérlek életmódjában történt változások sorozata. Melyek azok az alapvető értékek, amelyek hozzájárultak a venetói fejlődési modellhez, melynek tartópillére az 1970-es években az iparosodással összefüggő folyamat eredményeként jellemzővé vált családi vállalkozás lett? Ulderico BERNARDI³¹³ a trevisói vidék második világháborút követő nagy gazdasági és társadalmi változásairól írott tanulmányában négy tényezőt sorol ide: 1) a haszonbérleti rendszer megszűnését, 2) a földekről a gyári munkába menekülő paraszt tanulékonyosságát, 3) a hazatérő emigránsok tettekeszségét, valamint 4) a paraszti szocializáció morális tartalékait.³¹⁴

BERNARDI megállapítja, hogy a *mezzadria* eltűnésének folyamata nem szorítható meghatározott időkeretbe, habár azt meg lehet állapítani, hogy a felesbérleti rendszer legradikálisabb csökkenése az 1955-71 közötti években zajlott le. Az átalakulás szép csendesen ment végbe, miközben Amerikában és Európában a diáklázadások dúltak, „a paraszti kultúrától a vállalkozások világáig” tartó folyamat visszafordíthatatlanul zajlott.³¹⁵ A „mezőkön” a 20. század második felében kibontakozott új életről a következőket lehet elmondani. A mezőgazdasági reform 1948-ban következett be Olaszországban. Venetóban 1951 és 1991 között a népesség szinte teljesen elhagyta a földeket. Másik fontos jelenség ezekben az évtizedekben, hogy a nők tömegesen munkába álltak, ezzel a régió fejlődésének arculatát is átalakították. Bár az átmenet fokozatosan ment végbe, minden változó közt a földbirtok-reformnak volt talán a legnagyobb kihatása. Ekkor számolódott fel a felesbérleti- és bérleti rendszer. A felesbérleti szerződés különösképpen Veneto középső területein volt meghatározó agrárszerződés-típus a közelmúltig. Akkor sok fiatal elment gyárba dolgozni, megindult a gépesítés a mezőgazdaságban is.³¹⁶

³⁰⁹ FANFANI R. 1990:464.

³¹⁰ Lásd a *Contoterzismo* szót a Glosszáriumban és a harmadik fejezetet is.

³¹¹ POLÁNYI K. 1997.

³¹² VECCHIO G. 1994:145

³¹³ Ulderico BERNARDI, a velencei Ca' Foscari Egyetemen szociológiát tanít, a tartomány paraszti életének alapos ismerője és számos tanulmány szerzője, a venetói Kivándorlást Kutató és Dokumentáló Levéltár igazgatója, valamint Ausztráliában, Brazíliában, USA-ban és Argentínában végzett kutatásokat venetói bevándorlók körében.

³¹⁴ BERNARDI, U. 1998: 5.

³¹⁵ BERNARDI, U. 1987: A szerző egyéb, az átmenetet érzékeltető kötetei: BERNARDI, U. 1975, 1981, 1988.

³¹⁶ BERNARDI 1991/A: 52

Mi is zajlott le az 1960-70-es évek fordulóján Veneto tartományban? Haldoklott a *haszonbérlet* több évszázados rendszere, mindazonáltal a továbblépéshez szükséges elemek is jelen voltak az itt lakók kultúrájában: vállalkozásra bízta a vállalkozni kész résztvevőket az a csekély anyagi forrás, mely sokszor nem jelentett egyebet, mint az egykori bérlő végkielégítés címén megkapott öreg háza az istállóval s egy darabka földdel. Ám a kivándorlások száz évig tartó hulláma is ekkor ért véget. 1971-ben haladta meg először a venetói egy főre eső átlagjövedelem az országos átlagot; ezzel véget ért a gazdasági pangás hosszú időszaka, mely miatt Veneto hosszú időn keresztül kiérdemelte, hogy gazdasági elmaradottsága miatt Dél-Olaszországhoz hasonlítsák, a *Mezzogiorno del nord* elnevezést ragasztva rá. Ekkor fordult elő először, hogy a regionális autonómia valóban működésbe léphetett, és ipari munkalehetőségeket kínált a mezőgazdaságban lezajló gépesítés és szerkezeti változások miatt ott felszabadult munkaerőnek. A gazdasági, kulturális és társadalmi viszonyok húsz évvel azelőtt még egészen lehangoló képet mutattak. Az 1951-es országos felmérés Venetóban a következő állapotokról tudósított: 100 házból 73-ban nem volt folyóvíz, 72-ben nem volt illemhely, 91-ben fürdőszoba, 20-ban elektromos áram, vezetékes gáz is kevés helyen volt a városokban. Ez volt 47 évvel ezelőtt, 1971 és 1991 között pedig már le is zárult a nagy átalakulás. A Venetóban lezajlott „forradalomnak” kétségtelenül a bérlő családja volt a főszereplője. Jobban mondva, a *parasztmunkás*, a paraszti közegéből kilépő és gyárban munkát vállaló fiatalember. A kifejezés akkor terjedt el, mikor a pordenonei *Zanussi*-ban és a coneglianoi *Zoppas*-nál egyre több fiatal vállalt munkát, majd miközben kitanult egy mesterséget, már vállalkozáson törte a fejét, és igyekezett mihamarabb a maga lábára állni. Ehhez hasonlóan tett sok emigrációból hazatérő is. Ők nem csak megtakarított pénzzel tértek vissza hazájukba, hanem mindazzal a szakmai tapasztalattal, melyet a hosszú idegenben töltött munkás évek alatt megszeriztek. Valóban, Venetóban emigráció és *haszonbérlet* hosszú időn keresztül egymástól elválaszthatatlan fogalom volt. A parasztmunkás (olaszul *metalmazzadro*) tréfás kifejezés³¹⁷ a ma gyári (többnyire vas-acélipari) munkás, de a földet egykor haszonbérletben művelte paraszt alakját írja le; annak a munkásnak a mintapéldánya ez, aki vállalkozó módjára képes tanulni.³¹⁸

A munkásfiatalember kezében van az olasz mezőgazdaság jövője BARBERIS véleménye szerint.³¹⁹ Fokozatosan (és rohamosan) csökken a családi gazdaságokban részt vevő fiatalok száma a felesbérleti rendszer megszűnését követően és a gyári munkavállalás lehetőségének növekedése láttán. Bár a statisztikákban szereplő adatok sem felelnek meg a valóságnak, hiszen legalább kétszer annyian dolgozzák végig a teljes évet a családi gazdaságban, mint azt a számadatokból gondolnánk.³²⁰ Megválaszolandó még a kérdés: vajon lesznek-e olyan körülmények, melyek folytán a jövő nemzedéke tartósan felvállalja a „kétlakiságot”, vagy folytatódik-e a megszűnés felé vezető, megindult folyamat. (De ez a kérdés természetesen nem csak Padova környékén vetődik fel, hanem az egész mai Európában élő földműves társadalom nagy dilemmája.)

BERNARDI párhuzamot lát a Venetóra annyira jellemző szórvány településszerkezet és a helybeliek identitástudata között. A kis különálló egységek, szórványtelepülések körvonalait még ma is őrzi a kétezerkétszáz plébánia elhelyezkedése: Veneto igazi térképét nem az ötszáznyolcvan közigazgatási egység, hanem a plébániák rajzolata adja, ez a rajzolat pedig

³¹⁷ Lásd a Glosszáriumot.

³¹⁸ BERNARDI, U. 1998:5.

³¹⁹ BARBERIS C. 1979: Bevezetés.

³²⁰ BRAVO G. L. 2001: 70-72, BARBERIS C. 1979: Bevezetés

jóval korábban keletkezett. A kereszténység értékei akkor rögzültek, és azóta is folytonosan örökítik őket. A venetói *identitás* folytonosságát is a szórványosan elhelyezkedő kis falvak, valamint kisvárosok laza hálózata jelenti, itt nem jellemzők a nagyvárosok.³²¹

Másik fontos eleme a venetói valóságnak: a villák, az egykori velencei nemesek lakhelyei. Amikor a velencei arisztokrácia figyelme a szárazföld felé irányult, felépültek tüneményes villái, erős kontrasztjaiként a szalmatető, többcsaládos *casoninak*, az akkoriban legelterjedtebb venetói parasztház típusnak. A várostól legtöbbször távol levő villák és a körülöttük elszórva álló parasztházak között kapcsolat alakult ki. A *villa* és a *villano*³²² közt elsősorban a paraszti származású papok jóvoltából folyt élénk kulturális csere, erről pedig még alább szölok.

A parasztcsalád a maga spontán szocializációs intézményeivel és kapcsolatainak rendszerével még a legsötétebb alávetettség állapotában is képes volt nagy értékű tapasztalati és tudásanyag továbbadására. Ennek bizonyítéka volt évszázadokon át, egészen a közelmúltig, a *filó* intézménye.³²³ Az „egyetemet” jelentette a parasztnak az éjszakai virrasztás az istállóban. A hagyomány átadásának helyszíne volt ez, a spontán összejöveteleké hosszú téli éjszakákon, ahol a nők fonás közben meséltek a gyerekeknek, az idősebbek leckét adtak gazdálkodásból, vagy szerszámot javítottak. Itt terjedtek a hírek és az új gazdasági ismeretek, itt ismerkedtek egymással a fiatalok, természetesen a szülők jelenlétében. A vasárnapi mise után a kocsmában vagy a *filó*-ban tárgyalták meg, hogyan lehet befektetni a megtakarítást és kivédeni a tulajdonos kizsákmányoló szándékait. Ezek voltak a parasztnak „szemináriumi”.

Igaztalan dolog lenne megfedkezni azokról, akik már jóval 1971 előtt törekedtek az önállóságra és megszerzése reményében kiszakadtak a nyomort jelentő venetói környezetből, hogy messzi földön próbáljanak szerencsét. 1875-től az addig Európába (Ausztria, Magyarország, Görögország, Oroszország, Románia, Galícia, Franciaország felé) irányuló időszakos munka-migrációt kezdte felváltani a tartós, tengeren túlra történő vándorlás. Az európai munkavállalásnak az olasz egység létrejötte után bevezetett szigorú adófeltételek vetettek véget.³²⁴

A közösségi szellem, az újítások gyors befogadása – mint az itt élők értékrendjét alapjaiban meghatározó elemek –, az alávetettség évszázadaiban sem veszték ki. A parasztnak megismerni és látni akartak, bár ez számukra sokféle módon tiltva volt. Azért csak eljártak piacra, vásárba is. Zeno báró (akinek több birtoka is volt Treviso tartományban) nevéhez fűződik a következő anekdota.³²⁵ A báró nem nézte jó szemmel sem azt, hogy a parasztnak vásárra járnak, „mit is csinálnak ott, hiszen pénzük sincs”, sem azt, hogy az istállóban összegyűlnek *filó*-ra, mert úgy mond a „lehetőségükkel” zavarják az állatokat.

³²¹ BERNARDI, U. 1998: 9.

³²² Lásd a negyedik fejezetben a „A városi és a tanyasi ember” c. alfejezetet.

³²³ *filó* = fonó. Észak-Olaszország szerte számos alaki változatban elterjedt tájszó, mely a ma már nem létező intézményt jelöli. Téli estéken éjszakába nyúló tanyázás, virrasztás az istállóban, ugyanakkor a ház legmelegebb helyét is a *filó* szóval illették.

³²⁴ BERNARDI, U. 1998: 8.

³²⁵ BERNARDI, U. 1998: 10., ahol egy a századfordulós állapotokról író szerzőre utal. Eszerint, kevesebb mint 10 év leforgása alatt az 5 vizsgált közösség 50 %-a emigrált, 6 %-a szenvedett tartós B-vitamin hiányban. A Bernardi által említett írás egyebek között beszámol a higiénés viszonyokról, gazdálkodásról, műveltségi fokról, családszervezetről.

Rendeletek és törvények, melyek a parasztság struktúrájára, életminőségére és stratégiájára egyaránt hatottak a 20. század második felében:

- *Riforma agraria* – a mezőgazdaság teljeskörű reformja. Olaszországban 1950-ben a reform jegyében felosztották a latifundiumokat, 1964-ben további rendeletekben szabályozták a parasztok földhöz jutását, a megművelés alatt nem álló földek kiosztását, a mezőgazdasági szövetkezetek létrehozásának körülményeit, az agrárhitelt és a közhasznosítás jegyében történő kisajátítást.³²⁶
- 1969: A felesbérleti szerződések eltörlése, a felesbérlet (mezzadria) megszűnésének ki-
mondása.
- 1969-70: A válás engedélyezése.
- 1975: Életbe lép az a törvény, mely a lakosság higiéniai körülményeinek javítását szolgálja. Kimondja, hogy 25%-os vissza nem térítendő kölcsönt kapnak azok a családok, melyek fürdőszoba építésére ruháznak be. Paccagnella igénybe vette az állami támogatást, 5 milliót költött el 1975-ben a fürdőszoba kialakítására, és költségeinek egynegyedét – ez 1.250.000 líra volt – megtérítette az állam.

A padovai parasztság kulturális típusa

Mit jelenthetett és milyen új elemekkel gazdagodhatott, STOKLUND szavával élve, az padovai „alakzat” a 19. században?³²⁷ Milyen a padovai parasztság mai „kulturális típusa”³²⁸? A feudalizmus felszámolása Olaszországban sem volt mentes az ellentmondásoktól, mint máshol Nyugaton (például a német területeken és az Ibériai-félszigeten), vagy akár Közép-Európában. A földnek a jobbágy és feudális úr közötti megosztása nem tette lehetetlenné, hogy néhol és változó mértékben, fennmaradjon a feudális eredetű nagybirtok is. A francia fejlődési minta – mely szerint a parasztok a föld fejében szolgáltatásokkal, nagyobb részben pénzszolgáltatással tartoztak a földesúrnak –, ezeknek az országoknak, így Olaszországnak „némely részein” is, megvalósult a 19. század második felére.³²⁹ A hangsúly azonban a „némely” szón van, mert a folyamat főleg a Pó-síkság nyugati területein indult el, ezt az azóta összegyűlt ismeretek birtokában kijelenthetjük. Azonban a „*corte*” elnevezésű, olasz feudális nagybirtok, ahol a pénzforgalom megindulhatott, nem fordult elő a Velencei Síkságon. Padovában már hosszú idő óta bérlők és felesbérllők laktak ekkor a vidéket, és szegényparaszti tömegek is voltak itt. Az olasz átlagot jóval meghaladó arányban foglalkozott a lakosság mezőgazdasággal a századforduló éveiben, a beszolgáltatás pénzben való fizetése itt még nem terjedt el akkortájt.

NIEDERHAUSER véleményével³³⁰ ellentétben minden jel arra mutat, hogy a kelet-olasz területeket összességükben – köztük a padovai parasztokat is – a „kelet-európai típushoz” tartozónak vehetjük, de erről még a dolgozat végén is szólni fogok. (Lehetséges, hogy az

³²⁶ FULVI 1997: 82.

³²⁷ STOKLUND B. 1984:447

³²⁸ A kultúra ökológiai értelemben vett típusa, mely Steward nézetei szerint, a környezet és a helyi kultúra sajátosságainak kölcsönhatásaként jelentkezik. (vö. SÁRKÁNY M. M. 2000/A:33-41). Lásd még: első fejezetben a Kutatás módszerei c. részt.

³²⁹ NIEDERHAUSER 1972:655-656

³³⁰ NIEDERHAUSER 1972:658

enyémnél mélyebbre hatoló vizsgálat azt is bebizonyíthatná, hogy az egész észak-olasz nyelvterület mezőgazdasága inkább kelet-európai jellegű, mint nyugati típusú, ha nem a mediterráneum országaiéhoz áll leginkább közel.) Itt Venetóban, mindenesetre úgy tűnik, kevesebb a nyugati parasztságra jellemző vonás mint az észak-olasz terület nyugati felén. Ezt a pusztá szám adatok is bizonyítják: 1900-ban a lakosságnak 58%-a élt mezőgazdaságból Magyarországon, Veneto Tartományban pedig 1911-ben 63%-a.³³¹ Veneto nyugati és keleti fele közt nagy (nyelvi és kulturális) különbségeket lát a tájat és a benne élő embert „belülről” ismerő kutató, BERNARDI is. FARAGÓ szerint Magyarországon az a földrajzi terület, melyen Nyugat-Európa parasztságának családfejlődési mintáját igyekeznek követni, nem más mint a kisalföldi és a nyugati határszéli parasztság.³³² FARAGÓ bizonyára nem ismeri az általam eddig bemutatott (és ezután bemutatandó) kutatási eredményeket. Behatárolása ezért így nem helytálló. A magyar nyugati határszél megelőzheti a magyar országos átlagot, de nem biztos, hogy a kétgenerációs családú háztartások dominanciája tőle nyugatra egyértelműen és mindenütt jellemző. Nem is kevés nagycsaládos tömbbel találkozhatunk Észak-Olaszországban, mint erről én is beszámolok. FARAGÓ állításából az is kiolvasható, hogy úgy véli, a Kisalföldtől nyugatra csak nála fejlettebb régiók fekszenek. Padova mellett még ma is vannak hagyományos keretek közt gazdálkodó parasztok, tehát a korán polgárosodott nyugati modelttől nagy valószínűséggel eltér a padovai modell. Meggyőződésem szerint, sokkal inkább regionális-történeti okokra vezethető vissza egy adott terület parasztgazdaságainak modellje, és ezt a dolgot azonosítanom szeretném is alátámasztani. Majd FARAGÓ az együttélési típusokkal összefüggésben hozzáteszi, hogy feltételezhető az „életciklus etnokulturális típusainak” létezése.³³³ Azaz elismeri, hogy minden helyi társadalomnak saját kulturális menetrendje lehet.

Az életmódot és azokat az életkörülményeket általánosságban meghatározó anyagi-tárgyi és gazdasági adottságokat, melyeket a vizsgált vidék mezőgazdasági népessége magáénak tudhat, a következőképpen jellemezhetjük.

Sík vidék, mely mezőgazdasági tevékenységre igen alkalmas, folyókkal és csatornákkal gazdagon behálózva, ez az öntözéses gazdálkodásnak kedvez. A táj településszerkezetére az „útmenti falvak és tanyacsoportok, szerek”- típus a jellemző³³⁴. Uralkodó háztípusa a többnyire kétszintes ház, a lakóházhoz oldalról hozzáépített tüzelőberendezéssel és a lakóházhoz tornáccal kapcsolódó istállóval³³⁵, gyakran a lakóház és a gazdasági épületek tömbjével szemben idénymunkák végzésére alkalmas szérű is található³³⁶. Többnyire egykori bérlok vagy haszonbérlok lakják, akik ma családi gazdálkodást folytatnak saját tulajdonú földjeiken³³⁷. 1971-től a bérleti szerződések módosultak és a haszonbérlet szinte teljesen megszűnt, a

³³¹ NIEDERHAUSER 1972:658.

³³² FARAGÓ T. 2000:469

³³³ FARAGÓ T. 2000:467.

³³⁴ HOFFMANN T. 1998:354, ahol a szerző „Houston (1964) nyomán Olaszország agglomerált településeinek típusait”- idézi.

³³⁵ BANDELLONI E. 1975:15-17.

³³⁶ Lucio GAMBI 1976:479-505. A szerző az 504-505 oldalakon, a kötet 45. számú térképén teljes Olaszország „Le forme funzionali della casa contadina” (A parasztház funkcionális formái)-t ábrázolja.

³³⁷ ISENBURG T – PAZZAGLI C 1976: 655-664. A szerzők a 106-os „I rapporti di produzione nelle campagne” (A vidéki termelési kapcsolatok) c. térképén az 1950-es évek Olaszországának állapotait mutatják be.

parasztok végkielégítés gyanánt a lakóházat megtarthatták. Mezőgazdasági termelésük intenzív vegyeskultúrákon – elsősorban kukorica, szőlő, zöldség- és gyümölcsfélék, takarmánynövények –, valamint legfőképpen a tejtermelésen alapul³³⁸. Venetóban a mezőgazdasági termelésben bevezetett újítások dinamizmusát mutató adatok a következők: 1952 és 1972 között páratlanul nagymértékben megnőtt a műtrágyázás és a mezőgazdasági kisgépek, traktorok használata, nem csak a táj addigi önmagához, hanem az ország többi régiójához viszonyítva is³³⁹. 1951 és 1971 között a mezőgazdaság súlya gyorsuló ütemben csökkent, ami a jövedelemforrások és a jövedelemszerzés módjait illeti³⁴⁰. Összefoglalva elmondható, hogy olyan sokszínű kisüzemi mezőgazdaságról van szó, mely jelenlegi, leszálló ágában is erőteljesnek mondható.

Padova mezőgazdasággal foglalkozó népességének demográfiai jellemzői a következőképpen foglalhatók össze, az elmúlt mintegy 130 év demográfiai és statisztikai áttekintése ismeretében. A vidéki lakosság körében szabálytalan volt a demográfiai növekedés. A mezőgazdasági lakosság zöme külterületen élt és él ma is. Az elvándorlással összefüggött a kisparaszti birtokok és bérleti földek meglehetősen kis mérete, mely a miatt a megélhetés egyre bizonytalanabbá vált. Az elvándorlás több hullámban és más-más irányban történt. A 19–20. század fordulóján a nagycsaládok száma a születések számának növekedésével párhuzamosan nőtt meg. A nagycsaládi élet és gazdálkodás széles körben volt elterjedve. A nukleáris családon belül nagy volt a gyermekek száma. A nők házasságkötési életkora egészen 1980-ig nem változott, azt követően három évet nőtt. A házasságkötésekre a hagyományos keretek jellemzőek mind a mai napig: regionális kötődés, egyházi szertartás stb. Az iskolázottság mértéke az elmúlt ötven évben javult, az analfabétizmus stagnál. A munkanélküliség aránya jelenleg már viszonylag alacsony a többi olasz régióéhoz képest.

Kutatásom helyén a falusias és a városias jegyek egyaránt felfedezhetőek: a nagycsalád az urbanizáció közepette történő lassú bomlási folyamat speciális jegyeit magán viselő átmeneti fázisokon át a megszűnés felé tart. MINICUCIVAL együtt elfogadhatónak tartom a „rurális és a városias közti mezsgyén levőnek” meghatározni a vizsgálatba vont családok jelenlegi helyzetét.³⁴¹ A múltban egyszerűbb volt a képlet: a családok történetei arra engednek következtetni, hogy az adatközlőim körében sokat hangoztatott „parasztcsalád” (*famiglia contadina*, *famiglia patriarcale*), az atyai leszármazású nagycsalád Padova környékén is általános volt.

Padova városa az utóbbi évtizedekben egyre tudatosabban törekedett arra, hogy ne épülhessenek gyárak saját határán belül, az 1990-es években pedig már alig vontak ki a művelés alól földterületeket, alig adtak ki újabb építési engedélyeket. Éppen ezért az utóbbi év-

³³⁸ ISENBURG T – PAZZAGLI C 1976, id. mű: 105-ös „Le forme dominanti di utilizzo del suolo” (A földhasznosítás meghatározó formái) c. térkép – mely az 1970-es évek teljes Olaszországnak állapotait ábrázolja – saját értelmezésében.

³³⁹ CASTRONOVO Valerio – BARBERIS Guido 1976:809-854. A mezőgazdaság modernizálása kapcsán írottaknál a szerzők térképeiről (80- és 81-es térképek) leolvasható adatok a következők: 100 hektárnyi mezőgazdasági területre eső traktorok száma 1-ről 10,5-re ugrott (pl. Nápoly környékén, ezzel szemben, 2 lett a korábbi 0,2-höz képest), 1 hektárnyi trágyázandó vetésterületre vonatkoztatva pedig alig 40 kg-ról 187,9 kg-ra ugrott a műtrágya mennyisége (megelőzve Milano környékét!) mindössze 20 év leforgása alatt.

³⁴⁰ CASTRONOVO Valerio – BARBERIS Guido 1976:836. Egész Olaszországra vonatkoztatott adat. Eszerint országosan 20%-ról 7,3%-ra csökkent 20 év alatt a mezőgazdasági termelésből származó jövedelmek értéke, az ipari és a szolgáltatási szektorból származó jelentősen megnövekedett jövedelmekéhez képest.

³⁴¹ MINICUCI M., 1989: 35

tizedekben a várossal szomszédos önkormányzatokra nehezedett egyre nagyobb nyomás az építési és ipari beruházók részéről. Így történhetett meg, hogy a *selvazzanoi* határban a földművelés, és ezzel együtt a paraszti életforma egészen a közelmúltig létezett, és csak a nyolcvanas évek végétől kezdett fokozatosan fölszámolódni, éppen a szaporodó parcellázások következtében.

Padova környéke olyan táj, melyben az elmúlt 100 évben nem történt számottevő természet-átalakítás. A teljes mezőgazdaságilag hasznosított terület túlnyomó többségén szántóföldi növénytermesztés folyik már évszázadok óta. Veneto régióban az egyes területeknek olykor meglehetősen eltérő ökológia adottságuk van és a különböző térségek tájatalakítása is több lépcsőben történt. A vízről (mint ökológiai tényezőről) szólva, Padova körzetében már régésrégen, legalább 400 éve lecsapolták a mocsarakat. E munkákat követően pedig a táj állandó lakói azok a földművesek lettek, akiknek leszármazottai többsége ma is itt él. (Nem így a mai Veneto régió déli területein, *Polesine*-ben, Rovigo városának vonzáskörzetében, ahol csak a 20. század derekán csapolták le a folyók árterén kialakult lápokot. Azt követően pedig tehenészeteket létesítettek az újonnan nyert területeken.) Bár lecsapolásra már nem volt szükség Padovában, folyók vizeit elvezető csatorna- és gátépítés a közelmúltban is folyt. A folyókkal sűrűn behálózott területeken az áradásból származó víz elvezetését kellett megoldani. A víz elleni védekezést Padovában csak a 20. századra elkészült sűrű csatornahálózat és gátrendszer oldotta meg véglegesen. A folyók vize ilyen módon szabályozva ma már nem okoz komolyabb veszélyt. Tehát, a padovai földművesek nem egy közelmúltban történt tájatalakítást követően telepedtek le (mint rovigói társaik), hanem évszázadok óta tartós itt a jelenlétük. Az ökológiai környezet változatlansága viszonylagos nyugalmat és a hosszú távú stabilitást eredményezett. Mindezek következtében lehetséges folytonos gazdálkodásról és nagy hagyományú termelésről beszélni. Ebben az esetben pedig a földművesnek már hosszú ideje lehetett megszokott és állandósult termelési szisztémája. Miközben az életének keretei nem sokat változtak. Az itt élő földművesek családszerkezete, mentalitása és munkamódszerei egy finoman kidolgozott kulturális modellben gyökereznek.

A padovai parasztság hagyományos gazdálkodása és a tradicionális életmód nagymértékű megőrzése együtt jár. A gazdaságok többsége nem specializálódott, megmaradt a „vegyes gazdálkodásnál”, melyet itt az önellátás eszméje vezérelt. A földtulajdon meglehetősen felaprózódott a múltban. A földtulajdon átlagos mérete a vizsgált területen 1961-ben átlagosan három hektár volt a régióban. A padovai parasztgazdaságok tulajdonviszonyaira a bérleti szerződés volt a legjellemzőbb, másodsorban a kisbirtok. Ma a gazdaságok többségét családok kezelik és a munkát is maguk végzik. A gépesítettség mértéke közepesnek, vagy elégségesnek mondható – nyugat-európai mércével nézve –, azaz elmarad a nagyüzemi gazdaságokétól, de a kézimunkát némely tevékenységek esetében (így elsősorban a talajelőkészítésben) felváltották a gépek. A takarmánytermelés mértéke az állattartás jelentőségére utal, az intenzív tejtermelés az elmúlt évtizedekben jövedelmezővé vált a gazdák nagy hányada számára. A tejtermelés elsősorban a közeli városi lakosság tejellátását szolgálja, és nem a sajt-készítést: a saját fogyasztásra szánt házisajt nem ismeretlen, de nagy mennyiségű előállítására, eladására nincs példa. A kukorica termelése és emberi, állati fogyasztása nagy jelentőséggel bír. Az életmódot, azon belül a táplálkozáskultúrát erősen befolyásolta a múltban, de jelenleg is fontos helyet tölt be a mindennapokban. Kiemelkedő a szőlőtermesztés, valamint a gyümölcs-, zöldségtermesztés is jelentős, de napjainkban mindezen terményeket ritkán termelik eladásra. Előtérbe került az önellátás ezen a téren: például a szőlő és a belőle készített jó minőségű bor mindössze saját fogyasztásra korlátozódik, az erős állami szabályozás és az EU előírások bevezetése következtében. A baromfitenyésztésből több család egészíti ki a jövedelmét, a tojás és a csirkehús megrendelésre való termelése különösen az elmúlt évtizedekben volt jellemző a tanyákon. A földtulajdonosoknak jól jövedelmezett a selyemhernyó tenyész-

tése, akik e munkát – mely a földbérleti szerződésnek is részét képezte – természetesen a parasztsaládokkal végeztették el. A 20. század közepéig (valószínűleg a műselymek megjelenéséig) folyt ez a paraszti népességtől meglehetősen idegen tevékenység. A földművesek családfőinek a tulajdonossal kötött szerződés egyes tételei alól nem volt kibúvójuk, ezért kényszerből elvégezték a rájuk erőszakolt és meglehetősen ellenszenvesnek tartott munkát. De nem csak a föld tulajdonosának anyagi érdekeit szolgálta ez a tevékenység, hanem a paraszti kis- és törpegazdaságokban is folyt a selyemhernyó tenyésztése, éppen a jövedelem reményében. Körükben emléke még ma is él és gunyoros megjegyzések közepette idézik fel a hernyók nyári buzgalmát kísérő zsongást.

A családok formája a közelmúltig bezárólag a patriarchális nagycsalád volt, melynek felbomlása lassú, egészen a napjainkig elhúzódó – éppen ezért még vizsgálható – folyamat. A településszerkezetre a sok egymástól nem túlzottan távol eső tanya jellemző. De három adatközlő család faluban nőtt fel, nem tanyán. Az ő emlékanyaguk emiatt némiképp eltér a tanyán élőkétől. A még működő nagycsalád életének központja a lakóház, mely legtöbbször tanya is egyben. Vagyis gazdasági és családi tevékenység (szerepek formájában) teljes mértékben összefonódik, ennek következtében szigorú hierarchia és sajátos rendszer alakul ki. Az emlékezet e rendszer működéséről tájékoztat, ha a megfigyelése ma már nem is mindig lehetséges. A hagyományos katolikus etika és szellemiség meghatározza a családok életmódját és szokásait is.

A venetói „nagy átalakulás” legfőbb emberi mozzanata a kétlakiság új formáinak a kialakulása, illetve e formák folytonos alakulása, mint ezt a további fejezetekben látni fogjuk.

III. fejezet: Gazdálkodói életpályák bemutatása

A térségnek a néprajz eszközeivel történő elemzését meg kell előzzé a konkrét esetek bemutatása. Ebben a fejezetben a paraszti munkához való viszonyulás szerint tagoltam a családok élettörténetét. Az egyéni stratégiáknak széles skáláját látjuk majd magunk előtt. Ki miért és mikor fordít hátat a hagyományos mintáknak vagy miért és milyen mértékben marad hozzájuk hű? Ezekre a kérdésekre kaphatunk választ az életpályák ismeretében.

A munkavégzés középpontba állítása miatt fontosnak tartom, hogy – még az esettanulmányok bemutatása előtt – a gazdálkodás és a család összefüggéseiről pár szót szóljak és pár fogalmat tisztázzak.

Ami gazdálkodás intenzitását illeti, adatközlőim három kategóriába voltak besorolhatók a gyűjtés idejekor:

I. *A még gazdálkodók:*

1. eladásra termel(t a gyűjtés időpontjában) / tejtermelők: Bellon, Maggiolo
2. nem eladásra termel, hanem saját háztartása kiegészítésére / Paccagnella, Ceron, Rozzato, Trevisan,

II. *A már nem gazdálkodók:*

3. már nem termel / Fabris, Boaretto, Allegro

Megjegyzendő, hogy a fenti hármas tagolás módosult a terepmunka kezdete és a dolgozat megírása közt eltelt mintegy 10 esztendőben. Mára már az akkor még eladásra termelő családok is csökkentették a termelő tevékenységet, s ez a tejtermelés megszűntét jelentette. Ha a kutatást most kezdeném, most ők is inkább az önellátók közé lennének sorolhatók, bár a földművelésből származó fölösleget még rendszeresen eladják. Habár a kifejezett termelő tevékenység megszűnt, azaz a kutatási alaphelyzet megváltozott, megtartottam a *tejtermelő*-kategóriát. Amikor továbbra is *tejtermelő* családokról beszélek, holott eladásra már nem termelnek, elsősorban azt tartom szem előtt, amit a gyűjtéskor tapasztaltam és amit akkor mondtak el életükről és gazdálkodásukról. Véleményem szerint szándékukat és gazdálkodói stratégiájukat a 90-es évek eleji végső erőfeszítéseik, akkor tapasztalt próbálkozásaik, reményeik és elkeseredettségük jobban kifejezik, mint az az egyszerű tény, hogy az uniós szabályzók szorításában kénytelenek lettek a termeléssel felhagyni, önellátásra váltani. Az újonnan kialakult (2000 utáni) állapotról pedig nem tudok különösebb részleteket. E jelentős, a családok életét végérvényesen megváltoztató körülmények ellenére tehát a terepen tapasztaltak az irányadóak, azok szerint járok el. Az esettanulmányokat tehát az 1993-as gyűjtés hangsúlyai, a családi stratégiák legfőbb jellemzői alapján tárgyalom:

- *Tejtermelő parasztcsaládok*, hiszen a gyűjtés idejében még folyt e tevékenység.
- *«Kétlaki» parasztcsaládok*, akik életében a külső munkahely különös hangsúlyt kap.
- *Önellátók*, akik tevékenysége szinte kizárólag önfenntartásra orientálódik, vagy egykor volt parasztcsaládok.

A harmadik csoportba tartozó családok hagyományos keretükből valamilyen oknál fogva (polgári pályára való aspirációk, a családnak kevés megélhetést biztosító kicsi földtulajdon, megszűnt bérleti viszonyok, elöregedés) már kiléptek: Boaretto, Trevisan, Fabris, Allegro. Mindez részükről a polgári értékek elsajátításával járt együtt, de azért ez nem tette lehetetlenné a hagyományos értékrend továbbadását a polgári foglalkozás során sem. Boaretto Agnese tanítónőként ment nyugdíjba, és ismerve őt, meggyőződésem, hogy szilárd paraszti értékrendje nyomot hagyott a keze alatt felnőtt gyermekek világfelfogásán is, erről didaktikusan előadott anekdotái tanúskodnak.

Az e fejezetben bemutatkozó családok földművelő tevékenységet folytatnak, mezőgazdasági kisüzemüket *családi gazdaságnak* nevezzük. Ha olyan gazdaságantropológiai szempontokat és fogalmakat kívánunk alkalmazni, melyeket a magyar viszonyok között alakítottak ki kutatóink, óvatosság szükségeltetik.³⁴² SÁRKÁNY Mihály megemlíti, hogy az 1970-es években Varsányban végzett kutatásai alapján nem tehető egyenlőségjel „családi gazdaság” és „kisméretű mezőgazdasági üzem” közé.³⁴³ Ennek magyarázata, hogy a szocialista korszak falujában a termelés legtöbbször nem családon belül valósul meg. A varsányi család az elosztásnak és a fogyasztásnak helyszíne ugyan, de a termelésnek nem. SÁRKÁNY itteni értelmezésében a „családi gazdaság” jelentésköre kitágul, ő a korabeli falusi és városi családok bármelyikének „gazdálkodó egységét” annak tekinti. Ezzel szemben Nyugat-Európában szokásos gyakorlat és szóhasználat értelmében akkor beszélhetünk „családi gazdaságról”, ha egy mezőgazdasági profilú „kisméretű üzemről” van szó. Padovában nem volt szocialista típusú átszervezés, a falusi családi gazdaságoknak nem kellett egy csapásra felhagyniuk a termelés megszokott módjával és a családi munkaerő igénybevételével. Az esettanulmányokban alább bemutatandó Rozzato-, Ceron- és Paccagnella-családokra gazdálkodói tevékenységük jellege miatt kétségtelenül értelme van a „családi gazdaság” megjelölésnek mégpedig „kisméretű mezőgazdasági üzem” jelentéssel – minthogy tevékenységükben megvalósul a termelés, az elosztás és a fogyasztás hármassága. E három család esetében a 20. század végén éppúgy megvalósul a termelés, az elosztás és a fogyasztás hármassága, mint a varsányi családok esetén is megvalósult az átszervezés előtti időkig. A termelésre helyezett nagyobb hangsúly miatt viszont meglátásom szerint „kisárutermelő mezőgazdasági üzem”-et³⁴⁴ tart fenn a Maggiolo és a Bellon-család a gyűjtés időpontjában.³⁴⁵

Amikor tehát „családi” gazdaságot említek a továbbiakban, az olasz értelemben vett családi szintű mezőgazdasági típusú kisvállalkozásra gondolok. A padovai parasztság körében végzett vizsgálatok fényében a következő árnyalatokra lettem figyelmes. A „gazdálkodók” és „már nem gazdálkodók” motivációit életkörülményeik kényszerítették ki. Tekintettel arra, hogy a termelvények értékesítése és fogyasztása terén nagy eltérések mutatkoznak a térségen belül, három stratégia ragadható meg a „*még gazdálkodók*” körében:

1. Felvásárló rendszer az elszállítás megszervezésével és az áru minőségét garantáló feltételekkel – ez jellemzi a tejtermelő családokat.
2. A lakókörnyezeten belüli kapcsolatrendszer keretében cserél gazdát az áru: ilyen a sertésvágás, -tartás, a böllérkedés, stb. és a tejeladás;
3. Nem értékesítik a terményt, megtartják saját fogyasztásra.

A gazdálkodók körében tehát mindhárom stratégia képviselteti magát az árutermeléstől egészen az önfenntartásig. Az első esetben a város és az őt kiszolgáló vidék kapitalista jellegű kapcsolatot tart fenn egymással, mely a parasztgazdaságot rá kívülről gyakorolt hatások által belső megváltozása felé sodorhatná. A tejtermelők a hagyományos módon való gazdálkodást

³⁴² Dolgozatomban a magyar és az olasz terminológia és fogalomrendszer egymáshoz való közelítését nem végzem el következetesen. E kérdést annál komolyabbnak és nagyobbknak tartom, hogy arra ebben az (amúgy is hosszúra sikerült) dolgozati terjedelemben vállalkozhatnék. Itt csak egy példát hozok a fogalomhasználat terén szükséges óvatosságra.

³⁴³ SÁRKÁNY M. M. 1978:63.

³⁴⁴ SÁRKÁNY M. M. 1978: 63-64.

³⁴⁵ De ezt az üzem típust is „családinak” fogom dolgozatomban legtöbbször emlegetni – éppen az olasz „családi gazdaság” kifejezés bővebb jelentésére való tekintettel.

– függetlenül az anyagi körülményeiktől – mégis különböző mértékben hagyják el (Maggiolo) vagy őrzik meg (Bellon), és ezt, tapasztalatom szerint, egyedül a parasztgazda egyéni akarata és elképzelései, határozzák meg. A harmadik esetben nyugdíjas gazdálkodó családról van szó, még életerős tagjai az önellátásra rendezkedtek be.

Elmondható még, hogy a ma még gazdálkodók családjaiban generációk óta tapasztalható az átmenet a tisztán hagyományos parasztgazdálkodás (az egész család végzi) és a kétlakiság vállalása között.³⁴⁶ Gelindo Bellon édesapja, ő a 80-as években halt meg idős korában, a padovai műemlékfelügyelőségnek dolgozott asztalosként saját házukban kialakított műhelyben, viszont felesége és idősebb fia meg fivére családotól gazdálkodott, velük egy háztartásban élt. Másik fia és lányai nem laktak vele, szintén polgári foglalkozást választottak. Vagy Rozzatóék esetében Pietro (házas, vannak gyerekei) és Aldo (nőtlen) testvérek közül Aldo maradt meg a földnél, Pietro gyárba ment. Mégis amikor Aldo lába súlyosan megsérült, és ez megakadályozta abban, hogy öreg apját tovább segítse a gazdaságban, Pietro otthagyta munkahelyét és beállt a testvére helyére a családi gazdaságban, velük lakik a családjával együtt. Szinte végtelen sok a változatok száma, ez pedig számtalan, a paraszti mentalitás és életmód átmenésére, továbbélésére, átörökítésének különböző szintjeire is szolgáló lehetőséget rejt magában.

Az itt közölt **élettörténetek** nem egyformán részletesek. Köztük különösen a Bellon, Rozzato és Maggiolo-családé terjed ki a gazdaság részletesebb leírására is. A többieké inkább csak vázlatosnak nevezhető. Kevesebb konkrét bemutatással, részlettel szolgálnak, esetenként a magánélet foglalkoztatja jobban az elbeszélőt, vagy a múltat nosztalgikusan elmereng, és kevésbé elégíti ki a családra és a gazdálkodásra vonatkozó kíváncsiságomat. A Bellon-családnak azonban minden tagját jól megismerhettem, náluk szinte mindennapos vendégként megfordultam. Ezért az ő bemutatásuk lett a leginkább részletgazdag az összes közt. A magányosok (özvegyek vagy nőtlenek) bemutatkozása sokszor hiányos, vagy egyoldalú, az egykori életre való emlékezés dominál bennük. Az ő életmódjuk, mondhatni, gyökerestül változott meg fiatalkoruk óta. A tőlük hallottakat elsősorban alátámasztásul mutatom be. Épp e körülmények miatt az alábbi hármastagolásban bemutatandó élettörténetek tematikáját az élet alakítja, ezért olykor egyenetlen. A címben szereplő téma (család és gazdaság) kifejtésére koncentrálván a teljes élettörténetből olykor csak válogattam, ezért számos elbeszélést és véleményt kihagytam a szövegből.

A Bellon-család a *termelők* csoportjában emblematikusnak tekinthető, az állattartásról viszont különösen Maggiolo számol be részletesen. A *kétlaki* családok közt pedig különösen Rozzatóéknál figyelemre méltó az unokatestvérek és azok gyermekei mezőgazdasági munkából történő kiáramlásának végigkövetése, a munka mobilitásának kérdése.

Tejtermelők

A termelő tevékenységből származó bevétel meghatározott szerepet játszik az alább bemutatott családok költségvetésében. Tulajdonképpen „**kisáru termelő mezőgazdasági üzem**”-et³⁴⁷ tartanak fenn és a „felhalmozás”³⁴⁸ stratégiája jellemzi e családokat.

³⁴⁶ A kétlakiság fogalmát társadalomnéprajzi kategóriaként eképpen értelmezem: A családtagok egy részét érintő családi gazdaságon kívüli munkavállalásról van szó. Az illető családtagok munkavállalása azáltal válik „kettőssé”, hogy szabadidejüket nem kikapcsolódással töltik el, hanem a családi gazdaságon belül végzendő munkával. A „kétlakisággal” a IV. fejezetben a „padovai nagycsalád változása” c. alfejezet foglalkozik részletesen. Lásd még: Glosszárium.

³⁴⁷ SÁRKÁNY M. M. 1978: 63-64.

Bellon-család

Gelindo Bellon 1925-ben született Ponte San Nicolóban (Padova). Jelenleg még magángazdálkodást folytat feleségével, Margherita Peronival 8 hektár (20 campo) saját tulajdonú földjén, a tej eladásával azonban 2001-ben felhagyott, azóta fokozatosan adja el a teheneket és csökkenti a termelését. A Bellon-család történetét Gelindo feleségének, Margherita Peroninak és Gelindo Bellonnak az elbeszéléséből ismertem meg.

Gelindo apai nagyszülei, Beniamino Bellon és Stocco Regina (becenevén Beta) mindketten trevisoi parasztok voltak. Beta nagymama Sanguetarából származott, ő 1958-ig élt. Beniamino és testvérei, Antonio, Augusto és Carlo származásáról azt tudjuk, hogy részint egy Castelfranco Venetohoz (Treviso) közeli helységben, Sant'Andrea oltre il Musonban, majd a család elköltözése után San Giorgio delle Pertiche-ben születtek az 1860-as és az 1880-as évek között.³⁴⁹ A nagycsalád 1908 körül Treviso Tartományból a padovai tartomány Ponte San Nicoló helységébe költözött, ott 1928-ig maradt és gazdálkodott.

Beniamino Bellon fivérei és unokatestvérei, akik családtagjaikkal a nagycsaládot alkották Ponte San Nicolóban (1925-28):		
1 Antonio	1. család	Megj. A 4 fivéren kívül (Gelindo emlékezete szerint) nem voltak lánytestvérek.
2 Beniamino		
3 Carlo		
4 Augusto		
1 Giovanni	2. család	Megj. Nem lehet tudni, hogy a 3 fivéren kívül voltak-e más testvérek is. Gelindo Bellon elveszítette a család leszármazottaival a kapcsolatot, nem tud többet róluk.
2 Davide		
3 Giacomo		

A két család közös háztartásban, egy konyhán élt és együtt gazdálkodott. A 2. családdal első unokatestvéri kapcsolatban állt az 1. család. A házban 7 Bellon-fiú és családja élt együtt, azaz Beniamino és 3 fivére, valamint 3 unokafivérük, gyermekeikkel és unokáikkal. Ezen kívül a 40 fő között voltak olyan nőrokonok is (Beniamino és fivéreinek, unokafivéreinek lánytestvérei, illetve lányai), akik az említett időszakban még nem mentek férjhez. Gelindo visszaemlékezése szerint 14 volt a 7 évnél fiatalabb kisgyermekek száma. A gyermekek közül csak Beniamino leszármazottjainak kilétét tudjuk kideríteni, mert a többi családdal Gelindo Bellon már nem tartotta a kapcsolatot, a jelzett időben pedig még apró gyermek volt, saját emlékei nem lehettek.

Ponte San Nicoló-ból együtt távozó, 1928:

Beniamino = Beta,

Sante = Ercolin Emma,

(és első gyermekük, Gelindo)

Giorgio

Angela

Matilde

Maria

Antonio

Assunta = Tono Riccardo, első gyermekük, Orlando

Giovanna = Ercolin Pietro, első gyermekük, Vilma

Tranquilla = Ercolin Carlo, két gyermekük: Tolmino, Alfredo

Antonio, („Paron Toni”)

³⁴⁸ MANTINO-MARINI 1990: 555-595

³⁴⁹ Nem ismeretes, hogy az említetteken kívül voltak-e még Beniaminonak testvérei.

Feltehetően a túlszaporodás készítette a családot a szétválással együtt járó továbbköltözésre. Beniamino és Antonio együtt keresett új házat és földet. A többi testvér és unokatestvér 1928 utáni sorsáról nem lehet semmit sem tudni. Azt sem lehet tudni, hová telepedtek le és ki maradt a ponte san nicolói házban. A helyi szokásoknak megfelelően, Antoniót akkor „nevezték ki” családfőnek, *paron* -nak, amikor Padova egyik városrészében, Bruseganában letelepedtek, mert egy nagycsalád nem lehetett „fő” nélkül. Beniamino Bellon 1951-ig élt, testvére, Antonio Bellon 1953-ig, így hát volt idejük a család új gazdasági alapjainak megvetésére, a gazdaság felvirágoztatására. Antonio volt az utolsó igazi hagyományos értelemben vett „gazda” a Bellon-családban. *Paron' Toni* egykor teljhatalmú ura lehetett az agnát (atyai le származású) családnak, halálával (78 évesen halt meg) egy intézmény szűnt meg a Bellon-család életében. Beniamino és Beta 9 élve született gyermeke közül 1897-ben elsőnek született Sante Bellon, Gelindo édesapja.

Gelindo anyai nagyszüleinek leszármazottjai szinte mindannyian a Bellon-család közelében élnek és többen gazdálkodnak, családi összejöveteleken találkoznak, tartják a kapcsolatot. Nagyapja Natale Ercolin 1875-ben született és 1950-ben halt meg, nagyanyja Teresa Barson 1877-ben született és 1927-ben halt meg. Natale-nak és Teresa-nak 10 élő gyermekük lett, a második közülük 1899-ben született, ő Emma Ercolin, Gelindo édesanyja.

Gelindo három éves kora (1928) óta él jelenlegi házukban Bruseganában, Padova egyik délnyugati városrészében, ő szüleinek, Sante Bellonnak és Emma Ercolinnak első gyermeke. Édesapja asztalosmester volt, édesanyja a családi gazdaságból vette ki a részét. Gelindo felnőttkorában már egyre kevesebben laktak a Bellon-házban. Beniamino nagypapa és *Paron' Toni* halála után már annyira lecsökkent a család létszáma, hogy csupán Sante és Giorgio fivér családja élt együtt. Együttlétük azonban rövidnek bizonyult, Paron Toni halálát követően még egy évtizedig, 1962-ig tartott. 1962-ben már csak Sante családja maradt a nagy Bellon-házban, Giorgioé is elköltözött. Sante és Giorgio közül csak Giorgio dolgozott a családi gazdaságban, ezért egészen fiatal korától kezdve Gelindo folytatta apja helyett (minthogy apja asztalos volt) a paraszti munkát, ez volt megélhetésük biztos alapja. Santenak és Giorgionak még volt hét élő testvérük, de azok az ötvenes években már másutt (Padova Tartományon belül, a közelben) gazdálkodtak és laktak családjukkal. Sante 1984-ben 87 évesen halt meg. 1993-ban testvérei közül még öten éltek, köztük Giorgio is.

Sante-nak és Emma-nak Gelindot követő négy gyermeke már Bruseganában született, ma is mindnyájan élnek. Zita és Ida korán férjhez ment és elköltözött, mindkettejüknek nagy családjuk lett, öt és hat gyermekük, valamint sok unokájuk született. Bruna és Gino csak Gelindot követően házasodott meg, ezért ők még otthon voltak, amikor Margherita feleségként odaköltözött. Így 1958-ban, mikor Gelindo és Margherita összeházasodtak, Margherita lett a tizedik lakója a Bellon-háznak.

A Bellon-ház lakói 1958-ban (Bruseganában):

Sante = Emma

Gelindo, Gino, Bruna

Margherita

Giorgio = Rina

Enzo, Augusta

Gelindo nagybátyjának, Giorgionak felesége Rina, gyermekük Enzo és Augusta.

Margherita **Peroni** 1937-ben utolsóként született Peroni Eutichiano és Zanella Teresa 5 gyermeke közül. Szülői háza Veggiano határában, úgy száz méterre a falun kívül áll, a folyó felett átívelő híd tövében. 1928-ban vette meg Peroni Veggianóban a földet. A vásárláshoz hitelt vett fel, a munkájával fizette vissza a kölcsönt. A telek üres volt, az apja saját kezűleg épített rá házat. Az édesapja (aki árvagyerek volt) legnagyobb fiával művelte 2 hektár (5 campo) földjüket. A Peroni család Veggianóban való letelepedést megelőzően először Vicenza környékén,

majd két évig Saiola-ban (Padovától délre) lakott. A veggiano-i földet a családnak sikerült gyarapítania, 1955 körül még 1,6 hektárt (4 campo) vásároltak, így 3,6 hektár földjük van most.

Margherita bátyja, Giovanni Peroni a szülői házban élt egészen 2002-ig, és felesége haláláig együtt gazdálkodtak. Ő is *coltivatore diretto*-ként (őstermelőként) ment nyugdíjba, mint Bellonék. A nyugdíját gazdálkodással egészítette ki, 2003-ban egy padovai öregek otthonába helyezte őt el családjá, mert nem lett volna képes önmagát fenntartani a felesége nélkül. Mind a mai napig nem adta ki testvéreinek apjuk utáni járandóságukat, erre csak most nyílik alkalom, hogy ő maga is felhagyott a gazdálkodással. Azóta a föld eladását fontolgatják a Peroni-testvérek, így végre ők is részesülnének az apai örökségből. Az átmenet idején Giovanni lánya, aki a közeli faluban lakik, megművelteti a földet, illetve ő és férje is dolgoznak rajta, ha idejük engedi. Az Eutichiano építette ház még áll, de a mai igényeknek már nem felel meg, az eltelt évtizedek alatt szinte egyáltalán nem komfortosították Giovanniék, a föld eladásakor nem lesz értéke, lebontásra ítéltetett. Fűtés, melegvíz nincs, az ablakok kicsik, a lakás sötét, a berendezési tárgyak és a használati eszközök a 30-40-es évek világát idézik. Ma elhagyatottan áll az út mellett. Illegális bevándorlók egyszer már felfedezték, és beleköltöztek, Giovanni lánya csak rendőri segítséggel tudta őket eltávolítani.

Margherita anyai nagyszüleit nem ismerte, mert ők korán meghaltak, Vicenza környéki parasztok voltak. Zanella Teresa, akinek 4 fiútestvére és 2 lánytestvére volt, 19 évesen ment férjhez Peronihoz. Teresaék csonka családja akkor már szegényen élt és a leszármazottakat sok tragédia sújtotta (a szüleik és egyik fivérük korán meghaltak, húguk nyomorgott férjével és 13 gyermekével, majd kivándorolt Brazíliába).³⁵⁰

Margherita a családi földből nem részesült, hozományán (a hálósobabútort Margherita asztalos sógora készítette, árának felét a Peroni, másik felét a Bellon szülők állták) és kelen-gyénjén kívül mást nem hozott magával házasságába.³⁵¹ 1958-ban esküdött meg Bellon Gelindoval. Gelindo már benne volt a korban, amikor Margheritara „rátalált”, ezért sürgette az esküvőt.

1958-ban a Bellon-családnak összesen mintegy 13,6 ha bérelt földje volt, ennyin gazdálkodhatott. Giorgio és Gelindo továbbra is együtt gazdálkodott 1953-tól, nem volt köztük semmiféle rangsor, a munkát szigorúan beosztották maguk között.

Gelindo és nagybátyja, Giorgio közösen járt el a gazdaság irányításában a *Paron Toni* halálát követő kilenc esztendőben (1953-1962). Egyenlő partnerekként gazdálkodtak, de természetesen mindketten saját családjuk megélhetéséért. (A részletekről a negyedik fejezetben az „Asszonyok, gyermekek, cselédek” alfejezetben még szó lesz.) A két személy közös meg-egyezésén alapuló gazdaságirányítás 1962-ben szűnt meg, amikor Giorgio családjával elköltözött. Gelindo és Margherita első gyermeke (Marilena) ekkor már élt, ugyancsak éltek még Gelindo szülei is, Sante és Emma:

A Bellon-ház lakói 1962-ben:

Sante = Emma

Gelindo = Margherita
Marilena, ...

Gelindo édesapja, Sante csak szabadidejében dolgozott a földeken, ha a szükség úgy kívánta, *Paron Toni* irányításával és Giorgio testvérével, valamint az asszonyokkal együtt. Asztalos-mesterként a velencei műemlékfelügyeletnél volt állásban mint a padovai székesegyház

³⁵⁰ Lásd az Adattárban a történetüket

³⁵¹ Lásd az ötödik fejezet öltözködéssel foglalkozó részét.

felügyeletét, restaurációs munkáinak irányítását végző hivatal alkalmazottja. A padovai dóm keresztelőkápolniján végeztek műemlékhelyreállítási munkákat. Ezen kívül Velence, Vicenza, Monferrato városban is voltak megbízásai: mértéket vett és a kivitelezésért vállalt felelősséget. Odahaza is volt műhelye, amelyet halála (1984) után kegyeletből évekig nem számolt fel a család, ez csak a ház 1998-as renoválásakor és részleges átalakításakor történt meg. Sante csak ritkán vett részt mezei munkákban, esetenként reggelente segített be az istállóban. A gazdaság számára is állított elő eszközöket, neki köszönhető többek között a még ma is használatban lévő 2 darab egytengelyes pótkocsi.

Margherita emlékszik, hogy ha Sante végzett az asztalosmunkával, utánuk ment a mezőre. Felváltotta a fiát, Gelindot, így ő ilyenkor bejöhett a házhoz és elvégezhetette az esti fejést és rendbe tehetette az istállót, miközben Giorgio, Sante és Margherita tovább dolgoztak kint.

A mezőgazdasági tevékenység főképpen az állattenyésztést szolgálta. A fejőstehén, a baromfi és a sertés tartását a termények családi előállítására tette lehetővé. A belőlük származó javakat értékesítették, vagy házilag fogyasztották el. A tojásokat a háznál költötték, a csirkét húzáért nevelték. Ők maguk azonban kevés csirkehúst ettek. Mégis, a baromfi elsősorban az ön-ellátást szolgálta, alkalmilag és csak kevés csirkét, tyúkot, kacsát adtak el. Ugyanilyen keretek között, alkalmilag értékesítették a disznóvágásból származó szalámi egy részét, és a házilag előállított sajtból fennmaradó mennyiséget is. Tejet, minden fejés után, rendszeresen naponta kétszer vittek tőlük a szomszédok.

„Annak idején a mezőgazdasági termelő jobban tudott keresni, a terményeiért nem olyan kis árat kapott, mint azóta. Ma a vetőmagért, gépekért egyre többet kell fizetnie, a saját gazdaságában fel nem használt termést, a többletet viszont egyre kisebb áron képes eladni. Mégis eladja a többlettermést, ha másképp nem megy, áron alul.” (Gelindo)

- A gazdaságból származó termékek eladási árának változása 1996 és 2002 között.³⁵²

termék:	1996	2002
1 q kukorica	15.000 líra	25.000 líra
1 q búza	28.000 líra	35.000 líra
1 liter tej	600 líra	650 líra
1 borjú	200.000 líra	400.000 líra
1 kg bikaborjú-hús	4.000 líra	6.000 líra

- A gazdaság működtetéséhez szükséges termékek vételárának változása 1996 és 2002 között.³⁵³

termék	2002	1996
1 q széna	30.000 líra	25.000 líra
1 q műtrágya	50.000 líra	30.000 líra
vetőkukorica, 1 ha-ra	250.000 líra	150.000 líra
vetőbúza, 1 ha-ra	200.000 líra	100.000 líra

A gazdaság kiadásainak jelentős része a vetőbúza és a vetőkukorica megvásárlása. Alkalmanként a jószág vásárlására fordított összeg, valamint a földeken végeztetett mezőgazdasági bér munka (pl. traktorozás) kifizetése jelentek nagyobb kiadást.

³⁵² Gelindo és Bruno Bellon közlése alapján.

³⁵³ Gelindo és Bruno Bellon közlése alapján.

A jószág fejlődésének, szaporodásának és előregedésének nyomon követése állandó feladata Gelindo Bellonnak. Eladásukat is, vásárlásukat is közvetítő-kereskedő révén bonyolítja. Már hosszú ideje ugyanazzal a vicenzai, Camisano-ban lakó közvetítővel tartja a kapcsolatot, aki parasztsaládok közötti közvetítésre szakosodott. A közvetítő rendszeresen ellátogat Gelindo gazdaságába, megnézi a fiatal állatokat, ha valamelyik megtetszik neki, és a gazda is el kívánja adni, megállapodnak előre az árban, a közvetítő pedig megbeszélés szerint visszajön a borjúért.

Gelindo Bellon a gazdaságban előforduló sok feladat közül az állattenyésztést végzi mind között a legszívesebben. A tehenekkel és a kisborjakkal tölti napja nagy részét. Ha neki tetsző üszőborjú születik istállójában, felneveli, leendő fejősteheneit így maga tenyészt ki. A jószág színe, formája, termete alapján eldönti, melyik marad nála, és melyiket adja majd el. Arra törekszik, hogy az ellenállóbb, a jól tejelő és a robusztusabb állat maradjon gazdaságában. Ebből következően csak ritkán vásárol fejőstehenet. 1992-ben valakitől kapott egy nőstény-kecskét. 1993 és 2000 között eltelt években, csupán saját kedvtelésére, különböző kecske-féléket vásárolt, majd szaporított és adott el. Kis karámot készített számukra a háza mögötti veteményezésre szolgáló kertrészből elvéve egy darabot. Felesége sokszor mondja, hogy adja el a teheneket, mert velük van a legtöbb munka és vesződés, de erre mindig nemet mond. Amikor esténként befejezi a munkát az istállóban, és nyugodni tér, öröm tölti el, hogy az állatai mind rendben vannak a helyükön.

A földet bérleti formában művelte a Bellon-család, egészen a közelmúltig. 1929-től 1975-ig a család 13,6 hektár (34 campo), 1975-től 1980-ig pedig már csak 8 hektár (20 campo) bérelt földön dolgozott. A mintegy 5,6 hektár (14 campo) föld Bellonéktól való elvétele hátterében egy városi rendelet állt. E rendelet a földek művelésből való kivonását tette lehetővé a padovai határ ezen részén. A föld tulajdonosának anyagi érdekében állt a művelésből kivont területen álló 5,6 hektár földjének más irányú hasznosítása, ezért a Bellon-családdal az arra vonatkozó bérleti szerződést megszüntette. Az 1974-75-ös rendelet értelmében³⁵⁴ építkezésbe foghatott a fent említett mintegy 5,6 hektár földterületén.

Majd 1980-ban az addig művelt 20 campo földnek Bellon a tulajdonosa lett. A föld melletti házat már 1967-ben megkapta. A Bellon-család megművelte földek egy tagban és változatlan helyen helyezkednek el, a ház mögötti veteményeskert és szőlő folytatásaként.³⁵⁵ A kaszáló 5000 m²-es, és a házzal szemben az út túloldalán található. Mivel mindig ugyanazon a területen dolgoztak a bruseganai tartózkodás mintegy 70 éve alatt, a földet jól kiismerték, ez pedig viszonylagos termelési és megélhetési biztonságot tett lehetővé.

Tehát a család hosszú évtizedeken át bérleti keretek között művelte a földeket. A fizetés módja azonban idővel módosult. 1929 és 1940, valamint 1945 és 1980 között Bellonék bérlőként (*fittavolo*) minden évben javakkal fizettek. A megállapodás ún. *de puenta* (termények) és *onoranze* megfizetésére kötelezte a parasztagadát.³⁵⁶

³⁵⁴ A PRG (Piano Regolatore Generale), azaz általános rendezési terv értelmében a városvezetés ipartelepek és lakóházak építésére adott engedélyt a város szélén, így Bruseganában is. Ezzel egyidejűleg Padova önkormányzata a város központjából igyekezett a már meglévő gyárat el távolítani.

³⁵⁵ Gelindo Bellon gazdaságáról készített kataszteri térképvázlat a Függelékben tekinthető meg.

³⁵⁶ A kifejezések magyarázata a dolgozat elemző részében olvasható.

Tehát a Bellon-család és a tulajdonos közti földbérleti jogviszony egészen 1980-ig fennállt. Az egykori 13,6 hektár föld mind egy tulajdonosé, a *Biena* családé volt. Ennek a tehető padovai zsidócsaládnak sok földje volt a környéken és a ferrarai határban is. Lakóházai is voltak a városban, számos bérlővel, valamint gyártulajdona is volt. A Biena család korábban Padova központjában egy gombgyárat üzemeltetett, amelyet megszüntetett amikor egy fémalkatrész-gyárat építhetett Bruseganában. Ez történt 1975 után, az addig Bellonék kezelésében álló 5,6 hektár földön. Bellonék házának közelében Bienáék cipőgyárat is építettek, de a munkaerő-elbocsátások ellenkezést váltottak ki és „a cipőgyárat ennek hatására, pár év pereskedést követően bezárták. A Biena család gazdagon élhetett, valójában nem is szorult rá a parasztoktól fizetett bérleti díjakra” – véli Bellon Gelindo.

A háború éveiben, 1940-től nem a Biena családnak adták át bérleti díj gyanánt a terményeket, mert a „fasiszták kisajátították” a Bellon-család megművelte földet. Az „öreg Biena” Amerikába távozott, a fiát pedig Németországba deportálták, mindketten hazatértek a háború után. A Bellon házban rendezkedett be a német parancsnokság. A bérleti díj behajtása nem maradt el a tulajdonos távollétében sem. A háború éveiben egy Camposanpieróban élő illetőnek volt köteles fizetni a Bellon-család a szokásos módon. Az öreg Biena a háború végén mint helyreállítási biztos jelent meg, miután Amerikából visszatért, és magas kort élt meg. A „fiatalúr” is visszajött, de ő betegen, ő 50 éves koráig élt. Gelindo Bellon jónak ítéli meg a tulajdonos családjával való viszonyt. A bérleti díj megfizetésének akadozásakor soha nem türelmetlenkedtek. Ha rossz volt a termés, és a fizetés gondokat okozott a Bellon-családnak, türelmesek és megértőek voltak, a késedelmet eltűrték.

A család mezőgazdasági eszközei és gépei a hagyományos gazdálkodáshoz közeli állapotot tükrözik. Gelindo Bellon kevés gépet alkalmaz. Mondhatni, csak a legszükségesebb gépeket. Az elmúlt több mint 20 esztendőben nem voltak meg az anyagi feltételei újabb vásárlásokra. 1980-ban Bellonék lehetőséget kaptak a föld részletfizetéses formában való megvásárlására. Közben a mezőgazdasági termékek progresszív árcsökkenése arra indította Gelindo Bellont, hogy ne hajtson végre nagyobb beruházásokat a gazdaságában. A termelésből a koruk miatt kiestek már Gelindo szülei, feleségével ketten kellett megbirkózniuk a feladatokkal és elvégezniük minden munkát. A félig nyitott szerszámosfészerben számos, szinte muzeális mezőgazdasági gép, valamint használaton kívüli rozsdás vaseszköz sorakozik. Más és jobb anyagi körülmények között, ha a gazdaság gépekkel rendesen fel lenne szerelve, vonzaná Gelindo fiát, Bruno Bellont. Ő saját elmondása szerint szívesen ül mezőgazdasági munkagépre.

A háztartásban felhasználandó tűzifa feldarabolására egy motoros fűrész szolgál. Van egy meglehetősen öreg eke, egy öntözőberendezés, a 60-as évek elején fűrt kúthoz egy vízpumpa, fejőgép és egy nagykapacitású tejtároló hűtőgép. A pumpát nem csak öntözéskor, hanem esőzéseket követően vízszivattyúzásra is használják. A fejőgépet Gelindo csak megvette, de nem tud lemondani a kézi fejéstről, így a vadonatúj gépet soha sem használta. A Brentella (a Brenta csatornája) átszeli a birtokot, a vizet elsősorban onnan veszik, leszivattyúzáskor pedig a fölösleges vizet is odaeresztik.

A gépi munka egy részét az alább felsorolt gépek és hozzájuk rögzíthető eszközök segítségével végzi a Bellon-család:

8. táblázat³⁵⁷

A Bellon-gazdaság munkagépei és fontosabb eszközei:

A gép márkája	modell	lóerő	üzemanyag	gyártás éve	vásárlás éve	használata
Landini	L 45	50	gázolaj	kb. 1950	1968	talajelőkészítés és szántás
Landini	Velite	30	gázolaj	kb. 1945	1965	-öntözés
Fiat	211 RB	22	benzin	1964	1964	- vontatás, - kaszálás
Pasquali 940	Moto-coltivatore	15	gázolaj	1971	1971	- veteményes kertben talajmarás, - szőlőöntözés, - vontatás
BCS	kaszálógép	12	gázolaj	1977	1977	kaszálás

Munkagépre szerelhető eszköz:	használata:	vásárlás éve:
szénaforgató-gereblyezőgép	a széna felgöngyölésére, forgatására	1950-es évek
vetőgép	lucerna és kukorica vetésére	1935
borona	kb. 2,5 m széles vontatható borona	1950-es évek
pótkocsi	kéttengelyes pótkocsi, 2 darab	1960-as évek
kocsi	2 darab egytengelyes pótkocsi, melyek Sante Bellon asztalosmester házi műhelyében készültek.	1960 körül készültek

A gazdának van egy háromfázisú elektromos darálója is, melyet 1980 körül vásárolt, azóta nem szorul a szomszédok segítségére és maga őrli a jószág etetésére a kukoricát. A Bellon-gazdaság költségvetését a földjén végeztetett mezőgazdasági bér munka kifizetése is terheli. A saját gépekkel és eszközökkel el nem végezhető gépi munkát nem a családtagok, hanem egy „*gépi fogatos*” végzi el a család megbízásából.³⁵⁸ A bérelt munkagéppel elvégzendő feladatok a következők Gelindo Bellon gazdaságában: a trágya szállítása és szétterítése, a kukorica vetése, a kukorica gyomtalanítása, a gabona aratása és cséplése, a kukorica betakarítása, kukoricaszár-zúzás, szénabálázás, alkalmanként a szántás és a talajelőkészítés is.

A termelés mai körülményei és szintje, valamint a gazdaság perspektívái nem jók. A gazdaságon belül folyó munka egy részét kézi erővel végzi a család, a gazda egyébként is ragaszkodik a hagyományos munkavégzéshez. A szőlőt szinte már mindenhol kisépekkel művelik, de Gelindo nem. Mivel a tőkék nem a gépi művelésnek megfelelően vannak telepítve, emberi kézrezi segítség nélkül a gazda nem menne semmire. A szőlőművelés során, a legszükségesebb esetekben (metszés, kapálás, permetezés) besegít neki egy 80 éves ember, Vittorio. Az esetlegesen fennmaradó szőlőt, amelyből nem készít bort, lakókörnyezetében saját maga adja el. Az évente otthon elfogyasztott bor mennyisége 15 évvel ezelőtt is 4 és 7 hektoliter között mozgott. Ma a gazdaság területén előállított borok százalékos megoszlása a következő: 80% merlot, 15% fehérbor, 5% egyéb³⁵⁹.

³⁵⁷ Gelindo és Bruno Bellon közlése alapján.

³⁵⁸ A *contoterzista* olyan mezőgazdasági géptulajdonos, aki egy munkát a saját gépével órabérben számolva végez el. Más szóval: gépi fogatos, a gépi bér munkás vagy a bértraktoros.

³⁵⁹ Egy bizonyos „clinto” nevű borról tettek említést. Eredetét nem ismerem, ezért használom az „egyéb” kifejezést.

Az istállóban mintha az 1960-as éveknél megállt volna az idő. Más, tejtermelésre hangsúlyt fektető családi gazdaságoknál láthatjuk a beruházás nyomát, itt nem. Gelindo minden tehenet és borjat egyenként kézzel etet, a takarítást 1989 óta egyedül végzi. Igazi szenvedélye az istálló, mindig van néhány borja is, szeret felnevelésükkel foglalkozni. A családban csak ő tud fejni, és bár fiát is megtanította, Bruno Bellon nem szívesen végzi ezt a munkát, csak akkor segít be, ha nagyon szükséges. 1962 óta – ekkor költözött el Giorgio, a nagybátyja – egyedül ő fej, ez pedig erősen korlátozza az istállóban elhelyezett állatok számát. A fejőstehenek száma ingadozik, a borjak és az anyaállatok aránya is állandóan változik. A tendencia pedig az, hogy mindkettő száma egyre csökken. A tejet tejvállalatok vásárolják fel a kistermelőktől, ehhez képest kevés a háztól elvitt tej. Legutoljára a *Prolatte* nevű céggel volt szerződésük. A tejgyűjtőkocsi hetente kétszer érkezett és vitte el a hűtőtárolóból a lefejt tejet. Havonta kétszer pedig a cég egy alkalmazottja mintát vett a tejből és ellenőrizték a minőségét. A tej minősége (zsírtartalma) alapján fizettek a gazdának. Gelindo Bellon 2000-ben átlagosan 50 liter tejet tett a tárolóba naponta, ezt mérték, ez pontosan tudható. Saját kezével naponta lefejt tej fennmaradó részét pedig a gazdaságban (elsősorban a borjak etetésére) használta fel. A gazda napi munkaidejének jelentős részét istállóban tölti el, mindent egyénileg és kézzel végez.

- Gelindo Bellon fejőstehenei és borjai számának alakulása:³⁶⁰

1980	kb. 40
1993	27
1998	15
2000	20
2001	10

A géppel betakarított kukorica gazdaságon belül elfogyasztandó részét is kézzel morzsolják. A takarmány betakarítása is kézzel folyik ma még.

Az asszonyi munkák is mind kézzel végzendők, de Margherita egyedül már gyengének bizonyul ennyi reá váró feladat maradéktalan elvégzésére. A veteményeskerti munkákat – a talajelőkészítést kivéve – egyedül ő végzi, akárcsak a lakás rendben tartását, a mindennapos főzést. (A mezei munkákban is részt vesz, férjének legfőbb segítsége is ő.) A veteményeskert terményei (burgonya, sárgarépa, salátafélék, hüvelyesek, tökfélék stb.) és a cserépben vagy szabadföldben nevelt fűszernövények (legjelentősebbek: bazsalikom, rozmarin, petrezselyem, édeskömény) a család szükségleteit elégítik ki, nem adják őket el. A veteményezésre szánt körülbelül 1500 m² terület felén burgonyát és tökféléket (köztük fontos a cukkini) termesztnek, a többi zöldségféléket pedig vegyesen a másik felén ültetik. A kukorica közé, mikor épphogy kidugta a fejét, errefelé is babot szokás vetni.

Az elosztás nem csak a háztartásban együtt élőket érinti. A már megházasodott és külön (Gelindo vásárolta) lakásba költözött lányról tovább gondoskodnak szülei. Margherita és Gelindo ügyel a gazdaságban keletkező mindenfajta termény elosztásakor arra, hogy a már nem velük élő lánya és családja is folyamatosan részesüljön a veteményekből éppúgy, mint a készletekből, valamint a gazdaság más késztermékeiből is (tej, tejtermékek, szalámi stb.).

1980 körül „még meg lehetett élni” a mezőgazdaságból. Gelindo Bellonnak úgy 40 tehene volt, az árak kedvezőbbek voltak a maiaknál, mezőgazdasági cselédje teljes munkaidőben besegített, a tej-, hústermelés, valamint a bikaborjú-nevelés céljából a Bellon-föld szinte összes terménye az istállóban kötött ki.

³⁶⁰ Megközelítőleges adatok, hiszen a gazda állandóan elad és felnevel borjakat, a borjak és anyaállatok aránya folyton változik. 1993 tavaszán például a 27 állat közül 8-at fejt rendszeresen Gelindo Bellon.

Az 1980-as évek azonban a legutóbbi idők nagy változásait hozta a család életébe. A föld tulajdonukba került, Gelindo édesapja 1984-ben, édesanyja 1988-ban halt meg, Pasquale 1989-ben vonult végleg nyugdíjba. Ezek a változások jelentették a családi gazdálkodásban az újabb, egyben legutolsó nagyobb fordulatot. Ekkor vált véglegesen kétgenerációs kiscsaláddá a Bellon-család, ahol már csak a szülők (Gelindo és Margherita) foglalkoztak mezőgazdasággal, ráadásul állandó segítségre akkor sem számíthattak, hiszen gyermekeik még tanultak vagy családalapítással voltak elfoglalva, cselédjük pedig már nem volt.

A Bellon-ház lakói 1980-ban:

Sante = Emma

Gelindo = Margherita

Marilena, Bruno, Daniela

Gelindo és Margherita is kezdtek **öregedni**, alább kellett adják, a kézzel végzendő munkák egy részéről le kellett mondaniuk. Azóta egyre kevesebb kukoricát vetnek, a gyomirtó túlzott használatával nem értenek egyet.

Napjainkra tarthatatlanná vált a helyzet a Bellon gazdaságban, a házaspár eljutott teljesítő-képessége határához. Az elavult munkamódszerekkel és -körülmények között „valósággal ráfizetéses a tejtermelés” – összegzi a gazda. Gelindo Bellon, akárcsak más megöregedett és egyedül gazdálkodó parasztember, már csak azt reméli, hogy egyszer kedvező feltételekkel majd eladhatja a földjeit. A padovai önkormányzat legutóbbi döntése alapján viszont a jelenleg mezőgazdasági termelésben lévő földeket a művelésből egyelőre nem vonják ki. A rendelkezés Gelindo földjeire is vonatkozik, hiszen a város határában vannak, ezért földje értékesítésére egyelőre nincs reménye. Az övével szomszédos földek már Selvazzano határán vannak, és a többségüket a mezőgazdasági termelésből évekkal, sőt évtizedekkel ezelőtt kivonták. Kevés gazdálkodó még maradt Selvazzano határában, de a bruseganai határban már csak egyedül Gelindo Bellon gazdálkodik.

2001-ben Gelindo felmondta a *Prolatte* padovai tejvállalattal kötött szerződést. Jelenleg tovább műveli a földjeit és állatokat is tart még, de a fejősteheneket fokozatosan eladja. A gazdaságban 2001 tavaszán mindössze 10 fejőstehén maradt, valamint 8 borjú, 20 tyúk, 4 kecske, 2 kacsa. Pénzbevétele egyre inkább a földművelésből származó termények (kukorica és búza), de még a hús és a bikaborjak eladásából is származik, az egyre csökkenő termelés kényszerűségből az önellátásra korlátozódik. A lefejt tejet részben a borjak kapják, részben háziasjt készül belőle, a családi igényeket kielégítő mennyiségben.

Milyen mezőgazdasági tevékenység folyik a család birtokában lévő 8 hektár földterületen? A ház körül fekszik 1,6 hektár föld. 1967-ben, amikor a ház átkerült a Bellon-család tulajdonába, rendeletileg megkapták ezt a házat körülvevő földet is. E kis földdarab magába foglalja a házat a gazdasági épületekkel, a tágas udvart, a gyümölcsös- és virágoskertet, a szőlőt és a veteményeskertet. A többi 6,4 hektár földön szántóföldi művelést folytatnak. A művelésben vetésforgót alkalmaznak, és megközelítőleg azonos nagyságú területen, 2-2-2 hektáron kap helyet a kukorica, a búza és a lucerna, 0,4 hektáron pedig az árpa. Az időjárás függvényében, és a gazdaságon belül felmerülő igények évről évre történő változásával összhangban az egyes növények vetésterülete módosulhat.

E földeken kívül van egy mintegy 5000 m² házzal egyvonalban található kaszáló. A terület kevésbé alkalmas növénytermesztésre, ezért nem szántják fel, hanem időnként lekaszálják.

Gelindo három gyermeke közül mindeddig egyedül a legidősebb, Marilena alapított családot. Ők is Bruseganában laknak, kerékpárral 10-15 percre a Bellon-háztól, egy háromszobás társasházi lakásban, melyet Gelindo és Margherita vásárolt 1980 körül. Akkor a családnak még nagyobb megtakarításra volt lehetősége. Marilena többéves munkanélküliséget követően

1992-ben a postán tudott elhelyezkedni, két gyermeket nevel. Gelindoék másik két gyermeke tanul (Daniela), illetve térképész statisztikusként dolgozik (Bruno), ők szüleikkel együtt laknak. A gazdaságban egyedül fiuktól, Brunótól várhatnak segítséget, ő hétvégén és esténként szüleivel együtt végez rendszeresen mezei és nagyobb fizikai erőlködést kívánó tevékenységet és gépi munkát. Danielát egyetemi tanulmányainak elhúzódnása tartja vissza a huzamos munkavállalástól, csak nyaranta számíthat némi önálló keresetre és esetenként évközben csekély óraszámban helyettesítésre egy kisegítő iskolában. Ebből következően a családban ő még eltartottnak számít. A családi gazdaság és a háztartás munkáiban egyáltalán nem vesz részt.³⁶¹

A Bellon-ház lakói 1988 és 2002 között:

Gelindo = Margherita
Bruno, Daniela

Ceron-család

Marcello Ceron 1936-ban született Caselle di Selvazzanoban (ma Selvazzano Dentro a település neve). Édesapja, Vittorio Ceron 85 évesen 1990-ben halt meg, fia akkor adta el a szülői házat és csökkentette a mezőgazdasági munka mennyiségét. Nőtlen, édesanyjával él. A Ceron-családban a múltban soha senki nem végzett más munkát, mint paraszti. A mezei munka ritmusa határozta meg az elődök életét: „Nem voltak köztünk például kőművesek. Egészen 1970-71-ig bérelt földön dolgoztunk, bérlők voltunk. Azelőtt mind a 13,6 hektár bérelt földet magunk műveltük meg. Nagyszüleinket nem ismertük – ők szintén a szülői házban születtek –, hamar meghaltak.”

Marcello édesapjának családjában, amikor felnőttek a fivérek, mind önállósodtak és földet béreltek, azon gazdálkodtak. Sőt, apja testvérének fiai is: „unokatestvéreim még vásároltak földeket, 1962-ben 10,4 hektárnyit. De még más nagyobb gazdákhoz is eljártak dolgozni. Ám gyerekeik közül senki sem lépett már szülei nyomdokába.”

Marcello unokatestvérei, Virgilio nagybátyjának gyermekei négyen voltak: Francesco, Antonio, Ottaviano, Maria. Marcellónak egy testvére van, Lucia. Marcello gyermekkorában teljes volt még a nagycsalád. „Együtt laktunk, étkeztünk apám (Vittorio) testvéreivel, Virgilioval és Ginoval. Közülük Ginonak nem lett saját családja.” Amikor Marcello elérte a tizenkettedik életévét, abbahagyta a tanulást és a családi gazdaságban kezdett dolgozni. 17 hónapig volt katona 1958-ban. Rómától 150 km-re volt a kaszánya, nagyon jól teltek azok a hónapok: sokat szórakoztak, jókat főzött a társaival, szívesen emlékszik vissza azokra a dologtalan időkre.

Marcello húga, Lucia 1949-ben született, a nagy szegénységre már nem emlékezhet. Így mesél a gyermekkoráról, összehasonlítva a saját gyermekeivel: „A háború előtti szegénység már nem volt jellemző az 50-es években. Volt már valamiféle jólét, de nem olyan nagyfokú, mint ma van. A gyermekeimen tapasztalom, hogy ha dolgoznak, van elég pénzük. Azelőtt például, nem tudtak még 100 lírát sem bedobni a perselybe. Rosita lányom óvónőnek tanult, de nem talált állást és pesztonka lett végül. Szerencsére az apja kőműves, így tudott építeni neki egy házat. A fiamnak nagy öröme telik a traktorozásban. De beletörődött, hogy mást kell csinálnia, most a gombgyárban dolgozik Saccolongoban, napi nyolc órát, majd munka után szabad. Nagyon nehezen tanult, még a nyolc osztályt is nehezebbre esett elvégezni.”

A gazdaság eszközkészletéről a következőket tudjuk. „1962-ben vettük meg az első gépünket. Ez egy kaszálógép volt. Ezzel cseréltük le a kaszát. Ezt követte 1965-ben egy traktor, majd

³⁶¹ A Bellon-család tagjairól genealógiai tábla található a Függelékben.

1972-3-ban egy másik traktor. 1980-ban pedig megváltunk az első traktortól és vettünk egy újat. Mind német gépek voltak ezek, melyeket ma már nem gyártanak. A gépek nagy változást hoztak az életünkbe. 1965-ig együtt laktunk az unokabátyáimmal, négyen együtt gazdálkodtunk, de mindenki magának dolgozott. Először csak én és egy másik unokatestvérem vettünk traktort, ezért olykor éjfélig is dolgoznia kellett vele. Aztán lassacskán mindannyian vettek maguknak gépeket.”

A nagycsalád felbomlása 1965-ös esztendőben indult meg. A közös földtulajdont elosztották: „Azzal, hogy 1965-ben szétköltöztünk, vagyis ők költöztek el, nem változott tulajdonképpen semmi, mert 5 km-es körzetben vagyunk mindannyian. Az 1978-ban vásárolt földet 1980-ban elosztottuk magunk között, ők is mezőgazdasággal foglalkoznak még ma is. Pillanatnyilag, minden eladás és új földek vétele után, nekem 4,8 hektár földem van, de ennél többön dolgozom, mert 9,6 hektárt együtt művelünk Gino és Virgilio bátyámmal. Virgilio nagybátyám és családja 5,6 hektárt művel, de az olyan kevés, hogy még másoknál is vállalnak munkát, mert nem tudnak belőle megélni. Még a 80-as években eladtunk 4 hektárt, azon egy gombgyár épült.”

A **tejtermelésre** épülő gazdálkodás a közelmúltban szűnt meg Marcello egyéni gazdaságában. A gazdálkodással nem teljesen hagyott fel, de a jószágot már akkor eladta, amikor a házat, immáron visszatért az önellátásra. A szülői házat egy izraeli kereskedő vette meg és újította fel, a kétéves munka nyomán a ház visszanyerte eredeti formáját. A 80-as években még vagy harminc, Ceronéhoz hasonló hagyományos parasztház állt a tencarolai határban. A több száz éves házak közül már csak néhány áll. „Az állattartással 1990-ben felhagytam, mert akkor adtam el a szülői házat. Istállóban tartottam átlagosan 15 fejőstehenet, a borjakkal együtt általában volt 30 jószág. Évente két disznót szoktam vágni, többnyire januárban, melyeket Lucia és a magam részére nevelek még ma is.”

Marcello nem túl közlékeny, a magánéletével kapcsolatban pedig különösen szűkszavú: „Az ember élete nem állt másból, mint munkából és templomba járásból, ünnepekből. A munkát kézzel végeztük, amikor befejeztük, a nap már lement.” A párválasztás időszaka elmúlt, Marcello egyedül maradt. Azelőtt a nagycsaládi háztartás elevenen működött Ceronéknál, abban a szerkezetben Marcellónak idővel minden bizonnyal a *barba* (családfő) szerepe jutott volna: „akkoriban minden egészen másként volt, mint ma, nem nősültem meg. A dolgok csak lassan változtak és lettek olyanná, mint ma. Aki elment faluról dolgozni a városba, vagy az iparba, szabadabban mozoghatott, aki azonban itt maradt, annak alig volt mozgástere. Én pedig, végül is, nem választottam párt. Barátnőim voltak ugyan, de menyasszonyom nem volt soha.” Marcello agglegényként él édesanyjával egy házban. Ő már igen idős, szellemileg leépült. „Talán rosszul tettem, hogy nem nősültem meg. Ha megnősültem volna, talán most jobb lenne az életem. A vidéki élet nehéz, nekünk nincs úgy módunk a kikapcsolódásra, mint a városi munkásoknak. Mert a paraszt este is dolgozik, a munkás meg csak napi 8 órát. A falusi élet nehezebb, mint a gyári munkásé. Ez az általános véleményem, nem magamról beszélek, mert számomra nem olyan nehéz az élet. Én ma már igenis szívesen végzem ezt a munkát, de ehhez sok időnek kellett eltelnie.”

Maggiolo-család

Marcello Maggiolo 1933-ban született Teolónak *Selve* elnevezésű külterületén (Praglia). Tencarola-ban (Selvazzano) lakik családjával, 16 hektár saját tulajdonú és 6 hektár papi szemináriumtól bérelt földet művel meg, a föld bérleti díja jelképes pénzösszeg. A padovai papi szeminárium tulajdonában lévő parasztházban lakik, a lakhatásért a megállapodás értelmében nem kell fizetnie, amíg a földet műveli. Különösen részletesen számol be Marcello az állattartás körülményeiről.

Praglia településhez tartozó külterületen, Selveben élt a család. Marcello kilencedikként utolsónak született, Amelia, Alfeo, Tullio, Gemma, Ida, Antonia, Assunta, Aldo testvére után. Az első lány, Amelia és Marcello születése között 18 év telt el. Mindannyian Pragliában születtek, a faluban bencés kolostor és iskola is működik. Marcello gyermekkorában Selveben Maggiolo néven 106-an laktak, tíz családra megosztva, de tudvalevő, hogy eredetileg mind egy családból származtak, az első Maggiolók Selve-ben egy házban lakhattak. Azóta már Tencarolaban is sokan laknak Maggiolók, szintén ugyanabból a családból valók.

Marcello apja, Giacomo Maggiolo Selveben született 1883-ban, anyja, Irene Matarello pedig Montanello-ban (Cervarese) 1892-ben. A Maggiolók szülői háza még ma is áll és távoli rokonok, Maggiolók lakják.

Az első háborúba Marcello apját is elvitték, a család évekig nem tudott róla semmit, Amelia lánya megszületéséről csak visszatérésekor szerzett tudomást. Az apa az alpesi hadtestnél szolgált az akkori határ mentén. Monte Mantearól, arról a helyről, ahol sokáig állomásoztak, gyakran mesélt a fiainak, sőt még kirándulást is szervezett oda a régi bajtársaival és az ő le-származottjaikkal az 50-es években, ezen Marcello is részt vett. A Maggiolo-házból tizenegy férfit vittek el a háborúba, de csak öten jöttek haza. Távollétük ideje alatt egy apai nagybácsi, Gioachim, aki akkor már 60 éves is elmúlt, tartotta kézben a gazdaságot. Az otthon maradottakat, elsősorban az asszonyokat ő irányította a munkában. Öt generáció élt akkor együtt, felnőtt férfiak nélkül.

1928-ban Giacomo Maggiolo levált a nagycsaládról, ahol addig másodunokatestvéreivel együtt éltek és gazdálkodtak. A több tagban lévő földet szétváláskor nem osztották el arányosan, hanem kisorsolták maguk között. Marcello apja az önállósulás útjára lépve 1930-ban felépítette saját lakóházát, Assunta nevű nővére már itt született, akárcsak Aldo és Marcello.

Újabb nagy változást kényszerített ki a család anyagi helyzete és a megélhetés nehézsége: az apai házat 1948-ban a testvérek közül néhányan elhagyták, köztük Marcello is, és Abano határába mentek gazdálkodni és lakni. A szétválás óvatos fokozatossággal és nem véglegesen történt. Először csak Tullio és Marcello, a legrátermettebbek váltak ki, őket hamarosan követte másik két testvér. A szüleiknek ugyanis mindössze 4 ha saját tulajdonú földjük volt, és felesbérletben is műveltek földeket. De még így sem tudott megélni a létszámában egyre növekvő nagycsalád, ezért kellett úgy dönteniük, hogy szétváljanak. Az apa gazdaságát, a szülői házat, vagy ahogy erre felé nevezik, a *casa patriarcale*-t 1948-ban Aldo és egy lány-testvér is elhagyta Tulliót és Marcellót követően. Az új helyen, Abanóban kezdetben bérelt földeken dolgoztak, felesbérleti szerződés keretében.

Marcello ma is úgy gondolja, hogy az együttes gazdálkodás folytatása volt a megélhetés egyetlen módja, hiszen akkor még más munkalehetőséggel vidéken nem lehetett számolni.

1956-ban a család eladta a pragliai földeket és az 1930-ban épített házat is, ahol egészen addig dolgoztak és éltek az 1948-as szétválást követően a szüleik és többi testvéreik. Ekkor Abano határában vásároltak földet egy rajta álló házzal, ott ismét „összeköltöztek”. A nagycsalád újra együtt lakott és gazdálkodott – még egy ideig.

Az 1956-os átköltözést követően úgy 10 esztendeig együtt dolgozott és lakott még a család, az apa 1962-ben 79 évesen halt meg, az anya 1973-ban 83 évesen. Az anya halálakor még mind együtt laktak és közösen dolgoztak. Csak azt követően kezdtek fokozatosan szétköltözni, minden testvér a saját családjával, de egy-két km-es körzeten belül laktak mindannyian, így továbbra is együtt tudtak dolgozni. Marcello is Abanóban lakott, akkorra már saját családot alapított, onnan naponta járt el dolgozni a közös családi gazdaságba.

1986-ban végérvényesen megosztották a közös vagyont, bár egymás segítségével azóta sem hagytak fel. Addigra sok kisebb földet vásárolt egyénileg minden testvér, ez a bonyolult birtokhelyzet tette szükségessé a szétválást. A Maggiolo-család így lett szinte az utolsó nagycsaládok egyike. Saját maguktól nem váltak volna szét, mindössze a körülmények kényszerítő erejének engedtek. A végső lökést egy ügyvéd adta, akinek javaslatára megtették a szükséges lépéseket a szétválás irányában.

Persze, a gépekkel való gazdálkodás, a gépek használatára való áttérés a hagyományos kézi eljárásokhoz szokott parasztembereknek – belőlük van több a családon belül, a koruknál fogva – eleinte nem volt könnyű. Éppen ezért, a normális működés érdekében természetes munkamegosztás alakult ki a testvérek között az évek múltával és a gépesítettség növekedésével egyidejűleg. Marcello jól tudott traktorral dolgozni, a testvérei azonban féltek a használatától, nem voltak képesek bonyolultabb manőverek elvégzésére, hiányzott hozzá az ügyességük. Szükségük volt a legfiatalabb testvér folyamatos segítségére, és még ma is szükségük van rá. Ahogy öregednek, és hagyományos módon egyre kevesebb jószágot képesek ellátni, gazdaságuk egyre szűkül. Ma mindegyiküket elsősorban a saját gazdasága foglalja le, de alkalmilag besegítenek egymásnak.

Marcello minden testvére él – kivéve Antoniát, ő még 21 éves korában meghalt. Meglehetősen közel, 1-2 km-es körzeten belül laknak egymáshoz, Assunta lakik a legmesszebb, ő házasságkötése óta Milánóban él.

A szőlőtermesztés mindig jelentős tényező volt a családi gazdaságban. Mikor Marcello fivéreivel még együtt gazdálkodott a közös földeken, akkor 600-700 q szőlő termett. A belőle készített bort eladták, elsősorban éttermeknek, akkoriban a bor magánkereskedelme még nem volt úgy korlátozva, mint mostanában.³⁶² Mint magángazda, saját fogyasztásra 15 hl bort tarthat otthon a rendelkezés értelmében, és óvatosnak kell lennie, nehogy több bort tartson ennél, mert az állam bármikor ellenőrizheti. Ma csak a falusi turizmusban érdekelt gazdaságoknak adhatja el a borát, az éttermeknek nem, a gyümölcsöt pedig csakis kereskedelemre jogosult vállalkozó veheti át tőle. Ma évi 300 q szőlőt termeszt, ennek úgy 70-80%-át egy faluturizmus-vállalkozásnak adja el, a fennmaradó szőlőből magának készíti el az éves bor-szükségletet.

„Ha a bor kereskedelmi eladásával komolyan szeretnék foglalkozni, nagyon sok előírásnak kellene megfelelnem: a célra előírásosan kialakított pince, minden onnan kikerülő üveg és demizson címkével való ellátása, egy erre a célra szolgáló könyvben a bor feltöltésének és leszívásának a vezetése. És még a finanszírozását is rendszeresen lehetővé kellene tennem.” Az átalakításra fordítandó időt haszontalannak ítéli, és a kereskedelmi feltételeknek nem tudna megfelelni, vagyis az ezzel járó gondot nem kívánja a vállára venni, ezért inkább lemond nagy mennyiségű bor készítésről.

Maria Rubinnal Marcello 1968-ban kötött házasságot. Ők ketten mindig ismerték egymást, Marcello 15 évvel idősebb Marianál. Házasságkötésükhöz szülői jóváhagyásra is szükség volt, mert Maria még csak 20 éves volt akkor.³⁶³ 1969 és 1980 között 4 gyermekük született: Monica, Giacomo, Matteo és Marta.

Maria Rubin fáradhatatlan, ha mezei munkáról van szó, igen tevékeny és nagy munkabírási, ezt a környezetében mindenki nagy tisztelettel ismeri el. Különösen a traktorozást kedveli. Ma már gyermekeik nagyok, a két fiú, Matteo és Giacomo rendszeresen a szüleikkel dolgoznak, a

³⁶² A termelő ma csak saját részére készíthet bort, eladását a rendelkezések jelentősen korlátozzák.

³⁶³ Házasságkötéskor a szülők beleegyezésére is szükség van, ha a házasulandók még nem töltötték be a 21-dik életévüket.

traktort is tudják irányítani, de Maria a legtöbbször lebeszéli őket, csak hogy ő ülhessen fel rá. Marta, a legkisebb gyermek novemberi születésű, Maria pedig a szülése napján még a traktoron ült, és azt követően az egész őszt végigdolgozta.

Marcellóék a házasságuk elején évekig Abanóban laktak, ám a családi gazdaságban dolgoztak, ezért a férj ingázott, naponta tömegközlekedési eszközt kellett igénybe vennie. Maria, miután elindította reggelente a gyerekeket, ment a férje családi gazdaságába dolgozni. Az is előfordult, hogy a gyerekeket is vitte magával, ilyenkor míg ő a traktoron ült, a gyerekekre a sógornői vigyáztak. Bértraktorozást is szívesen és rendszeresen vállal – a Bellon-családnál is rendszeresen dolgozik, a két gazdaság egymástól egy-két kilométer távolságra van.

Marcello az 1986-os vagyonmegosztás után, 1987-ben költözött át Abanóból Tencarolába, jelenlegi lakhelyére családjával együtt, a gazdaság tulajdonképpeni központjába. A család valójában mindig a tencarolai gazdasági központot tekintette otthonának, már akkor is, amikor Abanóban lakott. Feleségével abban nem tudnak megállapodni, ki akart inkább idejönni kettejük közül, végül abban állapodnak meg, hogy a gyerekek adják meg a végső lökést a költözéshez. A ház és környezete az állatokkal, nagyon tetszett nekik, jól ismerték a helyet, hiszen kiskoruktól sok időt töltöttek ott. Erre utal, hogy a gyerekek mindannyian a tencarolai iskolába jártak.

Marcello testvérei és sógornői mind parasztok. Marcello legidősebb testvérének jó üzleti érzéke volt, a többiek lettek a „beosztottjai”, a keze alá dolgoztak. Ő mondta meg, kinek mi dolga a gazdaságban. „Alfeo a vásárba is eljárt, elmondta a vásárlásokkal kapcsolatos elképzeléseit, majd kikérte a családtagok véleményét, és a döntést a család együtt hozta meg. A vásárlást ő maga hajtotta végre, de végtére is a pénz elköltéséről a fivérei véleményét is figyelembe vette.” Alfeo földje határos apja egykori földjével, Marcello Maggiolo házától egy kilométerre van. Alfeo és felesége, Assunta 1950 körül kötöttek házasságot, három lányuk van, gyárban, ők irodában és iskolában dolgoznak, nincs közülük a földműveléshez, közülük csak Carlanak (ő 1956-ban született) van gyermeke, egy fiú.

A tejet a szomszédjaiknak és más falubelieknek adják el akkor, amikor a nagy tejvállalatok még nem léteztek. Az emberek többsége házhoz járt tejért, így természetesen Maggioló-ékhoz is sokan jártak. Fejőgép nélkül dolgoztak, kézzel fejtek. Ma már modern felszerelések segítik a tejtermelést.

A felesleges jószág eladásával – ha a borjak megszorodtak –, kereskedőt bíznak meg. „A kereskedő régen még tisztességes haszonra törekedett, nem úgy mint ma; most a többszörösét kapja annak, amennyit a termelő megkeres. A kereskedők azelőtt megelégedtek egy tehen eladásának lebonyolításáért, mondjuk, úgy 5 000 Lirával, abban az esetben, ha a paraszt, mondjuk, 50.000 Lírát kapott érte. Ezért az összegért a kereskedő dolga volt a tehenet még a vásárba is elvinni. A kereskedőnek erre a célra volt egy nagy méretű lovasszekere, arra tett fel három tehenet egyszerre, és így vitte eladni a vásárba. Ma egészen máshogy működnek a dolgok. A tehenért mi ugyanúgy 50 000 Lit-t kapunk, mondjuk, de a kereskedők háromszor annyit akarnak rajta keresni, és ez nincs így rendjén.”

Szimentáli fajtájú fejősteheneket tart Marcello, ezeket olaszul „*Pezzatte rosse*”-nak hívják, Ausztriából és Németországból érkeznek és kereskedő révén tesz rájuk szert. Marcello stratégiája a fejőstehén tartásában a következő.

„Egyáltalán nem foglalkozom a szarvasmarha felnevelésével, nem magam nevelem ki a jól tejelő tehenet sem, hanem amikor már csak 2-3 hét van hátra az elléshez, akkor szállítják le. Így járok a legjobban, mert ilyenkor jövedelmez a legjobban a tehen, a borja megszületésekor rögtön tejet ad, és nem kell a felnevelésével vesződni. A magam nevelte tehen csak úgy 3-4 év múltával kezd jövedelmezővé válni, jól tejelni.” Marcello azt elismeri, hogy „a kis üsző-

borjú kevesebbet fogyaszt és növekszik is közben, de mégsem úgy jövedelmez, mint a hamarosan tejelő.”

Éppen a jövedelmezőség kedvéért, amikor már kezd kiöregedni a tehén, el kell adnia, s ezt szintén egy ausztriai kereskedő révén bonyolítja. Az istállóban pedig állandó a körforgás. „3-4 évente teljesen kicserélődik az állomány, mert egy jól tejelő tehén úgy 12-13 évig ad jól tejet. Az első ellés után a tehén csak 8-10 napig ad tejet. Vannak problémák is olykor, ha például a tőgye begyullad a tehénnek az ellést követően, ilyenkor sajnos az állattól meg kell válni, le kell vágatni, mert könnyen áttérjed a többi tőgyre is a betegség. A kényszervágás esetére is van egy kereskedővel állandó kapcsolatunk, aki vállalja, hogy a megbetegedett állatot elviszi a vicenza-i nagyállatvásárba, onnan kerül a vágóhídra. A padovai híres nagyállatvásár-telepet, a *Foro Boario*-t már bezárták, legközelebb pedig Vicenzában van, a padovaiak is odajárnak. Máskor közvetlenül egy mészáros veszi meg a beteg, kiselejtezett tehenet („*mucche scarte*”), és pár nap múlva kiszállítja a megrendelőhöz a kész marhahúst. Ilyenkor úgy állapítom meg az árat, hogy a szállítással se nekem kelljen bíbelődnöm, az legyen a kereskedő dolga, mint az is, hogy leadja a jószág számát a mészárszéknek. Amelyik tehenet miféleképpen nem vágják le, azt leszállítják Dél-Olaszországba, ott amúgy is kevés a szarvasmarha, sok kerül el például Nápolyba.”

Az állattartáshoz a szénán kívül tápot, vitaminokat, korpát és silótakarmányt is be kell szereznie a gazdának. „A vitaminokra azért van szükségük, mert a vemhesség eléggé megviseli őket, a vitamin pedig ezeken a nehézségeken átsegíti az állatokat.”

„365 napot dolgozom egy évben. Olyan ez, mintha kisbabáim lennének, hiszen a jószággal állandóan törődni kell, akár egy pólyással. Nem könnyen lehet helyettest találni, ha az embernek el kell mennie valahová. Mert egy pesztonka tud vigyázni a babára, de olyan embert, aki az istállóban helyt tudna állni, nem könnyű találni. A tehenek mellé nem lehet akárkit beállítani. A fiaim, akik itt nőttek fel, sok mindenhez értenek, de a jószágot ők sem tudják ellátni. ... Gyakran tréfálkozom és mondom a bátyáimnak, hogy «ha én nem lennék, mehetnétek szolgálni», de azért ők is dolgoznak ám.”

Csak az egész istálló átlagos tejhozamáról lehet beszélni, a tej így kapott napi átlagáról. Ez Marcellóéknál a legjobb esetben (amikor a tehén ellés után van és jól tejel) 5000 liter tej is lehet naponta. (Amikor pedig a tehenek vemhesek, olyankor nincs fejés. Sőt, ilyenkor gyakran „napi 100 liter tejet kapnak vissza”.) Másnaponta jön a tejszállító autó, de „nem ritka, hogy ilyenkor 5500-6000 liter, időnként még 7000 liter tejet” is elvisz. Ettől függetlenül, ha éves szinten nézzük a napi átlagot, a Marcello istállójából ennél a mennyiségnél jóval kevesebb tejet szállítanak el: egy 1992-es adat szerint naponta 2500 litert. Egy frissen ellett tehén Marcello istállójában fejésenként körülbelül 25 liter tejet ad, ez a napi kétszeri fejés esetén 50 liter tejet jelent.

A tej mennyisége és a tehén etetése közt Marcello szerint a következő összefüggések vannak. „A teheneket kétszer fejjük naponta, nyaranta többet adnak esténként, mert kora reggeltől késő estig hosszú idő telik el. Télen pedig reggel adnak többet, mert az éjszaka hosszabb. A kérődzést követően ad több tejet a tehén. Zsengén, még éretlenül levágott kukoricából készített silótakarmányt csak módjával szabad a fejőstehénnek adni, mert attól könnyen meghízhat. A bikák kevesebbet kérődzének, ezért főleg azoknak szokás többet adni ebből a takarmányból a hízlalás elősegítésére” – fejt ki Marcello. A fejőstehén etetéséről saját tapasztalatai alapján az a véleménye, hogy minél több szénát kap az állat, kiegészítésül pedig korpát, annál szabályosabb lesz a teste, és nem hízik el úgy, mint amikor mértéktelenül sok silóval etetik.

A tej 1993-as eladási áráról. „A tej valódi értékét mindenkor a gazda ismeri a legjobban. A termelő egy liter teljes lefejt tejért 600 lírát kap, a tejüzemben abból vonják ki a vajat, a tejszínt, és abból készül a sajt is.”³⁶⁴ (Egy liter tej bolti ára 1993-ban 1300 és 2000 Lira között mozgott, márkától és zsírtartalomtól függően.)

Egy mázsa gabonáért 1993-ban 28-30 000 Lírát kapott a gazda. A termelők anyagi kiszolgáltatottságát a következő esettel példázza Marcello: „Egy mázsa gabonából 30 kg korpát és 70 kg lisztet nyernek a malomüzemben. 60 kg lisztből víz és só hozzáadásával egy mázsa kenyeret lehet sütni, a korpát pedig a gazdák vásárolják vissza. A jószág etetésére visszavásárolt korpáért pedig többet kell fizetniük, mint amennyit egy mázsa búza után az eladáskor kaptak.”

„Ha a parasztgazdának van szüksége vetőmagra, gyomirtóra, vagy hibridekre, egy mondjuk 25 kg-os zsákért elkérnek 70 000 Lírát is tőle. ... Ha kiszámítanánk mennyit dolgozunk és mennyit keresünk, nagyon alacsony órabér jönne ki. Ha az ember dolgozik, haszonra is számít, arra törekszik legfőképpen. ... A föld javait eszik az emberek, nem ehetnek gépeket, a táplálkozási rend nem változott meg a Földön, ezért nem értem, miért becsülik alá az élelem értékét” – érvel Marcello. „A paraszt megmaradt parasztnak, de a termékeinek az ára liberalizálva lett, az ország rövid idő alatt iparosodott, a hét ipari ország egyike vagyunk” – állapítja meg Marcello összegzésül.

A tejtermelésből származó jövedelmen kívül a baromfi eladásából származó hasznot is jelentősnek ítéli meg a gazda. Ma már előfordul, hogy zöldséget eladásra is termel a paraszt, de a kereskedő haszna az övéhez képest nagyon nagy, ez elkeseredéssel vegyes felháborodást szül a termelőben.

Marcello gazdaságának van azonban egy gyenge pontja. 16 ha föld saját tulajdonában van, de 6 hektárt a padovai papi szemináriumtól bérel, és kiszolgáltatottságát fokozza, hogy papi szeminárium tulajdonában lévő parasztházban lakik. Ameddig a szemináriumban nem döntenek a föld eladásáról, Marcello hasznot húzhat a jelképes összegért bérelt földekből, valamint a parlagon hagyott hektárokból, és lakhelyről sem kell magának gondoskodnia. (A gyűjtés befejezését követően 2001-ben kaptam a hírt, hogy a szeminárium felbontotta a szerződést a családdal, a 300 éves gyönyörű műemlék parasztházat pedig el kell hagyni.)

Fabris-család

Az egész feldolgozásban talán Irma Fabris élettörténete különül el (az ezután bemutatandó Boarettoén kívül) a legjobban. Ez a nehezen besorolható asszony *Settecá*-ban, a via del Paradiso 237. szám alatt lakik Vicenza szomszédságában. 1915-ben született Olmo-ban. Férje, Bortolo Galvanin – 1937-ben kötött vele házasságot – 1985-ben meghalt. A tejtermelés elsősorban a nagycsaládos időkre volt jellemző, a Fabris-családban ez az 1940-es évekig tartott. Ma Pasqualina lányával él egy háztartásban.

Irma szülei *Isole Vicentine*ből akkor érkeztek *Olmoba*, amikor már a három legidősebb gyermekük megszületett. Azért mentek *Olmo*-ba – Irma is ott született –, mert már a szülei összeházasodásakor is 30-an voltak a családban, azóta pedig még többen lettek. A helyzet megérett a szétválásra. *Isole*-ban négy testvér élt együtt családotul, ezért a kettéválás mellett döntöttek. A család döntése értelmében Irma apja és apja testvérbátyja együtt kerestek megoldást *Olmo*-ban, míg a család másik fele *Isole*-ban maradt. Megérkezésükkor *Olmo*-ban 16-20 ha bérelt

³⁶⁴ A példában Maggiolók teje szerepel, a 600 líra a tej minőségét tükröző ár.

földön gazdálkodhattak. „A földünk közepén volt egy kis forrás, onnan hozott édesanyám reggelente friss vizet.”

Ahogy Irma fivérei kezdtek felnőni, egyre inkább kevésnek bizonyult az a föld, melyen dolgozhattak. 1918 után a család újabb, jobb gazdálkodást, gyarapodást segítő megoldáson törte a fejét. Az immáron újra nagycsalád elköltözött a via Catani-ba – a városhoz közelebbre –, amikor Irma 8 éves lett. A család akkor egy a korábbinál valamivel nagyobb földet vett bérbe egy ügyvédtől. Ez a föld megmaradt a közelmúltig a család művelésében, Irma három fivére öregségéig, egészen a 80-as évek első feléig. Jelenleg egy idegen család műveli meg az azóta már Irmáék tulajdonába került földet, Fabrisék bérbeadók lettek. A földet megművelő család lakja a hozzátartozó parasztházat, ez így szokás (egykor Irmáék laktak ott). Irma fivérei pedig már nem élnek.

A nagycsaládos időkben a hangsúly a tejtermelésen volt, ezért a kaszálónak volt a legnagyobb jelentősége. „A két családnak összesen úgy 30 tehene és borja volt általában. Volt két ökör és két ló is, ezeket szántáskor szintén befogtuk. A családi polentaszükségletet pedig magunk termelte kukoricából fedeztük, tehát ez volt a másik legfontosabb terményünk. Gabonából is többfélét termesztettünk.”

Irma először csak 4 osztályt végzett, mint általában mindenki. Irma egyik nővére a négy osztályt befejezve odahaza maradt az édesanyával, hogy segítsen neki a házimunkában. Irma, ha akart, segített, ha nem volt kedve, az sem volt baj, mert ott voltak a nővérei. Éppen ezért, őt és húgát 12-13 évesen apácákhoz küldték tanulni. Édesanyjuk nem akarta, hogy egyedül maradjanak odahaza, míg ők a mezőn dolgoznak. 18 éves koráig tanult a *canossa*-i nővéreknél.³⁶⁵ Naponta gyalogosan tették meg a 3 km-es utat, a hidegben is. Lassan értek haza, mert közben beszélgettek és egymást hazakísérték a barátnőivel. Délelőtt 11 óra 30-ig volt iskola, majd hazamentek ebédelni, délután még két órára visszamentek az iskolába.

Földjüket, melynek nagysága 16 ha, jelenleg egy másik család műveli meg. Vannak gépeik, a munkájukat Irmáék megfizetik. Irmáék sokat dolgoztak a földeken azelőtt maguk. Amikor még a család nagy volt, sok volt a föld is, mindent kézzel végeztek, nem voltak még akkor gépek, de el lehetett végezni, mert sokan voltak. Irma is úgy tett akkoriban mint mindenki: reggel elvégezte az otthoni feladatait, majd ment a mezőre. A kukoricát is kézzel kapálták meg azelőtt.

22 évesen eljegyezték Irmát. Irma Fabris és Bortolo Galvanin 1937-ben házasodtak össze, akkor Irma 23 éves volt. A férje Debbában lakott, Vicenza körzetében, a város másik végén túl található külterületen. Debbában Bortolo nagycsaládban élt, a családtagok száma már 22 fő volt, amikor Irma hozzáment Bortolóhoz. Az esküvőt követően hamarosan Settecá-ba költöztek, mert Debbában nem volt elég megművelhető föld, és elég hely a lakóházban a népes családnak. Irma is két házasság, szüleikkel együtt élő fivérét hagyta maga mögött a saját családjában, számára sem volt újszerű nagycsaládba kerülni.

Irma férjének családjában 9-en voltak testvérek, 4 fiú és 5 lány. Irma anyósának eredetileg 12 gyermeke született, de hárman meghaltak, közülük az egyik hepatitiszben, 14 éves korában. Bortolo három fivére Irma megérkezésekor már házas volt, gyermekeik is voltak. A ház kicsi volt a négy család számára, még az öregszülők is éltek akkor. Amikor Irma első két gyermeke megszületett, egy szobában laktak négyen, ő a férjével és a két kicsivel.

A Bortolóék, a négy testvér tehát egy ideig még együtt dolgoztak, majd idővel közülük ketten kiváltak a közös családi gazdaságból. Egyikük saját házat épített, a másikuk egy korábbi

³⁶⁵ A 19. század elején alapított és boldog Maddalena di Canossa (canossa-i Magdolna)-ról elnevezett tanító kongregáció.

meglévő házba költözött be, ezzel megkezdődött a szétválás. Attól fogva Irmáék és a másik fivér családja kényelmesebben laktak, több volt a hely mindenki számára. A ház beosztása a következő volt: Irma a konyhájából a mosogatóhelyiségbe lépett, innen egy lépcsőn jutott fel az emeletre, ott pedig két lakószoba volt.

A *Settecá*-ban helyben maradt 2 fivér, Irma férje és annak fivére, a 16 hektáron együtt dolgozott, 8-8 hektárt művelve. Valójában a 40-es évekre már teljesen felosztották maguk között a fennmaradt 16 ha föld megművelését. Mindkét család magának dolgozott, nem a közöser, külön kasszán voltak és az istállót is megosztották. A 16 ha föld egy részét a tulajdonos eladta, mert rossz helyen volt. A vasút túloldalán lévő földeken a vasúti síneken való napi átkelés veszélyessége miatt kellett túladni, egyszer majdnem baleset érte Irma férjét. Újabb eladások után végül a tulajdonosuk 8,8 ha földjét művelték a legutolsó időkig, majd meg is vásárolták.

Irmáék immáron saját földjükön építettek házat, jelenleg is ebben laknak. A mai ház ablakából mind a mezőre, mind az egykori házra rá lehet látni.

«Kétlaki» parasztcsaládok

A gazdaság „segítői” közé számíthatjuk a **szakmát űző, városi munkára járó felnőtt családtagot** is, bár ők csak „részmunkaidősek”. A „vontatottan fejlődő ipar egyik társadalmi kísérő jelensége” a kétlakiság.³⁶⁶

A *parasztmunkás* családok alapvetően abban térnek el a tejtermelést folytató parasztcsaládotól, hogy megélhetésük alapja nem csupán a mezőgazdasági termelésből származó haszon, hanem eljárnak gyári munkára is vagy valahol alkalmazásban állnak. „Kisméretű mezőgazdasági üzemük” van, tulajdonképpen szűk családon belül végeznek korlátozott mezőgazdasági tevékenységet. Az önellátás felsőbb szintjét ismerhetjük fel e „továbbélési” stratégiákban, MANTINO és MARINI kifejezését kölcsönvéve.³⁶⁷

A *metelmezzadro* esetében „kulturális szinkretizmusról” beszélhetünk BERNARDI szerint³⁶⁸. Hiszen e paraszti kultúra és a munkáskultúra ötvöződése folytán létrejött képződménynek, az újfajta „kétlakiságnak” a körvonalai még nem láthatóak pontosan. A családon belüli egyöntetűségért és a földműves életforma megváltozásáért felelős tevékenységek: „gépi fogatos” vagy olaszul *contoterzista* (mások számára saját tulajdonú munkagéppel mezőgazdasági jellegű bér munkát végezni), *metelmezzadro* (olyan gyári munkás, aki a városi munkahelyről naponta hazatérve a családi gazdaságban mezőgazdasági munkát végez). Fontos körülmény, hogy a családban marad a *contoterzista* és a *metelmezzadro*, nem költözik el, de fő tevékenységét máshol fejt ki, a családi gazdaságban csak besegítőként lehet rá számítani, olyan „részmunkaidős”, aki a szabadidejét áldozza fel.

Minden parasztcsaládban voltak és vannak mesterek, iparosok is. Az egykori parasztcsaládok iparosai és állami alkalmazottai (pl. Gelindo Bellon édesapja, és akiről később lesz szó: Allegro Maria édesapja, Arrigo Paccagnella fivérei, akik rendőrök lettek, ilyenek tehát minden családban voltak, még Trevisanénál is) a nagycsalád „engedélyével” távolodhattak el a mezőgazdaságtól, és kaphattak „felmentést” a gazdasági tevékenység nagyobb része alól. Ennek az engedékenységnak oka a család nagy méretében keresendő. A nagycsaládban

³⁶⁶ KATONA I. 1987:III/179.

³⁶⁷ MANTINO-MARINI 1990: 555-595

³⁶⁸ BERNARDI U. 1991/B:43.

mindig kevés volt a föld és a tagok sokan voltak. Ha egy férfi elment máshová dolgozni, mindig akadtak más családtagok – esetleg alkalmasabbak és rátermettebbek is –, akik a családi gazdaságban tovább dolgoztak. Az egyéni akarat és hajlam, bár kontrollált formában, érvényesülhetett a régi paraszti nagycsaládban, ám a „barba” szava ebben döntő lehetett. A legtöbb esetben olyan egyéni karrierről van szó, amely nincs különösebb befolyással a nagycsaládi gazdálkodásra, hiszen a többi családtag (sokszor maga az illető mesterember fia is, mint Bellonék esetében láttuk) megmarad a föld mellett. Ameddig a föld marad a megélhetés legbiztosabb alapja, a mesterségek kitanulása csak átmeneti szükséglet a nagycsaládi életben.

A család csak akkor próbálta meg visszatartani a távozni készülő tagot, ha az ő távolléte veszélyeztette a gazdaság működését. Ilyen helyzetben a család nem engedhette meg azt a luxust, hogy értékes tagjáról lemondjon, vagy legalábbis majdnem teljesen felszabadítsa család iránti kötelezettségei alól. (Marcello Maggiolo esete, aki jól tudott traktorozni, testvérei alig! Nem mehetett el műszerésznek a háború után, a család visszatartotta őt.) Különösen mikor a nagycsaládi formáció már felbomlófélben volt, egy-két aktív férfitag távozása könnyen fennakadást válthatott ki a gazdaság működésében. A bomlás legszembetűnőbb jeleként foghatók fel a kényszerű szétköltözések. Amikor egy család életében a vándorlás megkezdődik – az ismertetett életpályák tanúsága szerint –, vagyis a szétköltözések száma egyre szaporodik, a nagycsaládi keretek is bomlani, lazulni kezdenek.

A nagycsaládokat mégsem a mesterember vagy állami alkalmazásba került tag távolléte, munkaerejének hiánya hozta lehetetlen helyzetbe, mert ezt a hiányt pótolni tudta belső vagy külső munkaerő alkalmazásával. A nagycsaládokban zajló „szétválások” gyakorivá válásával megközelítőleg egyidejű fejlemény a tömeges ipari munkábaállás. A két mozgás egymással ok-okozati összefüggésben áll, a lehetőségeket folyton latolgató stratégia áll mögötte. Az életformaváltással és előnyökkel is járó ipari munkahelyek sok parasztfiatalt vonzottak. Vizsgálatom helyszínén az első ipari robbanás a második háború után következett be, erre az egyéni életpályák és családi gazdaságok történetei is rámutattak. Azok a – többségükben férfiak –, akik a gyárakban betanított munkásként, vagy esetleg szakmunkásként dolgoztak, esténként a még fennálló családi gazdaságokban folyó munkából is kivették a részüket. Kétlakiságuk miatt nevezték el ezt a munkavállaló réteget *metalm ezzadro*-knak. A parasztmunkás és a korábbi kor paraszti mesterei, állami alkalmazottjai közt jelentős különbség volt. Elgondolkodtató, hogy a nagycsaládi időszak teljében mesterek, állami alkalmazottak nem szakadtak ki a paraszti mentalitásból olyan mértékben, mint a *parasztmunkás*-k, akik idejében a nagycsalád már kevésbé, vagy egyáltalán nem érvényesült.

Másik jelentős különbség köztük, hogy a *parasztmunkások* családjában a hangsúly már az ipari munkavállalásból eredő biztonságérzetben volt, a paraszti gazdaságban maradt családtagoknak egyre kevésbé kellett a termelésre szorítkozniuk, és egyre inkább az önellátásra rendezkedhettek be. Ezzel szemben azokban a családokban, ahol az ipari munkavállalásra alig volt példa, a fő tevékenység a földművelés maradt. Igyekeztek vállalkozni, a vegyes gazdálkodásból megismert valamilyen termelésbe fogni, versenyre kelni más gazdaságokkal.

Rozzato-család

Aldo 1927-ben, Pietro Rozzato 1930-ban született.³⁶⁹ Casalsesugo-ban 1944-től éltek családjukkal, édesapjuk két fivérével és a maga szüleivel ott gazdálkodott. Felmenőik Campodarsego-ból jöttek, mind parasztok voltak. Az édesapjuk fivérei közül azonban már csak

³⁶⁹ A Rozzato család körében végzett gyűjtés szomorú végkicsengése, hogy a két testvér ma már nem él. Mindketten váratlanul haltak meg, Aldo Rozzato 1999-ben, Pietro Rozzato pedig e kézirat lezárása előtt pár hónappal, 2001 Karácsonyán.

hármán maradtak meg a földművelésben. Pietro is elment gyári munkára, ezzel vált „kétlaki”-vá, mialatt vele lakó nőtlen fivére, Aldo a gazdaságot tovább irányította. Pietro Agnese Pellegrinivel kötött házasságot, egy fiuk született.

A nagycsaládi gazdálkodás egybeesik a campodarsego-i évekkel, az onnan való elköltözéssel (1944) egyben meg is szűnik.

Campodarsego-ban születtek Pietro Rozzato apai nagyszülei, szülei és ő maga is fivérével együtt. Az apai nagyapjukról nem tudnak sokat, csak azt, hogy „kitett gyerek” volt, egy elhagyott gyermekek befogadására szolgáló 1806-ban alapított kórház elé tették le. A csecsemőt elhagyták a szülei, majd egy család fogadta őt örökbe. A nagyapának, Natale Rozzatonak – ő 1925-ben halt meg – 8 élő gyermeke született, köztük a legöregebb Carlo Rozzato (1902-1984), Pietro és Aldo édesapja volt. Carlo és a sorban őt követő két fivére, Matteo és Vittorio megmaradtak parasztnak, szüleikkel együtt gazdálkodtak nagycsaládban. A többi testvér – Guido, Luigi, Enrico, Natalino, valamint az egyetlen lány, Teresina-Olga – más munka után nézett. Carlo lett apjuk halála után a családfő (*capo principale*) mintegy 20 éven át (1925-1944), ez volt az utolsó szakasza a nagycsaládi együttélésnek és gazdálkodásnak. Natale Rozzato halála után születtek Carlo gyermekei: Aldo (1927) és Pietro (1930). Pietro és Aldo visszaemlékezése szerint mindig édesapjuk, Carlo volt a vezető személy a családban. Ezekben az években (1925-1944) 22 fő élt a családban együtt, a fivérek és feleségük, gyermekeikkel. 1944-ben Carlo családja kivált a nagycsaládból és Casalserugoban folytatta akkor már egyedül – fiai segítségével – a gazdálkodást. Carlo Rozzato gazdálkodó fivérei, Matteo és Vittorio viszont a nagyapa házában maradtak családjukkal. Miután megnősültek, ők is szétköltöztek, a szülői házat mindenki elhagyta, nem tudni milyen okból. Matteo és Vittorio parasztlányt vett feleségül és velük a továbbiakban kiscsaládi gazdálkodást folytattak. Olga-Teresina az egyetlen lányként a családban, azt szerette volna, ha fivérei gyermekeinek a nevelésébe beleszólhat, de ebből csak feszültségek származtak, annyira, hogy már senki nem akart vele együtt maradni, még az a bátyja sem bírta őt ki, aki pap volt, és szétköltöztek. Ő már nem élt 1993-ban, ám a fivérei többsége még igen.

Carlo Rozzato családja mindig szegény egyszerűségben élt, tanulatlanok voltak, Carlo csak három osztályt végzett el az elemi iskolában. Ennek ellenére, fiai szerint, jól tudott olvasni, számolni, és a kisebb családi könyvelés elvégzése nem okozott számára gondot. Carlo egyetlen lánytestvére hajadon maradt, a fivérei mind családot alapítottak. Pietro és Aldo már hosszabb ideig tanulhattak, ők már 5 osztályt végeztek. Pietro és Aldo 27 unokatestvére közül mindössze négyen nem házasodtak meg. De az egyik unokatestvérük csupán formálisan maradt nőtlen, csak az egyház színe előtt kötött házasságot, állami anyakönyvvezető előtt nem, de valóságos házasságban él.

Regina, Pietro édesanyja családja casalserugo-i volt. Heten voltak élő testvérek: Maria, Emilia, Giuseppe, Regina, Antonio, Emilio, Mario. A családban nagy volt a csecsemőhalandóság: a 14 megszületett gyermek közül heten haltak meg egy és három éves koruk közt fertőző betegségekben. Édesanyjukat családszerető, félénk és csendes asszonyként jellemzik. Korán félárva lett Pietro és Aldo, édesanyjuk sok betegeskedés után 1941-ben meghalt. Regina testvérei közül négyen nem házasodtak meg. Pietro testvére, Aldo sem nősült meg.

A rokonság nagy része a faluban, vagy a közelben él, egymást rendszeresen látogatják, segítik. Enrico nevű unokatestvére éppen a napokban járt Pietronál, mert visszahozott egy eszközt, amelyet a disznóvágáshoz kapott kölcsön.

Pietro Rozzato egészen addig munkásként eljár dolgozni, míg bátyja otthon el tudta igazgatni a családi gazdaságot. Aldo Rozzato a 80-as évek végétől le van szálalékolva. A széna rakodásakor a lépcsőn rosszul lépett és lezuhant a padlásról. Hosszú ideig feküdt ágyban, és ma már csak könnyebb munkákat tud ellátni. Pietro Rozzato sokáig traktoros volt, földmunka-

gépeket irányított. Az utóbbi 15 évben viszont már arra kényszerült, hogy egyre jobban vegye ki a részét a családi gazdaságból, segítsen fivérének, apjuk öregsége, majd halála miatt. Ennek ellenére, gyári munkahelyét a végsőkig igyekezett fenntartani. A „Scala” téglagyárban dolgozott egészen a gyár megszűntéig. Ez négy évvel Aldo munkaképtelensége előtt következett be, a 80-as évek első felében. Ekkor vette át véglegesen Aldo helyét Pietro a családi gazdaságban. Agnese mindig odahaza dolgozott, a gyermekneveléssel, a ház körüli és a gazdaságban szükséges munkákkal volt elfoglalva. Édesanyjuk szellemileg teljesen leépült és náluk lakik, Agnese az ő ápolásával is el van foglalva.

Bor. A család életében mindig fontos volt a szőlőtermesztés és bortermelés. Még mindig sok szőlőjük van, de már csak saját fogyasztásra csinálnak bort. 1977-ig megközelítőleg évi 100 hl bort állítottak elő, ennek a saját szükségleten felüli részét eladták.

A kukorica. A gabona és ez a fő terményük ma is, akárcsak egykoron. Igazán jó termésátlagot csak a kukorica termesztésében érnek el, a gabonáé ettől jócskán elmarad. 1989-90 óta jelen van a gazdaságukban a szója is. Állami támogatást kapnak a gazdák a szójatermesztésre. Ennek ellenére a szóját bizonytalan jövőjű növénynek tekintik Rozzatoék, úgy vélik, hogy csak a kukorica árának ingadozása ellensúlyozására vezették be a szójatermesztést. A kukorica termesztéséhez is hozzájárul némiképp az állam – remélik a testvérek. A növénytermesztésből lehetetlen megélni. A mai gazdát, ha nyugdíjára, vagy más biztos anyagi forrásra nem számíthat a termesztésben, nem képes abból megélni, a kiadásai meghaladják a bevételét. A támogatás, az eladásból befolyt pénz, a nélkülözhetetlen vásárlások és az adó megfizetése utáni mérleg az utóbbi időben negatív előjelű.

Az állattenyésztésről szólva meg kell jegyezni, hogy istállójukban még viszonylag nagy volt az állomány egészen a 80-as évek végéig. 12-14 marhájuk volt, annak nagy hányada fejőstehén. A tejtermeléssel jó jövedelemhez lehetett jutni. De amint a család azt tapasztalta, hogy az eladási feltételek egyre romlottak, úgy döntött, hogy a tej előállításával nem foglalkozik a továbbiakban. 1992-1993-ban már csak saját fogyasztásra szánt üszőborjakat tartottak az istállóban, a gyűjtés pillanatában éppen hármat. Egyre inkább az önellátásra rendezkednek be. Állattenyésztésük mérlege sem ráfizetést, sem hasznot nem mutat. Az állatok takarmányozására van saját termésű kukoricájuk és szénájuk. A kukoricát elsősorban a hízalás idején adják a jószágnak, 2-3 hónappal a levágását megelőző időben. Három üszőborjat, 3 disznót, 30 tyúkot, 10 kacsát és 15 nyulat tart a család, mindet saját fogyasztásra.

A parasztemberek értetlenül állnak az előtt a tény előtt, hogy a termékeik csak olyan olcsó áron adhatóak el, hogy az már nekik, termelőknek meg sem éri.

Az állatvásárra ma már minden országból érkeznek marhák, a legeltethető (extenzíven tartott) marha olcsóbb, az istállózott marhára többet kell költeni. A padovai parasztnak nincs lehetőségük a legeltetésre, a költségeik nagyobbak, az eladási áraikat pedig az olcsó, legeltetett marhák letörik.³⁷⁰ A padovai környéken egyedül a birkát legeltették, ma pedig azt sem.

1944-től *Conti Ferri* volt az a földtulajdonos, akitől bérelték Rozzatoék a földet. A tulajdonossal jó viszonyban voltak, tisztességesen járt el, úgy vélekedett: „Mivel ti fizetitek a földbérleti díjat, ti vagytok itt az igazi tulajdonosok.” *Conti Ferri*ék családi villája Torregliában van, de több házuk van Campodarsego környékén is. *Conti Ferri* leszármazottjai még élnek, egyiküknek Veneto Régióban többfelé van 200 hektár művelhető földterülete, valamint beépíthető is legalább annyi. Velence mellett is van 200 hektár földje. Itt állt egy nagy versenyló-istálló, azt eladták, és az árán lakásokat építettek Padovában. A lakbérekből, az

³⁷⁰ Legeltető állattartás még a hegyvidéken (az Alpokban, az Appennineken) és Toszkána Maremma nevű vidékén van Olaszországban.

örökségből és a földbirtokaik felszámolásából járó összegekből élnek. Rozzatóék bérlőként mindig tarthattak jószágot, majd mindig tudtak valamit fejleszteni a gazdaságon. A tulajdonos nem szólt bele, nem akadályozta ilyen irányú kezdeményezéseiket, a parasztok gyarapodását nem nézte rossz szemmel.

Az egykori tulajdonossal jó viszonyban voltak később is. A 70-es években Carlo Rozzato egy padovai étteremben vacsorázott egy baráti társasággal, mikor megpillantotta őt Conte Ferri, ki ekkor már igencsak idős volt. Felállt a saját asztalától, odament hozzá, és üdvözölte őt. Beszélgettek a családról, Rozzato elmondta, hogy a lányának ikrei születtek, majd Conte Ferri örömet fejezte ki, hogy találkoztak, hiszen akkor már vagy 4-5 éve nem látták egymást. Míg a bérlője volt Carlo Rozzato, addig évente kétszer is elment hozzá, de mindig előre bejelentkezett. Amikor disznót vágtak, mindig elment, mert nagyon szerette a jó hangulatot és persze a kóstolót is.

Annak ellenére, hogy vagy 30 bérlőcsaládja volt a grófnak a faluban, sokszor látogatott el Carlo Rozzatóhoz. A falu 2 hosszú utcájában mind az ő bérlői laktak. A falun kívül is sok helyütt voltak bérlői, összesen lehetnek úgy 200-an. A falubeli családok mérete nem volt egyforma. A felnőtt férfiakat figyelembe véve, voltak egy férfis családok, és voltak családok, ahol 3 fivér dolgozott együtt. A faluban a házak többsége, hozzávetőleg 80 %-uk földszintes volt még a század közepén. Casalsérugo-ban szalmatetőű házak voltak (*casone*), és csak kevés emeletes ház. A *casone*-típusú házak többsége inkább a tenger felé van, Padovától északra-keletre.

A föld minőségéről úgy vélekedik Pietro, hogy Casalsérugo határában a „legjobb minőségű földek” a Rozzato-család földjei. A házuk mellett „különösen jó föld” van, mely „kiválóan alkalmas” lenne veteményezésre, zöldségtermesztésre is. Ennek egy akadálya van csak, az, hogy nem tudnak megfelelő mennyiséget termelni és eladni: nincs kút a földjükön, ez megnehezíti a termelést. Többször kaptak már ígéretet arra, hogy fúrhatnak egy kutat, de engedély még nem érkezett.

Amikor a földbirtokos család adott el földjeiből, Rozzatóék vettek némi földet, így 1970-től kezdve már saját földön is dolgoztak. Új, ismeretlen földeket is vettek. A 60-as évek végén a tulajdonosoknak nem érte meg a föld megtartása, mert csak nagyon kis bérleti díjat fizettethettek meg a bérlővel. A földművelő parasztembernek elővásárlási joga volt arra a földre, melyen addig dolgozott. Sokan, így Rozzatóék is éltek az állam kínálta lehetőséggel, és 30 éves lejáratú, kedvezményes (mindössze 3%-os) kamatozású kölcsönt vettek fel a földvásárlásra. A földet attól fogva tulajdonosként használhatta a parasztember, csak a havi részletet és a földvásárlásra átutalt összeg kamatait kellett folyamatosan fizetnie. (Akkoriban a bankban tartott pénze után 7-8 %-nyi kamat származott, az állami kölcsön után fizetendő kamat ennek még a fele sem volt.) A másik állami programból, a lakóházfelújítási vissza nem térítendő hitelből is részesült a Rozzato-család. Mellék helyiségek kialakítása és komfortosítás címén 5 millió lírát költöttek el, ennek az összegnek 80%-át (ez 4 millió líra volt) az állam fizette, és csak 20%-át fedezte a család. Adott formai feltételeknek kellett megfelelni, az átalakítások során nem bonthatták meg a hagyományos parasztház harmóniáját, meg kellett tartaniuk az oszlopos boltívet, az istállót és a pincét, melyek tájjelleget adtak a lakó- és gazdaságiépület-együttesnek. Jelenleg 3,3 ha földjük van.

Eszköz- és gépkészletükről: 1962-ben már volt traktoruk, de már az ötvenes évektől elkezdték korszerűsíteni a gazdaságot. Az ötvenes években mindazok, akik a mezőgazdasági munkát folytatni kívánták és iparkodtak is, felszerelkezhettek. Motoros kapát, kaszálógépet, motoros fűrészt szereztek be azóta. Van terménydarálójuk, trágyaszóró kisgépjük. Vannak műveletek, melyeket már nem kézzel végeznek, de saját gépjük sincs hozzá, ezeket *gépi fogatossal* bér-

munkában végeztetik el, mint ahogy sokan mások is rajtuk kívül. Rozzatoék a munkavégzés fejében a termés harmadával fizetnek a *gépi fogatos*nak.

Szénaszerzésnek a Rozzato-család milyen módját találta? Egy nagyobb szőlőművelő gazdaság a szőlő tövében nőtt gatz, füvet gyűjti össze a Rozzato-család számára. Rozzatoéknak állataik vannak, ezért a szárítást követően a szénát átszállítják hozzájuk. Mindössze a széna feltékeréséért kell kifizetniük az érték harmadát a szőlőtulajdonos család számára. (A gépi munkát nyilván egy „gépi fogatos”-sal végeztetik el, aki harmadáért dolgozik.) A szénát és a kukoricát oldalt nyitott, szellőző tárolóban tartják.

A pincében demizsonokban bort tárolnak, meg növényolajat üvegekben. A zellert, hagymát és paradicsompürét is ott tartják. Igavonó állataik. Két lovat tartanak a bikaborjakon kívül jelenleg. A zöldségeskert terményeit maguk fogyasztják el, nem viszik piacra, dinnye, sárgarépa, fokhagyma, paradicsom, zöldbab, bab, cukkini, salátafélék, padlizsán és zeller kerül ki a kertjükből elsősorban.

A valamikori bérleti díja e családnak a következő volt. Minden tulajdonos más és más bérleti szerződést kötött a földet megművelő paraszttal. Rozzatoékat 0,4 hektáronként évi 2 q gabona, 1,5 q kukorica és 6 baromfi megfizetésére kötelezte tulajdonosuk. Egészen 1960-ig közvetlenül a magtárakba voltak kötelesek beszállítani a terményt a bérlők, azt követően ügynökségeken keresztül gyűjtötték be a bérleti díjakat. A dohányfeldolgozás akkoriban jól jövedelmezett, és sokan kezdtek vele foglalkozni. Ennek következtében a magtárakat átalakították dohányszárítókká, ez árspekulációkra adott lehetőséget. Az ügynökök a gabona árán szerették volna átvenni a dohányt is.

A ház és a föld minden bérlő esetében összetartozott. A szerződés külön kitért a házért fizetendő bérleti díjra, melyet *onoranze* névvel illetett. Ez afféle „ajándék” volt, melyért a tulajdonos a házat átengedte a földművesnek és családjának. Évi 3-4 kappant kellett a tulajdonosnak ajándékozni, a többit nem részletezi. Az *onoranze* megfizetését 1960 után elengedték, attól fogva a földhasználatért sem terményekkel fizettek, hanem pénzzel, egészen 1968-70-ig. Ekkor borult fel a régi rendszer, és kezdtek a földeket a tulajdonosaik eladogatni. Azóta nem a föld eredeti tulajdonosának fizetnek, hanem az államnak adóznak.

Az a ház, ahol ma élnek, nem saját építésű lakóház, hanem az egykori tulajdonosé volt, és végkielégítésként megkapták 1960 körül. A régi gyermekkori ház, melyben Pietro és Aldo felnőtt, saját építésű volt, de már nem a Rozzato lakják. Az éhség soha nem fenyegetett a Rozzato-családban. Sok családban nélkülöztek, de Rozzatoék a jómódúak közt voltak. „Ipar még nem volt, a családok nagyok voltak, sok volt a gyerek, szórakozás nem volt, nem csak mi voltunk huszonketten” – foglalja össze Aldo Rozzato. A ruházatuk kopottas volt meg foltozott.

Aldo nem volt katona, mert alkalmatlannak nyilvánította magát egy ismeretség révén. Az illető kapott ajándékba egy szép tyúkot. Pietro nem úszta meg a katonaságot, 1941-42-ben töltötte le a kötelező katonai szolgálatát, majd 1943-ban is behívták még 60 napra. Rögtön a háború után Pietro dolgozni kezdett egy útépítő vállalatnál, majd 1952-től egy vegyipari gyárban. Hogy több pénzt keressen, az útépítő vállalatnak is bedolgozott, munkagépekkel vállalt órabéres földmozgatást, mert a vegyi gyárban váltott műszakban dolgozott, ezért megtehetette. A vegyipari gyár 4 év múlva tönkrement, ezért visszament teljes munkaidőben az útépítőkhöz dolgozni. Akkor egy téglagyár épült a közelben, oda elment gépkezelőnek, és 10 évig, 1978-ig dolgozott ott. Egészen 21 éves koráig a családi gazdaságban dolgozott, jól ismerte a mezei munkát, nem esett nehezére visszatérni a földhöz, habár más választása nem is volt. Édesapja már kezdett öregedni, fivére megbetegedett, 1978-tól otthon dolgozott. Egy újabb traktort ekkor vásároltak, és hogy a családi bevételt növelje, elment vele bér munkákat végezni mások földjén. Egészen 1985-ig végezte a traktorozást mások földjén, a maguké

mellett, de Aldo balesete óta már szükség van rá a saját gazdaságban, azóta nem vállal „gépi fogatos”-munkákat, csak fivére helyett végzi el a nehéz munkákat.

A mezőgazdasági termelő 65 évesen mehet Olaszországban nyugdíjba. Pietro az évtizedek során kénytelen volt elviselni jövedelmi viszonyai romlását. Az egyéni ipari-munkási teljesítményért járó bérezést lassan felváltotta a családi gazdaságra fordított energia tradicionális bérezés nélküli, erkölcsi elismerése. A minimum nyugdíjat kapja 1990 óta termelőként, ehhez még az ipari munka után járó nyugdíjat is, a kettő együtt nem tesz ki havi 1.300.000 lírát sem. 1984-től, édesapja halálát követően le kellett mondania a kiegészítő keresetről, már csak a családi gazdaságban és gépi fogatosként³⁷¹ dolgozhatott. Aldo sérülését követően pedig teljesen át kellett adnia magát a családi gazdaságnak, nem vállalhatott „gépi fogatos”-munkát sem. Anyagi lehetőségeit egyre csak szűkültni látta, ez feszültségekkel vegyes belenyugvásra kényszerítette. A család anyagi helyzetét tovább rontja, hogy Agnese is nyugdíjba került 1993-ban, és mint háztartásbeli a minimumot kapja (havi 570.000 lírát). Aldo pedig leszázalékolt nyugdíjat kap.

Trevisan-család

Camillo Trevisan 1929-ben született Torregliában (PD). Ma is ott él: Torreglia San Daniele nevű részén. Nem nagy kedvvel beszélget, nem szívesen tárulkozik ki, a beszélgetés végére egyre halkabban és félénkebben ejti ki a szavakat. Nem otthonában, hanem munkahelyén beszélgettem vele, a „Fusinato” kollégiumban. Trevisan életpályája némiképp rendhagyó. Trevisan ugyan soha nem szakadt ki hagyományos közegéből, különös magánéleti szokást vett fel. Poéta-hajlamú, 30-40 éve ír napi rendszerességgel naplót. Városi közegben dolgozik évtizedek óta, az egyik legnagyobb padovai nemzetközi kollégium portása, az egyetemi diákokkal pajtási, cinkos kapcsolatot alakított ki. Naponta ingázik.

Nagyszüleiről keveset tud, inkább csak az apai nagyszüleiről vannak történetei: „A dédapámnak azért adták a Trevisan nevet, mert onnan jött ide a Colli-ba. Az 1700-as években épített magának egy kunyhót, családjával aztán abban élt. Amikor a körjegyzőségeket kialakították és az állami anyakönyveket is elkezdtek vezetni, a falu legöregebbjei összeültek, hogy vezetéknevet adjanak azoknak, akiknek még akkor nem volt. Akkor kérdezték meg az én dédapámat, hogy honnan jött. Ő Treviso környékét mondta be. Jól van, mondták neki, akkor a te neved mától fogva Trevisan lesz. Így mesélte el az apám, neki meg az ő apja. Ezt a vezetéknevet itt Padovában meglehetősen sokan viselik, Torregliában viszont csak alig néhányan. Csak meg kell nézni a telefonkönyvet. De mi nem ismerjük ám egymást.”

Camillo szülei mindkét ágon parasztok voltak. Apai nagyszüleinek 4 ha földjük volt, az anyai nagyapjának viszont alig volt valami kis földje, az ő testvérei kőművesek voltak. Mindössze 0,6 ha földjük lehetett összesen, azt a nagyapa művelte a családjával, a többieknek nem maradt rá idejük „Az apai nagyapámnak mindenekelőtt a lovak adták a legtöbb napi elfoglaltságot. Az első világháborút megelőzően, még a 19. század végén a lovasságnál teljesített katonai szolgálatot. Amikor onnan hazajött, megnősült és egy földbirtokon vállalt munkát. A Abanói földbirtokos bérbe adott egy darab földet a rajta álló házzal a nagyapámnak. A legalapvetőbb feladata pedig a birtokos lovainak gondozása, rendbetétele volt. A birtokosnak sok lova és több kocsija volt, melyekkel fuvarozást vállalt. A nagyapámnak 5 fia és 4 lánya lett, köztük apám is, nekik már fiatal korukban az állatok körül végzendő feladatokat jelölt ki nagyapám. Az én apám volt a legidősebb testvér. Három lányból apáca lett, egy lány ment férjhez, a fiúk pedig mind megnősültek. ... A nagyanyám nagyon vallásos volt,

³⁷¹ Lásd a Glosszáriumba a *contoterzista* kifejezést.

a lányok így nagy elhivatottságot érezhettek Isten szolgálata iránt. A nagyanyám valósággal imádta a pápát, rajongott érte. Gisella nagyanyám művelt paraszttasszony volt, mert tudott írni-olvasni. Az én apám már nem tudott írni, egy kicsit azonban tudott olvasni. A faluban óvoda vagy hasonló nem volt azelőtt, de még az én gyermekkoromban sem. Iskola volt azelőtt is, most is van.” Camillo apja nap közben a lovakkal volt elfoglalva, esténként pedig a saját földjét művelte. A földművelésből a legtöbbet felesége vette ki a részét, a férje állása miatt. A szülei is foglalkoztak selyemhernyó-tenyésztéssel, mint akkoriban oly sokan a parasztok között. A föld, melyet Camillo örökölt meg, még ma is megvan.

„1978-ban fizettem ki a föld vételárát, akkor már az új tulajdonosnak. Egészen addig bérletben volt csak a mienk, azóta az enyém és a feleségemé. ... Az apám a nagyapámmal együtt művelte a földet. Nagyapám 60 évesen halt meg, cukorbetegségben. Nem akart orvoshoz menni, nagyon büszke volt és erősnek képzelte magát. Apám az ő természetét örökölte. 13 éven át kocsikázott, szállította az utasokat díszes hintón Abano Termébe. Örökölte az apja lovak iránti szenvedélyét.”

Camillónak 5 testvére volt, de ma már csak egy fiú- és két lánytestvére él. Innocente 1916-ban született, 24 éven át a rendőrségen dolgozott, majd Camillo előtt ő volt a Fusinato kollégium portása. Marcella 1917-ben született, ő és Innocente már nem él. Esterina 1923-ban született és ma Suor Corrada néven zárdában él, a nagynénjei elhivatottsága megvolt benne is. Őt követően Aldo született, majd Camillo és húga, Antonietta. Antoniettának 5 fia van.

Camillóra is nagy hatással volt Gisella nagyanyja vallásossága: misére minden vasárnap együtt mentek egy közeli búcsújáróhelyre, Monte Ortonere. „A torregliai templom a házunktól távolabb esett, mint a Monte Ortone-i búcsújáró hely. Elsősorban a nagymama kedvéért mentem, de azért kicsit magam is szerettem odajárni. Azért tiltakozhattam kezdetben az ellen, hogy Monte Ortonéba menjek vasárnaponként, mert azelőtt én a torregliai közösségbe jártam. Kellott egy kis idő, hogy megbarátkozzam azzal, hogy máshová kell járnom ezután. ... Nagymamám egyébként nagyon jó állattenyésztő volt, szíven viselte a tartásuk gondját, mindig figyelt rájuk, mindig voltak teheneink. Gyakran engem küldött, hogy adjak nekik inni, vagy enni. Sok baromfink volt, meg kecskénk, disznónk. Anyakocát nevelt eladásra, akárcsak baromfit. A mi gazdaságunkban a tehen nem volt soha igavonásra befogva, arra ott voltak a lovak. De faluszerre szokás volt befogni a teheneket is. ... A selyemhernyó tenyésztése nagyon elterjedt vállalkozás volt a faluban. Mindenkiénél több volt a mi házunkban, az én apám és nagyapám tenyésztete volt a legnagyobb. Az egész földünket szederfával ültették tele és az 5-6 testvér együtt dolgozott rajta. A hernyók számára legmegfelelőbb környezeti feltételeket sikerült megteremteniük, így optimális haszonra tudtak szert tenni.”

Camillonak 3 gyermeke született 1956 és 1960 között. A legidősebb, Pierluigi a felvétel időpontjában nősült éppen. „Most 36 éves, de előbb nem tudott nősülni, mert az egzisztenciáját csak mostanra tudta megteremteni. Kovács mestersége van, korábban sokat sportolt, viatorlázó-repülőzött. Idő kellett, hogy a műhelyét és a klientúráját kialakítsa, ma többedmagával összeálltak és kovácsolt vasat készítenek. A műhelye az egykori istállóból lett kialakítva.” Az esküvői előkészületekről Camillo semmit nem tud mondani, az ilyesmi nem foglalkoztatja. A fiatalok lakhelyének megválasztása viszont a hagyományos modellt követi. „Nálunk fognak lakni, de ez ma már nem általános mifelénk. Azelőtt nekem még elfogadható volt, hogy a szülői házban maradok és a szüleimmel élek együtt a házasságkötésem után is. Ma már nem így van az esetek többségében, legalábbis ritkaságszámba megy, ha a fiatalok a szülőkkel egy fedél alatt kezdik meg az önálló életüket. Nálunk valószínűleg azért alakulhatott így, mert a fiam műhelye a mi házunknál van, ez volt számukra a természetes. A lány pedig ebbe beleegyezett. Ő is Torreglia közelében nőtt fel. A szokás azt diktálja, hogy a lány készítse elő a fiatal pár hálószobáját, például ő szerzi be a bútorokat. A házunk első emeletén lesz a hálójuk,

ott, ahol a mienk is van. A földszinten van a konyha, a nappali és a mellékhelyiségek. A többi gyermekem már nem lakik odahaza, de nem véletlenül maradt velünk épp a legidősebb gyermekünk: Pierluigi nagyon anyás, ezt már rég tudja róla mindenki.”

Camillo Torregliát következőképpen jellemzi és hasonlítja össze a környékkel: „Én több falut bejártam a környékünkön, de mind között Galzignano tűnt a legelmaradottabbnak. Torreglia is az maradt volna, ha az utóbbi időben nincs az a sok építkezés. Sőt, Torreglia azelőtt jóval elmaradottabb volt mint Galzignano. Az én fiatakoromban a galzignanoiak jobban tudtak élni a lehetőségeikkel, mint az én falumban az emberek. Élelmesebbek voltak, például sok gyümölcsfájuk volt, és ma is több van, mint nálunk. Torreglia mára viszont szebb lett, mert sokat építkeznek. San Daniele, ahol én lakom, Monte Ortonehoz közelebb esik, mint Torregliahoz, pont a két falu határán lakunk mi. A házunk a Colle San Daniele elnevezésű domb oldalában áll. Áll itt egy kastély és egy zárdá, a kastély látogatható, legalábbis néhány terme. Nagyon régen még az egyházé volt, majd annak a bárónak a tulajdonába került, akié az egész környék földje volt. Az apácazárdában benedekrendi nővérek vannak, a pragliai férfi szerzetesek rendjéből valók.”

Ma már csak a szőlővel foglalkozik Camillo, felesége pedig most, hogy már Camillo szülei nem élnek, a Camillo apjától örökölt 2,8 ha földön dolgozik az anyjával együtt. Camillo azért nem maradt odahaza és azért vállalt munkát a városban, mert nem volt annyi földjük, amennyiből biztonságosan fenn tudta volna a családját tartani. „Kevés volt a hozama, nekünk meg három gyermekünk volt. Másrészt, a feleségem és a szüleim nagyon jól meg voltak együtt. A feleségem nagyon szépen ápolta az én apámat 10 éven át, ezért nagyon össze szoktak. Apám 87 évesen, anyám 84 évesen halt meg.”

Camillo 1964-től kezdve dolgozott az egyetem kötelékében, először takarítóként, testvére halálát követően pedig az ő helyét töltötte be a portán, onnan is ment aztán nyugdíjba (a felvétel elkészítése óta). A diákok kívánságára lett ő a portás, „nagyon szerették”, megszavazták őt. A rektor külön engedélyét is megkapta, hogy a városi telefonjait ingyen bonyolíthassa, akárcsak a diákok.

Noha Camillo paraszti közegben nevelkedett és él ma is, különös szokást iktatott be még évtizedekkel ezelőtt mindennapjaiba: részletes **naplót** vezet. Minden nap elmélkedik egy kicsit és gondolatait papírra veti, a hétköznapi események vázolására is sort kerít. A halál, a betegség valamint az élet értelme mindegyre foglalkoztatja. Bár elfogódva válaszol a kérdésekre, gondolatainak megosztására ellenállhatatlan vágyat érez (ez viszont a gyűjtőt zavarba ejti, és Camillo amúgy is elhalkuló beszédét megszakítja, mielőtt még a kérdező szerepéből kiesne).

Allegro-család

Allegro Maria 1916-ban született. Jelenleg Padova Brusegana nevű kerületében lakik a *Monte Cero* utcában. Férje: Albano BIANCHI 1993-ban halt meg. Rosanna (asszonyi neve: Rampado) nevű lánya ugyanabban a kétlakásos családi házban él, amelyikben ő.

Az édesapja villamosvezető volt, ezért mikor Maria 14 év körüli nagylány lett, elmentek vidékről lakni. 1926-ig még lóvasút volt, ott is dolgozott az apja. Attól fogva már nem kizárólag mezőgazdasági munkát végzett a család. De ő még úgy nőtt fel, hogy mindent megtanulhatott, hiszen egészen addig őt is bevonták a mezei munkákba.

Apja neve Allegro Alessandro, anyja neve Vittoria Franceschi, ő Padova San Giovanni negyedéből származik. Apai nagyapja, Allegro Giovanni a hadseregben gránátos volt, egyébként mindig paraszti munkát végzett. Nagyanyját Maria nem ismerte.

Amikor Bruseganába jöttek lakni (1930 körül), már állt a gát, ritkán lakott hely volt, Maria gyakran félt. Tizenhatan éltek a gát melletti házban. Parasztház volt, istállóval, tehenekkel, lóval, disznókkal. Mindössze 3,2 ha földjük volt tizenhatuknak.

A nagynénje, az édesanyja és ő még továbbra is a mezőn dolgoztak. Sarlóval arattak, kora reggel mentek ki a gráblával és összeszedték a gabonát. Nyolcan voltak testvérek, ilyenkor mindenki ment. Szántáskor egy ló és négy tehén húzta az ekét. Minden munkát kézzel végeztek. A földjükön volt mindenből egy kevés: gabonaféle, lucerna, kukorica és szőlő is. Maria édesanyja a városból került oda falura, de nem bánta meg, erről Maria legalábbis nem hallott.

„Mindenki kijárt a mezőre dolgozni a családból. Amikor Maria és testvérei, unokatestvérei még fiatalok voltak, ők is a mezőn dolgoztak. Allegro Feruccio nagybácsi, apja fivére, és felesége (Marcella Pincato, aki szintén padovai) lakott még velük, akiknek szintén lettek gyermekeik: Allegro Flavia, Allegro Segio, orosz fronton halt meg, Allegro Annamaria, férfiszabó volt, Bruseganában él, Allegro Nives varrónő, Allegro Antonia varrónő, Allegro Gianfranco, villanyszerelő, Mindenki, még akinek volt saját tanult szakmája, az is segített a mezei munkákban. Például, egyikük a via Dante-ra járt be a városba dolgozni.” – foglalja össze Maria Allegro.

Allegro Alessandronak, Maria édesapjának négy testvére volt. Testvérei (Allegro Feruccio-n kívül) közül Allegro Marco máshová házasodott, nem lakott velük, három gyereke született, az alpesi hadtest parancsnoka volt a háborúban, 85 évesen halt meg. Lucia és Rugna nevű lánytestvéréről Maria nem sokat tud, ők is megházasodtak. Feruccio nem ment el máshová, mindig a mezőn dolgozott, nőtlen maradt, Alessandro pedig vele maradt családostul, együtt gazdálkodtak. Allegro Alessandro váltott műszakban vezette a villamost, reggeltől 13 óráig, vagy 12 órától estig, ezért be tudták otthon osztani a mezei munkát a testvérével. Édesapja jó ember volt, igazi férfiember, jó természetű – emlékszik vissza Maria. A család nagyon összetartó volt, mindenki szeretett mindenkit. Az Allegro-nagybácsik és -nagynénik gyermekei közül még ketten éltek 1993-ban. Annak idején az unokatestvérek sokat játszottak és bicikliztek együtt, fára kötélből készített hintákon hintáztak.

Lánykorában Mariáék Bruseganában laktak, közel a templomhoz. Ő Palmira nevű testvérével lakott egy szobában. A szülői házban a legfiatalabb testvére maradt otthon.

Maria kedvenc testvére Veronában élt, sokat varrt a hűgának, szerette Mariát öltöztetni. Sokat jártak a környéken kerékpárral. Többször megtették az utat Veronából a Garda tóhoz biciklivel, mert Maria sógora ott volt sofőr egy grófnál. „... Ebben a házban itt Bruseganában együtt lakott velünk az Allegro-nagyapám és -nagyanyám és édesapám egyik testvére családostul. A nagyapát még én is ismerhettem, tizennégy éves lehettem, mikor meghalt. Apám fiatalon házasodott meg, mert a szükség így hozta, anyám is mindössze tizennyolc éves volt az esküvőkor. Amikor mi elmentünk ebből a házból lakni, a nagybátyámék hat gyermekükkel: Sergióval, Fláviával, Antóniával, Nivesszel, Annával és Francóval – maradtak ott az öregszülőkkel. Mi pedig a Brusegana templom közelébe költöztünk.”

„Elsősorban cipészek és kőművesek éltek Bruseganában. A nők közül akkoriban senki nem járt el dolgozni. Én is itthon maradtam, amint férjhez mentem. Apósom azon a véleményen volt, hogy a férjezett nő ne menjen el otthonról. Pedig én szívesen eljártam volna dolgozni.” „Nagyon szép az élet, annyi mesélnivaló van!”

Férje, Albano családja is parasztcsalád volt, ezért 23 évesen újra mezei munkát végzett. Az apósáékkal 35 évet élt együtt: az anyjával (aki 82 évesen), apjával (aki 73), a nagybátyjával (aki 78) és nagyanyjával (aki 90 évesen) halt meg. Nagyon szerették őt, ő is szerette őket. Boldog volt. Majd születtek a gyermekeik. Az öregek halálát követően csak ők laktak itt a

férjével – ebben a házban lakik ma is Maria – a saját gyerekeikkel. Maria 16 évesen kezdett eljárni az *Aeronautica*-hoz (repülési társaság) dolgozni. Speciális gépekkel és anyagokkal dolgoztak. Egészen 23 éves koráig végezte ezt a munkát, akkor ment férjhez, (attól fogva nem járt el dolgozni, csak a családi gazdaságban dolgozott).

„Albano egyik unokatestvére elment dolgozni Afrikába, Szomáliába, – meséli Maria – ott volt sokáig kamionosként. A férjem nővére pedig rendi apáca lett, de gyakran meglátogat minket, vagy telefonál nekünk, nyaranta pedig ide Velencébe, a közelünkbe jön gyógyüdni. Egy másik testvére Albanónak sajnos korán meghalt. Egy harmadikuk pedig Ausztráliába emigrált 30 évvel ezelőtt, és ma is ott él.”

„Albano Szicílián töltötte a katonai szolgálatát, amikor megszületett az első gyermekünk, ekkor pár napra hazajöhetett. Ezt követően a Balkánra helyezték, de megbetegedett, és szerencsére elhozták a padovai kórházba, 1942 után már nem ment vissza. 1941 és 1945 között megszülettek a gyermekeink: Guido, Giorgio és Rosanna.”

„Nem mondhatok semmit a saját unokáimra, mert mindannyian buzgón járnak templomba: Diego, Giacomo, sőt, még az egyikük, Diego barátnője is. Mégis, azt látom, kevés ma az a fiatal, aki szükségét érzi, hogy az oltár elé álljon, és a Bibliából részleteket olvasson.” Az emberbaráti szeretet hiányát veti a mai emberek szemére Maria.

A beszélgetéseinket követő héten Maria megözvegyült.

Önellátók

Az önellátásra berendezkedett családok fő jellemzője, hogy ezek már nem nagycsaládok. Az önellátás főként csak egy házaspár gazdasági tevékenységére, törekvéseire korlátozódik, ám az önellátók földhöz való viszonya még hagyományosnak mondható. Jellemző rájuk a korábbi generációktól örökölt, nagycsaládban alkalmazott eljárások túlélése. Az itt bemutatott önellátó családok is adnak el terményeket alkalmilag. Az önellátás alacsonyabb szintjét ismerhetjük fel e „megélhetési”³⁷² stratégiákban. E családok esetben a termelő tevékenység háttérbe szorul, a mezőgazdasági munka a nyugdíjkiegészítést szolgálja.

Paccagnella-család

Paccagnella Arrigo 1921-ben született Padovában, a *Montá* negyedben. A kutatás idején még magángazdálkodást folytatott feleségével, Maria Temporinnal 2,8 ha bérelt földön. 1998-ig vezethetett gazdaságot, amíg az egykori termőföldre lakótelep nem épült.

A bemutatás főleg Maria szemszögéből ábrázolja a gazdálkodást. Ennek egyik oka, hogy a beszélgetések nagy részét vele folytattam. A másik, a gyűjtő szempontjából nem elhanyagolható ok, hogy Arrigo inkább tájnyelven beszél, mint olaszul, az olasz dialektusok pedig oly mértékben térnek el a hivatalos nyelvtől, hogy szinte önálló nyelvnek tekinthetjük őket. De az egyoldalú bemutatás legfőbb oka mégis az, hogy Maria egyéni életében szociológiai értelemben is jelentős változást hozott a férjhezmenetel: munkáslányból lett parasztasszony. Ez a tény egész további életére erős kihatással volt és ez adott különösen egyedi színezetet történetüknek. További elemzésre érdemesnek tartom – de erre itt helyem nincs –, hogy a családi élet elmesélésekor mindig ketten voltak jelen, a felvetéseket ugyan felerészben Arrigo tette, azokat mégis mindig Maria fejtette ki a nyelvi nehézségek miatt.

³⁷² MANTINO-MARINI 1990: 555-595

Maria nem parasztszaládból származik. Arrigo megházasodásakor, 1957-ben a gazdaság Arrigora eső része még kisebb volt. Mindössze 2,5 ha. Akkor már fivéreitől külön gazdálkodott. Arrigonak a szétválásra azért volt szüksége, mert nem fértek össze, nagyon rosszban voltak a fivérek egymással.

Arrigo abban a házban született, amelyben ma is élnek, és ahol az édesapja, Paccagnella Vincenzo (Gio Batta) is élt. Már száz évnél is régebb óta ebben a házban élt a családja. Arrigo mindig szem előtt tartotta, hogy a ház is a tulajdonosé a földdel együtt, ezért az állagának megóvását feladatának tekintette, akár csak az édesapja is. A tulajdonosnő 1993-ban nyolcvan éves volt.

1957-ben, amikor összeházasodtak Mariával, nem volt se konyha, se fürdőszoba. De még a gazdaság kielégítő működtetéséhez is sok minden hiányzott. Az istállót, disznóólat már feleségével együtt csinálták meg, a gyermekeik pedig 1959-ben és 1963-ban születtek. A lehetőségeik akkoriban jóval szerényebbek voltak. A munka zömét kézzel kellett végezzék, mert nem voltak gépek, saját munkaerejükre számíthattak. Nehezen indult közös életük, Maria két nagyobb betegségen is átesett, mielőtt még a gyermekeik megszülettek volna. Akkoriban Maria napirendje a következő volt. Kora reggel kiment férjével a mezőre, majd felkeltette, megreggeliztette és iskolába vitte a gyerekeket. Gyorsan előkészítette az ebédet és fél kilenckor már újra ment a férje után tenni, ami épp soron volt. A borjak számát fokozatosan növelni igyekeztek, ezért a széna, az istálló és az etetés következett ilyenkor. Szőlőjük is volt, mint mindenkinek. A gazdaságban állandóan szükséges karbantartási munkákat maguk végezték. Sokszor csak este tíz órakor értek haza, főleg nyáron, amikor szénagyűjtés ideje volt, vagy betakarítás, kapálás. Az állatok körül is elkelt Arrigonak a segítség, annyit dolgoztak, hogy Maria sokszor a fáradtságtól nem tudott elaludni. A betakarításból származó haszon jelentős részét a mezőgazdasági munkagépek bérletére fordított összeg vitte el, saját gépek hiányában. Paccagnelláék fő problémája szerintük az volt, hogy nem volt sok földjük. Ők úgy gondolták, ha valakinek több földje van, jobban fel tud szerelkezni gépekkel.

Az évek múltával lassú gyarapodás volt megfigyelhető a sok munka és iparkodás eredményeképpen, a gyerekek is cseperedtek, Maria is kezdett megerősödni, hozzászokott a paraszti munkához. Nem volt ritka, hogy napi 20 órát dolgozott. Hogy a munkavégzésben előbbre legyenek, ebéd és délutáni tanulás után a gyermekeiket is bevonták a mezei munkákba. Maria a háztartást is alá kellett rendelje a gazdaság éppen aktuális munkáinak. Egyik munka érte a másikat, alig győzték ketten: a szőlő alatt nőtt a gaz, alighogy végigérték, kezdhették előlről. A lucerna egyik felét alighogy levágták, már meg is nőtt a másik fele, lehetett azzal folytatni. Amikor pedig az eső esett, újra kellett csinálni, újra át kellett forgatni az egészet. Májustól augusztusig így ment ez. A megtakarítások egy részét egy-egy speciális munkagép megvásárlásra fordíthatták.

Maria Temporin egy tízgyermekes család kilencedikeként jött a világra 1928-ban Padova *Montá* városrészében. Édesapja Antonio Temporin kocsis volt, édesanyja Silvia Bertazzolo varrónő, majd háztartásbeli. Mikor gyermek volt Maria, még kijárt ő is a mezőre, mert volt földjük, de az édesapját testvérei kijátszották, és így föld nélkül maradt, akkor lett kocsis. 1945-ben, amikor Maria tizenhét éves volt, édesanyja meghalt. Akkor még hét testvére lakott otthon. Édesanyja halála nagyon nehéz helyzetbe sodorta Mariát. Az ő háztartásban betöltött szerepe az édesanyja segítése volt 11 éves kora óta. Nem kellett mást tennie, mint azt, amit édesanyja mondott, mindig együtt voltak. Sok mindent megtanult tőle, többek között a varrást is, de önálló még nem volt, amikor édesanyját elvesztette. Egy csapásra minden háztartási munka elvégzésének felelőssége Mariára szakadt, ez pedig a tizenhét éves lányt megrázkódtatásként érte. A háborúnak akkor lett vége, nem volt semmi a boltokban, jól kellett a pénzzel gazdálkodni. A mai kényelmünket biztosító körülmények akkor még ismeretlenek voltak.

Nem voltak buszjáratok, nem volt mosógép, hűtőszekrény, központi fűtés. Nehezen éltek, Maria pedig nagyon fiatalon próbatétel elé került. Négy testvére akkor már gyárban dolgozott, az ötödik pedig nagybátyjuk szolgálatában állt és ott is lakott. Egyik testvére sem végzett paraszti munkát – mint később ő. Tizenkilenc éves volt, amikor Arrigot megismerte. Arrigo kedves fiú volt, Maria akkor még nem sejtette, hogyhogy ilyen nehéz életük lesz. Arrigo soha nem volt bőbeszédű, nem mondta el Marianak, hogy jó anyagi helyzetben van – legalábbis jobban, mint amilyenben Maria családja volt. Lány korában Maria álmában sem gondolta volna, hogy paraszti munkát fog végezni, de hamar belejött. Ezen nem is csodálkozott, mert már korábban rájött, hogy kiválóan képes alkalmazkodni. Ahol szükség van rá, ott segít. Abban, hogy még többet tudjon lányának is segíteni – akinek három gyermeke van –, csak betegségei gátolják meg. (1984-ben egy súlyos műtéten esett át, de szépen felgyógyult.) A keresztény hite és az orvosokba vetett bizalma mentette meg, vallja. A felépülése után hat hónap elteltével már újra a mezőn dolgozott.

Némely dolgok elvégzésére Maria már nem képes, például a kaszálógép motorját nem tudja berúgni, és a széna előállításáról is lemondtak, mert a behordása túlzottan megterhelte Mariát. Egy másik tábla betakarított termény árán megveszik a szükséges szénát. Ketten kevesen vannak. A nagygazdák gépekkel végzik azt a munkát, melyet Paccagnellák gép hiányában még kézzel. A gépesítés nélkül ma már semmire sem mennek a parasztok. A gép kifizetésére viszont nem mindenki képes, csak az, akinek nagy a földje. 10-15 hektáron ma már nagy gépekkel dolgoznak, kézzel semmit nem csinálnak. Arrigo és Maria csak 1991-ben kezdték a munkát befejezni, akkor mentek nyugdíjba, amikor a tulajdonosnővel megkezdődtek a tárgyalások. Maria nyugdíjának összege meglehetősen kicsiny, 500.000 líra (kb. 250 €) havonta. A mostani megközelítőleg 1 ha saját földjükkel kis nyugdíjkiegészítésre képesek.

A gyűjtés kezdetén (1993-ban) tanyaként állt Arrigo Paccagnella háza a végeleáthatatlan föld kellős közepén. De kivételes szerencsének tartom, hogy megtapasztalhattam és saját szememmel láthattam a táj és az idős házaspár életének változásait. Az elmúlt 40 évben háromszor alakították át a házat. Egyik alkalommal a tulajdonosnő is hozzájárult a munkákhoz anyagilag: ő alakíttatott ki egy szobát a gyerekek számára. A felújításra szükség volt, mert még mellékhelyiség sem volt a házban, és négyen laktak egy szobában. Ez a ház ma már az övék. A tulajdonosnő nekik ajándékozta. Akkor hozták végleg rendbe, amikor már nem a föld tulajdonosáé volt a ház. Az állam egyösszegű, vissza nem térítendő anyagi támogatásban részesített minden parasztszaládot fürdőszoba kialakítása céljára. Az összeg 500.000 líra volt. Ettől függetlenül, minden jövedelmüket a házra fordították, amennyijük csak volt életükben.

A földet, amelyen dolgoztak, **Rosselli Indri** földbirtokostól vették bérbe. Egészen addig művelhették e földeket, mígnem 1990 körül a város végleg kisajátította a tulajdonostól azokat a földeket is, amelyeken Paccagnellák dolgoztak. A bérleti viszony ekkor kezdett felszámolódni. A tárgyalások 1992-ben zárultak le, a földeket évtizedek óta megművelő család, Paccagnellák nem túl nagyvonalú végkielégítésével. A kiindulópontot az jelentette, hogy Rosselli Indri földjeit – Padova Montá határában, másokéval együtt – a padovai önkormányzat átminősítette beépíthető területté. A mezőgazdasági művelésből kivont földeken 1998-ra lakóparkos sorházakat építettek, és szintén Rosselli más földjein már ekkorra fel is épült *Montá* városrész sporttelepe is. A rendelkezések értelmében, a Paccagnella-családnak akkor már tulajdonában lévő lakóház sorsáról nem dönthetnek a hivatalban. Ha a család nem kívánt elköltözni, és nem kívánt, az önkormányzat nem tehetett semmit. A család problémáját nem csak a jól ismert föld „elvesztése” okozta, hanem az is, hogy a Paccagnella-család lakóházához nem tartozott udvar vagy kert. Hosszas egyezkedéseket követően a végkielégítés mindössze egy családi ház udvarának méretéhez hasonló zsebkendőnyi földdarabot tartalmazott, mely legfeljebb veteményezésre és kocsibeállásra alkalmas. A család ezt is sikerként könyvelte el, hiszen ha semennyi földet nem kaptak volna a ház körül, az költözésre kényszerítette

volna őket. Így viszont megmaradhattak megszokott házukban, bár környezetük és életük megváltozott. (Például, sertés tartását nem engedélyezik számukra a lakópark házainak közelsége miatt.) Ekkor Paccagnelláék egy kis darab földet vásároltak a közelben, hogy a megszokott munkáról, a bérlet megszűnését követően se kényszerüljenek teljesen lemondani. Ez a gazdálkodó házaspár így 1992-ben vált földtulajdonossá. Jelenleg azt a földet művelik Paccagnelláék, melyet a férfi fivére művelt azelőtt, ez szintén Rossellié volt.

1990-ig még volt istállójuk is. A házban két család lakott és egy istálló volt hozzá, a ház túlsó felén, Arrigoéktól távolabb. A ház másik felében lakott Arrigo fivére, de 1990-ben elköltözött, amikor ők is végkielégítésben részesültek Arrigoékkal együtt. Ekkor lett az istálló végleg lezárva. Arrigo nagyon szeretett az állatokkal foglalkozni, 1992-re már csak disznók és baromfik maradtak, tehenei nem.

Ez a család Arrigo testvérei révén lehetne akár „kétlaki” is. De mivel Arrigo testvéreit ez a történet nem említi meg, Arrigoékról szólva pedig az önellátáson van a hangsúly, itt tárgyaltam őket. Arrigo és Maria története révén egy házaspár története rajzolódik ki, és nem a nagycsaládi termelésé, mivel az együttélési szakaszból nincsenek jó emlékei Arrigonak, nem említi, Maria pedig munkáscsaládban nőtt fel. A munkaszervezés és a feladatok sokrétűségének hiánya miatt sem a tejtermelő, sem a kétlaki családtípusba nem sorolhattam a kétgenerációs, de gazdálkodásában hagyományos utat járó családot. Olyan kiscsalád az övék, ahol a második generáció tagjai (az 1960-as években születettek) már nem végeznek paraszti termelőmunkát.

A gyermekeikre már kevésbé van gondjuk, mindketten megtalálták a helyüket, megházasodtak és van munkájuk is.

Boaretto-család

Agnese Boaretto 1915-ben született. Édesapja Giovanni Boaretto 1881-ben született.

Amikor Agnese apai nagyanyja meghalt daganatban, akkor a nagyapja újra megnősült, lett egy mostohájuk és ő szült még egy gyermeket. „Apám 6 éves volt mikor a nagyapám meghalt. A mostoha nagyanyánk még élt utána, jó módú volt, volt saját földje, háza, ebben az értelemben jó módú. Sok kis parcellája volt mindenfelé a határban.”

Agnese apja: Giovanni, testvére: Antonio, még volt négy-öt testvérük. „Amikor a nagyanyám a kórházból hazajött betegen, még el kellett viselje, hogy meghalt egy hároméves gyermeke. Mennyit szenvedtek a mi öregjeink, az életért meg kellett küzdeni. De az én anyám azt szokta mondani, *ahol ártatlanok vannak, ott gondviselés is van*. Miránk a faluban úgy tekintettek, mintha a mi lettünk volna a leggazdagabbak. Mégpedig azért, mert senkinek a családjában nem volt annyi tanult ember, mint a miénkben. A falu első diplomása az én bátyám volt.

Agnese apja a háborúban volt éppen, mikor Agnese hatodikként megszületett. Édesanyja elvitte őt pici babaként megmutatni az apjának, neki akkor az első vonalba kellett mennie. Apja egy tűzharcban a társai közül egyedül maradt életben, ebben pedig Agnese szerint gondviselés mutatkozhatott meg. Apja 1916-ban tért haza a háborúból. Agnese apja „félénk ember” volt. „Apám nagyon ügyes volt, volt egy fiútestvére, de *Azio*, apja testvére már nehezebb természetű volt”, még emlékszik rá Agnese is. „Amikor én születtem, már szétváltak (apja és annak testvére a gazdálkodásban), de az első két testvérem születésekor még együtt voltak. „Az első világháború után apámék dohánytermesztéssel kezdtek foglalkozni, hogy az egyre bővülő családot el tudják látni.” Mikor Agnese apja otthon maradt, lett egy kis vegyesboltjuk a faluban: rövid- és méterárut, szén és élelmiszert árultak. Szeretettel emlékszik az anyjára, érzékeny, szép asszony volt és nagyon dolgozó. A gyereknevelést is nagyon komolyan

vette, egyiküket kollégiumba, másikat apákhoz küldte tanulni. A saját házukban alul volt a bolt, ha betegek voltak a gyerekek, csak felugrott hozzájuk onnan.

„Saját tulajdonban volt az édesanyám boltja, de kicsi volt a családom, annak idején. A család eltartása volt a szüleim célja, egy kis keresettel, haszonnal. Az önfenntartást, önellátást kis gyümölcskereskedelemmel és a bolt jövedelmével egészítette ki a család.”

Agnese szülei, ahogy születtek a gyerekek, mindig vettek egy-egy tábla földet, ezért sok kis apró tagban voltak a földjeik. „Keletre a falutól, a völgyben, így mondták, volt ott egy nagy földbirtokos, ott voltunk mi is kisbirtokosok, zsebkendőnyi kis földdarabok voltak ezek.” Kis-tulajdonosok voltak. „De olyan volt mint a földi paradicsom: emlékszem, sok gyümölcsfa: körte, szilva, mandula, őszibarack, cseresznye ... Állataink is voltak, apám lovakat vett.”

A család befogadott egy idős személyt, egy nyugdíjas tanítónőt, aki a gyermeknevelés egy részét levette az elfoglalt anya válláról.

„Minden testvére anyámnak kereskedő volt, vagy boltos, jómódúak voltak de nem gazdagok! A faluban a legjobbmódúak, talán ez a helyes kifejezés. Alessandro Lissandrin, a legidősebb fiú, aki a boltját elkótyavetyélte, a legszerényebb képességű volt mindjűk közt. Allesandro Lissandrin Utána után született Francesco, majd Agnese édesanyja, Margherita és utoljára Rodolfo. Ha elmegy Galzignanóba, még ma is ott találja a kocsmáját, *Belvedere* a kocsmá neve, mert Rodolfonak nem csak élelmiszer volt a boltjában, hanem kocsmat is berendezett ott. Mind nagyon szerző-mozgók voltak. ...Apám testvére földműves maradt, nagyszerű földműves volt. Ők közelebb voltak hozzánk, a szomszéd utcában laktak. Apám abban a házban született, ahol a nagybátyám aztán ott maradt egészen a haláláig, a családi házban.”

Testvéréről, Matildéről Agnese mindig szeretettel beszél, felnéz nővére: „Két házunk volt, mert Matilde nővérem a mama mellett segédkezett a háztartásban, hiszen a többiek tanultak: két lánytestvérem zárdai apáca lett, én is tanultam, egy bátyám mérnök lett, most már nyugdíjas, az ikrek is. Akinek volt képessége és akarata a családban, az tanult nálunk. Matilde ötödiknek született, otthon maradt, nem tanult, azt teszi azóta is, amit a mama tett, ház körüli munkákat végzi. Mindenhez ért a ház körül, nem járt iskolába csak keveset, mégis nagyon okos.” Agnese többi testvére: „Gemma, Enrica, Francesco, Maria (meghalt 2 évvel ezelőtt), Matilde, Agnese, Mario, Palmira, Antonio, Carlo és Giuseppe ikrek. Közülük Gemma és Palmira apáca lett. „Ők voltak az utolsók, mikor az ikrek születtek, anyám 45 éves volt.” Az ikrek egyike, Giuseppe neves festő lett, van egy nagy szállodája *Millepini* néven Montegrottóban: a neve, hat gyereke született, négy él közülük, és mindegyik házas. A másik iker, Carlo Galzignanóban él, művezető egy cégnél és négy gyereke van, akik mind házasok. Nekem ötvenhárom unokaöcsém, unokahúgom van! Antonio mérnök lett, igazgatóként ment nyugdíjba, vett egy szép házat Abanóban, ott lakik a második feleségével, az első felesége meghalt, csak hét évvel a halála után tudott megőszülni újra, nem akart mostohát a gyerekeinek, meg ragaszkodott is a meghalt felesége emlékéhez. De a mostoha nagyon jó volt a gyerekekhez. Sokat szenvedett Antonio, mert a lánya is meghalt ugyanabban a daganatban, mint az anya. Az első feleségétől való két gyerek közül a fia nem volt olyan jó, mint a lánya. ... Antoniónak öt élő gyereke van, mert a legnagyobb, a lány meghalt. Marionak négy gyereke van, mind házas. Maria későn ment férjhez, de még megérte, hogy dédnagymama legyen, két éve halt meg.”

A férfi és nő párkapcsolatáról, a szexualitásról semmit nem tudott, mikor lány volt. A vallással keveredtek benne ezek a képzetek.

„Nem volt könnyű annak idején közlekedni, én is ezért voltam kollégista három évig, nem lehetett naponta eljárni Padovába. 17 évesen mentem kollégiumba, az apácákhoz. Akkor már elég helyes lány voltam. Néhányan udvaroltak. Agnese Milanóban végezte a tanítóképzőt a fasizmus korszakában, egy érettségit kiegészítő vizsgát is le kellett még tennie. De továbbra sem szűnt meg a honvágya, nagyon hiányzott neki az otthon, a falu, a család.

„1933 óta lakunk ebben a házban Matildével – mondja Agnese. Amit az Úr nekünk kijelölt, azt kell teljesítenünk. A nővérem mint egy jó anya, úgy állt mindig mellettem. Nélküle nem lettem volna képes az iskolában helytállni.”

IV. fejezet: Gazdaság és család egy változó világban

A „különleges vonásokra” helyezzük a hangsúlyt az elemzés alsó szintjén.³⁷³ Ulderico BERNARDI, a velencei parasztság alapos ismerője, áttekintette a mai állapotokat előidéző tényezőket, a változások előmozdítóit. Ha Veneto bármely részén folytatunk jelenkori vizsgálatot, nem hagyhatjuk figyelmen kívül e szempontokat. Magam is kiindulópontként veszem lényeglátását, a mindennapi élet alapos ismeretében tett megállapításait. E társadalmi-gazdasági „különleges” fejleményeket pontokba szedve csoportosítottam. Nézzük tehát az elmúlt ötven év a parasztságot érintő legfontosabb történéseit és a speciális adottságokat:

1. A földek tulajdonosainak nem volt törvényszabta kötelességük, de mégis többen nagyvonalú gesztussal átengedték végkielégítésül a felesbérlo parasztcsaládoknak az öreg lakóházat és egy kis darabka földet. (Az előírás, rájuk nézve csak a földre kötött felesbérleti szerződés eltörlése volt.)
2. A fiait már nem tudta a parasztcsalád feje ellátni munkával, hiszen a gazdaság szinte megszűnt, ezzel a család önálló közös termelése is lehetetlenné vált, a fiúk a házon kívül vállaltak munkát, és továbbra is a szülői házban éltek. A megmaradt kevéske földet a szülők művelték tovább.
3. Bár a mezőgazdasági munkavégzés tovább folytatódott, a legaktívabb népesség, a 20-30 év közöttiek abban csak „részmunkaidőben” (*part time*) vettek részt. A mezőgazdasági munka új keretei kezdtek ezzel kialakulni.
4. Egy újabb társadalmi réteg jelent meg, a parasztmunkás (*metalmezzadro*). A kifejezés kimondottan Venetó-szerte terjedő jelenséget jelöl és itt ismeretes a 70-es évek óta, az iparosítás intenzív szakaszában. A *metalmezzadro* olyan „kétlaki” életformájú munkás, aki ugyan a gyárban (pl. mechanikai műszerészként dolgozik az akkoriban felfutó háztartásigépgyártásban) mégis besegít az otthoni gazdaságban vagy örökség útján szerzett kis földjén dolgozik szabadidejében.
5. Az átmenet idejében, de ma is, a legnagyobb munkaerőhiány szüretkor mutatkozott, hiszen a szőlőben még ma is minden munkát kézzel kell elvégezni.
6. Jellemző viselkedési modell Venetóban az önállóságra való folytonos törekvés. Amint lehetséges, a „kétlaki” (*parasztmunkás*) a maga urává igyekszik válni. A parasztmunkások százai nyitnak például kis bútorüzemet, szerelőműhelyeket, kezdenek valamilyen mesterségbe, így hasznosítván azt a kis tudást, amit a gyárban töltött években megszereztek.
7. Az istálló egykori kettős szerepe megszűnt – e hely egyidejűleg az állattenyésztést szolgálta és a közösségi találkahely is volt. A „tanyázás” (*filó*) egykori helyszínét, az istállót sok családban műhelynek rendezték be. Nem más, mint a haszonbérleti „örökség” (a ház és a gazdasági épületek) teremtette meg az új kisipari tevékenység alapjait, helyet biztosítván az új típusú árutermelésnek.
8. BERNARDI meggyőződéssel állítja, hogy nem lett volna elképzelhető Venetóban, hogy ilyen gyorsan menjen végbe a mezőgazdaságról a kisipari tevékenységre történő váltás, ha nem lettek volna a tanyázások és azoknak ne lett volna véleményformáló hatása.
9. Venetóban sok kisvállalkozás lett az elmúlt évtizedekben. A tanyázásokon (*filó*) elsajátított sokoldalú tudás és a gyárakban megszerzett gyakorlat és mesterségbeli jártasság együttesen vetették meg a kisvállalkozások alapját.

³⁷³ MENDRAS H. 1973:5.

10. A fenti folyamat következtében egy „venetói fejlődési modell”-ről beszélhetünk. A változások tendenciáját, egy időben, a „gyár a templomtorony árnyékában” kifejezéssel érzékeltette a köznyelv. A lényege mindkét gondolatnak egy és ugyanaz, hogy az ipari tevékenység sűrűn szövi át a helyi gazdaságot.

11. A 1989-es *Venetói Területfejlesztési Terv*³⁷⁴ kapcsán készített tanulmányból kiderül, hogy az alkalmazottak 80%-ának munkahelye mindössze fél órányira van otthonától. Ebből következően több időt tudnak családjuknak szentelni: hazamehetnek ebédelni, tudnak pár szót váltani családtagjaikkal még mielőtt munkahelyükre visszamennek. A család kisközösségi kohéziója megnőtt.

12. Összességében, nőtt a munkahelyen kívül töltött idő, az így nyert szabadidőben az intenzívebb családi élet mellett közösségi (kulturális, sport, politikai, önérvényesítő és önkéntességi) tevékenységet lehetett folytatni. Olaszországon belül Veneto az első helyet foglalja el az egyesületek száma szempontjából, és ez az arány a társadalmi élet fejlettségét jelzi. Mivel az egyéneknek több szabadidejük maradt, a még paraszti lényegű saját környezetükkel (falubeliek, rokonok, szomszédok) is szoros kapcsolatban maradhattak.

13. A mai venetói társadalom stabilitását segíti elő mindemellett, hogy a tájnyelvet használják az itt élők a mindennapi életben és a helyi társalgásban, családban egyaránt.³⁷⁵

Mi is a „venetói fejlődési modell”? A folytonosság fenntarthatósága és az ezzel összefüggő nagyfokú alkalmazkodási készség, ezek a fogalmak alkalmasak leginkább az úgynevezett, a megváltozott életkörülmények leírására. A nyugalom állapotába került, bizonyos szempontból a társadalom, megtalálta saját útját, a megrázkódtatások időszakán (1950-60-as évek) már túl van, ezt sugallja BERNARDI. A nyugati országrészhez viszonyított felzárkózás valóban mintha nagy vonalaiban lezajlott volna.

Ha a padovai parasztság körében végzett vizsgálatra a fenti szempontokat rávetítjük, a következő képet kapjuk. A hatodik, hetedik pontban (és az e pontokhoz némiképpen köthető tizes és tizenegyes pontokban) foglaltak kivételével minden megfogalmazásnak van érvénye a padovai határban is. Nem találtam adatközlőim háza táján istállóból kialakított üzemet, bár más családokról hallott elbeszélésekben van ilyen példa Padova vonzáskörzetében is, saját ismerősi körömben. Villafrancában a régi istállóból egy ingüzet alakított ki egy leszármazott, Allegro Maria egyik fia pedig szerelóműhelyt.

A tájnyelvet – a nagyon fiatalok, az 1980 után születettek kivételével – még mindenki beszéli mind családi, mind szomszédsági és baráti körben. A munkahely leginkább Padovában van és kocsival, motorral vagy tömegközlekedéssel könnyen megközelíthető, legfeljebb 20-30 percre helyezkedik el a lakástól.

A gyökeresen megváltozott mezőgazdasági termelési technika nyilvánvalóan itt Venetóban is „devalválta a családi gazdaság irányításán alapuló tudást”³⁷⁶, akárcsak Magyarországon a Tsz-ek alakításakor. A munkás és paraszt közti mentalitásbeli különbségek a venetói életvitelben is megmutatkoztak, átmeneti formákat hozva létre. A kötődés a szülőhelyhez erős maradt, ami a munkavállalás közelségében, családi kapcsolatok fenntartásában érhető tetten.

Azok a fogalmak, melyeket BERNARDI a „fejlődési modell” alapjának tekint – a folytonosság fenntartására való törekvés, az alkalmazkodási készség – érdekes módon a távolra

³⁷⁴ Általános Területfejlesztési Terv (Piano Regolatore Generale) Venetóra vonatkozó része.

³⁷⁵ BERNARDI 1991/A: 52-53

³⁷⁶ JÁVOR-MOLNÁR-SZABÓ-SÁRKÁNY M. 2000:985.

szakadt venetóiakra is jellemző. Erről számol be legalábbis MANTINO és MARINI első fejezetben már említett tanulmánya.³⁷⁷ A szerzők a Lazio tartományba bevándorolt velencei nagycsaládok olyan „szubjektív” (tehát nem környezetadta), sajátos vonásaiként említik meg a fogyasztás visszaszorítását, a munkaetika keresztény alapjait, vállalkozás-készséget és a körülményekhez való rugalmas alkalmazkodást, melyek a többi ott Lazio tartományban vizsgált embercsoportra ilyen mértékben nem jellemzőek. Nagyon figyelemre méltó a „venetói fejlődési modell”-lel párhuzamba állítás szempontjából a Lazióbeli velenceiek egyértelmű viselkedése. A *felemelkedés-lecsúszás-stabilitás* mérlegelésekor épp e „szubjektív-nak” nevezett – valójában „különlegesnek”, csak rájuk jellemzőnek tartott – vonások által válhattak a *felemelkedési stratégia* legfőbb képviselőivé ezek a velencei családok.

Szinte ugyanazokat a vonásokat emeli ki DAL FERRO (mikor a kultúra általános jegyeit keresi és *Nagy Velence* „közös archetípusait” meghatározza), melyeket MANTINO és MARINI is fontosnak tart a Velencéből származókkal kapcsolatban megemlíteni. Így, fokozott készséget az idegen kultúrákkal való együttélésre, azaz nagyfokú alkalmazkodást az új körülményekhez. Kifejezett hajlandóságot a családi alapon való vállalkozásra, s ez a viszonylagos önállóságra törekvésnek jele. A vallásos lelkületet, hiszen a kereszténység az önmegtartóztatást erénynek tekinti, józanságra szólít fel a fogyasztás terén, a munkában pedig felelősségtudatot hangsúlyozza.³⁷⁸ Hasonlóképpen vélekedik E. MIGLIORINI is.³⁷⁹

Család és tanyarendszer közti viszony a történelemben

A mai tanyasi családi gazdaságok előképei a Mediterráneum történelmének különböző korszakaiban fel-felbukkannak. A családi alapon történő termelés, tanyasi mezőgazdasági üzem a szántógazdaságok kialakulásával jelenhetett meg az emberiség történelmében még az Ókorban, i.e. 3-4. évezredben.³⁸⁰ A tanyarendszer folytonos megújulásával párhuzamosan a családi termelési szisztéma is vissza-visszatér, amire Itáliából is számos példa kínálkozik, a szakirodalom szerint.

Patriarchális paraszti nagycsaládok alakítására ösztönöztek a városi előírások. Többek között 15. századi toszkán és bolognai példáink vannak, ezek szerint a városi előjárások szükségesnek látták, hogy gondoskodjanak arról, hogy a családok törekedjenek a család összetartására. 1287-ben Bolognaban a városi statutum előírja, hogy a „rendes” család hogyan kell, hogy kinézzen: apa, anya, fiaik, lányaik, menyek és unokáik lehetőleg mind egy háztartásban éljenek. A fő törekvés pedig az volt, hogy a fiúk ne alapítsanak új háztartást, hanem sokkal inkább a közös vagyon gyarapításán fáradozzanak. A 13. században a házicselédék nagy része is a rokonságból verbuválódott. Erre példa még 1393-ból Prato városa, ahová a rokonság tudata csalogatta a szegényebb rokonokat. A 13-14. századi települések nagyrészt „rendezetlenek” voltak, vagyis különösebb központi rész nélkül helyezkedtek el a család munkaerején alapuló gazdaságok, azaz tanyák.³⁸¹ A városi családszerveződésnek szinte íratlan szabályai voltak: a kereskedők és városi iparosok a javak megszerzését és elfogyasztását családi keretek között végezték a 15. századi Toszkánában. A falusi családi gazdaságok szerveződésekor is

³⁷⁷ MANTINO-MARINI 1989:571-591

³⁷⁸ DAL FERRO 1989: 8.

³⁷⁹ MIGLIORINI E 1962: 185.

³⁸⁰ HOFFMANN 1996:85-86.

³⁸¹ HOFFMANN 1996:86.

ezek az elvek érvényesültek, azaz, hogy lehetőleg minden családtag „egy tűzhely mellett melegedjen”.³⁸²

A patriarchális nagycsalád újkori elterjedését és meggyökeresedését, ami Padovában a 17-18. században a tanyák kialakulásával egyidőben történik, éppen ezért a 400-500 évvel ezelőtti városi mintákkal is magyarázhatjuk.

A városi és a tanyasi ember

A mediterráneumról az él a köztudatban, hogy fejlett városok sűrű hálózata alkotja, és hogy a városok közt folyamatos és ősidők óta tart a lakosság vándorlása és a városok a vidékekkel szoros kereskedelmi és szervezeti kapcsolatban állnak. A terület túlnyomó részére nézve igaz lehet ez az állítás, de például DAVIS felhívja a figyelmet arra, hogy a mai Olaszország esetében nem teljesen elfogadható. Ugyanis Dél-Olaszországban mindössze három igazán nagy város van (Róma, Palermo, Nápoly). Ezekről a nagyvárosokról a falusi lakosság többsége mindig is messze élt. A kisebb mezővárosi központok délen pedig nem voltak kellő civilizáló hatással a környezetükre, és például a kereskedést sem szorgalmazták.³⁸³

A 16. századra Dél-Európa demográfiai térképén a nagy létszámú város dominált, ám léteztek olyan zónák is, ahol a városlakó népesség mindössze a lakosság egy tizedét tette ki. Ilyen tartomány volt például Itáliában Modenae, Novarae és Cremonae – állapítja meg HOFFMANN.³⁸⁴ Talán nem véletlen, hogy ezek az adatok éppen a Pó-síkságról származnak. Venetónak valószínűleg mindig is aprófalvas, kisvárosos, tanyás településhálózata volt. Az itt így kialakult tanyás településhálózat Közép-Itáliában a bérletrendszerrel és a vele együtt megjelenő pénzgazdálkodás fokozatos kialakulásával hozható összefüggésbe.³⁸⁵ De Észak-Olaszországra is csak részben igaz a braudeli megállapítás, ha közelebbről megnézzük a város és vidék kapcsolatát. Ott legalább 50 (kisebb-nagyobb, de mindenképpen jelentős) város van, és e városoknak a vidékre gyakorolt hatása is jelentős volt, de a kultúrából és a kereskedelemből mégis kívül rekedt a falu. A falusi körülmények közt élő családok még a közeli városok lakói szemében is csodabogaraknak számítottak. A város élte saját mindennapjait, falun pedig földet műveltek a városban élő földbirtokos elképzeléseinek megfelelően. A 16. században Ruzzante padovai író komédiáinak a faragatlan falusi „bunkó” a főszereplője. A városiak (*cittadini*) leplezetlen lenézéssel viseltettek a tanyasiak (*villani*) iránt, életüket nem tartották emberhez méltónak. A nyílt mellőzésnek egyik ékes bizonyítéka az 1520 körüli évekből egy ismeretlen padovai szerzőtől származó írásos töredék, a „*Parasztok ABC-je*”, melyben a tanyasi lét fájdalmai és a lenézettség keserű panasa fogalmazódnak meg rímes formában. „Miképpen a tehenek a bikákkal, úgy élünk mi együtt az állatokkal, a világ az állatokat rendelte mellénk társul és valóban úgy is vagyunk tartva, mint az állatok.” (*Vache co buò, le bestie sta con nu // el mondo n’ha con bestie accompagnò // e prupio a muò de bestie seom tegnù.*)³⁸⁶

Negyedfélszáz évvel később, az egységesülés után Olaszország a falusi életkörülmények feltárására irányuló Parlamenti Vizsgálatot (*Inchiesta Parlamentare*) indít. 1882-ben sorban

³⁸² HOFFMANN 1996:85-86.

³⁸³ DAVIS J. 1980:30.

³⁸⁴ HOFFMANN 1998:373.

³⁸⁵ HOFFMANN 2002:246.

³⁸⁶ BERNARDI 1991/B:9, 16. századi eredeti itt olvasható. A magyarra fordításhoz a 12 oldali olasz fordítást vettem a alapul.

jelennek meg a mezőgazdasági felmérésekről szóló jelentések az egyes régiókban. Jacini szenátor egy tudósítója a következőképpen számol be a venetói helyzetről:

„Országunkban egyetlen társadalmi rétegben sem fordulhatna elő, hogy asszonyokat és gyermekeket arra kötelezzék: ilyen nagy mértékben osztozzanak a férfival nehéz munkájában, mint az Venetóban történik a parasztok körében. A még zsenge korban lévő lányokat többé-kevésbé ugyanazokban a munkákban foglalkoztatják mint a fiúkat. De később is, amikor már eladó sorba kerülnek és férjhez mennek, a mezei munkákból férjeikkel egyenlő mértékben kell kivegyék részüket. Ha pedig már gyermekük születik, az anyáknak csak annyi időre szabad kivonniuk magukat a fizikai munkákból, amennyi idő ahhoz szükséges, hogy kicsinyeiket ellássák, megszoptassák.”³⁸⁷

A városi műveltségű tudósítót mélyen megrendítette a falusi asszonyi sors, mellyel először ekkor szembesült. A városi és tanyasi-vidéki értékrend és életvitel közt a 19. század második felében húzódó szakadékot jól mutatja ez a felháborodott hangú beszámoló. Az asszonyok dolga volt a háztartás vezetése, ők voltak a nagy betakarítások (gabona, szőlő, széna) kiegészítő munkaerői, a veteményeskert kizárólagos gondozói, ők foglalkoztak a baromfi és disznó etetésével, selyemhernyót tenyésztettek, fontak és szőttek, kétségtelenül ők voltak a család húzóerői. „Képzeletben vonjuk ki az asszonyokat a tanyasi ház körüli munkákból, és a parasztsaládnak vége”.³⁸⁸ Az asszonyok jelentettek garanciát a túlélésre.

A falusiak szegénységben tengették életüket. „Oderzo-ban, Treviso környékén, az egyik parasztsaládban anyának és lányának egyetlen pár papucs van, azt felváltva használják. Az anya a kora reggeli misére megy el vasárnaponként, majd siet haza, hogy a lánya a második misére el tudjon menni, ugyanabban a papucsban. Odahaza mezítláb szokás járni, csak télen húznak lábbelit, az is facipő.”³⁸⁹ Nem egyedülálló az eset.

1898-ban Treviso-ban egy kutató 30 felesbérli család évi költségkimutatását gyűjtötte össze és elemezte. Kiderült, hogy az éves jövedelem túlnyomó többségét, mintegy háromnegyed részét, étkezésre költötték a családok, csak a fennmaradó negyedét költhették ruházkodásra és a legszükségesebb holmik beszerzésére (világítóolaj, orvos és gyógyszer, alkalmi-, előre nem várt kiadások). Máról holnapra éltek, háztartásaik vezetésében semmiféle pénzbeli megtakarításra nem volt módjuk.³⁹⁰

A nagycsaládos gazdálkodástól az őstermelői magángazdálkodásig. Bérlőkből magángazdálkodók.

A szakirodalom „nagycsalád” (*famiglia patriarcale*) kifejezése a család felépítésére, a közös háztartásra és a közös gazdálkodással összefüggő együttes termelésre és fogyasztásra utal, az „őstermelői magángazdálkodó” (*coltivatore diretto*) pedig a „közvetlenül a piacra” termelő gazdákra. A két kifejezés két különböző korszakban volt/lett használatos, más és más gazdálkodási szemléletet feltételez. Ezért tartom a változás részleteinek megragadásához alkalmasnak a „nagycsaládból” a „magángazdálkodás” felé tartó átmenetet.

³⁸⁷ BERNARDI U. 1991/A: 34.

³⁸⁸ BERNARDI U. 1991/A:34, ahol a szerző egy korabeli szociológus, a 18/19. századforduló paraszti valóságát elemző Caccianigara hivatkozik.

³⁸⁹ BERNARDI U. 1991/A: 34. (A szerző Mantovani, Felice: Bilanci di trenta famiglie di contadini in provincia di Treviso. In: *La Riforma Sociale*, V.vol. VIII. fasc. 1-2-5, 1898 – művet idézi.)

³⁹⁰ BERNARDI U. 1991/A: 34

Terepmunkám igazolja az észak-olasz család „multilineáris fejlődés”-éről VIAZZO és ALBERA korábban említett elképzeléseit³⁹¹. A nagytáj talán legkésőbb urbanizálódó mikrovilágára akadtam rá Padova szomszédságában. A nagycsaládi gazdálkodásnak itt még a 20. század közepén is fennállnak a feltételei. A bérlők és kisbirtokosok világa volt ez még a közelmúltban is, azoké, akik nem messze élnek nagycsaládjaikkal a mezőgazdasági bér munkások és *cascina*-k nukleáris családjaitól.

Eddig főleg történeti anyagot feldolgozó szerzőkhöz folyamodtam, most az adatgyűjtés fényében elemzem tovább a padovaiak átalakuló világát.

Először nézzük meg honnan indultak a padovai bérlők és kisbirtokos parasztok, azaz a századforduló és a 20. század első évtizedeinek körülményeit, írott elemzések és dokumentumok alapján. Ezután, a század közepén jellemző gazdálkodásról és családi életéről tájékoztató visszaemlékezéseket szolgáltatom meg, végül pedig az újonnan kialakult félparaszti rétegek (*contoterzista, metalmezzadro*)³⁹² és magángazdálkodó családokban beálló változások kerülnek bemutatásra.

A családok egyedi stratégiáinak megismerése révén nagyon színes képet kaphatunk a padovai parasztságról. Ebből a képből kitetszik az földművelésen és az ahhoz kötődő tárgyi világon keresztüli azonos kultúra, de az is világosan látható, hogy egy olyan kultúra ez, mely emellett az egyéni akaratra is tekintettel van, és az egyéni választásokban, döntésekben bizonyos fokú szabadságot biztosít.

Habár e fejezet középpontjában a családon és a gazdálkodáson belül tapasztalható „változás” áll, nem hallgatható el, hogy a nagycsaládból ismerős egyes momentumok a megváltozott körülmények ellenére is képesek továbbélni. Nem kívánom azt a látszatot kelteni, mintha minden családdal és gazdasággal összefüggésben álló jelenség változna. A Padovában tapasztaltak alapján elmondható, hogy a nagycsaládon belüli változások számos stratégiában nyilvánulnak meg. A háztartás és gazdálkodás területéről két olyan tapasztalatomat hozom fel példaként, melyekre az életpályák vizsgálata során tettem szert. Gelindo Bellon a nagycsaládban megszokott családi feladatait látja el az új vállalkozói körülmények közt is: kézzel fej, napja jelentős részét az istállóban tölti. A termelésben is azért marad versenyképtelen helyzetben, mert nem vált: a 70-es évek óta szinte egyáltalán nem ruház be a gazdaságba. Stratégiáját épphogy nem a „változás” szavával jellemezhetjük, a megváltozatlanul hagyott környezete (lakóház és gazdasági épületek). A másik példa Marcello Maggiolo-családjából való. A szétválás után sem szűnt meg az a hagyományos kapcsolatrendszer (és részben a hagyományos szerepek sem), melyek a nagycsaládra voltak azelőtt jellemzőek. Az igaz, hogy Maggiolo-éknál valóban későn következett be a „megválakozás”³⁹³, mégis elgondolkodtató, vajon egyéni, csak rájuk jellemző jelenség-e a szoros kapcsolattartás, mely éppúgy kiterjed a sógornőkre, unokatestvérekre, mint a fivérekre, vagy 10-20 évvel ezelőtt még más családoknál is hasonló intenzitással lett volna megfigyelhető.

A 20. század második felében zajló változási folyamatban a gazdálkodás emberi és társadalmi oldalát világítom meg elsősorban, a gazdálkodás részleteiről csak elnagyolt képet tudok adni. Ebben az időszakban a vizsgált családoknál a mezőgazdasági tevékenység továbbfolytatása jellemző. Viszont a gazdálkodás egyre inkább egyszerűsödő családi összetétel keretében valósul meg, ma már Padovában is egyre inkább a kiscsaládos forma jellemző az őstermelők körében is. A hagyományos gazdálkodást követőknél (Bellon-család) a városi életkörülmé-

³⁹¹ VIAZZO-ALBERA 1992:188

³⁹² Lásd a Glosszáriumot.

³⁹³ FÉL 2001:39., MORVAY 1981:30

nyektől való távolság hihetetlenül nagy. A paraszti munkához való viszonyulás tekintetében az egyéni stratégiák széles skáláját kapjuk. A még teljesen hagyományos (gépek korlátozott használata, nagyfokú kézi munkavégzés) és a családi keretek között éppen optimális mértékben gépesített mezőgazdaság (fejőgép használata, nagyobb géppark) szélső eseteire egyaránt van példa.

Az egykori bérlők (és/vagy kisbirtokosok) régi álma valósult meg amikor parasztgazdákká lettek 1970 után. Jogállásuk, földhöz való jogviszonyuk megváltozásával körülményeik és termelési stratégiájuk is természetszerűleg kezdett változni. Sokan közülük – a többség – már elhagyták a földeket, nem gazdálkodnak tovább. Marcello Ceron szerint (1993-ban) *Caselle-ben*³⁹⁴ „mindössze 10 gazda van a legkisebbektől a legnagyobbakig. Van köztük olyan, aki alig több mint egy hektáron, mások meg 8 hektáron gazdálkodnak. Úgy ítélem meg, hogy a 8 hektáron gazdálkodók között csak négyen lehetnek, akik nem végeznek a gazdálkodás mellett más munkát is. A többiek más munkákkal egészítik ki a paraszti munkát, hogy megéljenek. *Caselle*-ben azelőtt, gyermekkoromban még vagy húsz gazdaság lehetett. Minden ház megközelítőleg ugyanolyan volt. Mára már a házak többségét felújították.”

Aki megmaradt itt, nem vándorolt el vidékről, és nem ment gyári munkára sem, azt a gazdává válás vágya tartotta itt. Azonban, az új termelési követelményeknek megfelelően, östermelővé, magángazdálkodóvá kell válnia ahhoz, hogy képes legyen fennmaradni. Amint a földműves birtokossá vált, östermelő (*coltivatore diretto*) lett, vállalkozni is kényszerül. Erőfeszítéseket kell tennie, hogy versenyképessé váljon. Hagyományos értelemben vett nagycsalád fejének, „gazdának lenni”, és az új feltételeknek megfelelni, egyszeriben „östermelővé” válni, más és más stratégiát tesz szükségessé. A számos újonnan felmerülő probléma megoldásához van emberi és anyagi feltételeknek kell teljesülniük. A parasztgazdák többsége azonban nem rendelkezik elegendő pénzzel ahhoz, hogy a piaci követelményeknek megfelelően modernizálja gazdaságát, és gépi-technikai ismeretei is gyérek. Emellett a rendelkezésére álló munkaerő is egyre kevesebb, az öregszerűk nem élnek már, testvérek esetleg külön háztartásban, gyermekek tanulnak, így a földműves családfő magára maradt szándékával. A nagycsalád észrevétlenül szertefoszlott, csak felesége áll mellette. Ezek között a körülmények között a parasztember elkerülhetetlenül hátrányos helyzetbe sodortatik, ha hagyományos árutermelői- és gazda mentalitását meg kívánja őrizni. De, vajon tud-e másképp élni, mint ahogy addig élt?

A lemaradottság és megkésetttség érzése, valamint a realitások keserű tudomásul vétele cseng ki e szavak mögül: „Az idősebb generáció, amelyik megélte a háborút, többségében még földet művelt. Aztán jött az iparosítás, egyre többen tanultak tovább. Oda jutottunk, hogy az emberek többsége ma már legalább 20 éves koráig tanul, csak kiadása van, keresete nincs. Az emberi tanultságot kétség kívül, el kell ismerni, hiszen a munkánkhoz szükséges gépeket is tanult emberek alkották meg. Tehát, én nem mondom azt, hogy aki tanult, az nem dolgozik, csak másképp.” (Marcello Ceron)

A 19. század végén a föld tulajdonosa és a földet megművelő család közti szerződéseknek számos variációja létezhetett, az egyes írásos megegyezések tartalma közt sok átmenetnek volt meg a lehetősége. Padova környékén a 20. században bérlők éltek, mégis, a felesbérlőket bemutató 19. századi leírás sok tekintetben ráillik a földet bérleti keretek közt művelőkre is. Az alábbiak a 19. század második felében élt felesbérlőkre vonatkoznak, de a gyűjtött élet-történeti visszaemlékezésekből az derül ki, hogy a későbbi bérlők életkörülményei kísértetiesen hasonlítottak a korábbi felesbérlőkére. A 20. században élt bérlők szerződéseiben foglaltak nem sokban térhettek el 50-100 évvel korábbi felesbérlő elődeikétől. Éppen ezért nem tartom haszontalanak a beszámolóiból idézni. Úgy gondolom, a mai bérlők közül sokan

³⁹⁴ Caselle a Padovával határos Selvazzanóhoz tartozik közigazgatásilag.

egykor az itt leírt felesbérleti szerződések szerint, vagy ahhoz hasonló körülmények közt élhettek.

A korabeli írások *coloni*-nak említik a felesbérelő (*mezzadri*)³⁹⁵ családot. A bérlok és felesbérlok életkörülményei hasonlóak lehettek, szerződéseikben mást írtak elő a mezőgazdasági termeléssel kapcsolatban. A szerződések az idővel előre haladva egyre több jogot biztosítottak a parasztszaládnak és könnyítették a beszolgáltatásaikat, mint azt a vizsgált családok esetében a 20. század második felében láthatjuk. Úgy tapasztalom, hogy a „*casa colonica*” (bérloifelesbérloif lakóház gazdasági épületrészekkel) elnevezést azóta kiterjesztette a helybeli szóhasználat a bérlokra is, mely kifejezésben a „*colonica*” talán eredetileg a felesbérlok számára épített lakóházakat jelölte.³⁹⁶ Az egykori (1970-ig) bérlok közül többen is ezekben a házakban élnek ma is, de előfordul, hogy már mint saját tulajdont az elmúlt években eladták az egykori *casa colonica*-t.

Ahhoz, hogy megtudjuk, 19. század utolsó negyedében milyen körülmények közt éltek a felesbérlo családok, olvassunk bele az egykorú megfigyelő – városi ember elfoglultságától nem mindig mentes és a vidéki élet realitásaival csak akkor szembesülő – beszámolójába BERNARDI *Abecedario dei villani. Un universo contadino veneto* c. műve segítségével:

A „tisztá formájú” felesbérlet valósult itt meg. Ahhoz, hogy a szerződés létrejöhesse úr és paraszt között, a felesbérloének meg kellett tudnia győzni a földbirtokost, hogy saját családját a földművelés szolgálatába tudja majd állítani. A tulajdonos érdeke azt diktálta, hogy olyan parasztembert bizzon meg ezzel a feladattal, aki a legjobban használja ki a rábízott földek termőerejét. A felesbérloének lesnie kellett a föld tulajdonosa igényeit és elvárása szerint kellett mindenben eljárnia, vagy a földbirtokos megbízottja utasításait kellett követnie. Minden újítás, művelési rendszerben fontosnak tartott változtatást maradéktalanul véghez kellett vinnie, alkalomadtán meg kellett tanulnia az új eszköz használatát, vagy az új technológiát, egyszóval a birtokos termelői akaratának volt alárendelve. A föld gazdájától való függés kiterjedt a szerződésben foglaltakon túl is, bár ez – a szerző szerint – csak a „felesbérlo javát szolgálta”. A földbirtokos éreztette hatását a felesbérlo család minden egyéb, társadalmi kapcsolatában. A szerződést évente újították meg, de hat hónappal a lejárta előtt már nem lehetett a tartalmán módosítani, mely kitétel a földműves védelmét szolgálta. A szerződés lényege, hogy a föld megművelőjét a szőlő harmada, és minden más termés fele illeti, kivéve a takarmányt és a szederfa levelét. A takarmányt a felesbérletben tartott állatok fogyasztják el, a selyemhernyó-tenyésztethez szükséges szederfalevél minden esetben a föld tulajdonosa vagyonát képezi. (A földműves feladata a tenyésztés, a tulajdonos szerzi be hozzá általában a hernyókat és szabja meg a tenyésztés nagyságát, a gubóból származó hasznót pedig megfizetik.) A felesbérloének a lakhatásért, az istálló, a kert és a melléképületek használatáért, bérleti díjat kell fizetnie, valamint egy meghatározott értékben (*cuista*) a kaszálásért. *Onoranze*, vagy másképpen *regalie* – címén az év meghatározott periódusában a természetbeni beszolgáltatások a következők voltak, melynek mennyiségét a föld jövedelmezősége és kiterjedése függvényében határozták meg: tűzifa, nagyobb fahasábok, kappan, tyúk, csirke, vaj, szópósmalac, szőlő, csöves kukorica kötegekben, cirok. A felesbérlo család saját szükségleteinek kielégítésére egy vagy két malacot, néhány tyúkot, libát és kacsát nevel, emellett kizárólagosan őt illeti meg a veteményes kert haszna. A beszolgáltatandókat magának kell betakarítani és elszállítani a tulajdonoshoz. A új telepítések, a talajelőkészítés, az árkok tisztítása és minden olyan művelet, melyet a tulajdonos a föld termelékenységére szempontjából fontosnak tart, a felesbérlo kötelessége elvégezni. A ház körül előforduló javításokat is el kell végeznie, és

³⁹⁵ lásd a Glosszáriumot.

³⁹⁶ lásd az ötödik fejezetet.

mindennemű szállítást is, a szarvasmarha igaerejének igénybevételével. Kötelessége minden olyan szerszámot és munkaeszközt magának beszereznie vagy elkészítenie, melyek a paraszti munkavégzéshez szükségesek. Ezzel szemben, a mezőgazdasági gépeket a föld tulajdonosa biztosítja, de a használatukért a felesbérlnök természetben kell fizetnie. A beköltözéskor jószággal teli istállót vesz át a felesbérlnök, a gyarapodás révén és a fokozatos eladások során kapja vissza a tulajdonos a befektetett tőkéjét. A végső állapot az, hogy az istállóban található állatok értékének fele a felesbérlnököt illeti meg. A tulajdonos és a felesbérlnök az év végén megosztják maguk között a jószágból származó nettó éves jövedelmet. A tehéntejből származó haszon azonban teljes egészében a parasztnak marad. Minden termény eladása a tulajdonos dolga – aki mindent el is ad, kivéve a parasztcsalád élelmezését szolgáló kukoricát és babot. A haszonbérlnök az év során neki nyújtott támogatások (előleg) levonása után fennmaradó összeg, árumennyiség illeti, melyet piaci árakon számítanak ki, majd bocsájtanak rendelkezésére. A jelentés készítője szerint, a venetói vidéken a felesbérlet a legelőnyösebb (vagy legalábbis a legkevésbé előnytelen) szerződésfajta, a földműves és a tulajdonos szempontjából egyaránt. Minden más agrárszerződés közt a legjobban a felesbérleti rendszer szolgálja a mezőgazdaság fejlődését, és ebből származnak a legmagasabb jövedelmek. A jelentés írója megállapítja még, hogy Venetóban a mezőgazdasági munkások általános életkörülményei rosszak, sokat nélkülöznek, megállás nélkül dolgoznak, alul vannak fizetve és elégedetlenek, ez pedig kihat más társadalmi rétegek hangulatára is. A beszámoló szerint, gazdasági körülményeiket tekintetbe véve fokozatok állíthatók fel a mezőgazdaságban foglalkoztatottak között. A legjobb körülményei a kisbirtokos parasztnak vannak, őt követik a felesbérlnökök, majd a bérlnökök, a cselédek, a legrosszabb körülményekkel pedig a napszámosnak és a kubikusnak kell számolnia.³⁹⁷

A jelentést készítő véleményét nem támasztják alá a későbbi kutatások. A 20. századi leírások azt hangsúlyozzák, hogy a bérlnök életkörülményei nem voltak olyan rosszak mint a felesbérlnöké. A századforduló után a legnyomorúságosabb viszonyok közt épp a felesbérlnökök éltek, a kivándorlás is körükben volt a legnagyobb.³⁹⁸ Mindemellett, a jelentésből a felesbérlnök nagyfokú megterhelése és a viszonylagos önállóságuk egyaránt kiolvasható. A tejhaszon ugyan saját jövedelmet hozott a családnak, de a tulajdonos minden kívánságát teljesítenie kellett.

A korabeli jelentésben leírtakhoz képest tovább árnyalja a bérlnői-felesbérlnői státust egy századév távlatából VIAZZO és ALBERA. Szerintük, a Velencei Síkságon a mezőgazdaságban dolgozó népességen belül a legtehetősebbek épp a felesbérlnökök, vagyis a bérlnökök, és nem a kisbirtokosok voltak. A bérlnök parasztnok vagy felesbérlnökök a „nem helyben lakó” földbirtokos általában közepes méretű földjeit művelték meg. Ezzel szemben a kisbirtokos parasztnok kénytelenek voltak a mezőgazdasági tevékenységet más munkák vállalásával is kiegészíteni ahhoz, hogy meg tudjanak élni.

Amikor SCHEUERMEIER a félsziget településszerkezetének típusait nézi át, akkor foglalkozik röviden a családi gazdaságokkal is. Bemutat egy venetói családot. A Marini fivérek által irányított nagycsalád bérelt földeken dolgozott 1931-ben és „patriarchális módon” élt.³⁹⁹ A felvételnél huszonötven élt egy fedél alatt, de azt nem sokkal megelőzően még ötvenen. A leírás szerint, a legidősebb testvér volt a családfő – akit itt a „család fejének” (*capo faméa*)

³⁹⁷ BERNARDI 1991/B:425-426. (A szerző Zava Antonio jelentéséből idéz, mely az 1880-ban kiadott *Atti della Giunta per l'Inchiesta Agraria*, V. kötet, II. rész, 194-196 oldalain található.)

³⁹⁸ BERNARDI, U. 1998.

³⁹⁹ SCHEUERMEIER 1980/II:9.

neveztek –, és ő mondta meg mindenkinek, „mikor mi a dolga”. Érdekes módon, Mariniéknál nem voltak az elvégzendő „feladatok előre elosztva” (*divisione dei compiti*), a családtagoknak „mindenhez kellett érteniük”, legalábbis SCHEUERMEIER meglátása szerint. Az itt érvényes bérleti szerződés értelmében előre meghatározott összeget, 300 lírát tartoztak fizetni padovai táblánként (*campo padovano*) vagyis 0,4 hektáronként a föld tulajdonosának.⁴⁰⁰ Még ehhez jött hozzá a tulajdonosnak járó „adóféleség” (*tributo*), melyet errefelé is *le onoranze*-ként emlegettek. Az adó természetbeni juttatás volt, meghatározott mennyiségben volt köteles a család átadni évente baromfit, kappant, libát, tojást, kiskecskét és sonkafélét.

Felesbérlok, bérlok, cselédek és földbirtokosok voltak a „famiglia patriarcale”-korszak főszereplői. A föld tulajdonosa, a nagybirtokos közvetítő szerepet játszott, a polgári, úri modell megtestesítője volt a paraszti világban, mellyel fölé-alárendelési viszonyban állt. Korszakunkban (az utóbbi 50 évben) már közeledés tapasztalható a két társadalmi réteg között, mely az egymás iránti nagyobb tiszteletben és elfogadásban nyilvánul meg. A családok élettörténetei tanúsága szerint, jóságosak voltak a tulajdonosok, legalábbis olyan emberek, „akikkel ki lehetett jönni”, mert különösebben nem avatkoztak bele parasztjaik életébe.

A faluról való tömeges elvándorlás mindenhol máskor következett be. Az 50-es évekre tehető a mezőgazdasági lakosság faluból való elvándorlásának kezdete Casalserugóban, Rozzatoék szerint. Az egyik casalserugói földbirtokosnak felesbérlok voltak, ők mentek el a leghamarabb, mert a „felesbérleti szerződés különösen előnytelen volt”, a többihez képest is. A legtöbben Milánó környékén telepedtek le és az iparban kerestek maguknak munkát. A földterület összesen volt 100 hektár, majd kis darabokban értékesítette a tulajdonos a kisparasztnak körében az átlagosan 5-30 hektáros területeket. Ennek következtében a lakosság nagy része kicserélődött. 1952 és 1960 között legalább 1500 ember ment el Casalserugo-ból. „Mára a lakosságszám megnövekedett, de a beköltözöttek többsége már nem végez paraszti munkát, hanem gyárban dolgozik és továbbtanul.” (Ceron)

Figyelemre méltó, hogy a nagycsalád felbomlásakor kialakuló kisebb családi háztartásokban is a nagycsaládi gazdálkodási gyakorlat, a bérleti időkből megszokott eljárás folytatása, vagy legalább az arra való törekvés érhető tetten. Bizonyos folytonosság a változási folyamatban is megmutatkozik. Számos különböző családi stratégiát észlelhetünk a változás közepette. Az egyik esetben a magára maradt gazda folytat feleségével a nagycsaládos korszakra emlékeztető meglehetősen hagyományos gazdálkodást (Bellon). A másik esetben pedig a közös (nagycsaládban szokásos, fivérek körében végzett) munkavégzést fenntartja a család azután is, hogy már nem laknak együtt. A közös háztartás és közös kassza (mint a családi közösség működtetésének alapfeltételeinek) megszűnése nem gátolja meg a Maggiolo és Ceron-családot abban, hogy a hagyományos munkarendet „átmentse” az átalakulás korszakába.

Egy másik kérdésben, a gazda gazdálkodói mentalitásának kérdésében is többféle stratégiával találkoztam. Bellon a korábbi nagycsaládban betöltött szerepét „alakítja” tovább még akkor is, amikor már csak egyedül gazdálkodik. A fejés volt a fő feladata fiatal legény korától kezdve, így mi sem természetesebb számára mint hogy még ma is kézzel fejjen. Különösen meglepő stratégia ez tőle, hiszen gazdasága a tejtermelésre szakosodott, és fejőgépet is vett évtizedekkel ezelőtt. A nagycsaládi munkavégzés szervezete bizonyos mértékben a megváltozott körülmények ellenére is tovább él a külső társadalom piaci elvárásai szerinti árutermelésre szakosodott üzemen is. A hagyományos paraszti mentalitás (mainál nagyobb fokú) átalakulására van ahhoz szükség, hogy a technikai újításokat a földművesek szélesebb köre elfogadja.

⁴⁰⁰ kb. 0,4 hektár felel meg egy így értelmezett padovai egységnek. Azaz, kb. 750-800 lírát fizettek hektáronként.

A munkavégzéshez szükséges eszközök beszerzését, vagy előállítását a parasztgazdára hárította a bérbeadó a nagycsaládos időszakban. Nézzünk egy-két példát a helyi speciális mezőgazdasági eszközhasználati szokásokra. 1937-ben, amikor Irma Fabris férjhez ment „a gabona aratásához még sarlót használtak”. De azt követően, vagyis a háború után már „gépekkel végeztük a betakarítást, cséplőgéppel. Szent Péter napján kezdődött az aratás azelőtt, a kénéket a nagy száraz melegben 15-20 napig kint hagyták száradni a mezőn. Manapság ennél később kezdik el az aratást.” (Fabris) Pár évtized múltával, 1950-es években sem volt különösebb változás az eszközhasználat terén. „Az eszközeink a következők voltak: eke, a föld egyengetésére borona, meg kapa. A föld itt kissé kemény de homokos is, a vizet könnyen átereszt. ...” (Ceron)

Az őstermelő parasztemberek ma már nem csak a tej eladásáról gondoskodnak maguk, hanem a terményre is maguk keresnek gazdát. „Tudják, hogy csakis magukra számíthatnak, a maguk érdekeit egyedül ők maguk tudják jól képviselni” – állítja Marcello Ceron. „Ennek itt az volt az előzménye, hogy *Veggianó*-ban megalakult egy tejszövetkezet. Arra gondoltam, talán ez lesz a jó megoldás a tej eladására. Azt hittem, összeáll 7-8 parasztgazda, de nem így történt. 35-40 ember állt össze, a megválasztott elnök meg nem is termelő volt, mégis ő akart parancsolni a gazdáknak. A szavát nem tartotta be, én szerencsére még időben észbekaptam és kiléptem. De akik a végéig kitartottak, ráfizettek egyenként évi 11 millióval. Azaz, egy teljes évi hasznót nem kaptak meg, átlagosan havi lebontásban 1 millió líra károsodásuk volt egy éven keresztül. Ez 1987-88-ban történt, a szövetkezet nem jelentett csődöt, most folyik a bírósági eljárás. Most meg ügyvédre is kell pénzt költeniük. Én úgy látom, az igazságát nem fogja megtalálni az őstermelő ebben az ügyben. Vannak családok, melyeket anyagilag nagyon rossz helyzetbe sodort a 11 millió lírás veszteség. ... Azt követően, hogy kiléptem a szövetkezetből, egy ismerősöm révén szert tettem egy felvásárlóra, aki rendesen fizetett. Egyébiránt itt Padova környékén alig 1-2 olyan tejszövetkezet működik még, amelyik nem bomlott fel, egyre inkább az a tendencia, hogy mindenki egyénileg maga oldja meg az eladást is. Egyre inkább a saját szakállára dolgozik mindenki. Szerintem a szövetkezet nagyon jó megoldás lehetne, ha lenne egyetértés és tisztesség. Ha a gazda teljesen maga intéz mindent, lehet, hogy többet keres valamivel, de sokkal több energiáját fordítja a nem termelő feladatokra, például az eladás megszervezésére. Ha azt látnák az emberek, hogy a szövetkezet tisztességesen képviseli az érdekeiket, fordítanának rá pénzt. De most egyelőre itt tartunk, mindenki a maga ura akar maradni, mert a szövetkezetekben nem bízik meg. Ha jól körülnéz az ember errefelé, azt tapasztalja, hogy nincsenek szövetkezetek. Igazán nagy számban működő szövetkezeteket csak Mantova határában talál az ember, hozzánk legközelebb.” (Ceron) Arra a kérdésre, vajon Mantova és Padova között mi lehet az alapvető különbség, a regionális gondolkodást jól tükröző választ kaptam: „Talán a politikai pártok, az emberek világnézete miatt működhetnek ott jobban a szövetkezetek. Venetóban, állítják errefelé sokan, „jobban érvényesült a demokrácia”⁴⁰¹ az elmúlt évtizedekben. Mantovában viszont a szakszervezetek és a baloldal jutott nagyobb hatalomhoz. Ezt csak úgy rebesgetik, én soha nem jártam ott, nem tudnám megmondani, mi a különbség valódi oka.” Az az általános nézet áll Ceron e gondolata mögött, hogy Veneto tartomány népességére általában a jobboldali politikai beállítottság, a szomszédos régiókra pedig a baloldali volt jellemző az elmúlt évtizedekben.

A tejtermelő gazdák a marhakereskedőkkel általában közvetlen kapcsolatban állnak. Valaha közvetítőkön keresztül bonyolították a vásárlásokat, állítja Maggiolo, de ma már erre nincs szükség. Az ismeretség révén megismert két bevált kereskedővel tartja a gazda a kapcsolatot, ha közülük egyikkel sem jönne össze az üzlet, akkor még van 3-4 másik kereskedő is, akikkel

⁴⁰¹ Ceron itt a kereszténydemokrata (*democrazia cristiana*) pártra gondol, nem a demokratikus berendezkedésre általában. Ezt a jobboldaliságot állítja szembe a következőkben mondottakkal.

gyorsan meg tud állapodni. A szállítás és a bélyegzés is a kereskedő feladata. A fizetés módjára azt a szokást alakították ki maguk között Marcello Maggiolo és a kereskedők, hogy a megállapodáskor a kialakított összeg felét átadják a kereskedőnek, a másik felét pedig a marha megérkezését követő 1-2 hónapon belül. De Marcello emlékszik olyan esetre is, hogy egy évvel később fizették ki a második részletet, ami a kettejük közti, tapasztalaton alapuló bizalom jele. A kereskedő tudja, hogy a pénze nem úszik el, Marcello személye erre a biztosíték. A gazdától a kereskedő rendszeresen kap megbízásokat. Olykor rendkívüli megrendelésekre is számíthat a kereskedő, „van úgy, hogy egy-két üszőre gyorsan van szükségem”, és az előleget minden esetben megkapja Maggiolótól. Hasonló stratégiát követ Gelindo Bellon az adás-vétel terén. Mindkét műveletet „közvetítő-kereskedő” révén bonyolítja. A borjak elhelyezéséhez közvetítőre van szükség, mert itt a bizalom fontos szerepet játszik. „Előfordul, hogy egyenesen egy másik családhoz kerül a tehen, máskor a kereskedőn keresztül egy nagyobb állattenyésztőbe. A közvetítő megkönnyíti a helyzetemet, így nem kell foglalkoznom a tehenet, vagy borjat igénylő családok felkutatásával.” (Bellon) A nagy állattenyésztők nem csupán tejtermelésre, hanem a húzáért is vásárolnak alkalmas jószágot. Mint láttuk, a kistáji munkamegosztás és a mezőgazdaság jelentős mértékű szakosodása nem újkeletű a térségben. Hogy mennyire régi hagyományai vannak, arra a Padova környéki *Tombolo* nevű falu a példa, itt a családfők mind a marhakereskedelemre szakosodtak.⁴⁰²

A patriarchális nagycsaládi gazdaságból az őstermelővé válási folyamatban a pénz jelentősége egyre nagyobb lett. A pénzkidás nem volt jelentős azelőtt, szinte csak azokra a dolgokra korlátozódott, melyeket nem tudott a család maga előállítani, mint pl. a só, vagy fűszerek. A rendszer ilyenén belső működését csak az változtatta meg, hogy a „környező társadalom értékrendje és követelményszintje”⁴⁰³ egyre jobban hatni kezdett a gazdálkodói gyakorlatra. „A tejnek és a baromfinak mindig volt súlya és jelentősége a gazdaságban. A tejet a század derekán szövetkezet vásárolta fel. De az átvett tejért cserében nem pénz járt, hanem kész tejtermék, elsősorban sajt. A tejtermelő az ezen a módon kapott sajtért kevesebbet fizetett, mint az a vásárló, aki nem adott le tejet. Becslésem szerint, ha mondjuk 100 Lira volt egy kilogramm sajt ára, akkor a tej megtermelőjének elég volt 70 Lirát fizetnie érte.” (Maggiolo)

Sok panasz éri az 1980-as éveket követő időszak országos gazdaságpolitikáját, melynek hátrányait jobban érzik a kiskgazdák, mint az előnyeiket. Pietro Rozzato kifejti, hogy a fasiszmus nehéz időszakából „még valahogy kikeveredtünk, de a liberalizált piacgazdaság lehetetlenné tette a létünket”. A kiskgazdák, a családi gazdaságok úgy érzik, „büntetik őket, amiért mezőgazdaságból szeretnének megélni”, a gazdaság szereplői közt a legnagyobb hátrányt nekik kell elszenvedniük. Legújabbban az Unió döntései és határozatai⁴⁰⁴ háborították fel a gazdákat. Ma a mezőgazdaság helyzetét megoldatlannak látják az őstermelők, „minden állam konkuren-

⁴⁰² MABILIA, M. 1981

⁴⁰³ MENDRAS H. 1973:10.

⁴⁰⁴ A világhálón ma már sok friss információhoz juthat mindenki. Az EU döntéseinek a mezőgazdaságban vállalkozókra gyakorolt hatásáról és a vidékfejlesztésről rendszeresen készülnek felmérések és folynak kutatások, ezekről pedig rendszeresen adnak ki jelentéseket. Itt most csak egy ilyen regionális felmérés eredményeiről beszámoló világhálón elérhető kiadványra hívom fel a figyelmet a sok közül: (http://www.venetoagricoltura.org/cip/edit/pdf_edit/Andam_sett_Agroal.pdf), mely a *Veneto Agricoltura, Azienda regionale per i settori Agricoli* kutatócsoport szerkesztésében jelent meg a 2002-es évről szóló előzetes jelentés *L'andamento del settore agroalimentare nel Veneto* (Az élelmiszertermelő szektor jelenlegi állása Venetóban) címmel az Mezőgazdasági Intézet (INEA Istituto Nazionale di Economia Agraria) kiadásában. A PDF formátumú file 36. oldalán a tejtermelésről van szó, majd a téma részletes bibliográfiáját is közlik a szerkesztők.

ciát lát a másokban”. A nemzeti gazdaságok „mind eladni szeretnének, vásárolni nem, csupa spekuláció az egész”. (Rozzato)

Nem ritka, hogy a **pénz** gazdaságban betöltött szerepéről és fontosságáról más kép él a földművesek fiatalabb generációja körében, mint elődeiknél élt. Míg az elődök gazdasági jellegű tevékenysége a beszolgáltatási kötelezettségben és az önfenntartás szükségességében merült ki, néhány utódban felkel a vállalkozási kedv, megszületik meggazdagodás iránti vágy. Maria Rubin is ezek közé tartozik és bevallja, hogy „azelőtt a pénznek nagyobb jelentőséget” tulajdonított, de ma már másképp látja. Ma már nem azért dolgozik, hogy „minél többet szerezzen”, önző és anyagiasság szempontjait felváltották a gyermekei iránt érzett kötelezettség. Nem kívánja tőlük, hogy a családi gazdaságot gyarapítsák munkaerejükkel, mint azelőtt elvárta volna tőlük. Bölcsőbb lett, mint mondja, és beletörődéssel szemléli, hogy gyermekei „maguk döntsenek a sorsukról, és tanuljanak, ha ahhoz van kedvük.” Maria Rubin, Maggiolo felesége nagy, gépesített, modern gazdaságot szeretett volna maga körül látni, hosszú távon gondolkodott és nagy forgalmú családi árutermelést szeretett volna megvalósítani. Azonban gyermekei közül egyikben sincs meg az a mezőgazdaság iránti elhivatottság, ami őt és férjét jellemzi. Eredeti szándékától így elállt, lemondott arról, hogy vagyona tegyen szert a mezőgazdasági vállalkozásból.

A mezőgazdasági gépek magas ára miatt nem minden gazda fektet be ilyen célra. A *contoterzista* (saját munkagépjével bér munkát vállaló személy) azoknak gazdáknak nyújt szolgáltatást, akik nincsenek kellőképpen gépekkel felszerelve. A munkavégzésnek ez a módja nem volt azelőtt sem ismeretlen – gondoljunk az egykori fogatosra, aki elment a saját lovával és ekéjével másnak szántani, boronálni, stb. Az új igényeknek a „gépi fogatos”, a „gépi bér munkás” vagy a „bértraktoros” intézménye felel meg, hiszen a földet megművelő gazda pénztárcája nem engedi meg, hogy a minden egyes munkafázishoz szükséges gépet megvásárolja, a termelést azonban folyamatossá kell tennie. Megoldást számára a munkagépek (munkaórák) alkalmankénti bérlete jelent.

1993-ban is lehetett az államtól támogatásokat igényelni a betakarított termények utáni bevétel kiegészítéseként, annak dotálására. A támogatás mértéke és módja évről évre változik, és egyre kisebb mértékben jelent biztonságot a termelőknek. A paraszti munka, a gabonával és a jószággal való foglalkozás már nem biztosít kielégítő megélhetést, a gyarapodást nem teszi lehetővé, a megélhetéshez is alig elegendő haszonnal jár. Az alacsony eladási árak ellensúlyozására létrehozott állami pénzalap a kis gazdálkodók számára támogatást nyújt a termelés folytatása érdekében. A helyzet sokáig nem tartható fenn, mert a gazdák nem kapnak elegendő támogatást ahhoz, hogy biztos megélhetésüket fedezni tudják a terményekből így befolyt pénzből. A változások egészen a mai napig elvezetnek bennünket, amikor már a házaspár „ingyen munkája” már nem is gyümölcsöző, haszon nem keletkezik. Évtizedekkel ezelőtt jó megoldásnak tűnt a tejtermelésre berendezkedni, az istálló egészen a legutóbbi évekig „elég jól” jövedelmezett.

Maggiolo súlyos problémának tartja a mezőgazdasági szakismeret egyre növekvő hiányát: „365 napot dolgozom egy évben. Olyan mintha kisbabáim lennének, hiszen az állattal állandóan törődni kell, akár egy pólyással. Nem könnyen lehet «helyettest» találni, ha az embernek valahová el kell mennie otthonról. Mert egy pesztonka tud vigyázni egy babára, de olyan embert, aki az istállóban helyt tudna állni, nem könnyű találni. A tehenek mellé nem lehet akárkit beállítani. A fiaim itt nőttek fel, sok mindenhez értenek, de a jószágot ők sem tudják ellátni. A testvéreim közt is én értek a legjobban a jószághoz, mert ez a szenvedélyem. Gyakran tréfálkozom és mondom is a bátyáimnak, hogy «ha én nem lennék, mehetnétek szolgálni!» De azért ők is dolgoznak ám.” (Maggiolo)

A gazdálkodás egyes vonásai

A padovai parasztság gazdálkodásának csupán egyes jelenségeinél állunk meg, éppen csak az élettörténetekből származó rövid közléseket gyűjtöttem itt össze. Az itt elmondottak inkább csak vázlatok a gazdálkodás egykori és mai állapotáról. A gazdálkodást részleteiben nem elemzem, az urbanizáció épp ezen téren idézett elő jelentős változásokat. A hagyományos gazdálkodásnak is csak egyes jellemzőit villantom fel, de közben rámutatok néhány az átmeneti évekre jellemző gazdálkodói stratégiára is.

A bérleti-nagycsaládi időkben a bérbeadóval kialakított szerződéspontok betartása szabta meg a gazdálkodás rendjét. A „viszonylagos autonómia” ezen felül érvényesülhetett és szabad teret biztosított a gazdának. A tulajdonos parasztok – Fabris-ék ilyenek voltak – számára a föld-hasznosítás legfőbb formája az 1920-30-as években a szántóföldi gabonatermelésen kívül a legelő és a kaszáló volt. Venetóban jelentős ágazatról van szó. A régió teljes területének 88%-án, a mezőgazdaságilag hasznosított területnek pedig több mint a felén volt szántó az 1950-es évek végén.⁴⁰⁵ Boaretto szintén a század első feléről így számol be: „Szántóföldön volt gabona, búza, kukorica. Nyomásos gazdálkodást folytattunk. Majd a gabonát malomba vittük el őröltetni. Talán az a gabona és az a kukorica, amit saját földön termeltünk, elegendő lett volna nekünk. De amiért kereskedtünk is gabonával, vettünk a nagyobb gazdáktól és föld-birtokosoktól is, ezt aztán a boltban továbbadtunk. ... A faluban őröltettünk, de apám olykor elvitte máshová is a búzát. A bátyám bérmaakeresztapja molnár volt, *Santolónak* hívták. Elektromos működésű malma volt. De akkor a *Battaglia Terme*-ben (ott közel van a folyó) lévő malmok még vízi energiával működtek.” (Boaretto)

A Velencei Síkságon az állattenyésztés (szarvasmarha és sertés) és a növénytermesztés teljes összefonódásának lehetünk tanúi. A síkvidéken azonban az állattartásnak más funkciója van a gazdaságok életében, mint hegyvidéken, a közeli Alpok felső és alsó területein. A hegyvidéki gazdaságokban (általában extenzív tartás keretében) sajt- és vajkészítés folyik, ezzel szemben a síksági területeken a szarvasmarhát igaereje, húsa és a tejhaszna miatt tartják és intenzív keretek közt, istállóban.⁴⁰⁶ A síkvidéki gazdaságoknak fontos feladata a regionális szintű munkamegosztásban, hogy szarvasmarháik tejjel lássák el a környező városok lakóit. A tej értékesítése tehát a síkvidéki gazdák mindenkori legfőbb célja volt. (Mint azt a fejezet elején írtam, a parasztgazda autonóm módon rendelkezhetett a tejhaszon felett, még ha bérelt föld-eken dolgozott is, a tejből nem kellett adózni a föld birtokosának.) A tej jelentette tehát száz évvel ezelőtt is és egészen közelmúltig a biztos megélhetést, hiszen a felvevő piac egyre bővült a városi népesség gyarapodásával párhuzamosan. A vaj és házisajt készítésének hagyományos módozataira (a sajt- és vajkészítéssel kapcsolatban fent mondottaktól függetlenül) a ami napig van példa Venetóban is.⁴⁰⁷ De van egy lényeges különbség a két területen folyó sajt- és vajkészítés között. Mégpedig az, hogy miközben a hegyvidéki állattartó gazdaságokban a túró és a sajt szinte kizárólagos termékként a megélhetés alapját képezi, a síkvidéki gazdaságokban nem eladásra, hanem kizárólag saját fogyasztásra készítenek tejtermékeket. A padovai kisgazdák megélhetése is a gazdaság más termékeinek (elsősorban a tej) közeli városban történő értékesítésétől függ.

Az apróállat, baromfi és sertés haszna is jelentős kiegészítő bevételt jelentett a közelmúltig. Az eladásra szánt állatok száma egyre kisebb, de az önellátásban még mindig jelentős szerepük van. A beszámolók és a második fejezetben bemutatott statisztikai adatok tanúsága

⁴⁰⁵ MIGLIORINI E 1962:251.

⁴⁰⁶ MIGLIORINI E 1962:284.

⁴⁰⁷ A tej házi feldolgozására a következő fejezetben térek ki.

szerint, a vegyes gazdálkodás fokozatos megszűnésével egyidőben egyre kevesebb baromfit és sertést nevelnek eladásra a gazdák. Bellonék általában számos baromfit és csupán 1-2 disznót tartanak évente az utóbbi években, hiszen rendelet szabályozza a sertés tartását, a levágását és az egy család által tartható maximális mennyiséget. Az állati fogyasztású kukorica megdarálása egy szomszédnál zajlott egészen 1980-ig. A gazdaság mindennapjaiban az állandó kölcsönzés kényelmetlennek bizonyult, ezért azóta vett a gazda egy elektromos működésű darálót.

Zöldségféle eladásával nem foglalkoztak, kis a ház melletti veteményesükben maguknak állítottak elő zöldséget. Arra törekedtek, hogy minél gazdaságosabban kihasználják a föld termőerejét, ezért növényeket társítottak egymással. Többféle saláta, petrezselyem, zeller, rozmarin, krumpli volt a legfontosabb mindennapi étkezést szolgáló vetemény. „A krumpli-földünk elég nagy volt. Akárcsak zöldbab, abból is nagyon sok volt kinn szabadföldben is. De a szőlő mentén is volt ültetve bab.” (Boaretto)

A **kukorica** (megjelenését követően) gyorsan teret hódított magának Padovában is mint egész Észak-Olaszországban, és hamarosan átalakította a termelés szerkezetét, kiszorítván a kisebb jelentőségű gabonafajtákat. A kétnyomásos gazdálkodást vetésforgóra alakította, ahol a kukoricáé lett a vezető szerep.⁴⁰⁸ A 20. század folyamán azonban a kukorica termelésében és felhasználásában több változás is követte egymást. A kukorica vetése már az 1980-as évek közepén is gépileg történt a Bellon gazdaságban. A többi művelet azonban kézzel kellett végezni. Miután kézzel megkapálták a kukoricát, egy traktor húzta kis gép haladt végig a sorok között és töltögette fel földdel a kiegyelést követően meghagyott kukoricatöveket. Ez a művelet arra szolgált, hogy a kártevőktől megóvják a fiatal növényt. Kis idő elteltével, amikor a növény kezdett már megerősödni, mindegyik tövébe karbamidot (ureát) szórtak. Ettől fogva a kukorica gyorsan fejlődött.

Az állattartás és a növénytermesztés említett összefonódására álljon itt egy példa Bellonék gazdasági gyakorlatából. A kukoricatermesztés és a tejhaszon közti összefüggésről van szó. Amikor a kukorica csöve már kezdett kifejlődni, azelőtt (amikor még a családban több volt a munkáskéz!) címerezésre került sor. A címerezést két hónapon át minden nap, folyamatosan végezték. A letördelt kukoricaszárakból így silót készítettek és azzal etették a fejősteheneket. Ma már nem végzik rendszeresen minden évben ezt a munkát, mert nagyon időigényes, és ketten (Margherita és Gelindo) kevesen vannak.

A kukorica tárolását a lakóház padlásterében oldották meg.⁴⁰⁹ Amikor a kukorica teljesen kifejlődött, a csöveket letörték és a mezőről, a ház legfelső szintjén, a padláson található magtárba (*granaio*) helyezték el felhasználásig. A tárolása terén is változás áll be. Míg régen a padláson található magtárban helyezték el Bellonék, ma betakarítás után az esetleges fölösleget közvetlenül eladják, akárcsak az összes betakarított búzát. A saját használatra szánt kukoricát pedig nem viszik fel a magtárba, hanem az istállóval szemben található kukoricagóróban raktározzák felhasználásig.

A csövek elhelyezését követően vágják le a kukorica szárát, szintén kézzel, majd spárgával kis kékbe kötötték, és így egymásra fektetve tárolták. A kukoricaszár szolgált egész télen át tehének etetését, egyik „kedvenc csemegéjük” volt. A tehének alatt az almot is gyakran kukoricaszár képezte, a szalmát helyettesítvén.

⁴⁰⁸ BANDELLONI 1975:14.

⁴⁰⁹ Lásd még a tárolásról az ötödik fejezetet.

Egészen a 70-es évekig széles körben elterjedt szokás volt a kukorica közé babot vetni. A babot olyankor vetették el egy-egy marokkal, „amikor a kukorica már épphogy kidugta a fejét”. (Bellon, Maggiolo, Paccagnella) A **változást** az 1980-as évek közepétől kezdve számítjuk a **kukorica** esetében. Attól fogva géppel végeznek minden műveletet a vetéstől a betakarításig a kukorica körül. Csak a kukorica gazdaságon belül elfogyasztásra kerülő részét morzsolják le kézzel, ehhez egy kis motorral működő kézieszközt használnak Bellonék.

Parasztagazdaság, paraszti üzem

A szóhasználat és az alább érvényesített szempontok PALÁDI-KOVÁCS Attila azonos című tanulmányából származnak.⁴¹⁰ Egy *campo padovano*, a földterület mértékegysége Veneto tartományban, megközelítőleg 0,4 hektárnak felel meg.⁴¹¹ Egy hektárnyi föld vételára 1980 körül 40 millió líra volt.⁴¹² Száz évvel korábban, az 1880-as években az éves jövedelem 200 líra körül mozgott a mezőgazdaságban. Összehasonlításképp, egy kilogramm só ára akkor 0,55 líra volt, egy hektárnyi föld vételára pedig 700-1200 líra között mozgott. A felesbérlok éves jövedelme 220 líra volt, a bérloké 200-300 líra között mozgott, napszámosé pedig alig érte el a 200 lírát, mezőgazdasági cselédeké átlagosan 200 líra volt.⁴¹³

A tanyásodás újabb időszakát a 15. és 18. század közötti évszázadokban bérlokkal történt betelepítés indította el a tájon.⁴¹⁴ A földek birtokosai ekkortól e vidéken (a bencések kivételével) a városi kereskedők és nemesek voltak. A településszerkezetben még ma is nyomon követhető a múltbeli folyamat: egy tagban kapták meg a földet és a tulajdonos szűkebb értelemben vett „kötött gazdálkodást” írt elő a parasztsaládoknak, a bérlo üzemszervezeti „szabadságáról” szó sem lehetett. Padovában ugyan egytagos formában voltak átadva a földek a parasztnak művelésre, tágas és jól megépített tanyaépületet is kaptak hozzá, de szabad gazdálkodást nem folytathattak. A tulajdonos, aki saját gazdasági elképzeléseit valósította meg, nyomás- és vetéskényszert alkalmazott, a parasztsalád gazdálkodás menetére a legkisebb mértékű befolyással sem lehetett. A tanya nem szabadparaszti tulajdonban volt az esetek túlnyomó többségében, a termelés valamilyen bérleti keretben valósult meg.⁴¹⁵

Az egy család által megművelt területek és birtokok mérete igen változatos képet mutat a vizsgált fél évszázadban. Többségében leginkább kis- és törpebérlokról, illetve kisbirtokosokról van szó. De a birtokkategóriák akkor lennének pontosabban meghatározhatóak, hogyha egy határban álló területekről lenne szó. A családok többségének földjei a padovai határban, vagy annak közvetlen délre eső közelében fekszenek, kivéve három családot, akik földjei Galzignano, Vicenza és Torreglia helységeihez tartoznak. E falvak a Padovát övező síkvidéki területtől 20-30 km távolságra, többnyire hegyek szomszédságában fekszenek.

A Bellon-család 1929-től 1975-ig 13 hektár-, 1975-től 1980-ig pedig már csak 8 hektár bérelt földön dolgozott, azt követően az említett 8 hektár föld tulajdonosai lettek. Az 1990-es

⁴¹⁰ PALÁDI-KOVÁCS A. 2001:195-207.

⁴¹¹ CUSATELLI 1980:286. 1 padovai campo = 3862, 572 m², azaz 0,3862572 ha. A föld mennyiségének meghatározására kizárólag a *campo* egységet használják. A dolgozatban általában átszámítom hektárra: egy *campo padovanót* 0,4 hektárra kerekíték.

⁴¹² BERNARDI U. 1991/B:423

⁴¹³ BERNARDI U. 1991/B:423-424. (az adatokat az *Atti della giunta per l'Inchiesta Agraria*, vol V, Tomo II, a 187. oldalról idézi a szerző)

⁴¹⁴ Lásd az ötödik fejezetet.

⁴¹⁵ Szempontok és fogalomhasználat: PALÁDI-KOVÁCS 2001:197-198.

években Bellon 8 hektár saját tulajdonú földjén folytatott magángazdálkodást, valamint alig egy hektárnyi kaszáló szénahasznát tudhatja magáénak. Marcello Ceron-családja egészen 1970-71-ig 13 hektár bérelt földet művelt meg. Az 1990-es években alig 5 hektár földdel rendelkezik, de ennél többet művel többedmagával. A két nagybátyjával közösen művelnek 9,5 hektárt. A nagybácsik szintén művelnek 5,5-5,5 hektár saját földet, de így sem képesek a családjukat eltartani. A biztos megélhetés érdekében más munkát is kell vállalniuk. Marcello Maggiolo 16 hektár saját tulajdonú és 6 hektár papi szemináriumtól bérelt földet művelt meg 2001-2002-ig. A szülőknek a háború előtt, amikor még megvolt a nagycsalád, mindössze 4 hektár saját tulajdonú földjük volt, emellett felesbérletben is műveltek valamennyi földet. Így sem tudott megélni a nagycsalád, ezért 1948-ban szétváltak. Fabrisék a század elején *Olmo*-ban 18-20 hektár földet béreltek. Az 1920-as években a még mindig nagycsalád elköltözött Vicenza közelébe, ahol egy a korábbinál valamivel nagyobb földet vett bérbe egy ügyvédtől. Ez a föld – 17 hektár- ma is megvan, Irma három fivére öregségéig, egészen a 80-as évek első feléig maga művelte, ma pedig bérbe van adva. Rozzatóéknak, a „kétlaki” életformára való majdnem teljes áttérés okán mindössze 1 hektár megművelhető föld van a birtokában, az pedig a ház közvetlen közelében fekszik. Paccagnella és felesége 2,5-3 hektár bérelt földjén 1998-ig vezette „fiatal” gazdaságát. A földművelésről kényszer hatására mondtak le, elérte földjüket a parcellázás, a művelésből kivonták a bérleményt. Boarettóék a 20. század első harmadában a földművelésből származó hasznót önfenntartás, önellátás céljára fordították, és egy kis gyümölcskereskedelemmel és a bolt jövedelmével egészítették ki azt Galzignanóban. A szülők apránként vettek kevéske földet, ahogy a család szaporodott és így kisbirtokossá lettek lassan. Esetükben a „pluriaktivitás” a kereskedelem és a földművelés, gyümölcsstermesztés együttesével valósult meg.

A 20. század második felében egy olyan gazdálkodói stratégia jut érvényre, és kezd mind jobban elterjedni, amely szerint az új lehetőségeket mindenkor számba kell venni és a nyereséget szem előtt kell tartani. És ez a stratégia pedig már nagyon messze áll a hagyományos gazdálkodói mentalitástól.

A haszonvétel egyes fajtái

- A „senki földje”

A **tejhaszon** hagyományosan a parasztgazdát illette a bérleti időkben is. A tej értékesítése régen másképpen folyt, mint ma. A kisparaszti értékesítésre példa Fabris gyermekkorából: „Még *Olmo*-ban (1915-23) a tejet kézikocsival hordták ki a családoknak a paraszttasszonyok. A nők végezték a kihordást, a férfiak készítették elő a tejet.” (Fabris) Irmáék családjának nem kellett elvinni sehová a frissen fejt tejet, mert „egy ember elvitte, hogy sajtot készítsen belőle. Volt egy sajtfeldolgozója. „Új lakhelyünkön, Vicenzához még közelebb, ahová 1923-ban költöztünk, a *via Catani*-n is hasonlóan folyt a tej értékesítése. Ott is reggelente minden asszony a kézikocsiján vitte a tejet a városba, Vicenzába. A mi családjunkban a nőknek nem kellett kihordaniuk, mert otthonról kiárúsítottuk. Sok volt az olyan család, amelyiknek nem volt tehene, ők hozzánk jártak friss tejért.”

Legfőképpen a tej értékesítése révén jutnak a padovai parasztgazdaságok jövedelemhez. A takarmányozás megoldása azonban egyre nagyobb fejtörést okoz a gazdáknak, a kívánt jószágállomány fenntartása esetén. Nem túlzás azt állítani, hogy csakis a takarmány olcsó, vagy ingyenes előállítás esetén képesek kigazdálkodni az állattartáshoz szükséges egyéb költségeket, vagy egyáltalán csak így tudnak haszonra szert tenni. Ezt bizonyítja, hogy az 1990-es években az a gazda, aki nem jut nagyon olcsón takarmányhoz, felhagy a jószág tartásával. A haszonvétel milyen formái segítik hozzá a gazdákat takarmányszerzéshez?

Az iparosítás és az urbanizáció, az egyre több beépítésre szánt telek átmeneti állapotokat, egy-szersmind új lehetőségeket kínál a földet még megművelőknek. Aldo Rozzato még emlékszik, hogy régi padovai déli határ egészen a „*Prato della Valléig* húzódott, a mai peremkerületek is szántók voltak, mint például Bruseganában, ahol Marconinak és Bernardinak voltak föld-jei.”⁴¹⁶ Ceron gyermekkorának színhelye, *Caselle di Selvazzano* is Bruseganával szomszédos: „Ma már másképp néz ki *Caselle*, mint amilyen régen volt, a parasztházak és a mezők szinte teljesen eltűntek, megváltozott minden. A házakat, az iskolát lebontották, újakat építettek a helyükre, modern nagy házakat sok lakóval.”

Haszonvételt képezett és képez a parasztgazdának tehát mind a mai napig a parlagon hagyott, telkéhez közeli föld, melyet az állattenyésztés szolgálatába tud állítani. Ilyen földdarab Bellonék használatában az 5000 m²-es kaszáló, mely a házzal szemben, az út túloldalán található.

A mezőgazdasági művelésből kivont földeken építkezésekbe fogtak. Bellonén azonban nem. Nincs mit tennie, földet művel, mert „ha a földön nem lehet engedélyt kapni házépítésre (nem nyilvánítják beépíthetővé), mint a mienken sem, akkor marad a művelésben. A mienk zöld terület. A padovai vezetés, önkormányzat alá tartozik a mi földünk és nem vonható ki a műve-lésből. Az a terület, ahol a *Santo Stefano* városrész van, a *Cavalieri* utca, Marilenáék lakása, az mind művelésben volt még nem régen! Aztán beépítették, úgy 1967 után. Amikor a *Santo Stefano* templom épült. Selvazzano innen 100 méterre van. Sok ott az ipari létesítmény. Aki vállalta, hogy Padova városán kívül építi fel a gyárát, 20 év adómentességet élvezhetett. Így aztán sokan építkeztek ott, és ezért szorult úgy vissza a mezőgazdaság, ezért él ott kevés parasztcsalád ma már.” Nekem úgy tűnt, hogy Bellon már örülne, ha abbahagyhatná a mező-gazdasági termelést. De ezt csak akkor teheti meg, ha már kivonták a művelés alól a földjét, mert ha termőföldként értékesítené, kevés pénzt kapna érte.

A megművelt területek tehát az 1990-es évekre válnak fokozatosan beépíthetőkké *Brusegana* és *Caselle* területein is. Maggiolo a következőkben bemutatott gyakorlata az átmeneti helyzetre való gyors reagálás kiváló példája. Ingyenes haszonvételt jelent Maggiolónak a művelésből kivont, de még be nem épített földek rendszeres lekaszálása. Maggiolo legfőbb jövedelme is az állattartásból ered, gazdaságának alapját a fejőstehen jelenti, az hajtja a legtöbb hasznot, a gazda felhalmozott tapasztalatait e területen kiválóan tudja alkalmazni. Nyomós oka van annak, hogy a gazda miért tud annyi fejőstehenet tartani. Felismerte, hogy egy olyan új termelési helyzet állt elő az utóbbi évtizedben, amire termelői stratégiáját alapoz-hatta. Egy idegen földön szénát termelhet. Tencarolában egyre fogy a fejőstehenek száma, mára már kevés működő kisgazdaság maradt fenn, a környéken az urbanizáció most ért tetőfokára – mint arról második fejezetemben már részletesen beszámoltam. Mégis, a takar-mányozás könnyűszerrel megoldható az átmenetileg parlagon hagyott földek kihasználásával, pusztán időráfordítást, emberi munkát téve szükségessé, anyagi kiadással nem jár. Marcello gazdaságának titka abban a felismerésben rejlik, hogy az állattartást (a legjövedelmezőbb ágazatot) meg tudja oldani a nem saját földjén termő takarmányból. A körülmények olyan jók, hogy a bőséges takarmány mennyiség révén az állományt szaporítására is módja van az ügyes gazdának.

„Nincs, aki levágja Tencarola határában nőtt fűvet, így az enyém lesz. Vannak, akiknek szívességet is teszek azzal, hogy elmegyek fűvet vágni hozzájuk, hiszen a földjüket így rendbe teszem. Előfordul, hogy a tulajdonos nem műveli meg földjét, de rendelet írja elő,

⁴¹⁶ A lakás (melyben e sorok írója a terepmunka idején albérlőként lakott) a földműves Bernardi egy-kori bruseganai birtokán áll. A gazda halála után ifjabb Bernardi eladta a földek egy részét, a fenn-maradó területen pedig maga építtetett emeletes lakóházakat, ezeket aztán értékesítette és kiadta.

hogy kötelessége rendszeresen lekaszálni, rendben tartani, még akkor is, ha nem gazdálkodik rajta. Éppen ezért, ha egyik évben én mégsem megyek el kaszálni, akkor a föld tulajdonosának valakit pénzért fel kell fogadnia erre a munkára, hogy elkerülje a bírságolást. Én is jól járok, mert ha a saját magam szénájával kellene etetnem a teheneket, nem lenne kifizetődő, nem lenne semmi hasznom a tehentartásból. A széna beszerzése, begyűjtése igaz, sok munkával jár ugyan, de „csak” munkával. A „senki földje” legalább akkora, mint a saját földem, összesen 16-20 ha területű. A padovai határban, de Tencarola környékén különösen, sok új lakókerület, sorház épül az egykor megművelt területeken. Sok esetben évek telnek el míg a lakóház munkálatait elkezdik, ezalatt senki nem nyúl a földhöz, hiszen már a város tulajdonába került az egykori gazdától, valóban senki földje lett. A város vezetése ilyenkor örömmel veszi, ha ingyen lekaszálja valaki.”

Marcello érdeke, hogy minél több tehenet tudjon eltartani, az ott nőtt fű pedig „első osztályú minőségű, a tehenek nagyon szeretik” – állítja. „Mindenki jól jár, de legjobban a teheneim járnak, akik végül is a szénát elfogyasztják”- jegyzi meg leleményességére büszkén.

A gazdaság alapját jelentő tej előállítás és jövedelmezősége a beépítésre váró földterületeken begyűjtött szénahaszon megszerzése nélkül nehezen elképzelhető. Ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy 2002-ben, mikorra a „senki földje” lekaszálásának lehetőség megszűnik az építkezések megkezdődése miatt, Marcello a tejhaszonról is kénytelen lemondani. Az egész istállót felszámolja, az összes jószágot eladja, egy csapásra felhagy a tejtermeléssel!

Az állattartást a 20. század végén nem lehet már csak saját földről származó takarmányozással megoldani, mint azt a legkülönbözőbb lehetőségek kiaknázására tett kísérletek is mutatják. Ezt példázza a kétlaki család stratégiája is. Rozzatóék a **szénaszerzésnek** megint más módját alkalmazzák. Egy nagyobb szőlőművelő gazdaság a tőkék tövében nőtt gatz, fűvet gyűjti össze, majd szárítja, tekercseli és átszállítja a Rozzato-családnak. Mindössze a széna feltekeréséért kell kifizetniük a széna piaci értékének harmadát a szőlőtulajdonos család számára. Többek között, az olcsó széna révén van módja még a családnak az állattartásra. A szénaszerzés efféle olcsó módozatainak ellehetetlenülése nem ritkán az állattartás megszűntét vonja magával, mint láttuk.

Egy másik típusú haszonvétellel találkozunk a változásokra érzékenyen és azon nyomban reagáló Paccagnella-családnál. Szintén egy **átmeneti stratégia** kibontakozása és alábbhagyása figyelhető meg náluk is, a padovai *Montá* városrészben, mely szintén a peremterületen fekszik. Paccagnelláék egykori gazdasága területét és annak környékét is beépíthető területnek nyilvánították 1991-ben, így a művelésük alatt maradt földek mérete elenyésző lett. De még nem érezték magukat annyira öregnek, hogy ne akartak volna tovább gazdálkodni. 1992-ben kapóra jött, hogy a többi bérlőjével is felmondta Rosselli Indri (a földek tulajdonosa) a szerződést, ezért az ott szabadon maradt földeket is művelésükbe vonták, szóbeli megegyezés értelmében. Ezen a módon érték el, hogy saját földjeik területe nőtt, nagyobb területen gazdálkodhattak, egészen addig, amíg az építkezések meg nem indultak, azaz pár évig. Az 1990-es évek végére azonban ez a lehetőség is megszűnt, a lakóparkot felépítették a kis tanyasi gazdaság közvetlen közelében.

Üzemszervezeti keretek és családi stratégiák

A Lazio-beli MANTINO-MARINI vizsgálatban említett „felemelkedő” szegény családok (melyek a háborúig bezárólag „megélhetési” stratégiát követtek) élettörténete emlékeztet a legjobban a venetói családtörténetekre. A felemelkedés ezen típusa, melyet a laziói vidéken MANTINO és MARINI tapasztaltak, a 80-as évekig bezáróan a padovai Bellon-családra éppúgy jellemző, mint a legutóbbi időkig a Maggiolo-családra. Bérlők voltak a háború előtt, átmenetileg voltak földek, melyeket felesbérletben műveltek, majd amint lehetett apránként

földet vásároltak, és mindig olyan vállalkozásba fogtak, mely adott pillanatban a legjövedelmezőbbnek bizonyult. Padovában a tejtermelést hosszú időn keresztül – egészen a legutóbbi időig – érdemes volt folytatniuk, Lazio-ban ezzel szemben, a 70-es években felhagytak vele és gyümölcsstermesztéssel folytatták, a szerzők példái erről tanúskodnak. Eközben a családszerkezet még nem egyszerűsödött le teljesen kiscsaládra Padovában, Lazióban pedig éppen ellenkező folyamat indult el. A termelés hatékonysága érdekében egyenesen nagycsaládok termelési egységeinek létrejöttét tapasztalhatjuk.

A parasztcsaládok a 20. század közepén jellemzően nem saját földjeiket művelték, hanem a földbirtokostól bérelt földeken (*in affitto, affittuari*) dolgoztak. A **bérleti szerződéseknek** több formája volt elterjedve egészen az 1970-es évekig: feles-, harmados- haszonbérlok, egyéb bérlok. A Bellon-család harmadik fejezetbeli bemutatásában már szó volt a beszolgáltatás 20. század közepi mértékéről pontos mennyiségek megadásával. A bérleti szerződések sokfélesége, az időben és térben, bérbeadótól függő variációk miatt nehezen áttekinthető (ezt érzékelttem a leírásokból). A legújabbkori mezőgazdasági szerződésfajtákat GIORGETTI tekintette át.⁴¹⁷ A padovai határban a szerződésben rögzített, természetben szolgáltatott bérleti díj volt a legelterjedtebb bérleti forma. A bérlo éves rögzített értékű beszolgáltatással volt köteles fizetni a föld birtokosának. A bérletből származó földet akkoriban igyekeztek némi saját földdel is kiegészíteni, ennek a törekvésnek ellenére tudnivaló, hogy a különböző bérleti szerződések keretében művelt földek továbbra is túlnyomó többségben voltak. A termelési kapcsolatoknak keretet adó (Veneto tartományban gyakori) haszonbérleti szerződésnek több formája is volt. A maguk által előállított mezőgazdasági termények „feléért” (*mezzadro*⁴¹⁸), vagy egyéb haszonbérleti formák (*colonia parziaria*) szerint, többnyire „harmadáért” (*al terzo*) dolgoztak a családok.

A bérleti díj a padovai bérlok (*fittavolo, affittuario*) esetében a következő tételeket tartalmazta azelőtt: *de puenta* és *onoranze*.⁴¹⁹ A *puenta* – mint arról a második fejezet első részében már volt szó – a *polenta* olasz szó helyi megfelelője padovai tájnyelven. A *de puenta* pedig – a föld tulajdonosának átadandó termények megnevezése volt. A dialektális megnevezés egyértelműen utal a kukorica kultúrán belüli kiemelkedő szerepére. Az elnevezés hallatán az hihetnők, hogy kizárólag a kukoricát kellett a bérlonek átadnia. A *de puenta* bérleti díj nem csak kukorica terményt, hanem búzát is tartalmazott. A padovaiak mindennapi eledele, a puliszka (*polenta*, kukoricakása) a kukorica lisztjéből készül. A bérlo „puliszkáralóval, kásáralóval” (tájnyelven *de puenta*-, olaszul *di polenta*) volt köteles fizetni a tulajdonosának a földhasználat fejében.

Az *onoranze* pedig a bérlo családjának rendelkezésére bocsájtott házban való lakhatásért járó évi fizetség megnevezése volt. A meghatározott bérleti díjat minden körülmények között meg kellett a családnak fizetnie, még akkor is, ha az adott évben rossz volt a termés. A rendszer ilyenén működését a parasztcsaládnak tudomásul kellett vennie.

A lakóház után járó „lakbér” (*onoranze*) elengedése jelentette a bérloknak az első komolyabb könnyítést. A nagycsaládos bérloi életformából az őstermelői állapot felé való átmenet éveiben már ellenszolgáltatás nélkül megillette a parasztgazdát a lakóház a hozzátartozó gazdasági épületekkel együtt. A parasztember a ház tulajdonjogát nem szerezte meg meg, de egészen addig ott lakhatott, ameddig a hozzátartozó földet művelte. Vagyis, a földhasználatért járó bérleti díjon felül a bérlonek más fizetnivalója ekkor már nem volt.

⁴¹⁷ GIORGETTI G. 1974

⁴¹⁸ Lásd a Glosszáriumban (Függelék) a *mezzadria* címszót.

⁴¹⁹ lásd BERNARDI 1991/B:425-426.

Az utóbbi évtizedekben az állam is gondoskodott arról, hogy a mezőgazdaságban dolgozóknak könnyebben menjen az életük és vállalkozásbarát támogatási programot dolgozott ki. A második világháború végétől a 70-es évek végéig a bérleti díj csökkentése állandóan napirenden volt a szakszervezetek kezdeményezésére. Végeredményben a tulajdonossal szemben egyre nagyobb védelemre számíthatott a földművelő parasztember. Végül eljött az idő, amikor a lakóház átkerült a földműves tulajdonába és csakis a szántóföldi termények után kellett fizetnie.

A **bérleti díj** a bérlő Bellon-család esetében a következő volt. A *de puenta* mezei termények meghatározott mennyiségét írta elő, így Bellonék évente egyszer 2 q kukoricát, 1,5 q búzát fizettek minden 0,4 hektárnyi (= 1 *campo*)⁴²⁰ föld után. A bérleti díj másik felét a mezőgazdasági területtől függetlenített lakbér (*onoranze*)⁴²¹ tette ki, amelynek mértéke családonként szintén eltérhetett. Bellonéknak 14 baromfi, 7 hektoliter bor, 280 tojás, 2 pulyka, 2 kappan átadását írták elő. Az *onoranze* Márton-napot követően volt esedékes minden évben a Bellon-gazdaságban. Az összes bérlet címén fizetett díj a termés 20-30 százalékát tette ki, a földművelő nagycsalád megélhetését a terményenként fennmaradó 70-80 százaléknak kellett kielégítenie. (A termésátlag és a bérleti díjtétel közti összefüggés a következő táblázat 1929-75 adatait tartalmazó oszlopában feltüntetett adatok alapján kiszámítható.) A Bellon-család éves mezőgazdasági átlagtermését a fő terményekből a következő táblázat mutatja be:⁴²²

Termény	1929-1975 (13,6 ha földön)	1975-2000 (8 ha földön)
Kukorica	300 q	200 q
Búza	150 q	50 q
Takarmánynövények	150 q	100 q
Tej	100 q	250 q
Bor!	60 hl (1929-1990!) ⁴²³	5 hl (csak 1990 után!)

9. táblázat

A veteményeskert terményeire, takarmánynövényekre, tejtermékekre és disznóhúsra az egykori tulajdonos nem tartott igényt, így azok – a fennmaradó borral együtt – értékesítésre kerültek, vagy a gazdaságon belül lettek felhasználva. Gelindo Bellon 1990 körül az egykori szőlőtőkék nagy részét eltávolította, és helyettük újakat nem telepített. A radikális írtás következtében 4500 m²-nyi szőlőből mindössze 1500 m² maradt meg. Ezzel egyidőben a bor értékesítésével is felhagyott, a ma évente előállított 5 hektoliter mennyiségű bor mindössze a család saját fogyasztását fedezi.

A **részes haszonbérleti** formák nem, vagy alig jellemzőek a padovai parasztságra századunkban. Mivel olykor mégis utalás van e formákra dolgozatomban, vagy szórványosan és időszakosan egy-egy általam vizsgált család történetében is előfordulnak, most itt említést teszek róluk. A bérlőktől alapjaiban eltértek a felesbérlők, a legtipikusabb haszonbérletben szerződő parasztnak történetileg kialakult fizetési kötelezettségei. A felesbérleti szerződés szerint általában a föld tulajdonosa és bérlője a költségeket és a termést egyaránt felelték

⁴²⁰ Terület mértékegység: egy „*campo padovano*” = 0,3862 hektár. (lásd a Függelékben a Glosszárriumot)

⁴²¹ lásd a Glosszárriumot és a negyedik fejezet elejét.

⁴²² Bellon Gelindo megközelítőlegese értékeket adott meg.

⁴²³ Ebben az évben lettek a szőlőtőkék kivágva.

egymás között, így például a vetőmagot, gyomirtót, vagy a cséplőgép bérleti díját is felesben fizették. A **harmadáért** (*al terzo*) dolgozó parasztbérlőknek ezzel szemben, nem voltak semmilyen kiadásai, azokat minden esetben a föld tulajdonosa állta. A szerződés pedig mindössze a termés egyharmadát írta elő számukra, ezt a kisebb hányadot tarthatták meg saját maguknak egész éves munkájukért cserébe, családjukat ebből kellett fenntartaniuk. A szerződések egy család életében is változhattak, felesbérletből harmadosra, vagy bérletre. Egy biztos, mindig a legkedvezőbb feltételek megválasztása volt a parasztcsalád elsődleges érdeke.

Egy átmeneti időre, a század negyvenes éveiben a Maggiolo-család is harmados bérlőként gazdálkodott. Ezt követően lett bérlő, végül pedig tulajdonos és bérlő. Az üzemszervezeti formák gyakori megváltoztatása tehát erősen jellemző a táj népességének gazdálkodói stratégiájára, mely stratégia természetesen a földet bérbeadó tulajdonos érdekeivel nem állhatott ellentétben.

Parasztagazdaságok munkásai

A parasztagazdaságot az is jellemzi, hogy milyen a családi és a külső munkaerő aránya.⁴²⁴ A külső munkaerő távoli rokon, bármilyen ismerős, cseléd és napszámos, tehát nem tagja a szűkebb családnak. A segítségre szoruló család a külső munkaerő alkalmazásával a szomszédok és ismerősök munkáját vette igénybe. (Az ilyen munkát kölcsönmunkának, összesegítésnek, kalákának nevezték. Erről alább még szó lesz.)

A külső munkaerő tagja lehet a háztartásnak is. A háztartáshoz tartozott a szűkebb családon, nagycsaládon kívül a többi szintén családi eredetű munkaerő: az elárvult rokonokkal⁴²⁵ bővített családi közösség. Padovában nem volt ritka, hogy a családi eredetű munkaerőn kívül a háztartásba más, „külső munkaerőnek” tekinthető személyeket is „befogadtak”, mint azt látni fogjuk alább. A házicseléden kívül bármely közeli ismerős (általában elesett, vagy idős) szomszéd hasznára lehetett a gazdaság valamely tagjának. A házicseléd tehát „külső” munkaerő volt, mert nem tartozott a családhoz, de a háztartásban számítani kellett rá. Befogadását a jobb módú nagycsaládok engedhették meg maguknak. Előfordult olyan eset is, hogy a háztartásba befogadott „nem rokon” személy „haszna” nem a gazdálkodás terén volt tetten érhető. Mint azt Boaretto élettörténetében olvashattuk, Agnese gyermekkorában egy „nyugdíjas tanítónő” volt az anya segítségére a gyermeknevelésben.

Korszakunk elején még munkaerő bővében voltak a paraszti gazdaságok. Az urbanizáció előrehaladtával a városi munkahelyek egyre nagyobb vonzást gyakoroltak a vidéken élőkre. Ez az oka annak, hogy a gazdálkodást fenntartó családok a vizsgált időszakban kétségbeesetten igyekeznek megtartani családtagjaikat a gazdaságban. Például Marcello Maggiolo műszerésznek szeretett volna tanulni, 1945 után meg is kísérelte a családtól való függetlenedést. Azonban családjában akkoriban nem volt senki, aki a gazdálkodáshoz olyan jól értett volna, mint ő, ezért vonzó ajánlattal kecsegtették fivére és rokonai. Úgy döntöttek, vesznek még földet, hogy Marcello lásson maga előtt perspektívát, ne menjen máshová dolgozni. Mint azt az élettörténetek jól mutatják, minden család saját stratégiáját követve, más és más okból ragaszkodott a paraszti életformához.

SÁRKÁNY Mihály említett varsányi tanulmányában a megélhetés és a munkavégzés jellege, valamint a családi és külső munkaerővel való gazdálkodás alapján⁴²⁶ határoz meg különböző

⁴²⁴ PALÁDI-KOVÁCS 2001:203

⁴²⁵ PALÁDI-KOVÁCS 2001:203.

⁴²⁶ SÁRKÁNY M. 1978:68.

stratégiákat. (Az én vizsgálatomból természetesen hiányzik az „E” típus.) Kisebbségi módosításokkal esetemben is értelmezhető az első négy típus. Például saját tulajdon helyett a bérlet volt Padovában inkább a jellemző. A Padova mellett élők is alapvetően a családi munkaerőre építettek. A nagyobb földet bérlők alkalmaztak állandó szolgát, a kisebb földeket megművelők közül is néhányan, bár csak alkalmilag. Kevés esetben pedig egyes családtagok jövedelme külső munkából származott, melyet aztán a családon belül újra elosztásra kerültek a családi gazdaságban termelt javakból származó jövedelemmel együtt. Padovában a vizsgált időszakban kétféle tendencia érvényesül a gazdaságban foglalkoztatott személyeket illetően:

- **Külső és családi munkaerő** együttes (bár nem azonos arányú) alkalmazására volt szükség a nagycsaládos és az „átmeneti” létben. Átmenetinek azt az időszakot nevezem, amelyben a – gazdálkodási okokból történő – szétköltözések egyre gyakoribbá válnak és a „kiterjesztett” kiscsalád, vagy „bővített” kiscsalád kezdi felváltani az addig egyedülálló típust, a nagycsaládot.
- Kizárólag (ráadásul korlátozott számban elegendő) **családi** munkaerőre támaszkodtak azt követően, vagyis a megszűnés útján járó gazdaságokban.

Korszakunkban Padovában a külső és belső munkaerők aránya folyton változott. Így az ötven év gazdálkodásának jellege nehezen meghatározható, hacsak nem a „változó” jelzővel lenne leírható. Az alábbiakban nézzük meg kicsit jobban a munkavégzés körülményeit, úgy a külső munkavégzőkkel (összesegítéssel és cselédfogadással) mint a család belső munkaerőivel (kétlaki családtagok hozzájárulásával, házicseléddelel, a gyermekek részvételével, szűk családi körben) folyó munka esetén.

Az összesegítés intézményként működött az egykori falusi kisközösségekben. Működésének előfeltételei közé sorolhatjuk a következő körülményeket. A külső munkavállalás terén még szűkösség volt tapasztalható, tehát nem jártak el az emberek a faluból. A falu vagy tanyarendszer lakói azonban jól ismerték egymást. A keresztényi szellem, a segítségnyújtási szándékra szintén szükség volt ahhoz, hogy az „összesegítés” kialakulhasson. Korszakunk kezdetén, a 20. század derekán (amikor a változások még nem különösen éreztették a hatásukat erre felé) azok a családok tudtak a nagyobb gazdának kölcsönmunkával szolgálni, melyekben hirtelen túl sok lett a kihasználatlan munkaerő. A kisparaszti gazdaságok, törpegazdaságok tagjai mutatkoztak leginkább hajlandónak az „összesegítés”-re, körükben volt bőven szabad munkaskéz. Sok szabadidejüket mások földjén, munkával igyekeztek eltölteni.

Előfordult, hogy egy parasztcsaládnak alig volt mit megművelnie, ezért ők szívesen jártak el másokhoz besegíteni. Margherita Peroniék is más családoknál végeztek munkát, mert kevés földjük volt. „Aratás, cséplés már az illető család gazdaságában zajlott. A szérűn végeztük a szemnyerést.” (Az *aia* tájszóval *sere*, s ez szérűt jelent.⁴²⁷) A törpebirtokos család tagjai tehát szabadidejükben **besegítettek** a többi, jómódúbb családoknak, az íratlan szabálynak eleget téve: „Az egyes családok között volt egy olyan szokás, hogy egymást segítették. Úgy, hogy eljártunk más családokhoz, mondjuk betakarításkor marokszedésre, kötözésre. Ezekhez a munkákhoz sok emberre volt szükség, nekünk csak 2 hektár földünk volt – mondja Bellon Margherita – ami nem sok, hiszen heten voltunk a családban. De akinek sok földje volt, annak besegítettünk. Nem pénzért tettük, hanem csak hogy segítsünk másoknak. Ilyenkor fölkelünk jó korán, mert nyáron meleg volt, és indultunk dolgozni, már csak a jó társaság kedvéért is. Régen ez így volt. Nem mint most, hogy a gyerekek nem csinálnak mást, mint iskolába járnak, vagy nézik a tévét. A szabadságon jár csak az eszük. A gabonával volt dolog, sokszor

⁴²⁷ Figyelemre méltó, hogy a nyomtatás helyszínét jelölő magyar „szérű”-szóhoz hasonló a „sere” padovai tájnyelvi alak.

8-10 napig ott maradt kazlakba rakva, aztán haza kellett szállítani, majd nyomtatni kellett, ez már a ház előtti szérún zajlott. Egyik családtól mentünk a másikhoz elvégezni azokat a mezei munkákat, amelyekhez már nem voltak elegendő háziak, és segítségre volt szükségük. A szénát is kaszálták, nem gép vágta le, elkelt a segítség. Ezután össze kellett gereblézni, egybeszedni, ami mindig gyerekmunka volt.”

Maria **Rubin** és Marcello **Maggiolo** 1968-ban kötött házasságát a mezőgazdasági munka, a **besegetés** intézménye alapozta meg. A Maggiolo-család kezelésében lévő földek mennyisége fokozatosan növekedett, ezért **segítőket** kellett felfogadniuk, nem is ritkán, a nagyobb munkák alkalmával. Így eshetett meg, hogy Marcello leendő felesége még kisgyermekként megfordult a Maggiolo-házban édesapjával bizonyos munkák elvégzése céljából. „Láttam őt a bölcsőben” – emlékezik mosolyogva Marcello. Maria apja, Giuseppe Rubin volt a család egyik állandó segítőtje, dolgozni járt Marcellóék gazdaságába, kevés földje lévén eljárt nekik kapálni, és egyéb kézzel végezhető munkára: csépléskor, széna begyűjtéskor. Marcello pedig Giuseppéhez ment el traktorával szántani, ha hívták.

Az összesegítésnek találkoztam egy mai (nagy valószínűség szerint egyáltalán nem ritka) és egész rokonságot behálózó formájával is. Rozzatóéknál a **rokonság** nagy része ma is a faluban (Casalserugo), vagy a közelében él, egymást rendszeresen látogatják, **segítik**. Enrico nevű unokatestvérük éppen a gyűjtés napját megelőzően hozta vissza azt a disznóvágásnál használt eszközt, melyet kölcsön kapott Pietrótól. A használati tárgyak és eszközök **kölcsön-adása** anyagi terheket vesz le a családok válláról, egyben a rokonsági összetartozást elevenen tartja.

A gazdaságban eltartottnak számítottak a gyermekek, de már zsenge korukban dolgoztak ők is. Maria Temporin élete furcsa kanyarokat vett, hiszen amikor még gyermek volt, kijárt ő is a mezőre. Akkoriban édesapjának még megvolt a földje, csak később történt, hogy édesapját testvérei kijátszották, és így föld nélkül maradt. Édesapja, Antonio Temporin kocsis lett, Maria édesanyja, Bertazzolo Silvia lánykorában varrónő volt, majd miután megházasodtak, ő gyermekeket nevelt. 1945-ben, amikor Maria 17 éves volt, édesanyja meghalt. Akkor még hét testvér lakott otthon. Édesanyja halála nagyon nehéz helyzetbe sodorta Mariát. 11 éves kora óta Maria szerepe családi háztartásban az volt, hogy édesanyjának kellett segítenie. Míg édesanyja élt, figyelte az édesanyját és igyekezett elsajátítani a háztartási munkákat. Sok mindent meg is tanult tőle, többek között a varrást is, de még nem volt önálló, amikor édesanyját elvesztette. Édesanyja halálával egycsapásra minden háztartási munka elvégzésének felelőssége Mariára szakadt, és ebbe a 17 éves lány majdnem belebetegedett. A helyzetét még az is súlyosbította, hogy a háborúnak akkor lett vége és nem volt semmi a boltokban, hirtelenjében kellett megtanulnia a pénzzel gazdálkodni. „A mai kényelem és jó körülmények akkor még ismeretlenek voltak.” Nem voltak közlekedést könnyítő buszjáratok, sem háztartási gépek (se mosógép, se hűtőszekrény), központi fűtés sem. Négy testvére akkor már gyárban dolgozott, egy ötödik egy nagybácsi szolgálatában állt és ott is lakott. Nehezen éltek otthon, Maria pedig fiatalon komoly próbatételnek volt kitéve. Egyik testvére sem ismerte a földműves munkákat. Arrigót 19 évesen ismerte meg, kedves fiúnak tartotta, de akkor még álmában sem gondolta volna, hogy ilyen nehéz élete lesz mellette. De azt sem hitte volna, hogy paraszti munkát fog egyszer végezni. Arrigo legény korában sem volt bőbeszédű, és nem tájékoztatta Mariát arról, hogy ha feleségül megy hozzá, mennyi sok tennivalója lesz majd a gazdaságban.

Irma Fabris is mindössze négy osztályt végzett, mint általában akkor (a század első felében) mindenki. Míg Irma és a kisebb testvérei reggelente iskolába mentek, a nagyobb testvéreik már a szüleikkel dolgoztak. 10-14 évesen kezdtek rendszeresen segíteni otthon. A családok nem mondhattak le a **kislányok munkájáról**, ők 10-12 évesen dolgoztak otthon. Irma egyik nővére a négy osztályt befejezve odahaza maradt az édesanyjával, hogy segítsen neki a **házi-**

munkában. Ugyanez volt a helyzet a fiúkkal is. Fabris-éknál Irma három fivére közt a legkisebbnek kellett a leghamarabb beállni a munkába, mert miután 10-11 évesen kimaradt az iskolából, már mennie kellett a **mezőre** a két fivérével és az édesapjával. „Egy fiú nem tudta volna ellátni a házimunkákat, meg arra ott voltak a lányok.” Irma szerencsésebb helyzetben volt, ha akart segíteni, ha nem volt kedve, az sem volt baj, mert ott voltak a nővérei. A családi életciklustól, genealógiai adottságoktól nagyban függött, hogy melyik gyermeket milyen mértékben foglalkoztatja a családi gazdaság.

A nagyobb munkákban különösen szükség volt a gyermekek részvételére is. Amikor **szénát** kellett begyűjteni, olyankor ők is mentek segíteni. Még **kaszával** (*falce*) vágták le a szénát, **sarlóval** (*falcetto*) pedig a gabonát aratták. A gyűjtésben a gyerekeknek is jutott szerep, amíg nem voltak gépek. Amikor a felnőttek kint voltak a mezőn, a gyerekek dolga volt kivinni nekik rendszeresen a vizet.

Rozzatóék gyermekkorában a munkavégzés már elemi iskolás korukban elkezdődött, mikor 7-8 évesek voltak. Feladataik közé tartozott a jószág őrzése. A gyermekek még a koruknál fogva nem vették komolyan a munkát, közben játszottak, bebújtak a szalmakazalba. A szalma-behordásban is segíteniük kellett, az itatót ők töltötték fel vízzel. A kukoricával is volt dolguk, mert ők címeztek, aztán a friss takaróleveleket is ők szedték le, amiből aztán takarmányt készítettek a felnőttek. A betakarítás után pedig mindent össze kellett szedegetniük a földön, ami elhullott. A cukorrépát is gyakran kellett egyelniük, a szüretkor szintén kaptak munkát. A szántáskor az igavonó állatokat is ők, gyerekek vezették a barázdában, míg az ekénél egy felnőtt állt. Az iskolába járást is a gazdasági év munkaerőigényéhez igazította a család. Dologidőben otthon kellett dolgozni a gyermekeknek. Ilyenkor délelőttönként nem mentek iskolába, csak délután. Amikor még kézzel vágták le a gabonát, a gyermekek feladata volt marokba szedni és kévébe hordani. A felnőtt férfiak kötötték át a kévét, majd egymásra tették kereszt alakját utánozó formában.

A kétlakiak már az egykori padovai nagycsaládban is meglehetősen sokan voltak. Allegro Maria gyermekkorának családja és a mai Rozzatóéké talán a legjobb példa erre. Pietro Rozzato gyári munkás volt hosszú ideig, azalatt felesége gazdálkodott a fivérrel, Aldoval és az apával, azok haláláig. Az idősebb Rozzato, az apa halálát követően, és Aldo betegsége miatt Pietro felhagyott a gyári munkával, így a kétlakisággal is. Allegroéknál a 3 hektáros földön nem mindenkinek akadt munka. Maria édesapja, Allegro Alessandro és annak fivére, Allegro Feruccio családjaikkal alkották a nagycsaládot. Maria minden unokatestvérének volt saját tanult szakmája, de szüleiknek segítettek a mezei munkákban. Néhányuk még ma is él, Annamaria, aki férfiszabó volt, Bruseganában lakik, Nives varrónő, Antonia varrónő, Gianfranco villanyszerelő. Ők mindannyian részt vállaltak a mezei munkákból, a családfő irányítása alatt, amíg otthon éltek nagycsaládban, de csak részmunkaidősen.

Tehát a családon belüli munkaerő jelentette a gazdaság működésének alapját. Az átalakulás időszakában – mikor már alig beszélhetünk nagycsaládról, fivérek közösségéről – a parasztgazda legfőbb támasza és segítsége mindig a felesége volt, és ma is az. Az ötvenes években, házasságkötésükkor Maria Temporin és Arrigo Paccagnella azonnal önállósult a nagycsaládtól. Maria napirendje akkoriban, a hatvanas években a következőképpen nézett ki. Kora reggel kiment férjével a mezőre elvégezni az aznapi munkákat, majd hazafutott és felkeltette, megreggeliztette, majd iskolába vitte a gyerekeket. Gyorsan elkészítette az ebédet és fél kilenckor már újra ment a férje után tenni, ami épp soron volt. Azon voltak, hogy a borjak számát fokozatosan növelni tudják, ezért a széna, az istálló és az etetés következtek ilyenkor. Szőlőjük is volt, mint mindenkinek. A gazdaságban állandóan előforduló karbantartási munkákat maguk végezték. Sokszor csak este 10 órakor értek haza, főleg nyáron, amikor szénagyűjtés ideje volt, vagy betakarítás, kapálás. Az állatok körül is elkelt Arrigonak a

segítség, Maria sokszor a fáradtságtól nem tudott elaludni. A betakarításból származó haszon egy tetemes részét a mezőgazdasági munkagépek bérletére fordított összeg vitte el, saját gépek hiányában. Paccagnellá-ék fő problémája az volt, hogy nem volt sok földjük, mondták. Ők úgy gondolták, ha valakinek több földje van, jobban felszereli magát gépekkel, tehát azok bérletére nem kell pénzt fordítania.

A háború előtti időkben még szokásban volt, hogy „a szegényebb családokat felkarolta a falu, mert mindenki vallásos volt és segített az elesett embereken” – hangzott el minden adatközlő szájából. A karitatív szándék (míg voltak hagyományos kisközösségek) cselekvésre ösztönözte a falusi embert. Mint alább látni fogjuk, a gazdálkodó nagycsaládok a keresztény emberbaráti szeretet jegyében (bár nem kevésbé a családon belül hiányzó munkaerő okán) siettek segítségére a csekély értelmű és házasodásra képtelen, de jó fizikai erejű férfiaknak. A közösségi segítségnyújtás e bevett formája egészen a közelmúltig érvényben volt a padovai falvakban is.

Míg a törpebirtokosoknak kevés munkájuk volt a kevéske földjükön, ezzel szemben a bérlők olykor huzamos ideig is munkaerő hiánnyal küszködtek, és hogy a földtulajdonosnak vállalt kötelezettségüknek eleget tudjanak tenni, éves mezőgazdasági cselédet voltak kénytelenek tartani. Nagycsaládi közösségükbe esetenként pedig napszámost is befogadtak. Így lett a szegény a még szegényebbnek munkaadója.

A parasztgazdaságok munkásairól szóló fejtegetésemben ki kell térnem azokra a családi stratégiákra is, melyek lényege, hogy „**állandó helyettes**” alkalmazásával oldják meg egy családtag távolmaradása okozta hiányt. A „városi” munkát vállaló családtag munkaerejének pótlásáról van szó. A család ilyenkor állandó kisegítőre tett szert, a birtokos parasztok bevett szokása szerint. A **mezőgazdasági cseléd** hivatalosan bejelentett mezőgazdasági kisegítőmunkása volt a családnak. A házicseléd a családdal együtt étkezett, kapott egy egyágyas szobát, csak vasárnap volt kimenője, egyszóval a háztartáshoz tartozott. Vegyünk egy példát. A Bellon-család cselédjei nőtlen és földtelen, személyükben meglehetősen önállóan, de jó fizikumú és munkabíró férfiak voltak. A parasztcsalád családtagnak tekintette őket. Bellonék elmondták, hogy nem lehetett akármilyen munkát a cselédre bízni, mert az alkalmazottak valóban csak „segítségre” voltak alkalmasak. A parasztcsalád általában olyan nőtlen férfiakat alkalmazott, akik önálló munkára egyébként képtelenek lettek volna és szükségük volt arra, hogy irányítsák őket, ez volt az oka, hogy mások gazdaságába szegődtek el. Általában az istálló takarítását, a „ganézást” bízták rájuk, vagy olyan munkát, melyet rövid gyakorlás után megközelítőleg jól el tudtak végezni. „Meglehetősen tehetetlen öreglegények voltak, akik azokhoz a családokhoz szegődtek el, amelyek nem győzték volna egyedül a munkát. A cseléd meg így tudta magát mégiscsak fenntartani. Megkereste a kenyerét, közben hasznossá tudta magát tenni és még családjának sem volt terhére.” (Peroni)

A cselédfogadás egészen a **80-as évek végéig** reális lehetőségként állt a tehetősebb családok előtt. A század utolsó évtizedének kezdetéig nem volt különösebb változás a cselédtartás körülményeiben sem. Azt követően azonban szinte lehetetlenné vált cselédet fogadni. Az újabb rendelkezések értelmében, akár kéthetes időnymunka esetén is bejelentési és adózási kötelezettsége van a munkaadó parasztnak. Ez korábban nem így volt, a régi rendelkezés sokkal kedvezőbb volt a gazdára nézve. A 80-as évekig bezáróan például, napszámost bejelentés nélkül is alkalmazhatott a parasztember heti néhány napra, akinek fizetést megállapodás szerint biztosított, de erre ma már nincs mód. Arra kényszerül a magángazdálkodó család, hogy csak annyi munkát végezzen el, amennyit egyedül is képes, külső segítség nélkül.

Egészen a 80-as évekig Bellonéknak sem kellett annyi adót fizetniük a cselédjük után, „amennyit egy parasztember ne tudott volna könnyedén kifizetni”. (Bellon) Azonban a parasztgazdaságokban egyre kisebb lett a kiadásokra és vásárlásokra fordítható összeg, ahogy az

évek teltek. „Ma már csak a nagyobb gazdaságok képesek a cseléd után kifizetendő adó mellett haszonra is szert tenni.” A kis családi gazdaságok, mint amilyen Bellonéké is, már nem gondolhatnak arra, hogy alkalmazottakat vegyenek fel. Gelindo Bellon számításai szerint, ha a jelenlegi feltételekkel felfogadná és hivatalosan bejelentené azt a segédmunkást, aki mondjuk a tűzifát feldarabolja motoros fűrészszel, akkor több lenne a kiadása, mint amennyi a fa piaci értéke. Ezért Gelindo és fia felváltva fűrészszelnek, mikor idejük engedi.

A Bellon-családban Sante munkaereje hiányzott a családnak, éppen ezért **állandó kisegítőre** tett szert a gazda, a birtokos parasztok bevett szokása szerint. A Bellon-család **cselédjei** nőtlen és földtelen, személyükben meglehetősen önállótlan, de fizikai erővel rendelkező, munkabíró férfiak voltak. A visszaemlékezések alapján elmondható, hogy ez általános volt. A parasztcsalád családtagnak tekintette mezőgazdasági kisegítőit, akik együtt étkeztek a családdal. Az utolsó cselédjüket Pasqualénak hívták, aki 1989-ben 70 évesen hagyta el véglegesen Bellonékát. A család emlékezetében elevenen élnek egykori „lakótársaik”, munkásaik. Az utóbbi évtizedekben Pasquale heti fizetést is kapott, és a Bellon-család nyugdíjjárulékot fizetett „mezőgazdasági szakmunkás”-a után. Camillónak és Luiginak nevezték az azt megelőző évtizedekben a családdal együttlakó cselédeket, akik mindketten hosszú évtizedeken át szolgáltak, természetesen egymást követték. Pasqualét megelőzően 23 évet szolgált a Bellon-családnál Luigi. Amikor Luigi meghalt, tavasztól ősziig segítség nélkül dolgozott a család, és csak a következő idényre vették fel Pasqualét. Vele jól összeszokott a család, kielégítően elvégezte, amit betanítottak neki. Bár 60 éves korától kapta a nyugdíját, Pasquale tovább dolgozott a családnak – minden hivatalos bejelentés nélkül –, egészen addig, míg a 70-dik életévet el nem érte. Az volt a szokása, hogy vasárnaponként a mise után kerékpárral hazalátogatott családjához. Amikor már elmúlt 60 éves, és nem tudott egyedül biztonságosan közlekedni, Gelindo, vagy fia kísérte őt haza, de csak miután együtt elmentek a délelőtti misére. Egyik fivéréhez ment el ilyenkor ebédelni, némi tiszta ruhát vett magához, megfürdött, majd a sógornője kísérte vissza Bellonékhoz. Már kora délután vissza is tért munkáltatóihoz, keveset volt távol kenyéradó gazdájától. Ennyi volt a szabadideje, hetente egyszer, mindössze pár órát töltött az övéivel.

Míg a bérlői státussal együtt jártak bizonyos könnyítések (mezőgazdasági cselédek tartásának feltételei, a föld tulajdonosának járó megállapított bérleti díj terményben való kifizetése) az östermelővé váláskor ezek egy csapásra megszűntek.

A föld ugyan paraszti magántulajdonba került, de az adózási és a modern technikai, valamint pénzügyi feltételeknek a legtöbb kisparaszti gazdaság nem volt képes megfelelni, ezért sokak számára nem maradt lehetőség a továbblépésre. A pénznek egyre nagyobb szerepe lett a parasztgazdák életében, egy újfajta, addig előttük ismeretlen adózási-vásárlási-eladási rendszerben kellett a helyüket megtalálni, és autonóm felekként mozogniuk a termelés-kereskedelem-fogyasztás körforgásában. Némi támogatásra ugyan számíthat a parasztgazda az államtól is, ez azonban nem kalkulálható és bizonytalan anyagi forrás és ha van is, mértéke évről évre csökken. A kialakult helyzetben nem garantálható a termelés biztonsága és nagy a gazdaság működtetésekor a kockázat.

A mai problémát mégis a munkászekerek számának rohamos csökkenése jelenti. A munkába a nap nagy részén befogható családtagok számának csökkenése nehezíti igazán a gazdaságvitelt. A hagyományos parasztgazdaságok fokozatosan felszámolódnak. A gazdaságok kielégítő működéséhez a hagyományos gazdálkodást biztosító nagycsaládi keretekre volt szükség Padovában. Az idő múlásával azonban, az emberi utánpótlás egyre kevésbé volt biztosítva a családokon belül. A hagyományos gazdálkodási feladatok ellátásához kellő számú munkáskezre lett volna szükség. A tőkével nem rendelkező és a családi szervezőerőre épülő gazda-

ságtípust pedig a gépesítés kényszere és a műtrágyák használatának szükségessége felkészületlenül éri.

Nézzünk egy konkrét példát. Amikor 1958-ban a Bellon háztartás még 10 főt számlált, az állandó mezőgazdasági cseléddel együtt 11-re emelkedett még a számuk. A fiatal házaspár, Gelindo és Margherita, akik a házban laktak és ott alapítottak saját családot is, teljes értékű munkaerők voltak. A felnőttek (Giorgio, Emma, Rina, Margherita, Gelindo és a cseléd, valamint „részmunkaidőben” Sante) munkaerejére lehetett számítani, e hét ember mind jól értett a gazdaságban előforduló munkákhoz. De a felnőtt gyerekek (Augusta, Bruna és Gino) is belenevelődtek a házkörül, illetve a mezei munkákba. Még 1962 és 1980 között is viszonylag jók voltak a család munkaerő-feltételei, bár számuk négy főre csökkent. Még Sante és Emma is dolgozott, Gelindo és Margherita pedig éppenséggel a legaktívabb életkorukban voltak (bár közben 3 gyermeküket is nevelniük kellett), számíthattak a cseléd jelenlétére is. Ebben az időszakban vásárolták az összes mezőgazdasági gépet, ez volt az utolsó fellendülés a Bellon-gazdaság életében. Ekkor vehették meg kedvező hitel- és támogatási feltételekkel a földet is. Akkor még úgy látszott, hogy a család hosszú távon berendezkedhet a mezőgazdasági tevékenységre. Azt tették, amit szerettek és amihez jól értettek. Ám gyermekeik egyike sem kívánta meg a földműves életformát, a mezőgazdaság a 80-as évektől fogva végleg leszálló ágba került. Az öregszerűk (Sante és Emma) már egyre kevesebbet voltak képesek elvégezni, következésképpen ők is kiestek a munkából. Utánpótlás nem lett, nem akadt helyükre más. Gelindo és Margherita a 80-as évek végére teljesen magukra maradtak a gazdálkodásban, kevés segítséggel végzik azóta munkájukat. A bizonytalan mértékű állami támogatás és a csökkenő eladási árak és tejkvóták között egyensúlyozva próbáltak fennmaradni. A 90-es években a tejtermelés még kifizetődőnek látszott, de 2001-re újabb stratégiát kellett kidolgozniuk. A stratégia lényege, hogy a termelést olyan erősen korlátozniuk kell, hogy az már az önellátáshoz vezeti őket vissza. Gelindo Bellon (aki a hagyományos termeléstől igazán soha el nem szakadt) gazdasága előtt nem maradt más út 2002-ben, mint a visszatérni leginkább a nagycsaládi időszakban jellemző vegyes gazdálkodáshoz, a család szükségleteit kielégítő önellátáshoz. (Megjegyzendő, hogy az „önellátás” kategóriája esetemben túl általánosnak tűnhet. Itt most ezért használtam mégis, hogy a folyamat ívét érzékeltessem. Az önellátás régen és ma természetesen nem ugyanazt a technikai és stratégiai vállalkozást jelentette.)

Valójában – ha a munkavégzés technikai és emberi hátterét nézzük – a nagycsaládi gazdálkodás soha nem is számolódott fel Gelindo Bellon gazdaságában. Bellonék gazdálkodói stratégiája azon a nagycsaládokra jellemző mentalitáson alapult, mely szerint sok munkás-kézre és kevés gépi munkára volt szükség egy „barba” irányítása alatt álló családi munkaszervezetben. Gelindo mindvégig e mentalitás foglya volt. Még akkor is, amikor a nagycsalád már nem létezett és a szétköltözés-szétválás megtörtént. A hagyományos nagycsaládi gazdálkodás végső válságát pedig olyan „objektív” okok is (mint a pénz- és a felhalmozás krónikus hiánya) előkészítették, melyekre egy parasztember az elődjektől vett minták alapján nem tudott felkészülni.

Összességében elmondható, hogy korszakunk végére a „külső munkaerő” alkalmazása teljesen elveszítette értelmét. A családi kezelésben lévő gazdaságokban elvégzendő munka mennyisége sem kellőképpen indokolta a külső segítséget. A városi munkavállalás több jövedelemmel kecsegtet, mint a földműves családban lakhatásért és étkezéséért és esetleg csekély bérért egykor végzett munka. A törvények pedig ma már nem teszik lehetővé, hogy adózatlan maradjon a gazdasági cselédnek kifizetett munkabér.

Ökotípus

A padovai **parasztagazdaságok ökonómiai típusa** eredetileg a vegyes gazdálkodással volt jellemezhető. Az intenzív földhasznosításon, tejtermelésen és önellátáson nyugvó gazdaság volt tipikusnak nevezhető a közelmúltig vagy éppenséggel napjainkig. Gabonatermesztésnek fontos szerepe volt, de hízott marha és baromfi tartására, szőlő termesztésre szintén jelentős időt fordítottak a gazdák. „Vegyes gazdálkodást folytattunk: az állattartás miatt vetettünk lucernát, volt gabonánk, szőlőnk. Régen mindent vetett az ember. Manapság a monokultúrákon van a hangsúly, a cukorrépán és a szóján. Azelőtt a parasztagdának volt egy tábla búzája, egy tábla kukoricája, egy tábla szőlője, és így tovább, vegyesen minden. A közös családi gazdálkodásunk idején úgy 20 fejőstehenünk volt általában, munkavégzésre ökreink, egy lovunk. Minden unokatestvérem földműves maradt.” (Ceron)

Az önellátás mindig alapvető maradt, sőt, a megszűnés felé tartó gazdaság is önellátással fejezi be a mezőgazdasági tevékenységet.

A múltban az ökonómiai típusra (vegyes gazdálkodás) meghatározó befolyást gyakorolt a föld tulajdonosa, a földet bérbeadó gazda. Ő látta, mi az éppen legjövedelmezőbb vállalkozás, mibe érdemes befektetnie a földjén dolgozó parasztcsaládok munkaerejét. A selyemhernyó tenyésztése haszonnal kecsegtetett, ezért majd minden parasztcsaládnak be kellett erre rendezkednie. Az asszonyok dolga volt a háztartás mellett a tenyésztéssel foglalkozni. A parasztok viszont nem szívesen, csak kényszerűségből foglalkoztak a selyemhernyóval. Trevisan szülei és a Bellon-házban Margherita is tenyésztett selyemhernyót, mint akkoriban oly sokan a parasztok között.

Az **önellátás és árutermelés aránya** (akárcsak a külső és belső munkaerő gazdaságon belüli aránya is) folyton változott korszakunkban, a 90-es évekre viszont egyértelműen az önellátás vált egyre hangsúlyosabbá, az árutermelés rovására. A monokultúras gazdálkodás nem tudott meggyökeresedni, a múltban nem volt jellemző, ma pedig már nincs elég vállalkozásra képes gazda a vidéken, ezért tömeges megjelenéséről nem lehet beszámolni. Előfordul, hogy a vegyes gazdálkodás fenntartása mellett újabb növényeket is bevezetnek időszakosan, próbaképpen. Az 1990-es években voltak arra irányuló próbálkozások, hogy a parasztcsaládokat jövedelemhez juttassák a egyes olyan növények termeltetésével, melyek ugyan jó átvételi árral kecsegtettek, mint például a szója, de az ismeretlen növényi kultúra gondozása sok kockázattal is járt. Paccagnelláéknak 1992-ben kapóra jött, hogy Rosselli (a földek tulajdonosa) a többi bérlőjével felmondta a szerződést, ezért a szabadon maradt földeken is gazdálkodhattak, amíg az építkezések meg nem indultak. Ezért többet dolgoztak, mint az azt megelőző években, szójával is próbálkoztak a parlagon hagyott földön. Az időjárás viszont nem kedvezett, sok volt az eső, ezért csak a kukorica nőtt jól, a trágyát talicskával hordták ki a földekre – mert traktorral szállítás esetén nagy kárt tettek volna a növényben –, hogy jobban növekedjen. A sok eső miatt, a gépek nem tudtak rendesen közlekedni a földeken, a gaz belepte a növényt, a szója termése rossz lett. 4 hektáron vetettek és ennek a fele, 2 hektárnyi szója kárba veszett. Megbánták, hogy kísérletezésre adták a fejüket, és sajnálták, hogy abban az évben nem vetettek szója helyett kukoricát. A kukoricával, épp az eső miatt, szintén sok dolguk volt, de a végén szép termést lehetett betakarítani. A monokultúrákra való áttérés igazi oka mégsem a növényi kultúrától való idegenkedés volt, mint inkább a tőke hiánya, a vállalkozásra képtelen anyagi helyzet és a földek mennyisége.

A padovai nagycsalád változása

A Felvilágosodás egyik olasz gondolkodója, Cesare BECCARIA a családot szembeállította az egyénnel. Szerinte a korabeli társadalom „inkább családokból állt mint egyénekből”, amit ő természetesen helytelennek tartott. A közügyek intézésére erősen rányomta bélyegét, hogy a döntéseket nem egyénileg hozták meg, hanem tehetős családok befolyására. Ahhoz, hogy ez megváltozhasson, a családon belüli erőviszonyoknak kellett megszűnniük. Egy apjától elszenvedett megaláztatást követően mondta ezt Beccaria: szobafogságra lett ítélve, mert rangon alul szeretett volna nősülni. Jellemzően családok társultak, léptek szövetségre egymással (vagy lettek egymás ellenségei) és nem egyének, aminek következtében a család minden egyes tagja köteles volt a családfő döntésének alávetnie magát. Beccaria érvelése szerint, „ha százezer ember él húszezer családban, csak húszezer azoknak a száma, akik szabad embereknek mondhatják magukat, a többi nyolcvanezren nem egyebek mint rabszolgák”. Ahhoz, hogy százezer legyen a döntésükben szabad polgárok száma, egyéneknek kell társulniuk és efelett a „köztársaság szellemének kell örködnie” – fűzte hozzá Beccaria.⁴²⁸

A Velencei Köztársaság 18. századi végső válsága és végül összeomlása is összefüggésbe hozható – CASANOVA talán némiképpen túlzó véleménye szerint – a jómódú családok fiataljainak a családi döntés elleni lázadásával. Egészen addig sikeresen működött ugyanis a Köztársaság, amíg a családfők képesek voltak keresztülvinni a családi érdeket szolgáló akaratukat. Az egyéni aspirációkat sokszor teljesen figyelmen kívül hagyták az atyák, a fiatalok sorsa a kezükben volt. Egy ifjú még a jóvendőbelijét sem választhatta ki az apa megkérdezése nélkül. „Amikor a szerelmi házasság iránti fékezhetetlen vágyat nem volt képes tovább ellensúlyozni a patrícus iránti hűség és szeretet”, akkor szűnt meg a Velencei Köztársaság létezni.⁴²⁹ A 18. század légkörétől pedig már nem volt idegen a szerelem és a házasság összeegyeztethetősége, mint erre BARBAGLI *Sotto lo stesso tetto* c. kötetében is rámutat.⁴³⁰

Habár jogi téren az egyenjogúság kimondatott Itáliában a napóleoni törvénykezés bevezetésével – miszerint tilos volt bárkit is kizárni az öröklésből –, a szokásjogban még tovább élt a 19. század folyamán, a felsőbb társadalmi rétegek körében is, az apai hatalom ereje és a nemek közti megkülönböztetés.⁴³¹

A paraszti közösségek pedig a városi népektől elszigetelten élték saját életüket, körükben még ennél is sokkal később szerzett érvényt a törvény. A földművesek tömegeinél egyenjogúságról és az atyai hatalom megrendüléséről egyelőre szó sem lehetett.

VIAZZO és ALBERA tanulmánya⁴³² ismeretében egyértelművé lett, hogy az északkeleti országrészben a nagycsalád elterjedt forma a földművesek körében. A háztartási csoport összetétele révén megismerhetjük a nagycsalád padovai típusát. A hagyományos parasztcsalád háztartási csoportja Padovában a fivérek családjából, az öregszülőkből, a családfőből (nőtlen fivér) és egyes esetekben a szolgából állt. Ahhoz, hogy tiszta képet alkothassunk e típusról, le kell szögeznünk, hogy a nemzetséghez kötődésnek itt nyoma sincs. Ezen a környéken „egyenlőségpárti”, versengésmentes közösségeket alkotnak a parasztcsaládok.⁴³³

⁴²⁸ CASANOVA 1997: 166-167 (A szerző Beccaria *Dei delitti e delle pene* c. művéből idézte e sorokat, az Einaudi kiadó 1965-ös kiadásának 56. oldaláról. A fordítás tőlem származik.)

⁴²⁹ CASANOVA 1997:166

⁴³⁰ BARBAGLI 1984:295-352

⁴³¹ CASANOVA 1997:167-168

⁴³² VIAZZO – ALBERA 1992.

⁴³³ MENDRAS H. 1973:8.

A VIAZZO és ALBERA⁴³⁴ hangsúlyozzák, hogy Észak-Olaszország domborzatilag változatos, történelmileg többértékű területén belül szinte kizárólag csak az Alpok és az Appeninek elzárt közösségeire irányultak a néprajzi szempontú családkutatások. Nem vizsgálták a nyitott síkvidéket, ebből a helyzetből következik, hogy a mai képünk hiányos. Valóban, BERNARDI teljes kultúrát átfogóan bemutató kötetein⁴³⁵ kívül (melyekben a családról, identitásról és munkamorálról egyaránt szó esik) nem jelentek meg a legutóbbi években sem kifejezetten a síkvidéki (Pó-síkság) családról szóló leírások. Nem olvashatunk a Padova környéki síkvidék családi gazdaságairól az anyagi kultúra nagy tárházában, SCHEUERMEIER kötetében sem.⁴³⁶ Azonban némi képet kaphatunk a rövid általános leírásból és a Velence melletti kis településen, Miranóban felvett adatok alapján készített rajzból és fotó alapján arról, milyen is lehetett a korabeli családi élet és bérleti gazdaság.⁴³⁷

Felmerül a kérdés, mely külső körülmények, belső normák alakítják ki és tartják fenn a nagycsaládot egy adott vidéken, vagy egy közösségen belül? Úgy tűnik, sok különböző oka lehet a nagycsalád elterjedésének. Nyugat-Magyarországon például a Rancsó Czibor család saját bevallása szerint, csak azért él egy fedél alatt (1943-ban), mert őket testvéreket a „szükség tartja együtt”, ha önállósítanák magukat, nehezebb élet várna rájuk. A falu törekvőbb fiataljai lenézik Rancsó Cziborékát, amiért kiterjedt háztartási csoportjuk nem bomlik a „maga kenyere” élő kiscsaládokra.⁴³⁸ Ám a Mátraalján nem a szegénység, a „szükség” hanem épp a jómód teszi „kiterjesztetté” a családokat, hiszen itt épp a birtokos parasztok élnek nagycsaládban (1920-30-as évek), a kiscsaládos állapot éppenséggel a nincstelenekre és az 1-2 holdasokra volt jellemző.⁴³⁹ Érdekes módon, az 1970-es években Magyarországon mindenfelé alakultak kiterjesztett családok. Azonban a vizsgálatok szerint, a többgenerációs családok pusztán átmenetileg jöttek létre, kényszerűség szülte az együttlakást.⁴⁴⁰ A társadalomban könnyen kialakulhat olyan állapot, mely a nagycsaládok kialakulásához vezet, mutatnak rá a fenti példák. A háztartási csoport olyan társadalmi képződmény, mely gyorsan reagál a társadalmi környezetben beálló változásokra.

A padovai vidéken a nagycsaládnak voltaképpen évezredes múltja van a parasztok körében, mint arra korábbi áttekintésemben utaltam. Talán nem túlzó azt állítanom, hogy a nagycsalád megszűnése errefelé soha nem mondható véglegesnek, a vizsgálatok tanúsága szerint a népesség folyton visszatér ezen együttélési formához. Vajon ez a mostani, megfordíthatatlannak tűnő átalakulás is magában hordhatja-e a visszatérés lehetőségét?

A padovai családokat az alábbi három állapot egyikében volt alkalmam megismerni. Mindhárom család-állapot egy-egy gazdálkodási stratégiával jellemezhető:

A gazdálkodó és eladásra termelő *nagycsalád* (1),

„kétlakisága” miatt *átmeneti formájú család* (2),

és önellátással összefüggésben kialakuló *kiscsaládos forma* (3).

⁴³⁴ VIAZZO-ALBERA 1992

⁴³⁵ BERNARDI U. 1975, 1987, 1990, 1991/A, 1991/B, 1998.

⁴³⁶ SCHEUERMEIER 1980.

⁴³⁷ SCHEUERMEIER 1980/II:10, és 70. fotó.

⁴³⁸ FÉL 1944:5.

⁴³⁹ MORVAY 1981:17.

⁴⁴⁰ JÁVOR-MOLNÁR-SZABÓ-SÁRKÁNY M. 2000:994

1. A *nagycsalád* történetileg kialakult forma Padovában, melyet a gazdálkodás jellege tett szükségessé. Nagycsaládon belül a *közös gazdálkodás* egy speciális munkaszervezeti formája valósul meg: több együttlakó családmag egy közös háztartásban él, melyen belül a tagok hierarchikusan helyezkednek el. Az alárendeltségi piramis tetején a nőtlen „*barba*” (családfő, gazda) áll, ő irányítja a – többségében kézi – munkavégzést, valamint a háztartás anyagi természetű döntéseit is ő hozza meg. Döntései meghozatalakor partnerként tekint fivéreire, azok véleményét kikéri, de autonómiáját mindenkor megőrzi és ellentmondást senkitől nem tűr el. A család nőtagjainak semmiféle beleszólásuk nincs a család ügyeibe. A gazdaságot a takarékoság jellemzi, mind a termelés (önellátás és árutermelés esetén egyaránt), mind a fogyasztás terén. Vásárlások csakis a gazdaság gyarapítása érdekében történnek, az individuális igények teljességgel háttérbe szorúlnak, illetve a legszükségesebbekre korlátozódnak. A hagyományos nagycsalád munkaszervezetéhez szorosan kötődik egy anyagokban és tárgyakban, valamint az azokat összefűző cselekvésekben megnyilvánuló életmód-modell.

2. Az „átmenetiség” a szétköltöző szakaszban válik egyre jobban tetten érhetővé. A **kétlaki** családtagok száma a megélhetés bizonytalansága miatt ilyenkor egyre növekszik. Bizonyosan hasonló jelenség játszódik le itt is, mint amit Lombardiából írtak le, ahol a *massari*-k nagycsaládjait egyre inkább felváltották a 19. század utolsó évtizedeiben a *pigionanti*-k egyre kevésbé összetett szerkezetű kiscsaládjai. A megművelhető területek méretének csökkenése okán a *pigionanti* felesbérllő családok ugyanis protoindusztriális munkavállalásra is kényszerültek, hogy családjaikat el tudják tartani.⁴⁴¹ Mindenképpen jelentős eltérések mutatkoznak a nagycsaládi léthez képest ebben az új család-állapotban. A **nőtlenek** ebben a formációban már nem vezetők (*barba*), sőt, egyszerűen hátrányos helyzetűvé váltak. Az új családi-társadalmi közegben nem ritkán elkeseredettek, előfordul, hogy szerencsétlennek, becsapottnak érzik magukat, amiért családi „karrier”-jük beteljesületlen maradt, hiszen sem gazdaságirányítási hatalmat nem ruháztak rájuk, és még meg sem nősültek. Erre az időszakra esik a gazdaság modernizálása, de a családok többségében a gépesítettség foka a kíváncsnál lassabban növekszik. A külső társadalom szerepének növekedésével a pénz is egyre fontosabb lesz. A környező világ monetarista⁴⁴² és a termelékenységre nagy súlyt fektet. A munka pénzbeli értéke a nagycsaládos rendszerben nem volt jelentős, a pénztakarékos eljárások kaptak hangsúlyt. A csak gyárban vagy irodában dolgozó családtagok száma egyre nagyobb az átmeneti időkben. A belenevelődés szerepe csökken, a tanultsági fok nagyobb lesz, ezzel egyidejűleg mindig kisebb és kisebb a mezőgazdasági termelés és vállalkozó kedv. A családi szintű gazdálkodásban még néhányan perspektívát látnak, önfenntartásra alapoznak, keveset kereskednek is, bár a környező gazdasággal folytatott kereskedelem elsősorban a gazdaságban fel nem használt többletermény (gabona, tej) értékesítésében merül ki. A mezőgazdasági tevékenység egy ideig még fenntartható az átmeneti állapotok közepette is, mert szép számmal élnek még olyan leszármazottak, akik „kettős” nevelést kaptak. Egyrészt a paraszti közegben nevelkedtek, másrészt már folyik taníttatásuk is. Bellon Bruno apja helyett (ha kell) fej, nagyobb munkákban rendszeresen besegít, de az otthon szerzett tudást egyéb módon nem hasznosítja, hiszen egy tervezőirodán dolgozik. Szabadidejében segít be otthon. Mindaddig, míg szülei mezőgazdasági munkát végeznek, a szabadidő Bruno esetében két részre oszlik, bármely évszakot is tekintjük. Szükség esetén mezőgazdasági kisegítő szakmunkát végez szülei megsegítésére, és ebből következik, hogy csak a fennmaradó időt fordítja magánéletre és a pihenésre, kikapcsolódásra.

⁴⁴¹ VIAZZO-ALBERA 1992: 183

⁴⁴² MENDRAS H. 1973: 10.

3. Az „átmeneti állapot”-ot leggyakrabban a kiscsaládi forma követi. (A mai viszonyok közt nehéz elképzelni, hogy nagycsalád jöjjön létre a „kétlaki” családból.) A kiscsaládban szinte lehetetlenné válik, hogy a gazdálkodás töretlenül, a megszokott módon folytatódjék, éppen a rendelkezésre álló családtagok kis száma miatt. De a földműves életforma iránti igény is egyre csökken. Csak az idősebb generáció kíván a hagyományos módon élni. Több tényező is kiválthatja kiscsaládok kialakulását földművesek körében: a fiatalok iskoláztatása, a mezei munka lehetőségeinek beszűkülése, a tökehiány, a versenyképtelenség. A kiscsalád több úton-módon jöhet létre, attól függően, hogy az átmeneti időszakot milyen családi stratégia uralta.

A fent bemutatott típusok melyike a legáltalánosabb? A terepmunka tapasztalatai szerint a padovai, egykor nagycsaládban élő földművesek körében a 20. század második felében már az *átmeneti* típus a legelterjedtebb. Ha az átmeneti típust közelebbről is megvizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy az három formában is megnyilvánulhat. A 20. század második felében a korábbinál nagyobb számban alakultak ún. „**fogyatkozó**”-, állandóan „**költözködő**” családok és „**kétlaki**” (egyidejűleg munkás, alkalmazott, munkagép-tulajdonos és földműves) életformára berendezkedő családok. Végére is, e formák a család egyéni stratégiájával hozhatók összefüggésbe, kialakulásuk attól függ, jobbra mely tendenciák érvényesülnek:

1. – A „**fogyó nagycsalád**” a még legalább három generációs (több fivér együttlakásával járó) nagycsalád egyes tagjainak kiöregedése, majd elhalása révén alakul ki. FÉL Edit „laza nagycsalád”-nak nevezi – Thurnwald kifejezését kölcsönvéve –, a Martoson talált szinte kizárólagos formát.⁴⁴³ Fontos jellemzője a „fogyatkozó” nagycsaládnak az, hogy az utánpótlás kinevelésére már nem fordít különösebb figyelmet, ezért a belenevelés gyakorlata elmarad. Az átmenetiség ott is megmutatkozik, hogy külön feladatokat ró a mezőgazdasági tevékenységben részt nem vevő családtagokra is, akik így kétség kívül nem mentesülhetnek teljesen a ház- és a gazdaság körüli feladatok elvégzése alól. Az idősebb generáció iránt érzett kötelező szolidaritás erkölcsileg elengedhetetlen. A Bellon-család valamint a Maggiolo-család is részben ilyen helyzetben van. A szülők lányait és fiaikat egyaránt taníttatták, akik így szakmát vagy diplomát szereztek, munkát találtak. Maggiolóéknak egyéb terveik is voltak, a fiaiknak a gazdaság folytatását is lehetővé kívánták tenni, maguk mellé vették őket dolgozni. Ma minden munkát képesek elvégezni, a gazdálkodási ismeretek javát elsajátították. Két út áll jelenleg a fiúk előtt. A gazdaságban végzendő munka szeretete az autonóm döntés meghozatalakor nem fogja befolyásolni fiúkat, szüleik reményei szerint, akik szelíden ugyan, bár nyomást gyakorolnak rájuk. Ezen családok egyik része belenevelődés hiányában, vagy akár annak ellenére, immáron felszabadulva, függetleníti magát minden nagycsaládi hagyománytól és gazdálkodástól, új életminták követőjévé válik. Pl. Bellon Zita, akinek férje szállodát vezet, vagy öccse, Bellon Gino, akit a család taníttatott.

2. A másik gyakori, átmenetinek nevezhető típus a fizikai elválás, a szétválás következtében alakul ki. A „**szétköltöző nagycsalád**” leváló, általában fiatalabb generációja hozza létre ezt az átmeneti családformát. A szétköltözések gyakorivá válása pedig szintén a fellazulásnak kedvez. A nagycsalád tudata minden tagban élénken él, vannak esetek, amikor a szétköltözés lényegében nem változtatja meg a gazdálkodás emberi oldalát, mint láttuk a Maggiolo és Ceron-családok esetében. Ezekben az esetekben egymáshoz képest mindössze pár kilométeres körzeten belül helyezkednek el a megművelendő földek, mindennaposak a szétköltözöttek közti találkozások és az összeségítés. Ezért megállapítható, hogy a szétköltözés révén kisebb egységgé egyszerűsödött családok Padovában minden szempontból a hagyományos nagycsaládi mintához állnak közelebb, nem a hagyományos paraszti kiscsaládéhoz, és még kevésbé nem a kibontakozóban lévő „modern” kiscsaládéhoz. Az ilyen családok többsége,

⁴⁴³ FÉL 2001: 48

immáron lecsökkent létszámmal, akár kiscsaládosan, az önellátó és/vagy árutermelő gazdálkodás folytatója lesz, mint pl. Trevisan és Paccagnella.

3. A városi munkavállalás egyre gyakoribbá válása is átmenetiséget eredményezett a földművesek családi életében, s ez „**kétlakiság**” formájában jelentkezett. A jelentősebb lakott települések közelében élő kisparszti gazdaságok és felesbérlok családjaiból már a század első évtizedeiben is sokan eljártak dolgozni a közeli városba, nagyobb községbe, ezzel egészítve ki a mezőgazdaságból származó jövedelmeiket.⁴⁴⁴ Azonban, a vizsgált területen belül is, időeltolódással mutatkozott meg a kétlakiság. Gelindo Bellon édesapja (Sante Bellon) asztalos volt a padovai műemlékfelügyeletnél már a század első felében. Boarettóéknál is gyakori volt a fakun kívüli munkavállalás már az 1920-as évektől. Rozzatóék családjában viszont csak az 1950-es évektől mennek egyre többen gyári munkára, Maggiolóéknál még később.

Elkülönült szerepek a nagycsaládban

A hagyományos nagycsaládi szerepek az együttélés tényéből és a közös termelői érdekből fakadóan szigorú rend szerint oszlottak meg.

A gazda és a férfiak

A gazda (*capo principale*, a *barba*, a *padrone*, *paron*) személye kivétel nélkül, minden esetben öreglegény. A *barba* legfőbb erényeként a pártatlanságot jelölik meg a családon belül élő asszonyok, a nők férfiak pedig a hozzá való vér szerinti kötődésük miatt és a „férfi testvériség, összetartás” elve alapján vetik alá magukat irányító erejének. A gazdaságot illető és családra vonatkozó kérdésekben a végső szó kimondását ugyanis a család férfitagjainak tárgyalásai előzték meg. Így hát a fivérek és unokafivérek nem érezték a döntésekből kizárva magukat, hanem a családi feladatmegosztás fontos szereplőivé váltak azzal, hogy saját családmagjuk felé – a hierarchia elve alapján – ők voltak kötelesek beszámolni, és a végrehajtást szorgalmazni. Mindez nem változtatott a lényegen: a *barba* ellenőrző funkcióján, mely a „közösén” hozott döntések végrehajtásán és az íratlan törvények betartásán való szigorú örökösödést jelentette. A családi munkaszervezés csúcsán álló családfő alakjának kialakulását a gazdálkodás jellege határozta meg. A kézi munka elvégzéséhez a nagylétszámú családra volt szükség, a föld tulajdonosa pedig szívesen adott egyetlen család kezelésébe sokszor kb. 23 hektár (60 *campo*) nagyságú földet. Ilyen nagy kiterjedésű földet azonban csakis egy nagycsalád volt képes eredményesen megművelni a korabeli munkaviszonyok közt.

DAVIS megemlíti, hogy a fivérek közti rivalizálás nem ritkán észlelt jelenség a családon belül. Érdekesnek tartja viszont, hogy egyetlen kutatás sem tár fel lányok közti rivalizálást. Ennek okát abban véli felfedezni, hogy a veszekedés és civakodás akkor jelentkezik, mikor versenyhelyzetben állnak egymással a szóbanforgó személyek. A nők a nagycsaládban teljességgel ki vannak zárva a versenyből, hiszen a férfiak tisztje a mindennapi kenyérről gondoskodni. A túléléshez szükséges „eszközök birtoklása” is a férfiak dolga.⁴⁴⁵ A család megélhetését biztosító földbérletet is, mondhatnánk, „versenyszerű viselkedés” révén szerezte meg a családfő. A család feje a „gazda, a „ház ura”, a nagycsalád szervezője és vezetője. Kijárt a gazdának ez a megszólítás a családtagok és a szomszédság részéről is. Az a tény, hogy nagycsalád „főt” választ magának, már önmagában kifejezi a család azon stratégiáját, hogy a hagyományos életformát nem kívánja még megszüntetni. Ezért azt mondhatjuk, hogy a

⁴⁴⁴ BEVILACQUA, E. 1959:7

⁴⁴⁵ DAVIS J. 1980:197.

nagycsaládi gazda mintegy jelképe a rendszer működésének. Ha a család már nem látja szükségesnek a családfő megválasztását, a nagycsalád mint intézmény kerül válságba.

A nagycsaládi gondolkodás és tervezés tehát gazda markáns alakjában testesül meg. Ő szavatozza a közös jövőt és a lehető leghatékonyabb gazdálkodást, dönt az éppen kellő számú, ügyes, aktív korában lévő férfitagok gazdaságban való foglalkoztatásáról vagy egyéb munkára küldéséről. Pártatlanabb mint nős fivérei, szülei és unokaöccsei, ez teszi lehetővé tisztánlátását. Legfontosabb küldetése a család ügyeinek legeredményesebb rendezése.

A paraszti életben vonzó lehetett a sokat hangoztatott „autonómia”, a „függetlenség”, de csak a férfinép számára, az asszonyoké mindenképpen inkább az alávetettség volt. (A „függetlenség” is csak viszonylagos, hiszen a bérbeadótól való állandó függés valóság volt régen.) Így nem véletlen, hogy épp ők, a nők feszítették szét a rendszert. FARAGÓ a néprajzi leírások tanúságát vitatja e téren, szerinte a „nő inkább partnere, mint alárendeltje volt férjének”.⁴⁴⁶ Ezzel szemben, az egymásrautaltság diktálta hierarchia ismeretében, kétség kívül inkább a férj, a gazda dominanciáját kell komolyan vennünk, mint az egyenrangúság érzetét keltő „partner” kifejezés létjogosultságát.⁴⁴⁷ Ki volt valóban független és autonóm a hagyományos paraszti társadalomban? Bizonyos döntéseiben a családfő, talán, de az asszonyok még ott sem kaptak szót.

Nézzünk meg egy konkrét példát. Gelindo Bellon nagybátyját *Paron' Toni*-nak szólították, nőtlen (*celibe*) volt, a nagycsalád feje, „*barba*”. Amikor 1958-ban Margherita a Bellon házba költözött, *Paron' Toni*, az utolsó „nagycsaládi gazda” pár éve már meghalt. Tehát nem sokkal Margherita érkezését megelőzően indult véglegesen bomlásnak a hagyományos nagycsalád-szerkezet Bellonéknál. Boaretto, aki ismeri jól a Bellon-családot, még rokonságban is vannak egymással, így vélekedik és így fogalmaz: „*Patriarchális család* volt Gelindóék családja. Valaha mindenki a gazdától függött, emlékszem, a lányok még egy harisnyát sem vehettek maguknak ha a «gazda bácsi» (*zio barba*) meg nem engedte. A nőtlen gazda, *Paron' Toni* testvére megházasodott és gyerekei is voltak.”⁴⁴⁸ Mintha azt mondanánk, hogy «gazda», csak régiesen ezt úgy mondták *barba*. Nem volt olyan kegyetlen mint a TAVIANI-ék filmje címszereplője, a *Padre Padrone*. Szigorú volt, az igaz, de nem kegyetlen, mint Szardínián. Egyszer, ha jól emlékszem, Gelindo nagymamája zsebre tett egy tojást, hogy vegyen rajta magának valamit, de a *gazda* észrevette. Még egy tojást sem vehetett el egyetlen családtag, mert nem volt «helyénvaló» viselkedés. Mindig tudatni kellett a gazdával, semmit nem volt szabad elrejtteni előle, tisztességesnek és őszintének kellett mindenkinek lennie. Megmondhatta volna a *gazdának*, ha valamire szüksége volt.” Majd Boaretto hozzátette: „Meg ne mondja ezt Gelindonak, hiszen lopásnak minősült, amit Gelindo nagymamája tett.”⁴⁴⁹ Majd saját Boaretto saját gyerekkorára így emlékezik: „Az én falumban nem sok nagycsaládi gazda volt. Mégis alkalmam volt megismerni a *patriarchális nagycsaládot*, mert az egyik bátyám, Giuseppe, Gelindo Bellon egyik lánytestvérét vette feleségül. Mindenben ki kellett kérnie a gazda véleményét, alig volt valami kis hozománya, ez volt a szokás. A sógornóm nagyon talpraesett asszony, a szálloda ügyeit nagyon jól intézi. A bátyámnak nagy szerencséje van, hogy ilyen ügyes felesége van, hiszen ő inkább festőművész mint szállodaigazgató. ...”

⁴⁴⁶ FARAGÓ 2000:483.

⁴⁴⁷ A kérdést sokan tárgyalták eddig, csak néhányat említek meg e sok közül: LASLETT, P 1983, SARACENO C. 1988, BARBAGLI M 1984, 1990, 1992,

⁴⁴⁸ Bellon Sante is unokaöccse volt *Paron' Toni*-nak.

⁴⁴⁹ Bellon Sante édesanyjáról (*Paron' Toni* fivérének feleségéről, azaz sógornőjéről) szólt a történet

Az nagycsaládi gazda intézményének megszűnése fokozatosan történt a következő esetben. Az átmeneti időben nem egy, hanem két gazda „uralkodott” egy családon belül. Visszatérve a Bellon-család példájához, *Paron' Toni* 1953-ban bekövetkezett halála után egészen 1962-ig, a szétválás időpontjáig Gelindo Bellon és nagybátyja, Giorgio Bellon ketten irányították a gazdaságot. Ezalatt a majd tíz esztendő alatt a szigorú munkamegosztás íratlan szabályai továbbra is érvényben voltak. Például minden második vasárnap délután csak egyikük (Giorgio és Gelindo közül) dolgozott az istállóban, a másikuk ilyenkor pihent, a hét többi napján együtt végezték a munkát. A család dolgait közösen beszélték meg, a pénzzel közösen gazdálkodtak, minden hét végén elszámoltak vele, de már külön „kasszán” voltak.

A gazda irányítása alatt álló nagycsalád mindennapjaiból nézzünk egy-két példát. A mezei **munkák megszervezése** a nagycsaládban természetesen a gazda egyik fő feladata volt. Előző este megmondta a gazda mi a másnapi teendő, hánykor kell felkelni, kinek mi lesz a dolga. „Nekünk apám továbbította, ki mit fog aznap csinálni. De végül is minden munkát közösen végeztünk el. A munkát mindenki a képessége szerint végezte: aki a legjobban vetett, annak a többiek a keze alá dolgoztak. Mindenki a maga tehetsége szerint vette ki a részét a közös feladatokból. Nálunk apám kézzel vetett. Akkoriban a legfontosabb feladatokat a legidősebbek végezték a parasztgazdaságokban – mondja Marcello Ceron –, így például *Gino bácsi* vetett a legjobban.”

A nagycsaládi munkavégzés fő jellemzője az összeszokottság és a munkaszervezés. Fabriséknál az apa és három fia mindig együtt dolgoztak, szinte mindig együtt voltak. Ebédidőben mindannyian hazamentek, Fabris így emlékszik: „nyaranta ebéd után egy kicsit le is feküdtek pihenni, szundikálni. Aztán úgy 3 óra körül újra nekifogtak a munkának. Nyáron túl nagy volt a meleg, nem lehetett volna dolgozni. ... A mezőn kívül még volt szőlő meg sövény is, ezeket állandóan rendezni kellett, meg voltak gyümölcsfák, ezeket metszeni kellett.”

Asszonyok, gyermekek, cselédek és öregek

Annak idején a parasztcsaládok „egyforma rendszer szerint éltek és dolgoztak”. (Rozzato) Pietro Rozzato édesanyjának családja is *Casalserugó*ban lakott, akárcsak ők az apjával, ezért a két család, ha szükség volt rá, besegített egymásnak cséplés, betakarítás idején. De az sem volt ritka, hogy más családokhoz eljártak dolgozni. Pietro Rozzato anyja testvérei közt csak hárman házasodtak meg, hárman nőtlenek, egyikük meg hajadon maradt.

Vannak olyan hagyományos szerepek, melyek minden paraszti társadalomban hasonlóan vannak elosztva. Ilyen például Padovában, hogy a férfiak kezelik a pénzt, az asszonyok dolga a főzés, gyermeknevelés, veteményezés, takarítás, mosás, mezei munkában való besegítés. Margheritának mindig azt mondta az anyósai: „Első a gyerek, a munka csak azután jön.” Az asszonyokat sújtó egyik mindennapos gond a pénztelenség volt. Margheritára pénz soha nem lett bízva, és ha a gyerekeinek szükségük volt valamire, az apósától és anyósától kellett (volna) pénzt kérnie. Ha szüksége is volt valamire, az igényét soha nem merte hangosan kinyilvánítani, inkább hallgatott, mert sejtette a választ. A pénz kezelésére egyedül a rangidős férfiak (másodsorban feleségük) jogosultak azután is, hogy a nagycsaládi gazda intézménye megszűnt vagy megingott. A Bellon-család éppenséggel nem élt szegénységben (hiszen még cselédet is tartottak), de a fiatalasszonyt anyai feladatának egyéni igények szerinti ellátásában némiképp korlátozta a nagycsaládi elvek érvényesülése. Margherita egy emberöltőt élt le anyósával és apósával ilyen körülmények között.

Nem ritka, hogy a házastársak meglehetősen különböző módon (sajátos nézőpontjukból) értékelik ugyanazokat a történeteket és családi összefüggéseket. A Bellon-családban Margherita és Gelindo sem ugyanazon a szemüvegen át nézik és másképpen ítélik meg saját helyzetüket.

El kell ismernünk, hogy családon belüli pozíciójuk valóban különbözik, így nézőpontjuk sem lehet azonos.

Gelindo szerint a gazda-irányítású, teljességgel kötött nagycsalád működéséhez képest nagyobb lett a szabadság *Paron' Toni* halála után a családirányítás terén. Az ő szemszögéből nézve még igaz is lehet ez a megállapítás. Gelindo otthon volt és otthon is érezte magát, a viszonylagos önállóság is teljességgel kielégítette. Azt teszi ma is, amit ősei tettek, annak biztos tudata tölti őt el, hogy a férfiági folytonosságot ő képviseli, míg él. Természetes számára, hogy minden oldalról szeretet, elfogadás és elismerés övezi a családban. Gelindo a hagyományos parasztcsalád szülötte és élete végéig hű marad annak ideáljához, életében se kényszer, se szándék nem ösztönözték arra, hogy ezen változtasson, pedig az évtizedek múlásával (a környező társadalom urbanizáló hatása alatt) a szűkebben értelmezett szomszédi környezete is nagy mértékben megváltozott. Még ebben a változóban lévő közegben sem inog meg az élet nagy kérdéseit illetően. Valóban, miért is lenne bármiféle hiányérzete vagy panasza?

Nézzük meg, hogyan is gazdálkodott a Bellon-család a pénzzel az említett kilenc évben. Gelindo és Giorgio „társak” voltak a közös gazdaság irányításában 1953 és 1962 között, amikor a *padrone*-rendszer már nem érvényesült. Ennek szellemében, Gelindo és Giorgio minden este leült és elkészítette az aznapi kiadások és a bevételek mérlegét. A pénzt Giorgio mint rangidős magánál tartotta. Mindent átnéztek, ellenőriztek és végül írásban rögzítettek az ilyen alkalmakkor. Majd havi elszámolást tartottak, a bevételt elosztották, ilyenkor mindegyik félhez annyi pénz került, amennyi megilletette. Amikor vásárlásra került a sor, megvitatták és közösen vették meg a szükséges holmit, de a kiadást rögzítették. Egyszóval, folyamatosan könyvelték a pénzforgalmat.

Azonban Margherita a férje említette szabadságból szinte semmit nem vett észre. Ő más nézőpontból látta és ítélte meg a gazdaság pénzügyeinek kezelését és a családon belüli hierarchiát, ezeket 1962 után is a hagyományos szigor jellemezte. Nemhogy nem volt „gazda” a családon belül! Éppen ellenkezőleg, Margherita szemszögéből nézve kettő gazda is volt. Az apósa és az anyósa a felettesének tartotta magát, hiszen neki mindketten parancsoltak. Margherita megítélése szerint a gazdaság puritán szellemű vezetése folytán saját, egyedi elképzeléseik a feleknek nemigen lehettek. Kiscsaládjukon belül is meg volt kötve a kezük, hiszen sem férje, sem ő maga önállóan nem vásárolhatott. Minden líra elköltésére felügyeltek. Az öregszülők „voltak az urak, ők parancsoltak, Gelindonak saját önálló keresete, biztos és állandó hóvégi fizetése nem volt, mely önállóságot jelenthetett volna számára. Végére is, semmije sem volt”. Babakocsit például, elsőszülött lánya számára a szomszédoktól kapott Margherita. A fiatalasszonyok betakarításkor eljártak tallózni, az elhullott kalászt összeszedgették és pénzzé tették. Bevett szokás szerint csak ezen a módon juthattak némi saját „keresethez”, melyet gyermekeikre fordíthattak, vagy amelyből egy új kötényt vehettek.

Mégis, Margherita szerint, „nincs szebb dolog a parasztcsaládnál. Még a vallásnak volt szerepe abban, hogy férje családjához tartozásának érzése még erősebb legyen. „Apa és anya hagyománya mindig erős volt és a gyerekek száma mindig magas volt.” De Margherita látta, majd meg is tapasztalta, hogy „mindenkor az anya végezte a nehezebb munkákat, ezt el lehet mondani”.

A „Parasztgazdaságok munkásai” c. alfejezetben már volt szó a gyermekek gazdaságban végzett munkájáról. A század első felében a **gyerekek** még kevés időt töltöttek az iskolában és napjaik nagy részét szüleiknek való segítséggel töltötték. Marcello Ceron szeretett tanulni, ezért nosztalgiával emlékezik az iskolára: „Én nagyon szerettem tanulni és iskolába járni is. Nagyszerű tanítónőm volt, mindig osztályelső, az iskola legjobbjai között voltam. Szerencsésnek tartom magamat, mert ugyanaz a tanítónőm volt végig, és az egyes osztályokat sem

ültették össze: minden évfolyam külön tanulhatott. Csak délelőtt volt iskola, fél egyig. Számomra a tanulás kisebb megterhelést jelentett mindig mint a mezei munka, amihez csak nagyon lassan szoktam hozzá. Először bizony nem szerettem dolgozni, aztán csak hozzászoktam. Majd sajnos jött a háború, a tanulás nem folyt olyan komolyan. Végére is megszerettem a munkát is, de ha alkalmam lett volna tanulni!... Nagy kár, hogy nem tanulhattam tovább! Senki nem mondta nekem, hogy nem tanulhatok, egyszerűen nem voltak olyanok a körülmények, hogy ez egyáltalán szóba jöhetett volna. Nem volt pénz. Nem úgy volt akkor, mint ma van: szinte senki nem tanult tovább, mindenki odahaza dolgozott. ... A tanult ember mindig okosabb a többinél. ... Az osztályban velem együtt járó 20 gyerek közül egy sem tanult tovább. Egyedül talán bennem volt meg az a szándék, hogy továbbtanuljak, esetleg Padovába menjek. De ehhez pénzre lett volna szükség, meg persze még egy sor más dologra is, ami nem volt. Az unokatestvéreim sem szerettek tanulni, mint akkor sokan, az egyikük csak három elemi végzett, a nénikém engedékeny volt velük. Az iskolai dolgokról velük nem tudtam beszélgetni, mert aki nem szeret tanulni, az nem szívesen beszél olyasmiről, ami nem megy jól. Én viszont nagyon szerettem olvasni, hangosan olvastam, bár a történelem és az olasz is nagyon érdekelt, a kedvenc tárgyam mégis a számtan volt.”

Maggiolo emlékei szerint a tanítónők, tanítók nem laktak helyben, hanem naponta Padovából jöttek ki biciklivel a 12 km-re fekvő faluba, emlékezik. „Előfordult telente, hogy a hó miatt nem tudtak kerékpárra szállni és késve érkeztek, ilyenkor csak fél kilenckor kezdődött az óra.” A leckét pedig 10-15 perc alatt meg lehetett írni, olyan kevés volt.

Fabris gyermekkorában: „kora reggel az apám a fivéreimmal az istállóban fejéssel kezdte a napot. Megreggeliztek úgy 7 és 8 óra között. Ezután mentek ki a mezőre, ha szántani kellett, befogták a marhát. Délig kellett a reggelinek kitartania, akkor volt az ebéidő. A mezei munkák idején délutánonként nekünk kislányoknak kellett az uzsonnát (*merendina*) kivinni a munkásokhoz.” Kosárban vitték ki, ilyenkor Irma is kapott belőle, aminek nagyon örült. A gyermekek dolga volt folytonosan a vízről gondoskodni. „Széna begyűjtésekor mi gyerekek is mentünk segíteni, amíg nem voltak gépek. A férfiak kaszával (*falce*) vágták le a szénát. Sarlóval (*falcetto*) pedig a gabonát aratták.”

Egy lány, amint befejezte az elemi iskolát, és a 12. életévet betöltötte, mindennemű ház körüli munkához értett, a kisebb testvérek nevelésétől kezdve a ruhanemű mosásáig. Ő például, még férjhez menetelét megelőzően, két családhoz is eljárt mosni. Az édesanyát így segítették ő, lánytestvérek. Másrészt, Margheritát nem szerették úgy a Bellon házban mint Gelindot, ő csak feleség volt, „nem tartozott a családhoz” – vallotta be egyszer ösztönösen Gelindo. Margheritának mindig nagy lelki ereje volt, ami a nehézségeken átsegítette. Még Lucia nővérébe is ő próbált lelket önteni mikor az elkeseredett és sok problémáját nem volt képes megoldani. Így szólt hozzá Margherita: „Ide hallgass Lucia, a sok bajnak, ami téged ér, anyánk nem okozója. Megtörténtek, erről ő nem tehet.” Nem akarta, hogy édesanyja hasztalan szenvedjen lányai sorsa miatt, ezért ő nem mondott el semmit fájdalmaiból és erre kérte nővérét is.

„Voltak mindig állatok, mi gyerekek a húgommal, Luciával amint tudtunk, segítettünk otthon. Reggel, mielőtt még iskolába mentem volna, odahaza el kellett egyet s mást végezni. 7 évesen a gyerekeknek már volt munkájuk a gazdaságban, ők vigyáztak a jószágra. 8 évesen már a szénabehordásban jutott munka a gyerekeknek, szántáskor pedig a gyerekeknek kellett az ökröt vezetniük. Szombatonként egész napra adtak nekem is munkát, amikor még iskolás voltam. Gyalogosan mentem az iskolába, még telente is. Minden iskolásnak magával kellett vinnie egy darab fát, mert az iskolában azzal fűtöttek, amit az odajárók vittek. Ebédelni hazamentünk.” (Marcello Ceron)

A közös munka gyakran tréfálkozás közepette zajlott. „A nagyobb földbirtokokon – emlékezik vissza Pietro Rozzato – 25 munkás is dolgozott, ilyenkor a felügyelő létrán felmászott a

boglya hegyibe és onnan figyelte, ki lazsal vagy ki dolgozik rosszul, egy napernyő volt a feje felett. Elvették a létrát, hogy ne tudjon lejönni. Máskor meg, a falu bolondja tréfálta meg a gazdát, úgy, hogy ő ment ki elsőként a mezőre, vitt magával egy fűrész és elfűrészelt a létra fokait. Ahogy a tulajdonos felment rajta, összetört alatta s lezuhant. A bolond tehetett csak ilyet, mert őt nem lehetett megbüntetni, felelősségre vonni. Az a tulajdonosunk gyermekkorunkban elég zsémbes volt, ezért többször intéztek ellene irányuló akciókat a munkások. A fasiszták legfőbb támogatói éppen a földbirtokos gazdák voltak, ezért nagyon óvatosnak kellett mindig lenni a tréfálkozásakor.”

Egész lánykora és ifjúsága a templomhoz és a templomos barátnőihez kötötte Mariat: „Egykori barátnőimmal – mesélte Allegro Maria – ma is tartom a kapcsolatot, azzal, aki még él. Esterina, Olga, Assunta, Maria, Rita, Guerina, Elena barátnőmmel rendszeresen beszélünk egymással, ha másképp nem, hát telefonon. Együtt farsangoltunk Annalitával, a barátnőmmel, aki már nem él, fánkot süttünk. Szabadidőnk csak azután volt, hogy a feladatainkat elvégeztük, az iskolait, a konyhait és a mezeit. Segítenünk kellett a kukorica művelésében, a szüretkor, szénabehordáskor, amikor két rúdon kézzel hordtuk be a szénát. Otthon aztán apánk és a bácsikánk vasvillával felrakta a padlásra, és szétterítette. Sok munkát bízta ránk. Emlékszem, apám azt szerette volna, ha tovább járok iskolába. Amikor hazajöttem az ötödik osztály végén a bizonyítványosztáskor, azt mondta, hogy tovább tanulhatok. Emlékszem, a tornác alá húzódtam be és zokogtam, hogy én nem akarok többé iskolába menni. A szórakozást a gramofon jelentette. Testvéreimnek volt gramofonjuk, alkalmanként ünnepeket, házi bulikat rendeztek, ahol táncoltunk is. Természetesen sok más lehetőség nem volt. Hamar ágyba bújtunk, alkalmanként kis összejövétel volt nálunk, nem több. ... Az istálló is alkalmas volt arra, hogy összejöjjünk. A nővéreimhez olykor eljöttek esténként a barátnők és az istállóban munka mellett beszélgettek: a téli estéken közben varrtak. Nyaranta inkább sétálni mentünk és társalogtunk. Ha elment a házunk előtt a fagylaltoskocsi, kimentünk fagylaltot venni. Padova San Giovanni városrésze felől jött a fagylaltárus és a *Colli Euganei* felé haladt tovább. ... De sok félelmünk is volt. A szellemektől én például nagyon féltem. Különböző rémisztő történeteket meséltek róluk, egyikünk látott egy szellemet, másikunkat meg meglátogatta egy. Ma kérdelem magamtól, hogy hihettem el ezeket a meséket, de elhittem és nem mertem kimenni az ajtón esténként. Amikor úgy 5-6 éves voltam, a nővéreim között volt a helyem az ágyban, egy nagy ágyon szorosan aludtunk hárman, de én még ott is féltem. Ezzel a többiek sem voltak másként, még a bátyáim is féltek. Csakis az egyik nővérem és az egyik fivérem nem félt, a többiek mind féltek. Így maradt ez akkor is, amikor már felnőttek lettek. Az egyik nővérem, miután a férje már nem élt, meg akarta erősíteni magát és azt mondta a lányának, hogy nyugodtam hagyja őt magára, mert szeretne hozzászokni a magányhoz. Az éjszaka közepén el kellett menjek hozzá, mert olyan halálosan félt. Miért? – kérdelem én. Most, hogy a férjem kórházban van, nekem is egy üres lakásba kell hazajönnöm. Sokszor még az ajtót sem zárom be és úgy fekszem le. ... Valaha félős voltam én is, de nem a zárok aggasztottak, hogy valaki feltörheti azokat, hanem a szellemek. Gyerekkoromban többször elismételte anyám, hogy mit nem adna érte, ha a korán meghalt testvérem visszatérne és meglátogatna bennünket! Ma erre azt mondom, hogy ha eljönnek a holtak az élőket meglátogatni, az maga a csoda.”

Agnese Boaretto anyai családja: „Lissandrin volt anyám családneve. Anyám szigorú volt, nagyon komoly, a mama volt a szigorúbb. Anyám nagyon vallásos is volt. Szinte minden nap ment a templomba, a templomunk az első templom a faluban, közel a temetőhöz (Galzignano), anyám és nagyanyám minden reggel elmentek, annak ellenére, hogy egy kis emelkedőt kellett megtenniük, hogy odaérjenek a *chiesa parrocchiale*hoz. 87 évesen halt meg a nagymamám. Emlékszem, mindig ennek az emelkedőnek az aljában találkoztunk a nagymamával, anyai nagyanyám volt ez, mély hite volt, akárcsak a nagypapának, az apai nagy-

szüleimet nem ismertem, szigorú vallásosság volt az övék. A nagymama nem akart egyik gyerekével sem összeköltözni, mert még 80 évesen is dolgozott és egyedül akarta magát fenntartani, bár anyám testvéreihez közel lakott. Gondolja csak el, mikor 80 éves volt, akkor is maga metszette a szőlőt. Nagyapám jóval előtte meghalt, 84 évesen. De amíg élt, ő kosarakat font, úgy jutott némi jövedelemhez, hogy vesszőből tárolókat készített a falubeliek igényei szerint, fűzfavesszőt használt hozzá, majd eladta. Addigra már minden gyereke jómódúvá lett (a nagybátyáim és az anyám voltak a boltosok a faluban), mégsem szeretne volna, hogy eltartott legyen, hát dolgoztatott.”

A család asszonyai mindig beosztották a női munkát maguk között. Egyik nap például Emma, másik nap Rina főzött az egész családra Bellonénál. Ceron gyermekkorában: „Lucia, a húgom otthon dolgozott anyánkkal, aki sógornőjével, Valentina nénémel felváltva 12 főre főzött naponta: szüleinkre és a három fivér családjaira. Lucia feladata volt még a szénaforgatás és -gyűjtés is. Amikor a szükség úgy kívánta, mindenkinek mennie kellett a mezőre dolgozni.” „Arra is jól emlékszem – mondja Ceron Lucia –, hogy mennyit dolgozott anyám. Reggelente, még munka előtt, metéltet kellett gyúrnia az ebédhez. Amikor én voltam kislány, az igaz, hogy még kevés volt az ennivaló, de a világ valahogy már nagyot változott, ahhoz képest, amilyen a mi öregjeink korában volt. A pénz ritkábban került a kezükbe azelőtt és sokkal nehezebb munkát kellett végezniük.”

A lányokkal és az asszonyokkal szembeni elvárásokat a társadalmi szokások szabták meg. A takarékoság, az igyekezet és a kötelező szerénység volt a legnagyobb erénye az asszonynak. „Valamikor sokan éltek vidéken. Betakarítás után sokan jártak tallózni a mezőre, főleg a nők, hogy az így eladott terményből legyen egy kis aprópénzük, hogy vehessenek a gyerekeknek apróságokat, vagy maguknak egy-egy ruhadarabot.” „Az a lány, aki nem tudta ellátni a házimunkát és még kukoricakását sem tudott készíteni, nem mehetett férjhez, semmirevaló volt. Sok éhes szájat kellett betömni.” (Gelindo Bellon)

Az egyik rendszeres női munkát, a mosást az asszonyok végezték kézzel, ehhez mosószappant használtak. „Nálunk otthon üstben végeztük. Jól befűtöttünk ilyenkor, a fadézsába forró vizet öntöttünk és amikor a mosószer feloldódott és a víz áttetsző lett, beletettük ruhát és jól kivertük, ez volt az első mosás, másnap a második, harmadnap pedig öblítettünk.” (Rubin)

A nők életében a gyermeknevelés és gyermekgondozás régen a legszebb feladatok közé tartozott. Margherita megkérdi tőlem, „tudja, hogy pólyálták be a kicsiket? Valaha, úgy 80 évvel ezelőtt az egész testét, még a kezét is betekerték a gyerekeknek, az én anyósom viszont már nem. Csak a testét tekerte be, a kezét szabadon hagyta. A lábak, azt mondták, így egyenebbek lesznek.” Amikor egy kisbaba született, az anyának 8 napon belül meg kellett kereszteltetnie, de azelőtt még neki is el kellett mennie a templomba, hogy megkapja a plébános áldását, enélkül nem lehetett keresztelni. A Szűzanya elé kellett járulnia, csak azután kereszteltethette meg a kisbabát. Ma már minden szokást abbahagynak, *Santa Maria Vergine, Adorazione* – imádságok és körmenetek, nincsenek ma már.”

A gyermekszülés, a háborút követő évektől fogva egyre gyakrabban zajlott kórházban. Boaretto gyermekkorában az asszonyok még otthon szültek: „Testvérem, Giuseppe első két gyereke is még otthon született, a többiek viszont már kórházban, vagyis 1956 után már nem születtek otthon a gyerekek. Amelia volt a bábaasszony neve, ott lakott a faluban, kötelező volt ott laknia a bábának, akár a tanítónak is. A falu zárt világ volt, az emberek otthon születtek, a falubelivel házasodtak és otthon haltak meg. Néhányan, és csak legfeljebb biciklivel mentek kicsit távolabbra a falutól.” Margherita gyermekei az 1960-as években már mind kórházban születtek. A gyermekhalandóság mértéke magas volt. Boaretto anyai nagyanyjának 10 gyereke született, de csak 4 maradt életben. „Emlékszem, sokszor mentünk a temetőbe, a meghalt testvérekéhez, akkoriban sok csecsemő halt meg.” A terhes és gyermekágyas

asszonyokat nem kímélte a nagycsalád. Számos történetet hallhatunk az utolsó napig keményen dolgozó terhes anyákról: Maria Rubin, Maggiolo felesége, Margherita Peroni. A szülést követően, a szoptató anyákat sem mentették fel a mezei munkák alól, számolnak be egyöntetűen az asszonyok.

Kapcsolatok a családban és a környezettel

A családon belül zajló fő változások akkor lesznek értelmezhetők, ha a hatalmi viszonyokat és az érzelmi kapcsolatokat is elemzés alá vetjük⁴⁵⁰ Mint az első fejezetben írtam, Giovanni LEVI is számos kritikai megjegyzést tesz a család történeti szempontú vizsgálataira kapcsán, de javaslatokkal is előáll.⁴⁵¹ Bár az élő gyűjtött anyag alapján a jelenig húzódó tapasztalatok érdekelnek elsősorban, mégis (LEVI-hez hasonlóan) úgy gondolom, nem elég tisztázni a háztartási csoport mibenlétét és a gazdálkodás jellegét, az együttélő családtagok és a „család tágabb rokonsága közti viszonyokat” is amennyire csak lehet részletesen fel kell tárni.⁴⁵² Kiegészítem ezt még azzal, hogy a szomszédsági és közösségen belüli (mesteremberekkel, földbirtokossal, cseléddel való) kapcsolatokra is rá kell világítanunk, ahol csak van rá mód, ha az általunk vizsgált családok társadalomban elfoglalt helyéről komplex képet kívánunk kapni. A tapasztaltakat pedig a közösségtanulmányok stílusában érdemes közreadni.

A családi példákban nem csak az derült ki, hogy nagycsaládban éltek azelőtt, hanem az is, hogy a nemzetséghez kötődésnek itt nyoma sincs. De az is világos, hogy az egyes családok nem vetélytársnak nézik (nézték) egymást e környéken. Margherita Bellon ezt a következőképpen fogalmazta meg. „Ma egymástól nagyon eltérő módon élnek az egyes családok. Tagjaik egyre kevésbé érzik magukat összetartozónak. Régen pedig minden paraszti nagycsalád bizonyos mértékig egyformán és megközelítőleg azonos körülmények között élt itt, csakis ilyen szoros családi közösségekben lehetett előre lépni, és gyarapodni.”

Az egykori földműves családjának környezetében éltek mesteremberek, ők nélkülözhetetlen szolgáltatásokat nyújtottak a falusiaknak. A mesteremberek és falusi iparosok munkája révén vált teljessé a vidéki élet még a két háború közti időkben is. Életmódjuk illeszkedett a földművesekéhez, különösen egy zárt kisközösségben. A mindennapi lábbelit, az itt szokásos viseletet, facipőt a helyi cipész készítette el. A fa alapanyagáról viszont a cipő leendő tulajdonosának kellett gondoskodni, a cipész csak a bőr felsőrészt adta hozzá. „Az igazi cipő luxusnak számított, csak kevesen engedhették meg maguknak. De cipőt vásárolni se lett volna könnyű dolog, mert nem volt hol. Az egyedüli, amit az ember tehetett, hogy elment a cipésmesterhez és az méretet vett róla, a méretet eltette és bármikor új cipőre volt az illetőnek szüksége, az alapján készült az új lábbeli.” (Maggiolo)

A faluban élő „jellegzetes figura” foltozta a helybeliek lábasait, fazekait és „ő javította a sparhelteket is” – emlékezik a galzignanói gyermekéveire Boaretto. De értett máshoz is, – derül ki a visszaemlékezésből –, afféle mindenese volt a kis közösségnek. A legfőbb specialitása például a szárított tőkehal elkészítése volt. „Anyám *Mistrónak* nevezte őt.⁴⁵³ Úgy tudta a szárított tőkehalat elkészíteni (*stoccafisso*, *baccalà*), mint senki más, anyám szerint. Ilyenkor anyám két pohárka bort adott a munka végeztével. A halat aprítani áztatni kellett felhasználás előtt. De a *mistro* csak annak dolgozott, akit kedvelt. A munkát viszont még a

⁴⁵⁰ BARBAGLI 1984:265.

⁴⁵¹ LEVI G. 1992:306-321

⁴⁵² LEVI G. 1992:320

⁴⁵³ *mistro* = mester (tájszóval)

kedvencének sem kapkodta el. Emlékszem, egyszer a sparheltünk nála volt két-három évig is, mire megcsinálta. Mégis, a mester a mamámnak nem tudott ellenállni, mindent megcsinált neki.” „De *mistrónak* szólította anyám a többi mesterembert is. Az asztalos akkoriban egy kicsit mindenhez értett. Afféle ezermester volt, értett a ház körül előforduló mindenféle munkához. Anyám szekrénykéket, polcokat csináltatott vele, meg egy nagy ruhásszekrényt. Az asztalosnak egy kádármesternél volt állandó állása. Rászorult, hogy a falusiaknál végzett kisebb asztalos munkákkal egészítse ki a kádárnál szerzett jövedelmét. Ugyanis együtt élt egy házasság fiával, annak pedig sok gyermeke volt. A fiát ezen a módon próbálta támogatni. Nagyon szerény ember volt, a megbízásokért csak keveset kért. Hozzánk járt vásárolni, anyám egy füzetbe jegyezte fel, mennyit költött, nem volt pénze. Így ment ez akkor falun, az ilyen vevők évente egyszer fizettek. Az asztalos az utolsó fillérig mindent kifizetett.”

„A kocsmá mellett volt a szabómester boltja. Bár az én bátyám volt az első egyetemet végzett a faluban, ők mégis nagyobbra tartották magukat nálunk. A szabóék a nyári mezei munkákhoz is nagyon kiöltöztek. Az én bátyám is dolgozott kint a földeken nyaranta, de nem tulajdonított jelentőséget a ruházatnak. Mégis ő lett az első diplomás a faluban.” Nem volt ritka az iszákosság sem. „A házunktól nem messze volt a kocsmá, ahová a környék utcáiból jártak. Anyám nem szerette, ha apám kocsmába járt.” A patkolókovács, akinek a „felesége hajtotta el a lovak fejétől a legyeket míg a kovács tette fel a ló lábára a vasat”, mindig részeg volt, de „voltak még részegesek a faluban szép számmal”. (Boaretto)

Ki milyen viszonyban volt az egyes családtagjaival, gyermekkori pajtásaival, környezetével? Erre keressük a következőkben a választ. Az asszony férje házában folytatja életét az esküvő után. Nem közömbös, milyen a kapcsolata új családtagjaival.

Egész lánykora és ifjúsága a templomhoz és a templomos barátnőihez kötötte Maria Allegrót. „Egykori barátnőimmal ma is tartom a kapcsolatot, azzal, aki még él. Esterina, Olga, Assunta, Maria, Rita, Guerina, Elena rendszeresen beszélünk egymással, ha másképp nem, hát telefonon. Együtt farsangoltunk Annalitával, a barátnőmmel, aki már nem él, fánkot sütöttünk. Szabadidőnk csak azután volt, hogy a feladatainkat elvégeztük, az iskolait, a konyhait és a mezeit. Segítenünk kellett a kukorica művelésében, szüretkor, szénabehordáskor, amikor két rúdon kézzel hordtuk be a szénát.”

Az ifjúkori barátságok megszakadásának oka a házasságkötés és az eltérő munka volt. Marcello Maggiolo fiatal kori barátaival ma is tartja a kapcsolatot. A háborút követő években kezdtek gyárakat építeni Padova környékén is, keverten voltak a parasztfiúk és a gyári munkások a baráti körben. Úgy 30%-ban voltak parasztok, a többiek már munkások voltak valamerre, megszűnt a kapcsolatuk a földdel. De az egykori haverokkal még ma is összejárnak, ilyenkor egy falusi turizmus (*agriturismo*) étterembe mennek el vacsorázni Abanóba, ahol 14 000 Liráért teljes vacsorát kapnak.⁴⁵⁴

A katonaság, ezzel szemben, inkább életre szóló kapcsolatot jelent. Ceron 17 hónapig volt katona, 1958-ban vonult be. Rómától 150 km-re volt a kaszárnya, „nagyon jól teltek azok a hónapok”, vallja be. „Heti 4 alkalommal kimenőnk volt este, ilyenkor a tisztekkel együtt jártunk szórakozni, mint a jóbarátok, testvérek. Napi 114 líra járt minden katonának, ami nem volt kevés, hiszen 100 líráért már egy jó étteremben meg lehetett vacsorázni. Akár most azonnal elmenék katonának újra, olyan jól ment ott a sorom. Az irodán voltam, semmi gyakorlatozásban

⁴⁵⁴ Az étterem a faluturizmus szervezeti keretében működik Rovolon egyik külterületén, Costigliola-n, neve: „Alle Tre Querce” (A három tölgyfához). Maggiolo Marcello megjegyzi, hogy nem csak házas ételek és családias légkör jellemzi a kisvendéglőt, hanem alacsony árak is. Bármely normál városi étteremben legalább 50.000 líra lenne egy főre a teljes vacsora ára a gyűjtés évében.

nem volt részem, számomra a katonaság csupa szórakozás volt. Padovából egyszerre 40 embert vittek ugyanoda Róma mellé. Azóta is összejárunk, évente összejövünk legalább egyszer. Az egykori bajtársaim mindannyian itt laknak a közeli falvakban.” Az egykori gyermekkori barátokkal viszont eléggé megszakadt a kapcsolata Ceronnak: „mind gyári munkások lettek. Így nem csoda, ha megszakadt a kapcsolatom velük. Én maradtam meg a föld mellett egyedül, a más mentalitás és más életritmus elválasztott minket egymástól. A legtöbbjük el is költözött innen, nem külföldre, hanem az iparba ment dolgozni, máshol, a városban vállalt munkát.”

A házasságkötést követő patrilokalitás – ami a padovai mintát is jellemzi – a menyasszony megszokott környezetéből való kiszakítását eredményezi. Az asszony mindent elkövet, hogy férjét szülőanyjától távol tartsa, minél inkább elszakítsa az anyától a fiút – derül ki az egyik, Nicopoportu-ban végzett (Palermo melletti község Szicilián) mediterrán kutatás vizsgálataiból.⁴⁵⁵ A szerző megállapítja, hogy annál leplezetlenebbül fejezi ki a feleség ezen akaratát, minél közelebb van a vagyon elosztásának pillanata a család életében. A padovai családok asszonyai szemmel láthatóan, más, kevésbé kiélezett stratégiát választottak. A családi béke érdekében, és a családi hierarchia, esetükben a nagycsaládi keretek tartósabb tiszteletére utalnak a beszámolók:

Margherita Peroni bevallotta, hogy nem különösebben szívelte anyósát, de tisztelettel beszélt róla, és soha nem kívánt vele harcba szállni. Azonban szívesen beszél apósáról, Sante Bellonról, akivel „jól kijött”. Nem volt nehéz jóba lenni vele, mert bőbeszédű, kedélyes ember volt, amiért Margherita igen hálás volt neki. Sante a mezei munkák alkalmával „mindenféléről mesélt” neki. Margherita megismerhette asztalosként nappal végzett munkájának részleteit, hogy mi lesz a feladatuk másnap a műhelyben. De nagyon élénken érdeklődött a gyerekek, az unokái iránt, iskolai teljesítményükre is kíváncsi volt. Margherita bevallja, hogy az apósával azért alakított ki meghittebb kapcsolatot, mert a saját családja messze volt, mintegy 30 km-re, ezért nem tudta az anyját naponta felkeresni. Gelindo családtagjai közül az apósa társaságában érezte magát „leginkább otthon, vagyis a legkevésbé idegennek”.

A család akkoriban amúgy meglehetősen egységes volt, a tagjaik közti kötődés – de az egymásrautaltság is – erős volt. Margherita meggyőződése, hogy a „paraszti munka nehéz, de a kőművesé sem könnyű”. A parasztok nagycsaládjá „egységet jelentett és összetartozást biztosított, az élet nehézségein ez segített át”. Ehhez képest (nézőpontja szerint) az csupán másodlagos dolog volt, hogy a nagycsalád egyes tagjainak semmi nem volt a sajátja, hogy nem volt magántulajdona, meg hogy a háztartás vezetése is sokkal nehezebb volt. Az együttélés során a nagycsaládban általában mégsem voltak nyílt összetűzések, a nézeteltérések is rejtve maradtak. A Maggiolo-családban Maria Rubin szerint, az lehetett ennek oka, hogy ebben a struktúrában „nem volt az anyósnak semmiféle szerepe, és így nem volt részrehajlás sem. Semmiféle kiegyensúlyozatlanság nem volt, mindenki azonos szinten volt, fivérek voltak a feleségeikkel és a családjaikkal, ezért nem volt köztük féltékenység sem.” A legidősebb Maggiolo testvért, Alfeót így mindenki más elfogadta a család irányítójaként.

Férj és feleség egymással való kapcsolatáról elég nyíltan válthatunk szót ma. Maria Rubin úgy érzi, néha kissé keményen bánik a férjével, nem eléggé engedékeny vele. Ő, Maria, aki nek az erejét mindenki csodálja, nem bír el a saját érzelmeivel, „azok nála jóval erősebbek”. A gyerekeket sem dédelgette soha, nem hízelkedett nekik, nem képes a családja iránti szeretetét kimutatni, pedig ettől rosszul is érzi magát. Olykor elhatározza, hogy másként fog majd viselkedni. A férje szokta tőle kérdezni, hogy miért nem mondja soha neki, hogy szereti. Maria ilyenkor vissza szokott kérdezni, nem elég neki, hogy mindig mellette van? A 25 év

⁴⁵⁵ DAVIS J. 1980:186.

alatt talán négyszer tudta azt mondani férjének, hogy szereti. Ettől függetlenül, alapvetően nagyon nyíltak és őszintének ítéli meg az egymás közti kapcsolatukat, akárcsak a gyerekeik és köztük lévő viszonyt is.

A környező társadalom kihat a paraszti közösségekre.⁴⁵⁶ A gyermekek, szüleikkel ellentétben, szakmát szereznek, hivatali állást töltenek be, vagy valamilyen műszaki, esetleg humán műveltségre tesznek szert. Nem egy esetben lenézés, lesajnálás éri a szülőket a fiatalok részéről, ennek pedig panasz formájában az idős emberek hangot is adnak. Ceron unokaöccseivel való rendszeresen napirenden lévő konfliktusa jó példa erre a problémára. Másfajta életstílus jellemzi a fiatalokat, az idősebbeket ez sokszor zavarja. Például, a fiatalok hangos, tolatkodó és udvariatlan viselkedése a nyilvános helyeken megbotrántkoztatja az idősebbeket.

Ceron a generációs feszültségeket az értékrend megváltozásával hozza összefüggésbe: „A másik problémának azt látom, hogy túlzottan nagy az emberek szabadsága és nem jól élnek vele. Például, ha az iskolában egy gyerek úgy érzi, igazságtalan volt vele egy tanár, a szülők rögtön beszaladnak, semmit nem hagynak szó nélkül. A szabadság jó, és szükség van rá. De az nem helyes, hogy az idősebbektől megvonjuk a bizalmunkat és nem kapják meg a tiszteletet a fiataloktól, csak azért, mert a mienkénél rosszabb korban születtek. A fiatalok a készbe születtek bele, mit hoztak ők létre? Egyelőre még semmit. Nem dolgoztak a mezőn gyerekfejjel, nem végeztek életükben nehéz fizikai munkát, nem vágtak fát. Az unokaöccsém azt mondják, hogy mi nem csinálunk semmit, meg hogy a régi emberek mind ostobák és tanulatlanok voltak. De sajnos nem csak az én unokaöccsém gondolkodik így, sok fiatal látja ilyen leegyszerűsítetten a mi életünket. ... Keveset mozdulok ki, de amikor az apámhoz bejártam a padovai kórházba, autóbuszra szálltam rendszeresen. A fiatalok lehetetlenül viselkedtek a buszon, azt tették, ami jól esett, nem voltak tekintettel a többi utasra. Az az érzésem, hogy a szülők nem tanítják meg a gyermekeiknek, hogy miként kell az egyes helyzetekben viselkedniük. ... Én mindig nagyon szerettem tanulni, mikor még iskolás voltam, nekem az ünnep volt, könnyen is tanultam. Ha mondjuk egy hivatalban van dolgom, intézmem kell valamit, és tájékozódnom valami után, mindig keserűen tapasztalom, hogy kioktató hangot ütnek meg, ha szólnak hozzám. Nagyon-nagyon lenéznek minket. Sajnos, azt kell mondanom, hogy az esetek 80 százalékában ez így van. Aki tanult, mindent jobban tud, legalábbis azt hiszi. A parasztot egyébként mindig lenézték egy kissé. De a mai, a réginél fokozottabb lenézés már úgy 15-20 éve tapasztalható. Nagyjából attól fogva, hogy a fiataloknak megadtuk a lehetőséget a továbbtanulásra. Minden fiatal irodai munkára vágyik, de nincs szükség annyi ügyvédre, könyvelőre. Olyan emberekre is szükség van, akik a földet művelik. A földművelést jól végezni pedig csak kellő érzékkel és tapasztalattal lehet. Ahhoz is kell a tanulás és a jó megfigyelőkészség, meg az önképzés is nélkülözhetetlen. Ellenkező esetben könnyen előfordulhat, hogy vetünk, de semmit sem aratunk. Az is igaz, ha valaki 20 éves koráig nem végez munkát, hozzászokik a tétlenséghez, és így is szeretne maradni örökre, vagyis munka nélkül élni. De dolgozni, azt azért csak kell valakinek!”

A családi élet új etnográfiai kontextusa

Az a „tanyasi” (*villano*), akit a városi felvilágosult és művelt rétegek lenézése övezett az elmúlt évszázadokban,⁴⁵⁷ ma is, újfent a „közös fejlődés főszereplője lett a Pó keleti völgyében”.⁴⁵⁸ Hiszen az előző századokban a városiak a vidékiek verejtékes munkájából hasznot

⁴⁵⁶ MENDRAS H. 1973:3.

⁴⁵⁷ COLTRO D. 1991. – tanulmányában a városiak falusiakra irányuló lenézését elemzi.

⁴⁵⁸ BERNARDI 1991/A: 52-53.

húztak, biztos megélhetésük hátterét a tanyasiak szorgalma képezte. Most pedig, a generációkban felhalmozódott paraszti tudás kellő alkalmazása képezi a gazdagság (amit a venetói fejlődési modellként szoktak emlegetni) forrását.

Az urbanizáció előrehaladtával a város vidék kapcsolatában számos új elem került. Például a földek művelésből való kivonásával egyidőben felbukkan az urbánus igényeket megtestesítő „közvetítő”, az építkezési vállalkozó. Határhelyzete egyértelmű: „maximálisan jövedelmező”⁴⁵⁹ kíván lenni, ezzel szemben a parasztok nézetei szerint, az önfenntartás és a gyarapodás gondolata minden egyéb szempontot megelőz. A vállalkozó a megbízóját, a föld tulajdonosát képviseli, az ő érdeke is az, hogy a földek minél előbb beépíthetővé váljanak, de a parasztokkal való tárgyalásokon a jötevő szerepében tetszeleg. (A birtokos a vállalkozót bízta meg a birtok értékesítésével, ez a közvetítés lényege.) Az egykori bérlők tudják, mire megy ki a játék, de mindannyian eljátsszák szerepeiket. A legtöbb esetben, a vállalkozó maga is parasztcsaládból származik, és származásából szellemi tőkét kovácsol. A földművesekben így nagyobb bizalmat képes kelteni és vállalt ügyének könnyebben nyeri meg a parasztcsaládot.

Ami az elnevezéseket illeti, a férfiági leszármazási nagycsaládon belül az egyes együttlakó, vagy számontartott fiúágakat „*atyafiságnak*” (*colonna*) nevezték erre felé. Nem volt ritka a 40 főből álló nagycsalád sem. Úgy mondták, „ugyanabból a lábosból ettek” (*dalla stassa pentola*), ami csak részgazság lehetett. Margherita mondja, hogy még gyermekkorából emlékszik egy családra, ahol egy kemence volt és egy konyha a 40 főre, de mindegyik *colonna* külön főzött magának. Az asztalok pedig úgy voltak elhelyezve a konyhában hogy a két *colonna* egy közös asztalnál fogyasztotta el az ebédjét, kétfelé ülve. „Külön voltak, mégis együtt, egy konyhában.”

Párválasztás és házasságkötés

Az új kontextus a második világháborút követően van kialakulóban és különösen a párválasztás és házasságkötés terén tapasztalhatóak jelentős változások. E változásokat azonban az idő lassan érlelte meg, például a fiúknak és a lányoknak a párválasztásban bizonyos fokú szabadságuk lett a háború után. A házasságkötést falun azonban még a régi, nagycsaládi időkre jellemző módon bonyolították az 1950-es évek után is. A többnyire az 1920-as és 1930-as években született adatközlőim házasságkötései a háború körüli és az 1950-es és 1960-as évekre estek. Mindvégig a parasztszülőkre koncentrált a kutatás, gyermekeik házasságkötéseit már nem vizsgáltam, de személyes tapasztalataim és ismereteim azok menetéről is vannak. E tapasztalatok szerint az igazi nagy változás csak a 1980-as években következik be⁴⁶⁰, a házasságkötésekben a hagyományszerűség helyét akkortól veszi át véglegesen a látványosságra és a modern értelemben vett reprezentálásra való egyértelmű törekvés. A vizsgált földműves párok a házasságkötését az új fejlemények nem érintették, ezért az 1960-as éveket követő változásokra dolgozatomban nem térek ki. Annál inkább fontosnak tartom kiemelni azokat az elemeket, melyek a „nagy átalakulás” következtében új helyzet elé állították a padovai földműveseket, és melyek családalapítási szokásaikat alapjaiban rendítették meg.

Hogy a második fejezetben közölt statisztikai eredmények mennyire helytállóak, ilyen kis mintán (8-9 családon) nem vizsgálható. Ezzel együtt elmondható, hogy Padovában a nők házasságkötési életkora és a házasságkötések szezonális eloszlása egyértelműen követni látszik a venetói modellt. Nem beszélve a szertartás típusáról, hiszen a vallásos kötődés egyértelműen bizonyítást nyert adatközlőim teljes életpályáinak ismeretében. Olyannyira, hogy

⁴⁵⁹ MENDRAS H., 1973:20

⁴⁶⁰ Lásd a második fejezet „Demográfiai és ökológiai ...” alfejezetét a házasságkötésekről.

gyermekük is mind templomban mondták ki a boldogító igent. A házassági kedv fokozatos csökkenésére is vannak adatok, a meghallgatott földműves családokban éppúgy mint az életüket elmesélők másokról alkotott véleményeiben. Bellon Daniela (Margherita és Gelindo legkisebb lánya) már 35 éves, munkanélküli és hajadon, szüleivel egy háztartásban él. Testvére, Bruno Bellon 38 éves és nőtlen.

A „háztartási csoport” témakör fő problematikájának tehát mindenképpen a családba bekerülést látom. A férj családjába a nőknek kellett „bekerülniük”, ezért elsősorban őket érintette megrázóan e változás, az eddigi bemutatásaim tanúsága szerint is. Az esemény fontosságát azért húznám alá, mert tapasztalatom szerint minden életeseményt a házasságkötéshez képest rendeznek el a nők életpályáikban, ez az időszámításuk kezdete. Az önfeledt gyermekkor (véltetően) megszépül a visszaemlékezésben és egyfajta történelem előtti messzeségbe tűnik, az emlékezési mechanizmus önkéntelenül is torzító erejénél fogva. A tények ismerete, vagyis az a társadalmi és kulturális közeg (melyet a dolgozat eddigi oldalain igyekeztem feltárni) és amelyben élniük kell(ett) a földműveseknek, asszonyoknak és férfiaknak egyaránt, talán sikeresen lesz képes ellenúlyozni az emlékezés okozta torzulásokat. Ezért azt javaslom, hogy két szempontból világítsunk rá a női életsorsokra és vallomásokra, a *tények* és az *érzelmeik* oldaláról. Mert így talán plasztikusabb képet kaphatunk:

1) *A tények*: fordulópontok, élethelyzetek

- a) kikerül leszármazási családjából,
- b) házasságkötésével új élethelyzet áll elő és új feladatai lesznek új lakhelyén,
- c) mobilitásának vizsgálata.

2) *Érzelmi sík*: az élethelyzetek átélése

- a) gyermekkorából számos boldog élménytörténetet őriz, melyeket szívesen mesél el,
- b) a házasságkötéssel megszűntek a „paradicsomi állapotok”, új családjában kirekesztettnek érzi magát a fiatal nő. Ezt a traumatikus érzést soha nem felejtí el.

Az élettörténetek révén szerzett információk legfőbb értéke a nagy fokú személyesség és az élményszerűség. A *tények* elmondása és az *élethelyzet* átélése egyformán hangsúlyt kap e kulturális adatgyűjtéskor. A körülmények és adottságok a cselekedeteknek határt szabnak ugyan, de az életpályában a személyes érzések és élmények megismerése révén feltárul a *kultúrában élő ember közérzete*.

Az első pontban azok a kétségbevonhatatlan tények szerepelnek, melyekbe nincs beleszólásuk évszázadok óta a padovai falusi nőknek: a férjük házába kell átköltözniük. Margherita Bellon ezt úgy fogalmazta meg, hogy mikor férjhez ment, őt „átültették” mint egy növényt szoktak a palántaágyból a végleges helyére ültetni. Új „helyükön” új feladatok várnak a menyecskékre és senkitől nem várhatnak különösebb segítséget. Azt kell tenniük, ami a dolguk és el várják tőlük, hogy tudják is, mi a dolguk. A 20. század derekán csak abban van már némi beleszólásuk, kit választanak és az milyen vagyonos. Az urbanizáció miatt a vagyonosabb parasztfiúk nehezen találhatnak maguknak feleséget⁴⁶¹ a század derekán, és ez a helyzet kedvező irányt ad a falusi életmódot választó szegényparaszt- vagy munkáslányok nemzedéken belüli mobilitásának.

A 2b pont azt sugallja, hogy rosszabbra fordult az asszony élete, s ez szinte soha nem igaz, mert a vizsgálatomban szereplő minden asszony mobilitása pozitív irányú volt: nagyobb jólét várta őket a házasságban, mint amilyen körülményekben gyermekfejjel részük volt szüleik

⁴⁶¹ Lásd a Függelékben a REVELLI-idézeteket.

házában (1.c). Mobilitásuk útjába semmi nem állt, feltörekedhettek. A 2b pontban megfogalmazott érzés, (az interjúk tanúsága szerint) úgy tűnik, nem alaptalan, idegennek kezelik a kívülről (másik családból) jött nőket. Például jelenlétében nem mondanak el (a férj leszámazási családtagjaival egyébként megosztott) mindent családi dolgot. Életét a kötelességek sora határozza meg, jogai csak korlátozott mértékben vannak.

A nőnek kulcsszerepe van tehát a padovai családban zajló változásokban. A párválasztás és házasságkötés terén nincs többé rétegendogámia, mint azt a második és harmadik fejezetben olvashattuk, és ez a körülmény alapjaiban rázza meg a padovai parasztszaládokat. Hiszen épp a réteg maga (földműves nagycsalád) rendül meg. Ezzel ellentétes eredménye lett a déli faluban végzett vizsgálatnak (*Altopiano* esete). Ott az derült ki, hogy a házassági stratégiák érintetlenül maradtak, pedig a gazdasági változások nyomán például a pénz egyszeriben komoly szerepet kapott a házastárs megválasztásakor (azaz, a föld és a ház helyett a pénz birtoklása kerül előtérbe).⁴⁶² A társadalmilag elfogadott és illő házasságkötés szigorú, helyileg érvényes tabuját nem szegik meg az új párok sem Altopianóban. Ezzel szemben a háborút követően a padovai parasztlányok egyszeriben másképp kezdenek viselkedni. Fittyet hánynak a régi szokásokra. (Bár, viselkedésüket bizonyára előkészítették anyáik és nagyanyáik tény-szerű- és érzelmi síkon átélte – 1. és 2. pont – keserű tapasztalatai.) Padova mellett tehát valami egészen más zajlik ugyanazokban az évtizedekben, mint a calabriai faluban. A nagycsaládra – az urbanizáció, a külső gazdasági körülmények rohamos megváltozása miatt – egyre kevésbé van szükségük a padovaiaknak. Ki tanulni megy, ki városi munkára, ki halogatja a döntést és a kétlakiséget választja. De egyre kevesebben vannak, akik a „hagyományos nagycsaládban” képzelik el a jövőjüket. Az egykori házasságkötési szempontok és stratégiák változnak gyökeres változáson esnek át: a lányok nem akarnak többé parasztfiúhoz feleségül menni. REVELLI korábban említett kötete⁴⁶³ számos példát sorakoztatott fel előttünk arra vonatkozóan, hogy a parasztleányoknak mennyire nehezen tudtak párt találni.

A fentiekben elmondottak miatt fontos a házasságkötést megelőző párválasztásra kitérni. A földműves családokban a fiúk párválasztása nehézségekbe ütközött, ez a szociológiai jellegű probléma az utóbbi 40-50 évben mutatkozott meg Olaszországban. A hagyományos paraszti értékrendű, gazdálkodó férfiak egyedi helyzetét, magánéletét nehezítette, hogy nem könnyen találtak feleséget maguknak. A lányok, az 50-es évektől egyre kevésbé akartak nagycsaládba kerülni. Miért nem mentek szívesen férjhez a parasztfiúkhoz? A lányok azért mentek feleségül szívesebben munkásfiúhoz, mert nem kívántak családi ellenőrzése alatt élni és nehéz mezőgazdasági munkát végezni. Kényelmesebb életet képzeltek el maguknak, függetlenek akartak maradni. A paraszti életmód megszűnéséhez tehát közvetve az is hozzájárult, hogy a lányok nem kívánták a nagycsaládban érvényes normákat elfogadni, mint arról számos olasz alkotás is beszámol.⁴⁶⁴ Ide tartozik, egy rövid megjegyzés erejéig, a magyar szakirodalomból egy tapasztalat. Fél Edit megállapította a marcelházi nagycsalád bomlásának vizsgálatakor, hogy a nők feszítették szét a fivérek közösségét, a háztartás egységét, ők sürgették a szétválást.⁴⁶⁵

Egy parasztleány az ötvenes évek Észak-Olaszországában tehát nehezen nősült. De Olaszország északi részén belül is nagyok az eltérések, mint látni fogjuk az alábbi példából.

⁴⁶² PISELLI F. 1983:63-66

⁴⁶³ REVELLI N. 1985.

⁴⁶⁴ GRISENDI, A. 2001, REVELLI, N. 1985.

⁴⁶⁵ FÉL 1944:5

A párválasztás kérdése tehát a társadalom mobilitásával összefüggésbe hozható. Padova az északi országrészben fekszik, közel azokhoz a régiókhoz, ahol az iparosodás legelőször indult el: Piemonte és Lombardia tartományokhoz. Nézzük meg hogyan oldódott meg a parasztleányok problémája Piemontban és Lombardiában. A helybeli lányok ott sem nem akartak falusi életet élni, mint Venetóban. A társadalmi mobilitás a különösen e két régióban volt jelentős. Az amúgy is jelentős átrendeződéseken túlmenően a piemonteieknek és lombárdiaknak még a délről bevándorlókkal is számolniuk kellett. A délről bevándorlóknak az északiakéval összeegyeztethetetlen volt az életmódjuk, ezért megjelenésükkel csak fokozták az iparosodás miatti amúgy is komoly társadalmi feszültségeket. A déli régiókban (például Calabriában, Szicílián, Campaniában) elviselhetetlenül nagy munkanélküliség évtizedeken át sokakat csábított az északon létesített gyárakba és iparvidékekre. De nem csak családok és magányos férfiak jöttek fel délről északra, hanem lányok is. Ők pedig azért keltek útra és hagyták maguk mögött örökre saját szülőfalujukat, hogy férjhez menjenek egy északi vidéki fiúhoz. Az észak-nyugati parasztleányeknek így, közvetítőkön keresztül, délről lettek asszonyaik.

Az a padovai parasztleány, akit kötött a saját családja (vagy maga választotta a hagyományos életmód folytatását), sokszor egy évtizedet is kellett várjon, míg alkalmas feleséget talált. Így volt ez Gelindo Bellon esetében is, mint azt ő maga évek múltán bevallotta feleségének. A padovaiaknál az 50-es években a helyzet még nem éleződött úgy ki, mint például Piemontban. Talán azért nem, mert az urbanizáció Venetóban késéssel indult (mint arról a második fejezetben már beszámoltam) és a faluról való elvándorlás nem volt olyan heves és rohamszerű. Akadtak még Veneto tartományban olyanok (bár kevesen, és közülük valók például adtaközlőim), akik szerették és vállalták is a paraszti munkát, talán éppen a nagycsalád mély gyökereinek köszönhetően. Bár egyre inkább rendkívüliségükkel és szokatlanságukkal tűnnek ki az általános környezetből az ő eseteik.

Úgy tűnik, valóban megszűnt a parasztság több évszázados „viszonylagos autonómiája”⁴⁶⁶ az iparosodottság beköszöntével. Nézzük, hogy vélekedik Maggiolo a függőségről és függetlenségről ma: (Igaz, a tulajdonosi öntudat és a függetlenségről alkotott túlzásoktól sem mentes képet fest és ez feledteti vele, hogy a bérlők milyen nagy mértékben függtek még az ő gyermekkorában is bérbeadóiktól, családjaik pedig a gazdától.) „Azelőtt minden ember saját magára és a saját családjára számíthatott. Az emberek élete nem állt másból, mint vetés-aratás, evés és alvás. Az állt a rendelkezésükre, amit maguk állítottak elő, az életük így volt teljes, de ez ma már nem létezik ilyen tiszta formában. Az emberek többsége egy másik embertől függ. Régen, pénz ritkán került az ember kezébe, ma az embereknek van ugyan pénzük, de egymástól függenek. A parasztembert semmi nem befolyásolja, független, egyedül az időjárástól függ ma a munkavégzésben. ... A mi munkánkban a tapasztalat is nagyon fontos, mert szép az elmélet, de tapasztalat nélkül mit sem ér. Mondjuk, áprilisban akarunk vetni, meg kell néznünk, milyen az idő, alkalmas-e arra.”

Egyáltalán nem véletlen, hogy a nagycsaládi életmódot, visszatekintve is, a legtöbben pozitívan ítélik meg, annak értékeit igyekeznek ma is megőrizni, akárcsak Margherita Peroni, Maria Allegro, Maria Rubin. Paccagnella Arrigo is szerencsésnek vallja magát, hiszen egy olyan munkáslányt vett feleségül, akinek neveltetése szerint addig nem sok köze volt a földműveléshez. Arrigo fivérei gyűlölködéssel vegyes irigységgel követték figyelemmel az eseményeket. A házaspár elmondása szerint, mindent megtettek azért, hogy kiderüljön, Arrigo mennyire rosszul választott, bebizonyosodjon Mariával kötött házasságának elhibázottsága.⁴⁶⁷

⁴⁶⁶ MENDRAS H. 1973:3

⁴⁶⁷ További példák és leírások: Függelékben: REVELLI-részletek.

Nézzük meg, Gelindo Bellon hogyan talált párt magának hosszú keresés után. Margherita Peroni így emlékszik vissza Gelindóval való megismerkedésére: „Régen a szokás az volt, hogy a vasárnap reggeli misére elmentünk, délután meg sétáltunk, ha nem volt hideg tél. Szokás volt még eljárni a falubúcsúkra. Azért szeretek erre visszaemlékezni, mert én egy közeli faluban megrendezett búcsú alkalmával találkoztam a jövődöbelimmel. Egy nagy állatvásárral egybekötött búcsúról, a *fiera del Zoccó*ról van szó. Én elég közel laktam ehhez a faluhoz, Gelindo messzebből érkezett. Még a tévében is meg szokták említeni. Egy padovai lány meg az unokatestvére hívtak magukkal, értem is jöttek. Mondtam, hogy még nem vacsoráztam. Mit számít az! Gyere! Ők egy motorral ketten, én meg biciklivel mentem, így jutottam el *Grisignanó*ba. Azelőtt már sokszor jártam ott a barátnőimmal. Gondoltam is magamban akkor, minek is menjek, hiszen már jártam ott. Egy óra múlva találkoztunk Gelindóval, akit a barátnőm unokabátyja már korábban ismert. Gelindo is egy barátjával volt ott. Elkezdtünk beszélgetni, és megbeszéltük, hogy együtt maradunk aznap este. Akkoriban tökmag, mogoró és bor volt a menü az ilyen ünnepeken. Így mulattuk az időt. Mondtam a barátnőmnek, hogy menjünk haza. Éhes is voltam már. Elindultunk, elsőnek az én otthonomhoz értünk, a barátaim motoron, én meg a két fiú biciklin.

Gelindo megtalálta az alkalmat, hogy négyszemközt beszélhessen velem. Egészen hazáig elkísért. Azt kérdezte eljöhete-e máskor is hozzám? Azt válaszoltam, hogy nem, mert nekem már van jegyesem. (?) Valóban volt egy másik fiú, aki járt hozzám, de csak egy kicsit udvarolgatott, nem voltunk jegyesek. Azt mondtam Gelindónak, hogy nem alkalmas, mert jön másnap is a „jegyesem”. Erre ő elköszönt. Ez volt a megismerkedésünk napja.

De Gelindo nem hagyta ennyiben. Utánam kérdezett a másik fiúnál, a barátnőm unokatestvérénél. Igaz az, hogy az a lány már jegyben jár? – kérdezte tőle. Ugyan, dehogy! Az lenne a neked való lány! – válaszolta az unokatestvér. A családnak is az felelne meg! – tette hozzá. ... Egy héttel később, vasárnap, mikor kilépek a templomból, hát ott látom őt. ... Szeptemberben ismertem őt meg, Húsvétkor már megtörtént az eljegyzés, gyűrűcsere. ... Azután hozzá is fogtam a kelengyém elkészítéséhez. ...”

„A parasztokat köti a helyzetük, a munkájuk a lakásukhoz, az állataikhoz, a földjükhöz, amit megművelnek. Nem mehetnek akármikor szabadságra, esténként nem ruccanhatnak ki.” Margherita szerint éppen ez az oka, hogy az emberek többsége hátat fordított a mezőgazdaságnak. Akiknek a gépesítésre módjuk volt, mára jobban ott tudták tartani gyermekeiket a föld mellett. Az ő férje, Gelindo a hagyományos kétkezi gazdálkodás mellett döntött, és ez – ők megértik – ma egyetlen fiatal számára sem lehet vonzó. Bár szívesebben gazdálkodnának a szüleikkel az ő gyermekeik is, ha nagyobb mértékben lenne gépesített a gazdaságuk. 20-30 évvel ezelőtt, kisüzemi szinten elképzelhetetlennek tűnt az istálló és a mezei munka olyan fokú gépesítése, mint amilyen formán ma tökebefektetéssel megvalósulhat – véli Margherita. A gépekkel végzett munka kevésbé fáradságos és jól jövedelmez. Mégis, ha ma valaki megmarad a föld mellett, azt azért teszi, mert „az állatok és a mezei munka a szenvedélye”, és nem csak azért, mert jövedelemforrást lát bennük. „Igazán nagy haszonra csakis nagy tökebefektetéssel és sok munkával lehet szert tenni ma a mezőgazdaságban. Az is igaz, hogy a régi módon már egyáltalán nem éri meg dolgozni. A teljes tejet, amit lefejünk, a tejvállalat 600 líráért viszi el tőlünk, a boltban pedig 1800 lírába kerül egy liter lefölözött tej.” (Maggiolo, 1993) A tejtermelő számos felmerülő kiadását a mai átvételi árak kialakításakor, úgy tűnik, egyáltalán nem veszik figyelembe.

Maggiolóéknál Maria sokkal fiatalabb a férjénél, ismeretségük egészen Maria bölcsőjéig visszanyúlik. „Láttam őt a bölcsőben” – emlékezik vissza felesége kisgyermekkorára mosolyogva Marcello. A Maggiolo-család kezelésében levő földek mennyisége fokozatosan növekedett, ezért nem is ritkán segítőköt kellett felfogadniuk a nagyobb munkák alkalmával.

Így történhetett meg, hogy Maria, Marcello leendő felesége, még kisgyermekként gyakran elkísérte édesapját, mikor alkalmi munkák elvégzésére Maggiolókhoz ment. Maria apja, Giuseppe Rubin volt a család egyik állandó besegítője. Kevés földje lévén eljárta másokhoz kézzel végezhető munkára: csépléskor, kapáláskor, szénabegyűjtéskor. Marcello pedig Giuseppehez ment el traktorozni, szántani, ha hívták.

Rozzato párválasztását egy ifjúkori barátság előzte meg, akárcsak Maria Allegrót. Mindkettejük együtt gyerekeskedett későbbi élete párjával. Pietro és Agnese a faluból ismerték már látásból egymást, de sok alkalmuk arra nem volt, hogy beszélgessenek. A lányokat nagyon féltették a szüleik. Csak mikor már 23 évesek lettek, akkor kaptak több szabadságot otthon. Agnese például, már elmehetett sétálni a mise után vasárnap. Sötétedésre kellett csak hazamennie. Akárcsak májusban, amikor a keresztnél összegyűltek imára, a májusi litánia idején. Ezek voltak a találkozásaik alakalmai.

Maria Allegro és jövendőbelije, Albano megismerkedéséről így emlékezik meg Maria „Közel laktunk egymáshoz, mindketten a gát tövében. Albano jó tanuló volt, ezért ő tovább járt iskolába, mint én. Én csak 5 osztályt végeztem, azt követően kötőgépen kezdtem el dolgozni. A kötőde Padovában volt, oda jártam el. Hajpántokat, zoknikat és ehhez hasonló ruhadarabokat kötöttem géppel. Kisebb szünet után a padovai repülősöknek varrtam egyenruhát vagy 6-7 évig, egészen addig, míg össze nem házasodtunk Albanoval. Albano a *Pietro Salvatico* padovai művészeti szakközépiskolát is elvégezte. Nagyon jól rajzolt, intarzia készítésével foglalkozott. Odahaza megvolt minden eszköze a kézi intarziázáshoz. ... Mikor gyerekek voltunk, már tetszettünk egymásnak, de a kapcsolat akkor még nem fordult komolyra. Volt egy másik udvarlóm, akiből hamar kiábrándultam, s amikor katona volt Albano, összeházasodtunk. Nászútra Forlí–Róma–Firenze-körútra mentünk.”

Marcello Ceronnak a nőtlen fivér szerepet szánta az akkor (fiatal korában) még fennálló és elevenen működő nagycsalád, valószínűleg ezért nem nősült meg: „Nem azért nem választottam magamnak párt, mert senki nem akart volna hozzám jönni, egy parasztleányhoz. Sokkal inkább az az én nőtlenségemnek az oka, hogy itt a szülői házban túl sokan voltunk már, és senki nem bátorított, hogy nősüljek meg.”

Boaretto hajadon maradt és egyik – szintén nem férjezett – nővérével éli nyugdíjas életét. Agnese tanítónő volt, eredetileg apáca szeretett volna lenni, faluról már lánykorában elkerült. Boarettónak egyetlen fiatalkori párkapcsolata volt, de félénksége, tapasztalatlansága és a nyelvi nehézségek (a fiú szlovén volt) miatt eleve sikertelenségre volt ítélve a fiatalok egymáshoz való közeledése. Emlékét féltve őrzi ma is.

Maria Temporint meginterjúvolták még abban az évben, amikor férjhez ment. Arról kérdezték, hogyan érzi magát vidéken, városi lány létére. Parasztemberhez ment feleségül, de az ő családja nem parasztes család volt. Sok tapasztalata akkor még nem lehetett – alig volt alkalma új életformájával megismerkedni, pár vidéken töltött hónap után – mindent nagyon szépnek látott. Hogy valójában milyen életet is választott, mikor férjét követte, csak akkor tudta meg, amikor már hosszabb ideje élt falusiként. Maria is jól emlékszik, hogy az ötvenes években a vidéki életforma válságba került, és a lányok nem akartak falura kerülni, a paraszti munkára nem akadtak új jelentkezők. Arrigo, családi viszonyai folytán, már 35 éves volt, amikor összeházasodtak, Maria pedig 29 éves. Maria télen került el Arrigo házába, egészen tavaszig minden nagyon szép is volt. De „tavasszal elkezdődtek a kinti munkák, ezzel minden megváltozott. ... Ma már kevésbé nehéz a paraszti munka mint azelőtt volt, mert vannak gépek, de ma is problémát jelent egy fiúnak – ha földet akar művelni –, hogy feleséget találjon magának”.

Arrigo és Maria elmondják két fiatalember esetét, akik gépi fogatosként⁴⁶⁸ olykor ekével végeznek náluk munkákat. Az egyikük elvált, és most hosszú várakozás után végre sikerült újránősülnie, a másikuk viszont még nem talált magának feleséget, mert nem akar senki hozzámenni, amint megtudja, hogy földje van. „Ha egy lány ezt megtudja, elmenekül.” Tehát e vélemény szerint a helyzet nem változott meg az 50-es évekhez képest, továbbra sem vonzó a földműves a lányoknak.

Maria Temporin kifejti, hogy ő mindig minden munkájában a férje mellett volt. A mai nagygazda családokban az asszonynak semmi más tennivalója nincs, mint a háztartás rendezése, nem kell a kinti munkákkal törődnie, a férje a gépekkel elvégzi. ... Arrigo iránt sajnos testvérei rosszindulattal viseltettek. Irigységükben azt remélték, hogy majd semmire sem megy ő Mariával, a városi lánnyal, de tévedniük kellett, mert Maria derekasan helytállt. A testvérek állandóan azon igyekeztek, hogy ellentéteket szítsanak férj és feleség közt. A további viszályt megelőzendő, Arrigo és Maria legelső közös lépése az volt, hogy szorgalmazták a fivérek egymástól való anyagi függetlenedését és szét is váltak hamarosan. Arrigo biztos volt abban, hogy az irigység oka az, hogy ő „szellemileg testvére fölött” áll, akiben ez kisebbségi érzést keltett. Valószínűleg a szülők is Arrigót tartották a legügyesebbnek és a vezetésre legalkalmasabbnak, rátermett volt és munkabíró. Dario (Arrigo fivére) azt híresztelte Mariáról, hogy nem alkalmas felesége Arrigónak. Állítólag ő is szemet vetett Mariára. Arrigo unokatestvérei is abban a házban laktak, amelyikben Dario és Arrigo, nagyon zárkózottan éltek, csupa hajadon és nőtlen.

Az eljegyzés és az esküvő szűk családi keretek közt folyt az 50-es és 60-as években is, akárcsak a nagycsaládos időkben. Bellon felesége, Margherita Peroni szerint „akkoriban nem volt szokás, hogy az eljegyzés idején eljárjon az ember a jövőbelijének az otthonába. Talán néha-néha, mint én is 2-3 alkalommal jártam csak a Bellon házban, az esküvőt megelőzően. Anyámék nem is tudták, hogy hová megyek férjhez. Soha el nem mentek a jövőbelim házába az esküvő előtt. Az esküvőre is csak apám jött el, anyám nem. Ennek pedig az volt az oka, hogy nem maradt volna otthon senki sem a jószággal, ha ő is elmegy otthonról. Ilyen egyszerű praktikus oka volt. Mivel nálunk otthon szintén voltak tehenek meg más állatok is, ezekkel kellett legyen valaki.” „... Az esküvői ruha tiszta fehér volt. Autóval jöttünk értünk Veggianoba, ami a Verona felé vezető országúton van, és úgy mentünk az esküvőre. Sante, a leendő apósom eljött hozzánk korábban és megbeszéltek a szüleimmel a részleteket. A nővérem férje asztalos volt, ő készítette el számunkra a hálószobabútort. Két héttel az esküvő előtt a bútor elkészült. Én magam sajátkezűleg készítettem el a függönyöket az ablakokra. A mi szobánk a Bellon házban a földszinten a bejáratnál jobbra helyezkedett el. Az esküvői ebéd a Bellon háznál lett megrendezve. Megbeszéltek, kiket hívnak meg, általában kizárólag a szülők testvéreit volt szokás meghívni a ceremóniára és a vacsorára is. A templomban kihirdettek bennünket. 1958 október 5-én töltöttem be a 21. életévemet, október 6-án mentünk el a házasságkötő terembe, mert akkor már nem volt szükség az apai beleegyezésre. Apám nem örült neki, hogy férjhez megyek, túl fiatal voltam még. Meg, nagyon ragaszkodott a lányaihoz. Apámmal mindig együtt jártunk, mi lányok a vásárba. Én is nehezen váltam el a családomtól, zokogtam. Az esküvő napjára előre elkészítettem az ebédnek valót, tyúkokat és egyéb dolgokat, a szokás azt diktálta, hogy a menyasszonynak legyen ez a dolga. Délelőtt 10 órakor, meg volt beszélve, érkezett meg a vőlegény, mert akkor az volt a szokás, hogy a vőlegény elment a menyasszonyért. Kihajoltam az ablakon és láttam, hogy egy autó vár rám. ... Aprósüteménnyel és vermuttal kínáltuk a vendégeket. Én tiszta fehérben, Gelindo tiszta feketében volt. A kelengye ruhanemű és vászonnemű volt. (A templomban nem szólaltak meg a harangok, csak olyankor volt szokás a harangozás, ha a

⁴⁶⁸ Lásd a Függelékben a Glosszáriumot: *contoterzista*.

menyasszony várandós volt. De ez nagy szégyen volt akkoriban, úgyhogy inkább másik faluban házasodtak ilyenkor.) Engem apám kísért az oltárhoz.”

Önálló lakhely-választásról szó sem lehetett házasságkötéskor. „Nem fordult elő, hogy a férfi ment volna az asszony házába lakni. Hacsak valami különös oka nem volt annak, hogy a fiú menjen a lányhoz lakni, mondjuk a lánynak nem volt testvére. Vagy ha szegény volt a fiú. Ma inkább szokás az a szokás, hogy a lány lakásába költözik a fiú, mert könnyebb a lánynak, ha otthon van és nem az anyósánál. A nővéremnek, Mariának az egyik fia is a feleség lakásában él. A lányoknak ma nem tetszik az, hogy az anyósuk házába éljenek.” (Margherita Peroni)

Szétválás

FÉL Edit a martosi-, MORVAY Judit a mátraljai nagycsaládról írva a „megválakozás” kifejezést idézi a helybeliektől, amikor a nagycsalád több részre bomlásáról tesz említést.⁴⁶⁹ A Padovában kizárólagosan használt kifejezés (*divisione*) legjobban talán „szétválásként” fordítható magyarra.⁴⁷⁰

FÉL Edit mindössze 20 év leforgása alatt a nagycsalád teljes felbomlását tapasztalta Marcelházán. A 20-as években indult meg a folyamat, hogy a fiataloknak saját önálló házat kezdtek építeni, ahová azok a házasságkötést követően elköltöztek. A lakosság már „érett volt lelkében” a változtatásra, a szétválás pedig fokozatosan új és új érintkezési formákat és új normákat alakított ki. Az általa vizsgált Rancsó Czibor család sem teljes nagycsalád, hiszen a családfő (öreg Zsigmond) már nem él. A „megválakozás”, „megkülönözés” elodázható míg az édesanyjuk él (a gyűjtés idején még élt), de azután semmi nem tarja össze őket, véli a gyűjtő.

DAVIS mediterrán kutatásokból⁴⁷¹ levont következtetése szerint egyes közösségekben a nők feszítették szét a hagyományos családi kereteket.⁴⁷² Különösen azokban a családokban van ez így, amelyekben a nők is visznek némi vagyont a házasságba, állapítja meg saját Pisticciben végzett vizsgálata alapján a szerző. De hasonló végeredményről számol be a galileai vizsgálatot végző szerző, Rosenfeld is, szintén DAVIS átnézetében. A nőket „személyes, gazdasági és státusbeli okok” vezetik arra, hogy a közös vagyon mielőbbi megosztását szorgalmazzák. A háztartási csoporton belüli önállóság megszerzésére minduntalan törekszenek, a nagycsaládban vagy kiterjesztett családban élő nők rangot szeretnének maguknak kivívni. Az óhajtott rang megszerzése által pedig a háztartási csoporton kívüli nőkkel alkotott szövetség válna számukra lehetővé. Szeretnének végre a „maguk módján takarékoskodni, és saját háztartást vezetni”.⁴⁷³ Az említett példákban a családoknak csak töredéke élt olyan teljes – a felbomlás jeleit még magán nem hordozó – nagycsaládban, ahol legalább két fivér élt családotul az örekszülőkkel együtt egy háztartásban, derül ki DAVIS szavaiból. A fent említett családokat, minden valószínűség szerint, már a többszörös szétválás utáni állapotban találta a kutató, hiszen a leírás a kiscsaládosodás irányába haladó családokra jellemző. A fenti példákkal ellentétben, Padova környékén a beházasodó nőknek nem volt lehetőségük helyzetüket komolyabban befolyásolni.

Collalbrigóban, a Treviso melletti faluban összefüggés figyelhető meg a helyben maradás és a családméret növekedése között. DALLA VALLE nagy területet megművelő felesbérlek

⁴⁶⁹ FÉL 2001:39., MORVAY 1981:30.

⁴⁷⁰ A „divisione” nem tájnyelvi szó, az olasz irodalmi nyelvi kifejezések közt is szerepel.

⁴⁷¹ DAVIS J. 1980.

⁴⁷² Ugyanerről lásd: FÉL 1944:5

⁴⁷³ DAVIS J. 1980:200.

körében végzett vizsgálatában⁴⁷⁴ azt mutatta ki, hogy minél tovább él egy család egy házban, annál inkább lát biztosítékot a nagycsaládos szerkezeti forma kialakítására, és a hosszú nyugalmi állapotban egyre nagyobb a genealógiai állomány növelésére való törekvése is. A szerző szerint a stabilitásra és összetartásra irányuló családi stratégiák a felesbérleti idők virágkorában (1840-1950) egyértelműen jellemzőek. Vagyis, amikor a család jövője adott tulajdonosnál attól függ, hogy mennyire tudja jövedelmezővé tenni a gazdaságot, a tagok számának növelése tapasztalható. A családok célja, hogy tagjainak száma egyre nagyobb legyen, együttlakásuk ideje mind jobban meghosszabbodjon, azaz a térbeli szétszóródást késleltetni legyenek képesek.⁴⁷⁵ Család-tudatuk csak ezen feltételek megvalósulásakor marad meg, csak a napi kapcsolattartás miatt érzik magukat „egy család”-nak. Ugyanezt az elképzelést fogalmazta meg Maggiolo is, amikor a saját családjának háromszáz éves múltjáról beszélt, különösebb családtudat érzése nélkül: „Teolo *Selve* elnevezésű külterületén, ahonnan az én családom is származik, akkoriban 10 családra megosztva 106-an voltunk Maggiolo néven. Itt Tencarolában pedig (ahol szintén sok Maggiolo nevű él) volt egy történeti kiállítás. A kiállítottak szerint a mai Maggiolo-családok minden egyes tagja egy töről ered, a múltunk egészen 300 évre vissza lett szépen vezetve. Egykor mind egy házban laktak, ez a ház (felújítva) ad otthont ma az állandó kiállításnak. Csak persze szaporodtak a Maggiolók és aztán szétváltak, mint mi is tettük, és sokfelé elterjedtek. De azokhoz a távoliakhoz nekünk már semmi közünk nincs.” Ezzel ellentétben, a szétválást megelőző közösségi élet friss emléke miatt még sokáig „családtagoknak” tekintik egymást a bomlófélben lévő nagycsalád tagja: „Már hat éve hogy szétváltunk, de azért együtt dolgozunk még ma is a fivéreimmel és családjainkkal. Azóta sem telt még el úgy két hét, hogy ne jöttünk volna össze akár egy kisebb beszélgetésre. Évente négyszer-ötször gyűlünk össze vacsorára, ilyenkor a legkisebbektől a legöregebbekig mindannyian együtt vagyunk, az egész szétválás előtti nagycsalád.” (Maggiolo) Padovában a szétszóródás és a nagycsaládok bomlása a fő tendencia. A 20. század közepétől a családok sokat költöznek, valóságos vándorlásba fognak. Nézzük meg, mi váltja ki a szétválások gyakorivá válását az egyes családoknál? Ha a családtagok nagy létszáma a szétválás oka, akkor az nem a nagycsaládi hagyomány gyengülésének jele, hanem épp ellenkezőleg, ebben az esetben osztódással való szaporodásról, vagyis a nagycsalád reprodukciójáról beszélhetünk. Ez történt Maggiolóéknál és Bellonéknál az utolsó szétköltözésükkor.

A parasztcsaládot állandó továbbköltözésre kényszerítheti a külső társadalom megváltozott elvárása is. A földbirtokok fokozatos művelésből való kivonása például a földművesek akaratán kívül álló döntések eredménye, az önkormányzatok határozzák el, mikor és hol vonják ki a termőföldet a művelésből. Ebben az esetben, már nem belső, hanem külső kényszer nyomására bérelnek, vagy vesznek birtokukba újabb földeket. Egyes családoknál olyan erős a földhöz való kötődés, hogy sok új helyen való próbálkozás is követheti egymást. Ilyenkor kezdenek el költözködni, mindig újabb lehetőségeket igyekezvén megragadni, új tulajdonosok földjén, mindig újabb és újabb családi összetétellel.

A vizsgálataim legfőbb tanulsága, hogy a földművesek egy ideig mindenáron reprodukálni igyekeznek a család formáját és a gazdálkodás megszokott rendjét – ha erre a családon belüli legkisebb garanciát is látják, azaz ha van kellő számú felnőtt rátermett férfi és találni még megművelhető földet. Éppen ezért előfordulhat, hogy fizikailag szétválnak a fivérek egymástól, más-más lakóházba költöznek, külön háztartásokat tartanak fenn, ennek ellenére közösen dolgoznak tovább, azzal a szisztémával, amellyel a nagycsaládban dolgoztak. Ilyen stratégiát folytatnak még jelenleg is Ceronék, Maggiolóék.

⁴⁷⁴ DALLA VALLE 1998

⁴⁷⁵ DALLA VALLE 1998: 37.

A szétválást ösztönzi még az is, hogy egyre mindennapibbá vált korszakunkban az iparban való elhelyezkedés lehetősége. Nem ritka, hogy e két stratégia kétlakisággá ötvöződik. A szétválás után továbbra is közösen földet művelő családokban évről évre nő a pluriaktivitást végzők (kétlakiak), vagy csak városi munkára járók száma. A tanulóidő is meghosszabbodott, ezért egyre több családtagot kell eltartani. Az utóbbi évtizedekben továbbtanuló gyermekekre szinte már egyáltalán nem lehet számítani a gazdaságban.

A szétköltözések gyakorisága láttán már előrevelni a nagycsaládból a kiscsaládba történő lassú és fokozatos átmenet. Ezért ha folyamatként kívánjuk bemutatni a nagycsalád megszűnését – egyszersmind a kiscsalád előretörését –, akkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a köztes (átmeneti) állapotok állandó mozgását, alakulását.

Az előbbieket szerint tehát, megkülönböztetendő az «**elválás**» a nagycsaládtól, és a «**szétválás**». Az első esetben a család nagyobb része még ugyanott és együtt marad, csak egy-egy családmagnak válik ki a nagycsaládból, általában családostul egy-két fivér. A második esetben a nagycsalád teljes egészében elköltözik egy adott helyről, és több új helyen veszi kezdetét újabb háztartási ciklus néhány fivér közösségével. A második esetben nem kizárt, hogy új helyeken rövid idő alatt (1-2 évtized) újra létrejön egy nagycsalád. Mindkét esetre nézzünk alább példát a vizsgált családok életéből.

A nagycsaládnak a szétköltözéssel állandóan szembe kellett néznie a múltban is. A helyszínek állandó megváltozása leginkább a bérbeadótól függött, de mindenkor a család termelési stratégiájával állt összefüggésben. (Akkor maradhatott egy földműves bérlőcsalád egyazon helyen, ha a föld tulajdonosa eredményesnek ítélte meg a gazdálkodását.) Ha azonban a közelmúlt szétköltözéseit közelebbről nézzük meg, a következő tendenciákat tapasztalhatjuk.

Az elválással összefüggésben bizonyos változások állnak be mind a család, mind a gazdálkodás terén. A szétválásnak és a nagycsalád felbomlásának az egyénekre gyakorolt hatása is jelentős. Gelindo Bellon életében az elmúlt 50 esztendő gyökeres változásokat hozott. 40 fős *barba* vezette nagycsaládban született, megélte a szétválást, majd „a két gazda” rövid időszakában ő volt az egyik gazda. A testvérei és unokatestvérei közt vannak gazdálkodók és más szakmát gyakorlók egyaránt, gyermekei egytől egyig mást (vagy semmit!) csinálnak. Gelindo egyéniségével és karakterével magyarázható, hogy a megváltozott körülményekre hogy reagált, azokhoz miként próbált (vagy éppenséggel nem próbált) alkalmazkodni. Végeredményben, a családjában lezajlott „megfogyatkozás” ellenére nem változtatott szinte semmit megszokott életmódján. A hagyományos gazdálkodói mentalitás rögzülése, az új elemek befogadásának megkésettsége, a változatlan állapot fenntartásának igénye két következménnyel járt. Egyrészt, nem mozdította elő különösebben a gazdaság modernizációját. Az utóbbi években alig volt gépvásárlás, a meglévő gépek többsége így már elavult és kihasznált. A mozgatható tőke szintén kevés a családban. Összefoglalóan, hiányzik egy életképes stratégia, ami a gazdaság megújítását tűzné ki célul. A fiatal generáció belenevelésének lehetőségét a családfő már nem aknázza ki. A két fenti következmény háttérében racionális magyarázat áll, az (egykori) bérlő, a (mai) parasztgazda kívár, mert a hosszú távra nem lát, a gazdaságba való beruházás és a gyarapítás feltételeit egyelőre nem látja biztosítva. Közben az idő múlásával is kell számolnia, ő egyre csak öregszik. A gyors ütemű urbanizáció és a külső társadalom diktálta feltételek folytonos változása nincs jó hatással a családi méretű gazdálkodói (hagyományos paraszti alapokon nyugvó) szemlélet szerves fejlődésére. Ezért gondolkodik rövid távon Gelindo Bellon és ezért nem ruház be gazdaságába sem anyagi jellegű tőkét (például nem vesz új gépeket), sem a szellemi tőkére nem fordít különösebb figyelmet (gyermekait a gazdaságba nem „neveli bele”).

Egyes családok azonban még tesznek kísérletet a gazdaság megmentésére. Maggiloéknál látható ez a szándék és stratégia, a jövővel kapcsolatos elképzeléseik tisztán kivehetők. A

családi összetartozás fizikai megerősítésének igényét fejezi ki, hogy az összeszokott családtagok az együttlakás megszűntét követően is közösen végzik a munkát, mint a Maggiolo fivérek, vagy Ceron-ék esetében ez megfigyelhető. Amelyik családnak áldást jelentett a **szétválás**, eszébe sem jut, hogy közös vállalkozásba fogjon, hiszen kapcsolatuk már régen elmérgesedett, mint azt Paccagnelláéknál tapasztaltuk.

DAVIS a mediterrán kutatásokból egyértelműen arra a megállapításra jut, hogy azok közt a fivérek közt, akik hosszú időn keresztül – egészen a szétválásig – együtt dolgoztak, sokkal békésebben zajlik a szétválás, mint azoknál, akik ugyan már egy ideje szétváltak, de fennmaradt egy kisebb, vita tárgyát képező elosztásra váró vagyron. Az ilyenkor kialakuló vitáknak az az oka, hogy addigra már szakítottak a korábban mindkét fél által elfogadott normákkal.⁴⁷⁶ Maggiolóék békésen és viták nélkül váltak szét 1986-ban. Egy külső személy, az ügyvéd beszélte rá a fivéreket a közös anyagiak megosztására. De azóta is megvannak a Maggiolo kiscsaládok közti szoros kapcsolatok és a közös munka is rendszeresen előfordul, ha a helyzet úgy kívánja. A mindennapos látogatások, esténkénti beszélgetések, mind a nagycsaládból ismert kapcsolatokat imitálják, megváltozott formában – külön háztartásban élve – de együvé tartozásukat ma is hangsúlyozni kívánják.

Ceron-nak nincs leszármazottja, nem túl idős, de a múlt mentalitása erősen fogva tartja. Egészen apja haláláig gazdálkodott és komoly istállója volt, ma már felszámolta az istállót, eladta a szülői házat és csökkentette a munkát.

Arrigo Paccagnella házasságkötésekor, 1957-ben a gazdaság Arrigóra eső része még kisebb volt. Mindössze 2,5 ha (25.000 m²). Akkor már fivéreitől külön gazdálkodott. Arrigo a szétválást azért szorgalmazta, mert fivéreivel nem jöttek ki. Nem volt se konyha, se fürdőszoba. De még a gazdaság kielégítő működtetéséhez is sok minden hiányzott. Az istállót, disznóólat már feleségével együtt csinálták meg. A szétválással egy hosszúra nyúlt és elmérgesedett, áldatlan állapotot szűnhetett meg és a gyarapodás előtt megnyílt az út.

A **szétköltözések** kérdésének vizsgálatát az teszi szükségessé, hogy korszakunkban feltűnően gyakori, hogy nem egy helyen, nem egy házban élnek le a családok az életüket, hanem egy-két generáción belül továbbköltöznek. A költözésnek általában két kiváltó oka lehet. A család túlszaporodik, életciklusa lezárul és jobb termelési feltételek reményében helyet változtat, önmagát megosztva. Vagy a költözést követően, az új helyen továbbra is együtt marad, például mert nagyobb föld megművelésére nyílik lehetősége. A megélhetést így a fiatalabb generációknak is biztosítani tudja a család, házasságuk időpontját ilyen módon nem kell halogatniuk, vagy arról végleg lemondaniuk. Egy toszkán példa szerint a családi életciklus meghosszabbítására megoldást a házassági kor kitolása jelentette⁴⁷⁷, itt Padova mellett a 20. században nem ez volt a jellemző, hanem a vándorlás és a család több egységre való felbomlása. A folytonos vándorlás, új és új földek és megélhetésformák keresése egyben a nagycsaládos lét végét is előre vetíti, felbomlása az iparosodás egyre dinamikusabbá válásával válik rohamossá (pl. Maggiolo-család esete). Nem ritka az ellenkező irányú megoldás is: a nagycsaládi fivérek a felbomlott közös háztartást követően is együtt dolgoznak, mint a Maggiolo és Ceron-családoknál láttuk.

Kétségtelen, hogy a nagymérvű urbanizálódás miatt megműveletlenül maradt termőföldek is új lehetőséget jelentettek a földművelésben még perspektívát látóknak.⁴⁷⁸ Nem elhanyagolható az emigráció révén üresen maradt, de a művelésből még ki nem vont földek mennyisége

⁴⁷⁶ DAVIS J. 1980:201.

⁴⁷⁷ GRILLI 1992, 1997

⁴⁷⁸ Lásd „A haszonvétel egyes fajtái” c. alfejezetet itt fent.

sem. Az 50-es évekig bezáróan elvándorló parasztcsaládok hátrahagyott megművelhető földjei szintén vonzerőt jelentettek a gazdálkodni szándékozók számára. Mindezek a tényezők a 20. század második felére a földműves népesség nagyfokú mozgását eredményezték, amire a Peroni, Bellon és Maggiolo-családok történetei jó példával szolgálnak. Időközben a közös gazdálkodás utánpótlás híján idejétmúlt formává lett, a gyermekek többsége már nem gazdálkodik.

A kirajzásszerű szétköltözéskor döntés elé került a család, ki kivel marad együtt, ki marad az eredeti helyen, ugyanakkor ki keres új földet új házzal? A Bellon-család példáján keresztül bemutatható, hogy az egyes költözések hátterében mi is állt valójában. A század eleji viszonylag gyakori költözések hátterében minden esetben az újabb földek megszerzésére tett erőfeszítése – nem utolsósorban a sok megszületett gyermek biztos felnevelése érdekében – a végzetes túlszaporodás elkerülése állt. Ha megfigyeljük a szétköltözést követő családi felállást (a férfitagok paraszti munkavállalásának magas arányát a gyári munkába állással szemben, valamint a gyermekek szocializációjának tartósságát, a lányok férjválasztási szempontjait), azt látjuk, hogy minden egyes esetben a fő cél a föld és a paraszti gazdaság létrehozása és annak fenntartása volt. A század közepéhez közeledve, azonban, a szétköltözésekre egy újabb erő kezdett hatni. A második világháborút követően azt figyelhetjük meg, hogy már nem a nagy létszám miatt kellett a családtagoknak egymástól elválniuk, hanem azért, mert nem volt – vagy egyre kevesebb volt az olyan családtag – aki a meglévő bérelt, vagy kisparaszti tulajdonban lévő földet megművelje, mert az eddig földet művelők szerettek volna más munkát végezni. A gyárak mágnesként vonzották a fiatalembereket. A nagycsaládon belül kialakuló változásokat kiváltó másik tényező a föld volt. A megművelhető földterületek aránya, a vidék átalakulásával összhangban csökkenni kezdett. Mindkét tényező érvényesülése azonnali hatást gyakorolt a parasztcsaládok életpályáira és módosította azok perspektíváit is.

1. ábra Együttlakások-szétköltözések a Bellon-család példáján:

1925-1928: Ponte San Nicolóban: becslés szerint 40 fő

első család: 1. Antonio (nőtlen)
2. Beniamino + felesége, gyermekei és unokái
3 Carlo + felesége, gyermekei
4 Augusto + felesége, gyermekei

második család: 1 Giovanni + ?
2 Davide + ?
3 Giacomo + ?

1928: Ponte San Nicoló-ból együtt távozó és Bruseganába érkezők:

Beniamino = Beta, és: Antonio, („Paron Toni”) nőtlen!
Sante = Ercolin Emma, és első gyermekük, Gelindo.
Giorgio
Angela
Matilde
Assunta
Maria
Antonio

(majd elköltöztek a férjükhöz:)

Giovanna=Ercolin Pietro, első gyermekük, Vilma
Tranquilla=Ercolin Carlo, két gyermekük: Tolmino, Alfredo)

1940: Bruseganában 12 év múlva

Beniamino=Beta, és: „Paron Toni”
Giorgio=Rina: Enzo, Augusta
Sante=Emma: Gelindo, Zita, Ida, Gino, Bruna

idő közben elköltöztek a férjeikhez:
 (Giovanna=Ercolin Pietro: Vilma, Varoto, Danilo
 (Tranquilla=Ercolin Carlo: Tolmino, Alfredo, Teresina, Nerio
 (Assunta=Tono Riccardo: Orlando, Odelfio, Nerio, Elide, Brigida
 (Matilde=Ercolin Gino: Albano, Nerina, ...
 (Angela=Moro Olivo: Lino, Luigina, Maria,
 Maria
 Antonio

1958: Bruseganában újabb 18 év múlva:

Sante = Emma és: *Giorgio* = Rina
Gelindo, Gino, Bruna Enzo, Augusta
 Margherita

1962: Bruseganában újabb 4 év múlva:

Sante = Emma
Gelindo = Margherita
 Marilena, ...

1980: Bruseganában újabb 18 év múlva:

Sante = Emma
Gelindo = Margherita
 Marilena, Bruno, Daniela

1988-tól a bruseganái ház lakói:

Gelindo= Margherita
 Bruno, Daniela

A Bruseganában álló ház az eltérő időszakokban nagyon eltérő számú családtagot fogadott magába. Az első és a második ábra mutatja be, kik laktak 1928-tól napjainkig a Bellon házban. A családtagokat a genealógiai táblán (lásd a Függelékben) is nyomon követhetjük.

A háztartás tagjai és maximális létszáma:	a ház lakói összesen:	Közülük földet művelő:		Közülük földet nem művel, mert:			cseléd
		öreg	fiatal	öreg	gyerek	mást csinál	
1925-1928 közt	40 (becslés)						
1928 és 1940 közt	19 fő+1=20	3	9	-	6	1	(+)1
1940 és 1958 közt	21 fő+1=22	3	11	-	5	1	(+)1
1958 és 1962 közt	10 fő+1=11	1	8	-	-	1	(+)1
1962 és 1980 közt	5 fő+1=6	1	2	-	1	1	(+)1
1980 és 1988 közt	7 fő+1=8	2	2	-	2	1	(+)1
1988 -ban	4 fő+1=5	1	1	-	-	2	(+)1
1988 és 2002 közt	4 fő	2	-	-	-	2	-

2. ábra A Bellon ház lakói

A Bellon-háztartásban élők létszáma még 1980 és 1988 közt is meghaladja az olasz országos átlagot.⁴⁷⁹ Az 1984-88 között, amikor Gelindo szülei meghaltak, a gyermekeik pályaválasztás előtt álltak, a gazdasági cselédjük elment nyugdíjba, meghatározó változások elé nézett a

⁴⁷⁹ LIVI-BACCI M. 1999: 163. – olaszországi adatai szerint ekkor már csak 3 fő. (Lásd még a második fejezetet.)

család. Igazi törést az jelentett a gazdaságvitelben, hogy nem akadt egyetlen gyermekük sem, aki a mezőgazdaságot tűzte ki volna élete pályájául. A család azóta, hogy ez eldőlt, tehetetlenségénél fogva végzi tovább dolgát, perspektíva hiányában. Különösen Bruno fiúkban volt a szülőknek reménye, de ő nem kívánt teljesállású paraszt lenni. Állandó segítségéről viszont az idős szülők nem mondhatnak le.

Szülők és gyermekek

A **szülők és gyermekek életpályáinak** alakulása közti különbséget a feltűnő egyoldalúság jellemzi: egyértelműen és kizárólag paraszti életre nevelés sehol sem folyik.

Az egyes családok más és más stádiumban vannak a vizsgálat idejében, ezért 20-30 éves fáziseltolódás sem ritka közöttük. Minden esetben egyedi megfontolások és nem közösségi befolyás alatt hozták meg döntéseiket, a nagycsalád múltja, az előző generációk sorsa és szellemi hagyatéka fejtette ki a legnagyobb hatást. A társadalom valódi és meghatározó alapegysége a nagycsalád volt. Ezért minden esetben a felmenők életpályáinak ismerete volt a döntő, hiszen a vizsgálat idejében csakis a bomlófélben lévő nagycsalád (gazdasági mérleghésén alapuló) véleménye volt mérvadó a jövő tervezésekor.

Először nézzük meg, adatközlőim hogy tekintenek vissza szüleikre. Szüleikre mindig a legnagyobb tisztelettel emlékeznek adatközlőim. Fabris édesanyja talán túlzottan is nyílt volt, a szomszédokkal is, túl jó volt, őszinte. Apja is „jó ember volt, de amikor idegkimerülést kapott, akkor kissé megváltozott, rossz lett az emlékezete”. Amikor fiatal volt, sokat vitte a gyerekeit a vidámparkba.

Gyakori – ezért említésre méltó – adatközlőim visszaemlékezéseiben, hogy gyermekkorban elhanyagoltnak érezték magukat. Fabris Irma féltékeny volt kishúgára, Angelára, mert mikor megszületett, csak őt dédelgették, pedig még Irma is kicsi volt, szüksége lett volna a kedveskedésre. Ő is szívesen ült volna „a papa ölében”, hiszen csak három évvel volt nála idősebb. Angela maradt mindig a család kedvence, még akkor is, amikor már férjhez ment. Most pedig Angela megözvegyült, betegeskedik, mindkét lábát meg kellett operálni, gyermekei nincsenek. „Ilyen az élet!” Irma mindig féltékeny volt rá, mert azt hitte, azért szeretik nála jobban Angelát, mert olyan „szép, fürgé, kicsike és göndör haja van”.

A gyermekévek, a tanulóévek szórakozási lehetőségeire szívesen emlékeznek vissza ma. Amikor Irma Fabris az apácáknál tanult, délutánonként a nővérek vitték őket templomba, és a hitoktatáson rendszeresen résztvevők közt mozijegyeket osztottak ki. Azokban az években, mikor Irma járt az apácákhoz, szervezték meg a plébániamozi hálózatot. Ez a hálózat ma már nincs meg, „mert már vannak szélesvásznú mozik és diszkók, ahová a fiatalok eljárnak szórakozni”.

Az alábbi bekezdésekben röviden összefoglalom a mai tejtermelők, kétlakiak és önellátók viszonyulását gyermekeikhez, gyermekek háztartásban betöltött szerepét és bemutatok néhány, a felnővekvő generációt értékelő véleményt. A **tejtermelő** családoknál a már felnőtt gyermekek gazdasági munkákba való bevonása jelentősebbnek bizonyul, mint a tejtermeléssel már nem foglalkozó, vagy önellátásra visszaszorult családoknál. Nem tartom véletlennek, hogy éppen a Bellon és Maggiolo-családok fiait találjuk a legfelkészültebbeknek és legkészségesebbeknek, ha a szülőknek például a fejéskor, talajelőkészítéskor vagy gépi munkáknál segíteni kell. E családok gazdálkodói stratégiájához alapvetően tartozik – épp a több és sokrétűbb munka miatt – a fiúk munkaerejére való támaszkodás. A nagycsaládi reflexek és mentalitás továbbélésének foghatjuk fel, hogy a szülők „házi” feladatokkal látják el a legtöbbször már teljesen más pályára orientált fiaikat is. A szülők viselkedésében megnyilvánuló kettősség (hogy taníttatják fiaikat, de a gazdaságban is munkára fogják őket) természetes

velejárója az átmeneti helyzetnek. Köti őket a hagyományos értékrend, melynek értelmében a munka elvégzése már önmagában is érték.⁴⁸⁰ A gyermekeket az urbanizálódó környezetnek nevelik, iskoláztatják őket, és a (nem paraszti) szakmai felkészültségre ösztönzik őket. Fiaik ezzel egyetértésben igyekeznek az elvárásoknak megfelelni. De a szülőknek gondjuk van arra, hogy gyermekeik a „gyökereikre” mindig emlékezzenek. Adatközlőim gyermekeire különösen nagy (nem csak fizikai, hanem kulturális értelemben vett) megterhelést is ró az átmenet. Az időközben felnőtté lett gyermekeket a szülők munkája minduntalan figyelmezteti paraszti származásukra és kötelezi is a családon belüli helytállásra. Bízvást mondható, hogy a venetói átalakulási modellben vidéken főszerepet játszó „ember” olyan megváltozott értékrendet tudhat magáénak, mely értékhierarchia nem áll szöges ellentétben (így nem került még konfliktusba sem) felmenői értékrendjével. Kultúrájuk továbbviteléről gyermekeik gondoskodnak. Fontosnak tartom itt megjegyezni, hogy a gazdaságukat meglehetősen sokáig, egészen a 90-es évekig fenntartó családok körében szerzett tapasztalataimra alapoztam a fenti véleményt.⁴⁸¹

A szülő azon elvárását, hogy gyermekére a munkában számíthasson, még nyomósabbá az anyagi gyarapodás lehetősége teszi. A családban élő, akár már felnőtt és városban munkavállaló gyermek természetesen a családon belül fogyaszt és élvezője a gyarapodásnak is. Nézzük meg a Gelindo Bellon gyermekeit. A háztartási munkákban alig vállal részt Daniela, aki pedig már 35 éves. A szülőkhöz való viszonyát különösen (házas és külön háztartásban élő) nővére szemléli rosszállón. Daniela bátyja, Bellon Bruno elmúlt már 38 éves és agglegény, de ő szüleivel nem tartatja el magát, önálló keresete van, statisztikusként dolgozik Padovában. Szabadidejének nagy részét pedig a családi gazdaságban tölti, a nagyobb mezőgazdasági munkákban ő édesapja jobb keze. A családban már korábban elfogadott mintát követ életpályája, hiszen Sante Bellon, a nagyapja a nagycsaládi időkben asztalos volt, a gazdaság nélküle is működött.

A **kétlakiaknál és az önellátóknál** már máshol vannak a szülői elvárások hangsúlyai a nagycsaládi – mint viszonyítási pont – gazdaságban való közös munkához képest. Leegyszerűsítve talán azt mondhatnánk, hogy egy köztes generáció választja el a kétlaki családban élő fiúkat az egykor működő nagycsaládtól. Hiszen szüleik, és/vagy a velük közös háztartásban élő nagybátyáik már kétlakiak vagy önellátók lettek felnőtt korukra. A mezőgazdasági termelő tevékenység a család anyagi körülményeihez egyre kisebb mértékben járul hozzá az idő múlásával, és egyre nő a külső munkavállalásból származó bevétel mértéke, és egyben elismertsége is. Megnyugvással tölti el a szülőket az is, hogy könnyebben (nem földműveléssel) keresi meg a fiú a kenyerét, ezért nem vonja be az amúgy is lecsökkent mennyiségű mezőgazdasági munkákba.

A legszembeütőbb változás a Fabris-családban következett be. Fabris Irma szülei mind parasztok voltak, nem volt tanult mestersége egyetlen családtagnak sem. Nem tanultak tovább a testvérei sem. A leszármazottak közt viszont egy földműves sincs. Irma velük lakó sógorának 5 gyermeke született. Irma fivéreinek és sógorainak összes gyermeke városban dolgozik, nem művel és soha nem is művelt földet. Csak egy unokaöccse foglalkozik hétvégén hobbyból a földműveléssel.

Fabris gyermekei nem művelnek földet. Irmaéknak 3 gyermekük született, a fiának volt egy ikerpárja is, de meghalt. Pasqualina nevű lánya az elsőszülött, ő a nagymamájáról kapta a

⁴⁸⁰ Mint ahogy a második fejezetben Nagy Velence egyik „lényegi vonásaként” a munka kultúrában betöltött szerepére már utaltam.

⁴⁸¹ RIPARELLI E. 1990: 4.

nevét. A fiát Irma édesapjáról nevezték el, mert ő épp akkor halt meg, amikor Giuseppe született. Antonia 1969-ben, Giuseppe pedig 1971-ben házasodott meg. Pasqualina nem ment férjhez, ő él Irmával egy háztartásban. Egy házban laknak Giuseppével, ő az alsó szinten él családjával, a ház emeletén pedig Irma és Pasqualina. Giuseppe autóvillamossági szerelő, saját műhelye van, hárman vannak társak, a felesége is nála dolgozik napi 4 órát. Nagy autóvillamossági boltot tart fenn, ebben minden fajta kocsihoz kapható alkatrész is. Hárman vannak társak a vállalkozásban. A bolt kb. 40 km távolságra a házuktól Piovere Rocchetti-ben van. Giuseppe lányai tanulnak az egyetemen és a közgazdasági főiskolán. Giuseppe családjában négy autó is van, a negyedik kissé elhanyagolt állapotban, alig használják, de a biztosítást fizetik rá. Az egyik kocsival Giuseppe, a másikkal a felesége, a harmadikkal pedig a Velencében tanuló lány jár. Antonia konfekcióruhákat varr. „A család számára is sokat megvarrt. Férje nyomdász, Vicenzában dolgozott a közelmúltig Berlusconinál. Most Veronába kell naponta járnia, ez pedig az utakon lévő nagy köd miatt meglehetősen veszélyes. Azelőtt a Mondadorinál volt állásban. Beteges, megoperálták az epéjét. Majdnem lenyugdíjazták, de még csak 50 éves, mit kezdett volna itthon. Nem olyan a szakmája, hogy nyugdíjasan is tudna valamit keresni, lehet hogy csak a kocsmába járna. Akinek nincs jó mestersége, az nem tud nyugdíjasan munkát vállalni, egy nyomdász mihez kezdene? Egy redőnyjavító meg tud élni a mesterségéből még nyugdíjasan is. Antonia pedig egy éve csak napi három órát dolgozik, mert nem győzi a házimunkát és a varrást egyszerre. A fiai és a férje, mind dolgoznak, valakinek rendben kell tartania a házat, a ruháikat és a háztartást. Hiába hívták, hogy menjen egész állásba, nemet mondott” – meséli Irma. Antonia gyerekei viszont nem akartak továbbtanulni. Az egyik fiúunokája aranyműves (ötvös), a másik építkezéseken a fém állványzatot szereli össze, sokszor egy hétre is elmegy otthonról az összeszerelés miatt. Eredetileg vízvezeték-szerelőnek tanult, de akkoriban nem talált munkát, ezért foglalkozik mással. A harmadik ciszternákat készít, de eredetileg hegesztőnek tanult. De a mostani munkájához is hasznosítható a megszerzett szakmai tudás. Mindannyian csak a három éves szakmunkásképzőt végezték el.

A parasztmunkás családokra tán a legjellemzőbb példa a Rozzatóéknál tapasztalható foglalkozás szerinti megoszlás: Carlo Rozzato testvérei: Matteo, Carlo, Vittorio – földműves, Guido és Lino (=Natalino) – műszerész, Enrico – rendőr, Luigi – pap, Olga-Teresina – varrónő. Matteo Rozzato gyermekei: Agnese – szállodai alkalmazott volt, Narciso – munkás volt, Sate – szobafestő, Natalia és Ofélia – szállodai szobalány, Maria – azelőtt szobalány, ma háztartásbeli, férje, raktáros, Regina – háztartásbeli, Silvana – lány korában szállodai dolgozó volt, dohányt is termesztett, mikor férjhez ment, háztartásbeli lett, férje munkás. Vittorio Rozzato gyermekeinek foglalkozása: Redento – cipőgyári munkás, de van földje is, Antonio – asztalos, Antonia – földműves a férjével együtt, Giuseppina – háztartásbeli, a férje milánói öntődei munkás, ott is élnek ma is, Luigi – sok mesterséget űzött, volt cementgyári munkás is, Emerenziana – házvezetőnő, férje kamionsofőr, Albino – vízvezeték-szerelő, de van földje is (Redentoval együtt dolgoznak rajta), Lina – háztartásbeli, férje állami alkalmazott. Guido Rozzato gyermekei: Milena – háztartásbeli, Sergio – műszerész, Lina – kórházi nővér, Lucio – műszerész. Natalino gyermekei: Gabriella – háztartásbeli, férje technikus volt, Adriano – műszerész, Mirka – háztartásbeli, Paola – ötvös. (A két műszerész bácsi fiai mind műszerészek.) Enrico gyermekei: Maria-Assunta – angoltanár. Rozzato Pietro édesanyja, Regina családtagjainak a foglalkozásuk. Maria gyermekei: Primo és Lino – kőműves, Mario – vasipari műszerész, Carlo – építkezési vállalkozó, Carletta és Luigina – háztartásbeli, férjük kőműves. Giuseppe gyermekei: Zita – háztartásbeli, Silvano (ragadványneven Pipa) – földműves. („Pipa”-ról azt mesélik, hogy nagyon szeretett a szép asszonyokkal szóba elegyedni. A falu főterén reggelente az volt a szokása, hogy bevárta az arra haladó asszonyokat, amikor a gyermekeket kísérték iskolába, óvodába, és udvarolgatott nekik, egy kicsit feltartotta őket. A rossz nyelvek szerint, ezt a szokását vette tekintetbe a polgármester, amikor egy kis várót

építtetett erre a helyre, melyet a helybeliek egyszerűen csak „galambdúc”-nak becéznek, ahol Silvano „turbékol”).

Szintén tipikus Allegróék családja. Maria Allegro anyai nagyszülei közül a nagyanya, Lidia in Franceschi mosónő volt, nagyapját pedig nem ismerte. Az apai nagyszülők házában élt a család, Maria 16 éves volt amikor Allegro Giovanni, apai nagyapja meghalt. Saját testvéreiről Maria így emlékezik: Allegro Luciano 1905-ben született, de nem él már. Asztalos volt. Palmira nővére 1907-ben, vagyis 86 éves lenne. Női szabó volt. Rina férfi szabó volt. Gino méteráru-bolti ügynök volt. Noemi, kötőnő volt, ő 1912-ben született. Gelina női szabó volt. Maria varrónő volt, rajta kívül már csak Omero nevű fivére él, a többiek mind 80 éves koruk után haltak meg. Omero nyolc évvel fiatalabb Mariánál, ő is villamosvezető volt, mint édesapjuk. Allegro gyermekei: „Giorgio fiam is ügyeskező, sok játékot eszkábált gyermekei számára. Még néhány játék megvan ezek közül: egy-egy hinta, hintaló, körhinta. Giorgio egy angol-amerikai cégnél dolgozott, az *Avanseron*ál, fénymásológép-szerelőként. Amióta egy saját boltot nyitott, nincs többé ideje ilyesmire.”

A generációk közti eltérések markáns mutatója, hogy a tájnyelvet a fiatalok alig használják, a padovai nyelv lassan elszorvad, eltűnik. E folyamatnak is láthatóan generációs jellege van. Marcello Maggiolo-családjában a következőképpen áll a helyzet. A tájnyelvi kifejezéseknek ő és felesége generációja még teljesen birtokában van. Monica lányuk jól érti, és elég jól beszél is a nyelvjárást, de a kisebbik lány, Marta már csak megérti, de nem beszél. A két lány születése közt alig telt el tíz esztendő.

Marcello Maggiolo szerint a nevelésben is bekövetkezett egy hatalmas változás, vagyis alapjaiban változott meg a szülők gyerekeikhez való hozzáállása. Ma a gyerekeknek nem kell semmiféle áldozatot hozniuk, „minden az ölükbe pottyán, a szülők a végletekig kiszolgálják őket”. Ezért esik meg sok esetben, hogy bár már elérik a 30 éves kort, a felelősséget még sem érzik. „A nevelésük elhibázott, nem képesek felnőni, felelősséget vállalni pedig még lehetőségük sincs.” A mai gyerekek „olyanok, mint a kisbabák és sokáig azok is maradnak, nem nőnek fel igazán soha, nem vállalnak felelősséget, nincs kellő fokú családtisztelet sem bennük.” Nem akarták, hogy az ő gyermekeik tanuljanak, hanem elsősorban azt akarták, hogy egészséges és öntevékeny emberek váljanak belőlük, olyanok legyenek, akiknek van más kötelességük is, mint a tanulás. Nem kell megfosztani a gyerekeinket a munkától, attól a büszkeségtől, hogy ők minden házkörüli munkát képesek elvégezni. A munka vesztett az értékéből, ez pedig helytelen. A mai életvezetésnek mintha nem lenne szüksége a munkáskézre, csak tanulásra.

Szülő és gyermek közti kapcsolatok tehát változóban vannak. Világosan látható a „hagyomány-töredékek” őrzése, vagyis a védekezésnek az a módja, amit DI NOLA állapít meg.⁴⁸² A falusi életformából ki nem lépők kritikusan fogadják a fiatalabb generáció feléjük irányuló lesajnálását, vagy az anya- és feleségszerep hagyományos formájának elutasítását.

Az utóbbi évtizedekben azonban az értetlenség és diszharmónia gyakoribb vendég a családok életében, mint azelőtt lehetett. Maggiolo felesége, Maria nagyobbik lányával, Monicával nem tudott soha bizalmas viszonyba kerülni, titokzatos maradt előtte a mai napig a lánya. Ellentmondásosnak és értelmezhetetlennek tartja még ma is a viselkedését. Például, amikor Mariának egy napra kórházba kellett befeküdnie, Monica már egyetemre járt. Egy fél napot az anyja ágya mellett töltött és Maria nem értette, „miért nem ment haza, hogy ebédet főzzön a családnak”, hiszen apja és testvérei dolgoztak és iskolában voltak, szükségük lett volna Monica segítségére, hogy anyját helyettesítse a ház körül. Maria unszolására sem ment haza

⁴⁸² DI NOLA A. 1990:932.

időben. Az anya szerint egyedüli magyarázat az lehetett, hogy elveszettnek érezhette magát a lánya, amiért ő nem volt odahaza és a mindennapos rend felborult. Vagy talán, Monica fontosabbnak vélte, hogy lelki támaszt nyújtson anyjának, mint hogy otthon főzzön a családnak? Anya és lánya kétféle értékrendje egymás megértését nehezíti.

Többi gyermekével Maria Rubinnak nem ilyen feszült a kapcsolata, Giacomóval – aki meg lehetőszen zárkózott – ő tud egyedül némiképp szó érteni, Marta pedig nagyon közlékeny és már tízévesen is nagyon önálló. Monica hallgatólag, szótlan, magától soha nem beszélne, ebből fakadóan az „egyetemi vizsgák alkalmával elég sok gondja is van” – mondja Marcello Maggiolo.⁴⁸³

A gyermekek szándékai meghatározzák a gazdaság jövőjét. Maggiolo Pragliában maradt rokonainak kezén több föld van, mint az övé. Ezért a rokonai gyerekei is „több perspektívát látnak a paraszti munkában”, ők megmaradtak a föld mellett, attól függetlenül, hogy elvégezték a középiskolát. Padovai *campót* átszámítva a saját tulajdonban lévő földjeik mennyiségét majdnem 40 hektárjuk van, ehhez még vagy 20 hektárt bérelnék is. Az ő gazdálkodói stratégiájuk ezért más, mint Marcellóé. Ők traktort nem tartanak, erre nem kellett 100 millió lírát kiadniuk, hanem munkaórákra bérlik, ahogy a munka megkívánja. Ezzel sokat meg tudnak takarítani, Marcello pedig maga (és felesége) dolgozik a traktoron saját gépjével. Egy másik unokatestvére szintén másképp jár el, 3-4 évente lecseréli a gépeket. A használtat eladja egy másik gazdának, ő pedig egy modernebbet vesz. Maggolo úgy véli: „Ma már kevesen dolgoznak a földeken, a kisgazdák már szinte teljesen eltűntek, akiknek csak kevés művelni- való földjük volt, már régen elmentek gyárba dolgozni, mert a gépesítést nem tudták megfizetni. Csak akiknek nagy gazdaságuk volt, azok tudtak a fiaiknak megélhetést biztosítani és továbbadni a földet. Ezek a családok kevesen vannak, de ők tudnak adni a gyerekeknek egy házat, közel magukhoz, hogy együtt tudjanak gazdálkodni. De így a fiú már nem független! ... Az egymásrautaltság marad.” Vajon egy agglegény mit javasolna ma a gyerekeinek, ha lennének gyermekei? „Nem tudnám megmondani, mit javasolhatnék nekik. Van egy unokaöcsém és egy unokahúgom. Azt szerettem volna, ha tanulnak, mert a tanult ember más, mint a többiek (*diversi degli altri*). Ők viszont, sajnos a munkát választották”- mondja Ceron.

Vannak olyan családok, ahol összhang van az idősebb parasztszülők és a fiatalok között. Arrigo és Maria úgy nyilatkoznak, hogy sokat dolgoztak, de a gyermekeikben nagy volt az örömük mindig, „elégedettek vagyunk velük”. „Értük dolgoztunk mindig, segítettük őket, de ők is mindent megtettek a saját családjukért, sok áldozatot hoztak értünk, amit mi, szülők nagyra értékelünk.”

Egy záró gondolat a fejezethez:

A (családi életre és gazdálkodásra vonatkozó) kutatást csak abbahagyni lehet, befejezni nem. A fejezet végén engedtessek meg utalnom (a padovai tapasztalatok okán) a hazai helyzetre is. A vizsgálatomban szereplő életpályák és stratégiák tanulságul szolgálnak és gyakorlati haszonnal is kecsegtetnek a magyar mezőgazdaság jövőjét elemzőknek. Remélem, első olvasásra is nyilvánvalóvá vált, hogy az olasz példa (innen, Magyarországról való) figyelemmel kísérése nem értelmetlen. Magyarország is az Európai Unió államai közé fog hamarosan tartozni, az érvényes szabályok vajon milyen stratégiákra készítetik a magyar gazdálkodó családokat?

⁴⁸³ 1993 óta Monica az egyetemet kiváló minősítéssel végezte el biológia szakon, erre édesapja különösen büszke. Egy évet töltött el Belgiumban ösztöndíjjal, majd 1999-ben férjhez ment egy környékbeli (Tencarola) fiatalemberhez és most Milánóban laknak. Monica ott kapott biológusi állást, férje vállalkozó.

V. fejezet: A mindennapi élet

A nyugati társadalom egyik, általam vizsgált észak-olasz szegletében a paraszti életmód változóban van, de még nem veszítette el teljesen értelmét. A változások mindenkor a folytonosság egyértelmű jeleinek kíséretében tűnnek fel. Az urbanizáció a családi élet és főleg a gazdálkodás kereteinek átalakulását is magával hozta. De vajon a mindennapi élet, anyagi kultúra és környezet mennyire változott meg? És vajon mi utal folytonosságra?

A kulturális mintán belül mindig egyensúlyt igyekszik az ember teremteni. A mindennapokban számos, a kultúra folytonosságára utaló jelet fedezhetünk fel. Ezekre igyekszem az alábbiakban rámutatni. Tárgyalásom során pusztán a legszembetűnőbb folytonosságot mutató kulturális jelenségekre térek ki. Jellemzőnek tartom – a városi minták terjedése és a szekularizáció térnyerése ellenére – a lakóház berendezésének és beosztásának viszonylagos állandóságát, az étkezési szokások megőrzését, a vallásosság⁴⁸⁴ átmentését. E kulturális megnyilvánulások határozottan ellenállni látszanak a környező társadalommal, az urbanizációval szemben. (Ezzel ellentétben, az előző fejezetben a kultúra azon területeire összpontosítottam, melyeket a külső társadalom átalakulása magával sodort.) Mint látni fogjuk ebben a fejezetben, ezeknek a családoknak a viselkedésében még megfigyelhető az anyagi kultúra és életmód megőrzésére irányuló törekvés.

A falusi kulturális formák az idő múlásának és a környezetükben zajló változásoknak ellenállnak, ezt DI NOLA is megállapította és archaikusnak nevezte ezeket a viselkedésformákat.⁴⁸⁵ A padovai parasztság is radikális termelési struktúraváltáson esett át és eközben az ipari társadalommal jelentős konfliktusokba került. Azok közé az egyébként Olaszországban számszerűen túlsúlyban lévő területek közé tartozik, melyekben még felismerhetők a védekezési mechanizmus megnyilvánulásai és a hagyományok megőrzésére való törekvés kulturális reakciói. Különösen a vallásos viselkedésben és szokások terén. Bár a régi „falu” mint közösség már nem létezik.

Elöljáróban a lakóházzal és a település szerkezetéről szóló kisebb történeti levezetés következik.

«Casa contadina» – A ház és környezete

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak házainak többsége lakott településhez közel, vagy az utak közelében helyezkedik el a padovai tartományban.⁴⁸⁶ Nem minden adatközlőm házat volt szerencsém látni. Trevisan mostani háza és Boaretto gyermekkori háza faluban áll, Ceron pedig éppen akkor adta el az egykori szülői házat, amikor megismerkedtünk.

Az első felmerülő kérdés a településszerkezettel van kapcsolatban. Hogyan jöhetett létre a ma tipikusnak tartott velencei-padovai településszerkezet, melyet a szórvány, a kisebb tanya-csoportok és a tanyák rendszere nagy arányban jellemez? A történelmi események, adatok

⁴⁸⁴ A vallásosságról végzett vizsgálatomról két tanulmány készült: PAÁL 2003/A és 2003/B. Disszertációmban ezt a kérdést helyszűke miatt nem tárgyalom. (A téma közelmúltban megjelent antropológiai monográfiája: CIATTINI, A. 1997.)

⁴⁸⁵ DI NOLA 1990:932-933

⁴⁸⁶ BEVILACQUA, E. 1959:6-7

felidézése segíthet megérteni mi is történt erre felé. A településszerkezet kialakulása szempontjából legfontosabb a 15-16. század. Hogyan hozható összefüggésbe a parasztház egyik típusának megjelenésével a ma jellemző tanyás rendszer kialakulása?

A településszerkezet az ókor óta folytonosságot mutat. A tanyán végzett családi gazdálkodás általánosságban jellemzi egész Dél-Európát. Az ókori parcellázás nyoma a Pó völgyében még ma is felismerhető: az ókori rómaiak parcelláztak a mai Trieszt és Torinó közti 450 km-en, a földmérések birtokhatárai jól láthatóak.⁴⁸⁷ Százötven évvel Krisztus előtt létrejött a mai Veneto alaprajza, amikor a római légionáriusok az itt felosztott földeken megtelepedtek, és a vénétekkel kapcsolatba kerültek. Az akkor létrejött szórványtelepülések rajzolata évszázadokon át fennmaradt, tovább fejlődött és ma is látható. A településszerkezetben (akárcsak a családformában) tehát valamiféle kontinuitás mégiscsak sejthető. BERNARDI szerint is, annak a ténynek, hogy Veneto tartomány ma is apró szórványok, falvak és kisvárosok együttese, a római eredetű település-szerkezetben találhatók a gyökerei.⁴⁸⁸

Venetóban a szórványos település a jellemző. A dél-európai tanyavilág látványa még csak nem is emlékeztet a közép-európai tájra. Délen a településháló csomóiban nem egy-egy falu, hanem egyetlen tanya áll. A településháló kartográfiai módszerrel nyomon követhető és az ókori rendszer idők felettinek tűnik.⁴⁸⁹ Hogy valóban 2000 (vagy annál akár több) éve tartó kontinuitásról beszélhetünk-e, nem tudom. Mindenesetre vidéken szétszóródott és családokban élő parasztok településrendszeréről számolnak be a fenti kutatások.

A tanyasi gazdaságok lakóépületeinek kialakulása sem volt előzmények nélkül. Velence, Firenze és például Siena városi épületei más és más építészeti hagyományt közvetítettek a vidéki tanyák lakóházainak megépítéséhez. Az egyes európai régiókban azonban „egyedi fejlődésvonalak mentén”⁴⁹⁰ alakul a tanyák sorsa azt követően is.

Itáliában a középkori iratokban a tanyákat *castra*-nak, *villa*-nak, vagy *casalis*-nak nevezték. Csak a nagyobbakat nevezték *villa*-nak, *casalis*-nak Romagnától Szicíliáig mindenütt. Az egykori római kori majorból a középkorban erősített és toronyházzal védett gazdaságot építettek. Majd később a toronyból kastély lett, az egész épületegyüttest pedig *villa*-nak nevezték. A mai kisebb major neve pedig *masseria*, vagy *cascina*. Mindemellett Hoffmann is megállapítja, hogy sok településkép jóval kevésbé módosult az évszázadok során, mint elnevezéseik, a lakóházzal pedig ugyanez mondható el.⁴⁹¹ Nemcsak a „*villát*” tekinthetjük római kori örökségnek, hanem az út-, településhálózat továbbélését is.⁴⁹²

Arról, hogy az Újkor hajnalán Itália-szerte megszorodtak a tanyák, számos forrás számol be. Jellegzetesen tanyás jellegű táj például a Piacenza és Rimini közt, szintén a Pó-síkságon végighaladva a *Via Emilia* mentén és a tenger melléken található vidék.⁴⁹³

Toszkánában a 13. század közepén az egyszerű lakótoronyok lehettek az első olyan úri épületek, melyeket a *felesbérlek* számára átalakítottak. Ezeket hamarosan követték a 13-14. század fordulóján a városi polgárság felgyorsult földhöz jutása következtében új és a

⁴⁸⁷ HOFFMANN 1998:359

⁴⁸⁸ BERNARDI, U. 1998:5-9

⁴⁸⁹ HOFFMANN 1998:364, BERNARDI U. 1998:9

⁴⁹⁰ SÁRKÁNY M. Mihály előadáson hallott szóhasználat

⁴⁹¹ HOFFMANN 2002:249, 1998:369, 1996:88, 93

⁴⁹² BERNARDI U. 1998:5, GUNST 1975:381,

⁴⁹³ HOFFMANN 1998: 368.

korábbinál komplexebb alaprajzú házak.⁴⁹⁴ Feltételezhető, hogy Venetóban is hasonlóképpen történt. Hiszen a *villa* vidéki lakhelyük volt a nemeseknek a 16. századtól. A nemesség életmódjának maga alkotta kerete lett a *villa*, ahol az arisztokrata az év egy részét töltötte, a *villa* volt a „város vidéken”.⁴⁹⁵ A majorok körül *haszonbérlek* csoportjainak házai épültek fel. A város és a vidék kereszteződése a mai mediterráneum hagyományos építésze – állítja gazdag szakirodalomra támaszkodva Hoffmann.⁴⁹⁶

A **Középkor vége felé** azonban a félsziget településszerkezetében változás állt be. Délen megmaradt a korábbihoz hasonló falusi központokból álló hálózat, ezzel szemben Közép- és Észak-Itáliában széles körben megindult a **tanyásodás** (*appoderamento*) folyamata. Az idő előrehaladtával egyre sűrűbb hálózatot alkotott a – főleg felesbérlekkel – vegyes gazdálkodást folytató tanyák sora. Az így kialakult tanya lényege, hogy minden megművelésre váró földdarabhoz tartozott egy lakóház gazdasági épületekkel, mindezt a parasztcsalád rendelkezésére bocsátotta a tulajdonos a közte és a bérlek közti szerződés érvényességéig. A felesbérlek családtagjaik munkaerejére támaszkodva tudták elvégezni a rájuk bízott föld megművelését. Nem ritkán külső munkaerőt (cselédeket) is igénybe vettek, akik a mezőgazdasági munkák csúcsidejében napszámban, vagy egész évben náluk dolgoztak és velük laktak, étkeztek.⁴⁹⁷

A mai tanyasi parasztgazdaságok közvetlen előképei tehát nem középkoriak, hanem formailag arra az időre nyúlnak vissza, amikor a mediterráneum Európa periferiájává vált, tehát az urbanizációs korszak hanyatlása idejére, az újkor kezdetére.⁴⁹⁸ A szórványok településtörténete még ma is tart a tájon.⁴⁹⁹

Nézzük a „*villa*” történetét röviden. A 13-14. században az 500m²-től 5000m²-ig tartó nagyságú tanyák, gazdaságok neve Közép-Itáliában „*villa*” lett.⁵⁰⁰ A földesúri majorok mintájára a 15-16. századtól kezdték a magányosan álló parasztgazdaságokat *villa*-nak emlegetni. Bár a *villa* eredetileg földesúri lak volt, általános lehetett, hogy a majorokban élt úri nép sok helyütt valóságos kis palotákat épített magának. A 17-19. század közöttre tehető – régészeti feltárások és korabeli iratok alapján –, Hoffmann szerint is az újabb beruházások korszaka. Ekkor az ideálisnak tekintett majorokon kívül elterülő birtokaikon az urak nagy tanyákat alapítottak, hogy bérlekkel telepíthessék be szétszórt gazdaságokból álló földjeiket – állítja piemonti példák alapján a szerző. A Pó-síkságon ezeket a vállalkozásokat mindig megelőzte a kanalizálás, hiszen a vidék nagyon mocsaras lehetett.⁵⁰¹

Az egykori Benedek-rendi birtokokon folytatott gyakorlat szerint a gazdálkodást általában egy-egy parasztemberre bízta, aki családjával átlagosan 23-27 hektárnyi földet művelt meg már a feudalizmus korszakában is.⁵⁰² Valószínűleg ők voltak a 20. századi haszonbérlek felmenői.

⁴⁹⁴ DE SIMONIS – FORNARO et al. 1983:33-34.

⁴⁹⁵ HOFFMANN 1998:375.

⁴⁹⁶ HOFFMANN 2002:246.

⁴⁹⁷ VIAZZO – ALBERA 1992: 177

⁴⁹⁸ HOFFMANN 1996:62.

⁴⁹⁹ HOFFMANN 1996:66-67.

⁵⁰⁰ 1 római kori „polgártelek” = 2 iugera, azaz 0,5 hektár méretű volt. Vö. Magyar Nagylexikon „iugera” és „polgártelek”-címszavak, valamint HOFFMANN 1998: 359, HOFFMANN 1996:86-87.

⁵⁰¹ HOFFMANN 1996:93, 2002:147.

⁵⁰² CANEPARI, L. – CAPITANIO, M. 1981:222.

Venetóban az újabb szórványok a velencei uralom időszakában keletkeztek, és a ma ismeretes településszerkezet a 16. századra végleg kialakult. A kommunális kor válságát követően, a Velencei Köztársaság fennhatósága idejében, a 15. és a 18. század között, a „velencei villa” hatott a paraszti környezetre. A *villa veneta* körül felhúzott falakon belül a nagygazdasági központ működött, a falakon kívül a határban szétszórta helyezkedtek el a földműves családok, kereskedők és kézművesek kisebb és szerényebb háza, gazdaságai. Majd a kis-paraszti birtokok egyre nagyobb tömege kezdett kialakulni a „*velencei villa*” válságával és a latifundiumok felbomlásával egyidejűleg. A kisbirtokosság törekvését a napóleoni rendeletek, valamint a női ágon történő öröklés bevezetése is nagy mértékben támogatták.⁵⁰³ A lényegen ez sem változtatott, a parasztbérlők munkája nyomán keletkező „hasznát a lagunák városában és Padovában vágják zsebre”. A tőkeerős városok és polgáraik eddigre elvégezték a folyók szabályozását, a parasztbérlők az így nyert területeken is gazdálkodhattak.⁵⁰⁴

Az építetők szokásai mások lettek. A velencei uralomtól kezdve a padovai földek tulajdonosai tulajdonképpen kereskedők voltak, és általában nem laktak a *villaban*, hanem a városban éltek az év nagy részében, távol a tanyáktól. A tanyák egy hányadát viszont a földesúr építtette fel a paraszt számára. Ahol aztán a felesbérlő egész családja munkára lett fogva, a családfő vezetésével.

A tanya épülete tájanként más és más küllemű Olaszországban, így az elnevezései is tájanként eltérnek: Padovánál *casa colonica* és *casone* szóval illetik két legjellemzőbb típusát, melyekről alább még szó lesz részletesen is. Az összes létező olyan vidéki (földművesek által is lakott) típust bemutatja BEVILACQUA, melyek Padova környékén fellelhetők. Eszerint, a legszembetűnőbb formai jellemzők alapján öt típus van Padovában:

1.) Casone,

2.) „Kevert típusú falusi lakhely” (*abitazione rurale mista*), melynek három altípusa van. A *tornác* minden esetben központi szerepet játszik, ezért annak elhelyezése alapján határozható meg legjobban az altípus:

a/ a teljes (gazdasági és lakó) épület hosszában van tornác (*rustico incorporato*),

b/ csak a gazdasági épületrészek előtt kialakítva van tornác (*rustico giustapposto*),

c/ a tornácos gazdasági épület külön áll a nem tornácos lakóháztól (*rustico separato*), ezeket alább részletezem.⁵⁰⁵

3.) Átalakított major (*villa*),

4.) Tehénészet (*boaria*),

5.) Napszámosok, mezőgazdasági bér munkások háza (*casa del bracciante*).⁵⁰⁶

BEVILACQUA nem tér ki az egyes típusok keletkezésének körülményeire, eredetére, megáll a formai jellemzők és a népességre vonatkozó szórványos adatok bemutatásánál. Megállapítja, hogy a népesség megnövekedett a 19. század végétől, de újabb lakóházak nem épültek a vidéken, a birtok sem osztódott tovább. Az itt lakók a meglévő házakat újították fel. A jelentősebb lakott települések közelében élő kisparaszti gazdaságok és felesbérlők családjai-

⁵⁰³ FONTANA L. A. 1981:209

⁵⁰⁴ HOFFMANN 1998:368.

⁵⁰⁵ Nem találtam rövid magyar megnevezést, ezért olykor a körülírás helyett a tömör olasz elnevezéseket használom a következőkben: *giustapposto*, stb.

⁵⁰⁶ BEVILACQUA, E. 1959:6.

ból már a század első évtizedeiben is sokan eljártak dolgozni a közeli városba, nagyobb községbe, ezzel egészítve ki a mezőgazdaságból származó jövedelmüket.⁵⁰⁷

A *villa*, a *boaria* és a *bracciante* épületei saját gyűjtésemben nem fordultak elő, ezért tárgyalásukra itt nem térek ki. A *casone* típussal sem találkoztam közvetlenül, de mivel egy olyan belső fejlődésű épületről van szó, mely hatott a felesbérloi-bérloi házak kialakítására, összehasonlításra alkalmasnak vélem.

A következőkben a fenti öt típusból csak kettőt mutatok be a padovai parasztház lakóházból és gazdasági épületek egységéből álló és szerintem két legjellemzőbb csoportját:

I. a saját építésű, belső fejlődésű kisparaszti épületeket, a *casone*-kat, (Bevilacqua 1. típusát), valamint

II. a velencei uralom idején kialakult „**felesbérloi-bérloi**” épülettípust (Bevilacqua 2. típusát, vagyis az *abitazione rurale mista-t*).

I. A kisparaszti, saját építésű padovai lakhelyet (a *casonét*) a primitív anyagfelhasználás (sár, szalma) és szegényes kivitelezés jellemzi, szerkezetileg a legszükségesebb elemekre korlátozódik. Még a 18. század során is szép számmal épültek sárból tapasztott és szalmatető s házak, melyek közül kevés még ma is áll. A gazdasági épületrész legfőbb elemei az istálló és a szerszámoskamra, de a legkorábbi fennmaradt és legegyszerűbb változatokban a kamra elmaradt, az istálló azonban egyetlen esetben sem hiányzik. Padovától északra gyakran előfordulnak földszintes lakóházak, a várostól délre eső területeken azonban ezek teljesen ismeretlenek. Itt a legegyszerűbb lakóház is kétszintes, ebben az esetben egymás fölött két helyiség található, a házhoz pedig a déli oldalról tüzelőberendezést építettek. A lakóház tájolása egyöntetűnek mondható, ablakai délre néznek, az istálló és a melléképület egy tető alatt, a lakóházzal egy vonalban áll.⁵⁰⁸ A gazdasági tevékenység elvégzésére szolgáló épületrészek bejárata a déli, ritkább esetben az északi oldalon található. A későbbi változatokban viszont gyakori a szerszámoskamra, az istálló elé emelt, vagy az azt helyettesítő boltív, ez pedig már a velencei hatás bizonyítéka. A tornácon elsősorban tároltak, ám a tornác egyszersmind az istálló előtereként is funkcionált. A boltíves megoldások elterjedésével a kisparaszti épületek is egyre sajátosabb és csinosabb küllemet kaptak, egyre több variáció keletkezett az oszlopos tornácos előterekről, folyosóktól a félig nyitott boltíves formákig bezáróan tetszetős megoldásokat kínálva.⁵⁰⁹ A Pó-síkságon a középkor után átváltottak a téglára – addig szívesen építkeztek földből kő és fa hiányában.⁵¹⁰ A *casone*-típushoz viszont a primitívebb alapanyagokat használták egészen a közelmúltig. A szegénység konzerválta a venetói *casone*-kat, melyek a Velence környéki mocsarak közötti szárazulaton épültek, földszintesek, négyzetes alaprajzúak, és kezdetben csupán kétosztatúak voltak: istálló volt bennük és egy kamrával egybeépített konyha.⁵¹¹

II. A parasztházaknak azonban van egy másik fajtájuk, melyet Eugenia BEVILACQUA „kevert típusú falusi lakhely”-nek (*abitazione rurale mista-nak*) nevez, és három altípusát állapítja meg (*rustico incorporato*, *rustico giustapposto*, *rustico separato*). E házak talán legfontosabb jellemzője, hogy építésüket nem a ház lakója kezdeményezte, hanem az a

⁵⁰⁷ BEVILACQUA, E. 1959:7

⁵⁰⁸ FONTANA, L. A. 1981:209,

⁵⁰⁹ FONTANA L. A. 1981: 210-211 (fig. 2, 3, 4 – rajzok!)

⁵¹⁰ HOFFMANN 1996:63.

⁵¹¹ HOFFMANN kézirat: 246.

földtulajdonos, akinek a területére épültek. Hogy e lakóházakat és gazdasági épületrészeket nem parasztok tervezték és építették a földtulajdonos előírásai szerint, a szakirodalom nem említi, bár az ellenkezőjét éppúgy nem hangsúlyozza. SCHEUERMEIER is megelégszik a funkcionális elemeinek – habár részletes – bemutatásával, az eredetük kérdésére ő egyáltalán nem is tér ki.⁵¹² Ezt a kérdés azért lenne jó mégis világosabban látni, mert szembevetően nagy különbség van épp az építőanyag használatában és az alaprajzban, méreteken a *casone* és a „felesbérloi-bérloi” épülettípus között.

A bérloi házakhoz sokban hasonlítanak a benedekrendi majorok, melyek széles körben elterjedtek a Padovától délre eső területeken, melyeknek tán legjellegzetesebb épületegyüttesük a gazdasági központ volt.⁵¹³ Ez az egyenes vonalban kialakított épület a parasztházból, istállóból és a gabonátárolóból, szénátárolóból szerszámoskamrából állt. A boltíves megoldások elmaradhatatlanok a benedekrendi építkezésből (éppúgy mint a velencei földbirtokosok által építtetett „felesbérloi-bérloi” típusból), megjelenésük pedig FONTANA szerint a kolostorok kerengőit idézi. A tornác pedig az időjárás viszonyosságai (az erős napsütés és az esőverés) ellen biztosított védekezést, ez volt a funkciója. A parasztház homlokzatán gyakran rafinált vakolatdíszítések is vannak. A rendi épületegyüttest kökerítés vette körül, azon kívül pedig a szerzetesek műveletlenül hagytak kisebb földdarabokat, melyeken a 16. századtól kezdődően a mezőgazdasági idénymunkások egymáshoz épített házai sorakoznak mintegy újabb falként.⁵¹⁴

Szemben a *casone*-val – mely épületfajtaból mára csak kevés maradt fenn, a meglévők állaga pedig egyre romlik –, a „felesbérloi-bérloi” típusnak számos példányát még ma is, több száz év elteltével is megcsodálhatjuk. A ma még álló és időközben paraszti tulajdonba került házak építtetői többnyire az egykori velencei kereskedők – a földek birtokosai – voltak.⁵¹⁵ Padova mezőgazdaságának történetében fontos évszám 1484, a Bagnoloi Béke éve, valamint 1454, a Lodi-i Béke éve. E békekötéseket megelőzően arattak győzelmet a velenceiek a térség feletti uralomért többekkel folytatott harcaikban, és ettől az időtől fogva került Padova tartománya is – mint Veneto mai területének egésze – Velence fennhatósága alá. A velencei nemesség ezt követően a szabad piaci viszonyok és más előfeltételek kialakulása folytán nagy földbirtokvásárlásba fogott a környéken. A velencei urak, akik a korábbi kereskedelmi tevékenységeikből nagy haszonra tehettek szert, most a szárazföld belseje felé fordultak befektetéseikkel, mert a tengeri kereskedelem Konstantinápoly elvesztésével és a törökök terjeszkedésével egyre kockázatosabb vállalkozássá vált. Másik ösztönzőjük a hatalomváltás következménye, a korábbi tulajdonviszonyok felborulása volt. A velenceiek a helyi padovai feudális nemességtől és a városi önkormányzatoktól elkobzott földekre tették rá kezüket. A parasztok kezdetben nagy lelkesedéssel fogadták új, velencei uraikat. Ezt bizonyítja az is, hogy mikor 1508-ban a régi feudális urak fellázadtak a velencei uralom ellen és jogukat követelték vissza, a parasztok tömegesen a „*Serenissima Repubblica di Venezia*”-t, új gazdáikat támogatták. A befektetés gyümölcsözőnek bizonyult. Adóbevallások alapján megállapítható, hogy 1429-ben az akkor még kis létszámban jelenlévő velencei nemesek összes évi bevétele 15.760 dukát volt, ám 1548-ra a padovai birtokaikról származó bevételeik összege már évi 120.000 dukátra rúgott. Ez az évszázad volt a változások kora a padovai parasztság életében is.

⁵¹² SCHEUERMEIER 1980/II:9-10

⁵¹³ FONTANA, L. A. 1981:222

⁵¹⁴ FONTANA, L. A. 1981:223.

⁵¹⁵ BANDELLONI, 1975:18.

A parasztnak a lakhatásért is fizetniük kellett, és a megtermelt javak szerződésben foglalt hányadát is be kellett szolgáltatni. A településszerkezetben létrejött változást, a tanyásodást valószínűleg a parasztnak biztonságérzetének növelése – mely egyben a birtokos érdeke is volt –, tette szükségessé: a földet megművelni és felügyelni a rajta álló házból és állandó emberi jelenléttel lehetett legjobban. A házban családjával élő haszonbérlet ekkor még némi hatalommal is fel volt ruházva, hiszen az ő felügyelte a földbirtokos folytonos távolléte miatt a kisebb földbérletes parasztnak, a fizetett munkásokat, a napszámosokat, majd az agrárproletárokat, akik a birtokon végzett némi munkával tartották fenn magukat, saját megélhetési alapjuk nem lévén.⁵¹⁶ A művelésre egy család rendelkezésére bocsájtott telek mérete „akkora volt, hogy egy parasztcsaládot el tudjon tartani”.⁵¹⁷ A 20. századra Padovában már nem volt jellemző a felesbérlet fenntartása, sokkal inkább arra törekedtek a parasztnak, hogy bérletbe megkaphassák a művelt földet egy előre megállapított évi összegért cserébe, még ha a kockázat árán is.⁵¹⁸

A padovai felesbérlet (majd később bérlet) lakóházainak és gazdasági épületeinek funkcionális elemei a velencei fennhatóság első évszázadában alakultak ki, és ezek a megoldások láthatók még ma is. A háznak és a gazdasági épületeknek is legmarkánsabb stílusjegyük a tornác lett. A velenceiek már korábban, a lagunákban való kereskedésük időszakában alkalmaztak boltíveket elsősorban raktáraik kialakításához. A boltíves építkezés, azaz a tornác padovai való elterjedése egyértelműen a velenceiek földbirtokosokként való megjelenésével hozható összefüggésbe. A tornác így karakterisztikus és domináns elemmé fejlődhetett ki a 16. századtól kezdve a szárazföldi területeken is. A tornác fő funkciója itt is, mint a lagunákban, a nedvesség elleni védekezés volt. Hasznossága megmutatkozott a tárolásra való alkalmaságában, valamint a munkavégzés helyszínéül és a családi élet színteréül is fontos szerepet játszott. Megfelelő tájolásával lehetővé vált általa a mezőre való kitekintés, a földet állandó szemmel tartása.⁵¹⁹ Miképpen a velencei felesbérleti ház hatással volt a helyi belső fejlődésű házra, a *casone*-ra – a tornácok kialakítása ugyanis ott velencei hatásra történt –, a belső fejlődésű paraszti lakhely is hatott a velenceiek újonnan épített házaira. Anélkül, hogy a kérdést alaposan tisztáznánk, annyi bizonyosnak látszik, hogy a *casone* hatásaként tekinthetünk a felesbérleti házak füstelvezető megoldásának egyes változataira. A szalmatető parasztházak kéményét kívülről építették a házhoz, és sokszor a velencei építetők is átvették ezt a megoldást. Ez jól látható azon a SCHEUERMEIER közreadta ábrán és fotón, mely egy bérlet nagycsalád lakóházát és gazdasági udvarát mutatja be (Mirano) és a tűzhelyről szóló fejezetben egy rajzon (Grado).⁵²⁰ A felesbérlet számára épített velencei építésű házakon kívül elhelyezett kémény eredeti funkciója – azaz, hogy távol tartsa a szalmatető háztól a szikrákat – értelmét veszítve pusztán esztétikai megoldásnak tekinthető, hiszen az új házakat már cseréptető fedi.

Amikor a mediterrán világ hanyatlása megindult, kezdtek városi hatásra és a demográfiai nyomásnak engedve, valamint az építőiparosok közvetítette divatot elfogadva emeletes

⁵¹⁶ BANDELLONI, 1975:9.

⁵¹⁷ SCHEUERMEIER 1980/II:6. (Petrocchi telek-meghatározását idézi a szerző)

⁵¹⁸ SCHEUERMEIER 1980/II:7.

⁵¹⁹ BANDELLONI 1975: 15-16.

⁵²⁰ SCHEUERMEIER 1980/II:62 (Fig. 170. P. 367 Grado –Veneto-) és uo. 1980/II:10 (fig. 7. és 70. fotó, P. 375¹ Mirano – Veneto). Padova környékén nincs gyűjtőpontja az AIS-nak. Gyűjtésem területéhez legközelebb eső gyűjtőpontok: Vicenza (363), Campo San Martino (364), Teolo (374), Gambarare (375), Mirano (375¹)

parasztházakat kialakítani a szórványosan elhelyezhető tanyákon.⁵²¹ A felesbérloi házak jellegét soha nem a bennük lakók határozták meg, hanem a föld birtokosai, majd átengedték használatra a parasztcsaládnak. A tervezés minden esetben a funkciót tekintette előbbrevalónak: a külső megjelenés, a forma, a tájolás, a méretek, a belső terek beosztása és elrendezése az optimális gazdálkodást szolgálták, egyszersmind a föld tulajdonosának ízlésvilágát is tükrözték. A felesbérloi házak szándékolt egyszerűségük ellenére sem keltik paraszti lakhely benyomását. Sokkal inkább emlékeztetnek az úri villákra, a *villa veneta* némely szerényebb gazdasági központjára megjelenésükben, anyagfelhasználásukban, kivitelezésükben egyaránt, semmint egyszerű emberek munka- és lakhelyére. A házak nagy részét a határban építették, a paraszti művelésre bocsájtott föld közepén. A mai szórtan álló házak rendszerét (*case sparse*), a ma is látható tanyahálózatot tehát a velencei földbirtokosok alakították ki. Ha megtekintünk egy felesbérloi gazdasági központot a lakóházzal együtt, azt tapasztaljuk, hogy az építettő pazarló módon bánt a térrel. Az egykori kereskedő a haszon reményében és vagyonának befektetése céljából is, mondhatni, nagyvonalú építészeti megoldásokat alkalmazott. Az úri és egyben kereskedői szemlélet, az anyagi ráfordítás bősége minden bizonnyal az épületek javára vált. A tulajdonos jelenléte a vidéki birtokán az épületek megvalósításával egyben ki is merült. Paraszti életében nem volt jelen, a szerződésben foglalt járandóság behajtását intézőin keresztül végezte. A szerződés megkötésekor a parasztember beköltözött családjával az épületbe, melyet mindaddig birtokában tarthatott, míg a föld művelésére szóló szerződése érvényben volt. Az épület kialakításában, elkészítésében semmiféle szava nem volt, az átalakításokat minden esetben egyeztetnie kellett a tulajdonossal. A földek birtokosának saját lakhelye pedig a városban volt, onnan kísérte figyelemmel a földművelés megállapított rendjét.⁵²²

A 16. századtól megváltozott a termelés rendje, új kultúrákat kezdtek termesztetni, egyebek között kukoricát, dohányt, paradicsomot, krumplit és babot. A mocsarak lecsapolása is megindult, valamint az öntözéses gazdálkodás is kezdetét vette. A Benedek-rend már korábban is végzett vízrendezéseket, 1540 után pedig a Velencei Köztársaság létrehozta a „*Consorti e Retratti*” elnevezésű intézményt, mely csatornákat és hidakat épített. Az addig mezőgazdaságilag nem hasznosítható területek lassan megművelhetővé váltak.⁵²³ Mégis, a padovai mezőgazdaság legmeghatározóbb alakjai a 17. századtól kezdve nem az újonnan lecsapolt területeken addigra kialakított tehenészetek (*boariák*) alkalmazottai lettek, hanem – már létszámuknál fogva is – a felesbérlok, a kisbérlok, harmados bérlok, nyomorúságosan apró földek tulajdonosai és a mezőgazdasági bérmunkások tömegei.⁵²⁴

A belső fejlődésű parasztház, a *casone* és a velencei tornácos épületek előfordulási arányát ma már visszamenőleg nehéz lenne megállapítani. Erre vonatkozó irodalommal pedig nem találkoztam.

A **tornác** – mely szerkezeti elem minden esetben a gazdasági épület tartozéka! – azonban kétféleképpen jelenhet meg e háztípusnál: a teljes épület hosszában (*incorporato*), illetve csak a gazdasági épületszakasz előtt kialakítva (*giustapposto*). Az *incorporato*-típus esetében a tornácról külön ajtókon át lehet bejutni a lakóházba is és az istállóba is, a *giustapposto*-típus esetében pedig a lakóházba a bejárati ajtón, az istállóba pedig a tornácon át lehet bejutni.⁵²⁵

⁵²¹ HOFFMANN 1996:103.

⁵²² BANDELLONI 1975:18-19,

⁵²³ BANDELLONI, 1975:8-10

⁵²⁴ BANDELLONI, 1975:13.

⁵²⁵ BEVILACQUA, E. 1959:6, 10, BANDELLONI 1975:17,

BEVILACQUA megállapítja, hogy a *Bacchiglione* folyó és a *Colli Euganei* dombság környékének jellegzetes típusa a *giustapposto* és az *incorporato*.⁵²⁶ Az általa említett harmadik típus (*rustico separato*), azaz amikor a tornácos gazdasági épület külön áll a lakóháztól, itt nem fordul elő. Saját gyűjtésemben egy *giustapposto* szerepel, ezt alább bemutatom.

A Bellon-ház

Menjünk a házhoz közelebb. Az épületek időközben történt átalakítása, valamint több évszázad eltelte és az a tény, hogy több bérlő követte egymást, nehezíti az eredeti formák kikövetkeztetését. Különösen a belső átalakítások – mint például a kemence vagy a kandalló megszüntetése, fürdőszoba, és egyéb mellékhelyiségek kialakítása, valamint az átalakításokkal összefüggő módosulások (olyan konyhai tárgyak és előkészítési technológiák terén, mint a mosogatás, edénycsöpögtetés, és az alapanyag előkészítése) miatt egy alaposabb és közvetlenül erre irányuló megfigyelésre lenne szükség. S csak ezután tudnánk pontosan bemutatni az egykori felesbérloi ház korábbi állapotát. Éppen ez okból én csak a megismert megoldások bemutatására és a szakirodalommal való összevetésre vállalkozhatom. A velencei tornácos felesbérloi házak közül még ma is sok áll, többségében új igények szerint felújítva.

Az általam látogatott egykori bérlői házak közül a Bellon-ház a 17. században épült. Követi a szokásos mintát, azaz a lakóház emeletes, ez és a gazdasági épületrészek egy tömböt alkotnak. A Bellon-ház megkülönböztető jegye, hogy az istálló és a lakóház között van egy „*cáneva*” nevű közbenő helyiség, ezen keresztül át lehet járni, így a lakóház bejáratán nem kell kilépni ahhoz, hogy az istállóba juthassunk. Belülről, az előkészítő helyiség felől megközelíthető a gazdasági épületrész. A nemesi kúriát némiképp egyszerűsített változatban leképező lakóház belső kialakítása is haszonbérloi használatra készült, a nagycsalád elhelyezésére és munkavégzésére alakították ki.

A Bellon-ház belső kialakítására, alaprajzára nézvést a *giustapposto*-típusba tartozik. A kétszintes lakóter földszinti részén a nappal használatos helyiségek (előszoba, konyha és előkészítő, lépcsőház, pince) kaptak helyet, az emeleten pedig a hálósobák. A bejáraton át nagy méretű, tágas előtérbe jutunk, innen nyílik a konyha, két szoba, a pince és a lépcsőház. Az étkezésre is szolgáló szintén tágas konyhából a konyhai előkészítő helyiségbe jutunk, onnan pedig a „*cáneva*”-ba, tovább haladván pedig az istállóba. Az előkészítő helyiségből van egy kijárat a veteményeskert irányába, a ház háta mögé. Az emeleti részen a hálósobák mellett elválasztva a gabonanemű elhelyezésére kialakított rész található, mintegy a gazdasági részek felső szintű folytatásaként.

A Bellon-család mai lakóháza meglehetősen tetszetős és nagy méretű egykori felesbérloi épület, melyet épp a gyűjtés éveiben renováltatott, állíttatott helyre külsőleg a parasztgazda fia, Bruno Bellon. Befogadóképességére jellemző, hogy Gelindo Bellon emlékezete szerint, a benne lakók létszáma elérte a 40 főt a 30-as években.⁵²⁷ A régi épületek ma sokak számára újra felfedezett értéket képviselnek. Nem egy esetben városról jött ember veszi meg az idős őstermelőtől, – aki végkielégítés útján jutott hozzá a hetvenes években – és újítja fel az egykor felesbérloknak épített házat, felismervén szépségét.⁵²⁸ Ceron édesapja halálát követően 1992-ben adta el az egykori felesbérloi házat egy „gazdag izraeli kereskedőnek”, aki – az eladó meglátása szerint – eredeti pompájába öltöztette a több száz éves épületet.

⁵²⁶ BEVILACQUA, E. 1959:21

⁵²⁷ SCHEUERMEIER 1980/II:6 – átlagosan 10-15 fős családokat említ, a nagyobb családok közt előfordulhatnak 20-30 fősek is – jegyzi meg.

⁵²⁸ fotó! Bellon-házról

Házbelső és egyéb terek

A SCHEUERMEIER kötetében bemutatott miranói lakóház belső kialakítása a következő.⁵²⁹ A lakóházhoz jobbról tornáccal kapcsolódik az istálló. A földszinten a tornác foglalja el a központi helyet, innen nyílik a konyha, melyhez a kívülről hozzáépített kemence csatlakozik, és a négy hálószoba. A negyedik hálószobának a fala közös az istálló falával. Az istállótól jobbra, szintén hozzáépítve egy kétszintes nyitott fészker húzódik, mely a szerszámok és gépek tárolására alkalmas. A kismalacokat e fal mentén elkerítve őrzik. Az emeletre szintén a tornacról lehet feljutni egy falépcsőn. Itt a konyha fölötti részen tárolják a gabonát és a kukoricát, a konyhától jobbra pedig a szénát. A szénatároló egy légtérben van a tornáccal.⁵³⁰ A gazdasághoz tartozik a lakóházon kívül általában egy ló tartására alkalmas téglafalú és cseréptetős istálló, itt némelyek szamarat is tartanak. A lóistálló oldalában nyúlketrecek vannak. Szalmatetős kis ólak állanak egymás mellett különböző baromfik és nyulak részére, összeépítve egy nagyobb méretű, szintén szalmatetős pincével. A többi épülettől elkülönítve áll két fából készült, szalmatetős disznóól és egy hosszabb, hengerre emlékeztető alakú és három kör alaprajzú szalmakazal a kertbe való bejáratától balra fekvő, kis elkerített kaszáló közepén. A kaszáló kerítésére úgy két méter magasan kukoricacsövek vannak kötözve. A bejáratától jobbra pedig kerek szénakazlak és egy kukoricacsuhé-kazal áll, egy földbe mélyített trágyadomb társaságában. Az udvar közepén döngölt szerű terület el egy gémeskút mellett.⁵³¹

Ehhez a leíráshoz képest nézzük, milyen eltérések és azonosságok voltak és vannak a padovai vidéken, és mely körülményekről tudunk még hatvan évvel később beszámolni?

Fabris gyermekkorában Olmóban valószínűleg a Bellonékéhoz hasonló (felesbérloi) eredetű, méretű és beosztású házban élt: „Az olmói ház szép nagy volt. A konyhába lehetett belépni, abból nyílt a pince, mögötte volt a mosogatóhely. A helyiségek mind egybenyíltak, a konyhától balra volt egy nagy terem, itt volt egy lépcső, az emeleten öt szoba. Mellékhelyiség nem volt a házban. Az istállóba egy nagy zárt boltíves folyosón keresztül lehetett átmenni, az istálló felülről gerendákkal volt lezárva, nagy kapuja volt.” Majd mikor Vicenza területére költöztek Fabrisék, az előzőhöz hasonló beosztású házban találták magukat: „Az a ház is nagy méretű, négyszögletes alapterületű volt. A bejárat egy nagy előtérbe vitt, egy nagy terem volt ez, ebből a teremből jobbra szüleimnek, balra pedig nagybátyáméknak a konyhája nyílt. A terem végén, a bejáratnál szemben nyílt a pinceajtó (ugyanilyen beosztású a Bellon-ház). A pince északra, a bejárat pedig, a ház homlokzatával együtt délre nézett. Akkoriban nagyon sok szőlőnk és borunk volt. A pince egy szinten volt a házzal. Az emeletre és onnan a padlásra egy lépcső vezetett fel, a lépcső mellett pedig volt egy bejárat a zárt boltíves rész felé, azt pedig az istálló nagy bejárata követte. Előlről a boltíven keresztül, hátulról a pince felől lehetett megközelíteni az istállót.” Az emeleten hat szoba volt, háromban Irmák családja, háromban pedig a nagybátyám családja lakott. Az emelet felett pedig a gabonapadlás volt. Mindenki ilyenben élt akkoriban.” Irma ebből a házból ment huszonhárom évesen férjhez.

A régi családi házra és a nagycsaládra így emlékszik vissza Maria Allegro: „Bruseganái házunkat megelőzően egy meglehetősen rossz állapotban lévő „*casa colonica*”-ban laktunk, onnan 1930-ban költöztünk el Bruseganába. Ez az „új” ház éppen a gát közvetlen közelében állt.⁵³² Ma már elhagyott, senki nem lakja. Azóta már, lehet, hogy le is bontották. Ha jól emlékszem, via Sette Martiri 28. szám alatt állt, úgy 500 méter távolságra a mellékúttól (*strada*

⁵²⁹ SCHEUERMEIER 1980/II:10., és a 70. oldalon fotó is u.ott.

⁵³⁰ SCHEUERMEIER 1980/II:10.

⁵³¹ SCHEUERMEIER 1980/II:10.

⁵³² Maggiolo mai és Peroni gyermekkori házai is a gáton állnak.

provinciale). A Bellonékénál kisebb ház volt, de ahhoz hasonló felépítésű, rozoga és öreg, egy emeletes, tornácos. Majd a nagybátyám esküvőjekor hozzáépítettek (elmondja, hogy helyezkedtek el a szobák).. Attól kezdve lett négy lakószoba, és vécé is, fürdőszoba viszont nem volt még akkoriban a házakban. A bejárat a boltív alatt volt, onnan a konyhába lehetett lépni. A konyhához szorosan csatlakozott a mosóhelyiség. Mögötte volt a pincehelyiség a boroshordókkal, valamint az istálló. Az istállóban – télen bejártunk oda felmelegedni – négy tehén és egy ló volt. Az istálló melletti nagyobbacska szobában négyen aludtak: ketten egy ágyon, meg két kisebb ágyon egyesével. A mi szobánkhoz egy lépcsőn kellett felmenni, az a szoba a gátra nézett. Az istálló mellett volt egy kis szoba, itt laktak a szüleink. Az istálló feküdt a ház központjában, mert az állatokra figyelni kellett mindig. A ház padlásán tárolták a gabonát és a szénát, mint errefelé azelőtt minden házban. A Bellon-ház még őrzi a régi beosztást, mert ők még nem hajtottak végre átalakításokat, kivéve a mellékhelyiségek beépítését. Az ő házuk még ma is pont olyan, amilyen azelőtt mindenkié volt.”

Az egykori kemencéről nem sokat tudni. Bellonéknál megközelítőleg 280 cm x 250 cm-es területet foglalt el a kemence, elmondásuk szerint. Befűtéséhez a környéken gyakorta előforduló fák rönkjeit használták: juhar, szil, fűz, nyár és fakóakác. A kemence kőből volt, 1933-34-ben bontották el, egészen addig kenyeret is sütöttek benne. Tűztere a konyhai előkészítésre, főzésre és mosogatásra szolgáló helyiségben volt eredetileg, helyén most egy takaréktűzhely és egy gáztűzhely áll. Mindkettőt naponta használják, a takaréktűzhelyen vizet forrasztanak, tejet forralnak, kukoricakását készítenek és főznek. A gáztűzhelyet 1990-ben állították a takaréktűzhely mellé, Margherita kapta gyermekeitől ajándékba karácsonyra. Az egykori konyhában – ez ma ebédlő – volt a kemence teste, azt mára kandallóvá alakították és szerepe mindenekelőtt esztétikai. A kandallót körben kis márványból készült 30-40 cm széles, és 70-80 cm magas padkával szegélyezték.

A visszaemlékezések szerint, azelőtt a kemencébe naponta egyszer fűtöttek be fával, ott főztek, de mivel a fával takarékoskodni kellett, délután nem fűtöttek tovább. A téli esték családi és társasági színtere a tehenek által belehelt, felmelegített istálló volt, nem a konyha, mely a ház egyetlen fűthető helyisége. Fűtés máshol sem volt elterjedve. A téli hidegben az ágymelegítő, helyi néven *monaca* nagy szolgálatot tett. Scheuermeier ezen a tájon *mónica* néven találkozott az ágymelegítővel. Este betették az ágyba még lefekvés előtt, cserépből készült és faszenet égettek benne, elalvás előtt pedig eltávolították az ágyból. Előfordult a felmelegítésnek egy másik módja is, melyet SCHEUERMEIER az „egyéb eszközök” között említett meg, a melegvízzel töltött palack.⁵³³ Boaretto emlékszik erre a megoldásra, gyermekkorában az édesanyja *Galzignanóban* vízzel telt palackot tett az ágyukba, hogy mire ők, gyerekek lefeküdnének, ott meleget találjanak. Előfordultak balesetek is a palackkal, emlékszik vissza Boaretto. „A nővéremmel, Matildével egy ágyban aludtunk és fickándozásunkkal véletlenül kilöktük a dugót az üvegből, és elázott az ágyunk. Kaptunk mindketten egy nyaklevest édesanyánktól, hogy sose tudunk nyugton lenni!”

Ma már központi fűtés van a legtöbb házban, Paccagnelláék, Maria és Arrigo fafűtéses kazánt működtetnek a házban, mert a fa beszerzése olcsó, így tudnak takarékoskodni. Maria férjével tart, mikor ő fát megy vásárolni a hegyekbe, mint ahogy minden munkában a férje mellett van. A visszaemlékezések szerint azelőtt keményebb telek voltak, gyakrabban havazott mint az utóbbi évtizedekben, „előfordult, hogy 7-8-szor is esett a hó egy idényben”, Maggiolo szerint. „Fűtés nem volt a házakban, az istállóban viszont mindig melegebb volt az állatok miatt. Csak nyolc tehén volt az amúgy tíz férőhelyes istállóban, így a fennmaradó két helyen apám szalmát halmozott fel. Amikor mi gyerekek hazamentünk havazáskor az iskolából

⁵³³ SCHEUERMEIER 1980/II:79

teljesen átfagyva a nagy hidegtől, belevetettük magunkat a szalmába, kibújtunk facipőinkből és meggémberedett talpunkat a tehén meleg hasának támasztottuk, hogy felmelegedjünk.” Ez volt az első, mikor hazaértek, csak miután kicsit felmelegedtek, mentek ebédelni. Majd bekapták a pár, nekik kikészített falatot, és nekiültek a házi feladatok elkészítésének. A tanítónő nem adott fel sok leckét, 10-15 perc alatt el is készítették. A gyerekeknek az volt a szokásuk, hogy délutánonként is bebújtak a szalma közé melegedni a legnagyobb hidegekben, karácsonytól január közepéig. A konyhában gyűlt össze ilyen estéken a család, Maggioloéknál úgy 12 fő. Az esti ima legtöbbször még a konyhában hangzott el, de azt követően mind átmentek az istállóba. Elmondták a rózsafüzért, a kicsik bebújtak a szalma közé, mert nagy hidegekben ott is aludtak éjszakánként. A mintegy két hétig tartó mínusz időszakában, a hideg éjszakákon „az apa is engedélyt kapott az anyától, hogy bebújjon a gyerekek mellé” a szalmába és velük aludjon – emlékezett Maggiolo. Annyira hideg volt, hogy lement mínusz 14-15 fokra a hőmérő higanyszála. Maga a föld is 30-40 cm mélyen meg volt fagyva.

Azelőtt ezekben a házakban nem volt mellékhelyiség és fürdőszoba, némelyikben azonban – a nagyobbakban – ma már kettő is van. A parasztházak fürdőszobái a mai kíváncságnak megfelelnek, felszereltségük, világításuk, anyagfelhasználásuk, berendezési tárgyaik nem térnek el a városi fürdőszobákétól. Ennek oka, hogy az 1970-es években lehetőségük volt a parasztcsaládoknak arra, hogy állami támogatást vegyenek igénybe fürdőszoba kialakításához, melynek célja a higiéniai körülmények általános javítása volt. Agnese Boaretto Galzignano, 1930-as évekről így emlékszik: „Senkinek nem volt vécéje. Kijártak a földre. Nekünk volt, de nem folyóvizet, hanem a házban kívül, afféle budi (*cesso*).” Fabriséknál az 1920-30-as években nem volt kerti budi sem, „egyszerűen kimentek a házból és leguggoltak (*fuor di piedi*)”. Vilma Rubin, Maria Rubin nővére Boarettónál és Fabrisnál 15-20 évvel fiatalabb, mégis egészen hasonló emlékei vannak: „a lakásokban nem volt bent a WC, jó esetben volt egy udvari budi nádból vagy téglából építve, egyébként még az sem. A fürdés általában az istállóban zajlott, mert ott volt meleg. Szombatonként fűtötték be a vízmelegítésre szolgáló kazánt (a *fornellát*), ilyenkor fürdött mindenki, mosás pedig mindig hétfőn volt. A kisbabának rendszeresen a tűzhelyen üstben melegítették a vizet a fürdéshez. A gyerekek otthon születtek még a háború után is sokáig.” De nem minden házban volt istálló. Margherita szomszédasszonya, Esterina „az 1960-as években ide hozta a mi istállónkba a gyermekeit fürdetni, mert náluk a fafűtéses kályha túl kicsi volt és nem adott elég meleget.” A tisztálkodáshoz szükséges vizet kútról hozták, Irma Fabrisék Olmóban lévő földje közepén volt egy kis forrás, onnan hozott az édesanyjuk reggelente friss vizet, mert azt mondta, hogy „ha ezzel mosakszunk, akkor szépek leszünk”.

A házak padlózata az alsó szinten általában kő járólappal van burkolva. A lakóházak emeleti részén, ahol a hálószobák helyezkednek el, általában a fa padlóburkolás a jellemző: hajópadló vagy parketta. A felfezető lépcső is többnyire fából készült, mint a Bellon és Maggiolo házakban.

A berendezés a Bellon-házban mértéktartó és puritán, olykor szegényes és kopottas. A legtöbb nyilvános helyiség (nappali, ebédlő, konyha) berendezését a célszerűség és egyszerűség jellemzi. A látogató a bejáratú ajtón az előszobába lép be, mely maga egy nappalinak is tekinthető. Az előszobában is van egy hosszú asztal székekkel, egy láda, egy állófogas, valamint egy asztalka. Ide érkeznek a vendégek és a szomszédok, amikor tejért jönnek, itt rendezik meg a karácsonyi misét, itt üli meg a család a születésnapokat és egyéb családi ünnepeket. E nagy teremből nyílik szinte minden helyiség: balra a lépcsőház, az ebédlő, szemben a pince, és jobbra volt Sante műhelye, valamint egy üres szoba. (Ebben a szobában laktak összeházasodásukkor Margherita és Gelindo. Később, mikor Marilena férjhez ment, külön lakásba költözött és gyermekei megszülettek, családja itt kapott helyet látogatásukkor.) A lépcsőfordulóban ma már van egy kis fürdőszoba a földszinten, az emeleten fölötté a másik,

nagyobb fürdőszoba és három szoba: Gelindo és Margherita hálója, Daniela és Bruno szobái. Az emeleti másik szárny jelenleg lakatlan, akárcsak az alatta lévő részek. Bruno megkezdte az átalakításukat 1998-ban. A hálósobák berendezése is hasonlóképpen a célszerűséget szolgálja: a házaspár fal melletti, két egymáshoz tolt ágya van itt meg egy nagy ruhásszekrény, egy kis éjjeliszekrény és esetleg egy asztalka székkal. Az ebédlőben egy robusztus asztal nyolc székkal, egy tálalószekrény, melynek felső része vitrines, egy dívány, egy faliszekrény fiókokkal. Az utóbbi években egy modern, stílustalan tálalószekrénnel bővült az ebédlő berendezése. A legnagyobb átalakítás a konyhában történt az elmúlt évtizedekben. A konyhában egy fafűtéses takaréktűzhely, egy gáztűzhely, egy nagy hűtőszekrény, egy nagyobb és használtas asztal pár székkal, a hűtő fölött egy kis faliszekrény. A konyha és az ebédlő közötti helyiségben van egy nagy kétöblös mosogató, egy öreg fehérmárványból faragott lappal borított asztal, a kettő között pedig egy velük egy szintet képező álló szekrényke, melyben a lábosok egy része kap helyet. A mosogató és az asztal, valamint a szekrényke fölött van az edénylecsöpögtető és kisebb faliszekrények, melyekben az edényeket és tálakat, az ízesítő anyagokat tárolják.

A menyasszony házasságkor magával hozott tárgyait és személyes ruháit a hálósoba rejti magába. A lány hozománya (*dote*) általában a hálósoba berendezéséhez való hozzájárulást jelentette. Gelindo Bellon és Margherita Peroni esetében az asztalosmunkát a menyasszony és a vőlegény családja közösen fizette. A hálósobai textíliát a menyasszony dolga volt – lehetőleg sajátkezűleg – előállítani. A kelengyéről is minden lánynak magának kellett gondoskodnia, erről még a továbbiakban szó lesz. A hálósobai szekrények őrzik Margherita teljes kelengyét. A ruhásszekrények nincsenek díszítve, festetlen fából készültek, nagy a befogadóképességük, de könnyűek, vallják használóik. Negyvenöt éve szolgálnak, mégis tökéletesek és hibátlanok. A rétegelt falemezes asztalosbútor modern kivitelezésű példányait nem kezdte ki a szű, nem vetemedtek meg és nagy méreteik ellenére könnyen mozgathatók. Tulajdonosaik elégedettek vele.

Maggiolók lakóháza nem saját tulajdonuk, átalakítására és modernizálására ezért nem gondolhat a gazda. Ez a bencés papi szeminárium tulajdonában lévő parasztház több család befogadására is képes lenne, Eddig minden szükséges, a házon történő átalakítást engedélyeztetni kellett a padovai központtal, de a központ anyagilag nem járult hozzá az átalakításokhoz, Marcello saját költségén hajtotta azokat végre. (Ma pedig – mint tudjuk – el kell hagyniuk a házat.)

A gazdasághoz tartozó épületekre és terekre is térjünk ki röviden, A gabonát a lakóház tetőzete alatt tárolták. A Bellon-házban az emeleti lakószobák feletti gabonapadláson, azaz a ház második emeletén őrizték régen a gabonát, a kukoricát, a burgonyát és télen a szalámit is. A Bellon-ház gabonapadlásának területe 170 m². A gabona ma már nem kerül fel a padlásra, a betakarítást követően azonnal eladják. A kukoricát sem a padláson tárolják ma már, hanem egy önálló kukoricagóréban a ház mellett. Az egykori gabonapadláson ma csak a burgonya és kevés zab található, valamint asztalos-szerszámok. A szénát is a padláson tárolták. A Bellon-házban a lakóház az istállóval össze van építve, és az istálló felett található a szénpadlás. Az istállót a házból meg lehetett közelíteni, nem kellett ehhez a szabadba kimenni. „A kemence nem adott egész nap meleget, de a tehenek igen.” Mások is átjártak a Bellon-istállóba, mert nem minden családnak volt istállója. Az istállóban *filót* tartottak télen rendszeresen, mint azt már említettem. Érdekes, hogy nem csak a környék babáit fürdették az ő istállójukban, hanem a felnőttek is idejártak fürödni, legalábbis azok, akiknek nem volt istállójuk, így egyetlen meleg helyiségük sem.

A disznóól egy a lakóházzal szemben található zömök különálló épület, melyet erre a célra ma már nem használ a család. A disznók most már az istállóban vannak, a tehenektől elkülönített ólban.

A pince egy szinten van a konyhával, tehát nem a földszint alatt helyezkedik el Padova környékén, mint ahogy a szőlő sem különül el a mezőtől. Fabris meglátása is az, hogy a szőlő jelentősége régen nagyobb volt, ma mindenki kevesebbet termel belőle. Azokon a helyeken, amelyek azelőtt szőlővel voltak betelepítve, ma vetés van. Azelőtt a 15 hektáros földön 15 sor lugasuk volt. Irma emlékszik, hogy gyermekkorában behozták a házhoz a szőlőt és nagy dézsában lábbal taposták meg, „olyan nagy volt a dézsa, hogy egyszerre három ember is bele tudott állni”. Olykor 100 hektó borunk is volt évente. „Ennek csak egy részét termeltük magunk.” (Kereskedők voltak, a hitelért némelyek szőlővel fizettek nekik.)

A vízrendezést már a 13. században megkezdte egy benedekrendi szerzetesekből és padovai nemesekből álló konzorcium.⁵³⁴ A Bacchiglione kanyargós folyása egészen az Adige folyó területéig kiterjedt, ezért szabályozásra szorult.

«Padovani, polentoni!»⁵³⁵ Táplálkozás és konyha

A helyi konyha jellemzése

Az alábbiakban megvizsgálom az észak-olasz táplálkozást általában, a Padova környéket pedig részletesebben is. Elöljáróban megállapítható, hogy elsősorban a hagyományos ízek és alapanyagok jellemzik a padovai paraszti konyhát, de az újításoktól sem zárkozik el teljesen

A padovai paraszti konyhát az olasz konyha egyik helyi variánsának tekinthetjük. Ez a megállapítás két következtetést von magával. Egyrészt, némely étkezési szokások, technikák, melyeket itt megfigyelhetünk, országszerte előfordulnak. Másrészt, különösen az alapanyagok felhasználása terén jelentős eltéréseket tapasztalhatunk más régiókhoz képest. Egyértelmű például egy olasz számára, hogy a kifőtt tésztához sós körítés, mártás jár, és nem édes, a tészta az étrenden belül az első helyet foglalja el sorrendben és fontosságban egyaránt. Alapvető fogás a kifőtt tészta, főételnek számít mindenütt Olaszországban. E tekintetben nincs különbség a félsziget lakói közt. Ám jelentősen megoszlanak arra nézvést, hogy milyen alapanyagokból főznek és sütnek. Ezt is egy példával világítom meg. A rizs jellegzetesen északi étel, Dél-Olaszországban túlnyomóan kifőtt tésztát és több burgonyát fogyasztanak helyette. Elenyészően kevés rizs és kukorica fordul elő a hagyományos déli konyhában, ám mindkettőt nagy mennyiségben és sokféle módon elkészítve fogyasztják egész Észak-Olaszországban.

Mondandóm elejére kívánczik, hogy a tavaszi és nyáreleji konyhai munkálatokat figyelhettem meg személyesen is, ezért némi szezonális aránytalanság fedezhető fel amúgy sem mindenre kiterjedő tárgyalásomban. Mindazokra az élelmi anyagokra, melyekről nem szerezhettem személyes élményeket és nem tapasztalhattam meg hagyományos jelentőségüket vagy akár eljelentéktelenedésüket, alább nem térek ki. Szerencsésebb esetben nem csak láthattam az elkészítési folyamatot, hanem meg is kóstolhattam az alább ismertetett ételeket.

⁵³⁴ CANEPARI, L. – CAPITANIO, M. 1981:220.

⁵³⁵ „A padovaiak puliszkaevők!”

A padovai paraszti konyha korábban jellemző vonásait és a táplálkozás mai megváltozását az élelmi anyagokon keresztül, azok étkezésben játszott szerepének érzékeltetésével mutatom be a következőkben. „Hagyományos” jelzővel illetem azokat az önellátás keretein belüli nyersanyag-választékból készített ételeket és technikákat, melyek a modern segédeszközöket és újításokat teljesen nélkülözik, vagy alig hasznosítják őket. Modern segédeszköznek tekintem a tárolást és tartósítást olykor gyökeresen megváltoztató eszközöket, a hűtőszekrényt és a fagyasztót, akárcsak az élelmiszerkereskedelem bolti választékát, melynek révén új zöldségféléket láthatunk a padovai asztalokon.

A helyi paraszti konyha hagyományosnak mondható alapanyagainak az alábbi, 1898-ból származó leírásban szereplő élelmiszereket tekintem. Különösen fontosnak tartom közülük a kukoricát és a tejtermékeket. A fogyasztásban a zöldségek szerepe a maihoz képest kevésbé volt jelentős.

A 19–20. század fordulóján Trevisóban 30 felesbérli család évi költségkimutatását elemző vizsgálatból kiderül, hogy egyénekre lebontva a parasztszaládon belül egy főnek napi alig több mint 30 cent jutott élelemre, ez éves összesítésben 117 líra körül mozgott. A felesbérlet családi jövedelméből ennyire futotta. Az éves jövedelem túlnyomó többségét, mintegy háromnegyed részét, étkezésre költötték a családok, s csak a fennmaradó negyedét költhették ruházkodásra (8%), valamint a legszükségesebb holmik (lámpaolaj, gyógyszerek) beszerzésére és fordíthatták nem várt kiadások fedezésére. (Összehasonlításképpen: ekkor egy mezőgazdasági munkás évi bére átlagosan 100 líra volt, ennyivel szabadon rendelkezhetett, hiszen étkezéssel és szállással a munkaadója gondoskodott. A felesbérli ennek az összegnek alig több mint egyharmadával, évi 39 lírával rendelkezhetett szabadon, hiszen a többi jövedelmét élelemre kellett költse.) BERNARDI a következőképpen részletezte az egy családtag éves élelmezésére fordítható összeget, élelmiszerek szerinti megoszlásban:⁵³⁶

10. táblázat: Treviso 1898, egy családtag éves élelmezésére fordítható összeg:

Polenta (kukoricakása)	37 líra
Bor	22 líra
Tej, tejtermék	19 líra
Friss és sózott sertéshús	14 líra
Zöldségféle	7 líra
Csirke, kacska és pulyka	5 líra
Búza és rizs	4 líra
Tojás	3 líra
Marhahús	2,5 líra
Bab	2,5 líra
Száritott tőkehal, egyéb sózott hal	1 líra
Ízesítő anyagok (só, bors, szalonna, olaj, ecet, fűszerféle)	0,5 líra
Összesen – év/fő:	117,5 líra

Ahhoz, hogy betekinthessünk egy család pénzügyeibe és anyagi viszonyait meg tudjuk állapítani, ennél több adatra is szükségünk lenne. De a fenti adatok különösebb elemzése nélkül is fény derül a leggyakrabban használt élelmiszerek fajtáira. (Bár nem tudjuk, hogy még mely élelmi anyagokat állította elő a család maga, azokért pedig nem kellett kiadnia pénzt) A fenti

⁵³⁶ BERNARDI U. 1991/A: 34. Lásd még u. erről a második fejezetben a történeti áttekintést is.

táblázat azonban más szempontból, a ma megfigyelhető étkezési szokásokhoz viszonyíthatóság szempontjából is tanulságos lehet.

Száz évvel később, a 20. század végén végzett saját vizsgálatom alapján azt mondhatom, hogy az étkezés terén nem következett be olyan változás – legalábbis az alapanyagokat nézve nem –, mint amilyen, a családi élet és a gazdálkodás terén végbement gyökeres változásokról beszámoltam. Az az átalakulási folyamat, melyen keresztülment a paraszti táplálkozás, inkább az ételrepertoár valamelyes mérvű bővülésében (a monotonia megszűnésében), többféle alapanyag használatában, konyhatechnikai és tárolási, tartósítási újítások bevezetésében nyilvánul meg. Mára az történt a padovai parasztkonyhával is, mint a legtöbb olasz vidéki étkezési szokással. Az egykor szegényes konyha alapanyagaival és egyszerű technikájával járult hozzá egy táji jellegzetességeket híven őrző lokális szemlélet kialakulásához. (Így lehet a hátrányból erényt kovácsolni – olasz módra!) A mai táplálkozási szokások terén egyértelműen konzervatív szemlélet tapasztalható, ami régi, inkább *tovább él*, mintsem *változna*.

Megőrizve újítók

A külső társadalom nyomására bekövetkeznek ugyan változások a tárolás, a tartósítás, a konyhatechnika és az alapanyagok terén, de ezek nem alakítják át gyökeresen az évszázadok során kialakult táplálkozást. Nem elhanyagolható kölcsönhatás tapasztalható város és vidék közt napjainkra. A városi lakosság konyhatechnikai megoldásaira és alapanyag-választására erősen hatott a vidéki parasztkonyha. Erről tanúskodik Padova városában a *Piazz*nak emlegetett élelmiszerpiac választéka. Az itt előforduló termékek túlnyomó többsége a környező vidékről származik és a falusi gyakorlatot (pl. sertésfeldolgozás és a túrókészítés módjait) hozza be a városba. Az étkezés minden padovai városlakó központi témája, aki a vidéki konyha ízeit nagyra értékeli és szívesen veszi, ha az éttermekben is megkóstolhatja őket. Nem túlzás azt állítani, hogy a padovai identitás részei a helyi táplálkozási szokások, azok a szokások, melyeket a paraszti népesség körében egykor a hétköznapi szükségletek alakítottak ki. Talán ez nem is véletlen, hiszen két generációval ezelőtt a mai városiak 70%-a még falusi körülmények közt élt.

A legutóbbi idők fejleményének tekinthetjük a városi, vagy országosan elterjedt technológiáknak (a speciális formájú szárasztészta kézzel, vagy géppel való házi készítésének), a nagyüzemi élelmiszergyártás termékeinek (levesporoknak, leveskockáknak, fűszerkeverékeknek) a parasztkonyhákra való bekerülését is. Új, a padovai hagyományban ismeretlen termékek, élelmi anyagok (olivaolaj, déligyümölcsök) a kereskedelmi tevékenység megélénkülésével az étkezési rendbe bekerülnek és az egykori szokásokat módosítják. A házi hűtőszekrények, gyorsfagyasztók pedig a tartósítást reformálták meg és egyben előidéztek a padovai parasztok étrendjének változatosságát is. A rádió, a televízió és a sajtó, valamint a kereskedelmi reklámtevékenység nagyban hozzájárult – különösen az elmúlt évtizedekben – némely termékek elterjedéséhez, és ez hatott a hagyományos konyhára is. Mindennek ellenére a vidéki családok kritikával fogadják és csak módjával veszik át a fogyasztói szokásokat, alkalmazásukban az ésszerűség határain belül maradnak. E mértéktartás által válik lehetővé a mezőgazdasági termeléssel és az alapvető táplálkozási szokásokkal összefüggő hagyomány vizsgálata, és prognosztizálható további fennmaradása is.

A háztartásban előállított késztermékek tárolására – akárcsak a terményekére – legtöbbször környezetükben előforduló anyagokat használtak. Egykoron a velencei falvak nagyon szegények voltak, következésképpen a gazdaságban előforduló anyagokat igyekeztek másodlagosan, így tárolás céljára is hasznosítani. A disznóöléskor a zsírt a disznó hólyagjába töltötték, és ott hagyták megdermedni, ott tárolták felhasználásig. A tejet ugyan az utóbbi évtizedekben már nem sajtárba, hanem 50 literes alumínium-bödönökbe fejték le, de a száraz hüvelyeseket

és magokat még ma is kendervászon- vagy jutazacskókban tárolja a Bellon-család. A sajtot néhány nap alatt elfogyasztják, ezért hosszabb idejű tárolására nincs szükség, így abban a fából készült, kerek tálkában tartják, melyben elkészítették. E vékonyfalú tál anyaga és formája olyan mint régen is volt, 20 cm az átmérője és 10 cm a magassága.

Az étkezés egykori rendje

A hűtőszekrény elterjedése előtti időkben (1960 előtt) az idénynek megfelelő termékek fogyasztása volt jellemző. Nyáron és ősszel házilag előállított zöldséget és baromfit, télen pedig ott voltak a disznóvágásból származó készítmények, valamint a kelkáposzta, a brokkoli, a *radicchio* (= cikória, katáng).

Az egyhangúság jellemezte a napi étrendet. Az édességek luxusnak számítottak, évente egyszer-kétszer kerültek asztalra. „Reggelente tejbe mártogatott kenyeret ettünk, esténként rendszeresen *polenta* volt, olykor főtt hússal. Fehér tortát (*torta Margherita*) pedig nem minden vasárnap, hanem csak nagy ünnepekkor, kuglófot (*panettone*) pedig csak karácsonykor fogyasztottunk. A tej és a kukoricaétel (*polenta*) volt mindennapos. A bableves elmaradhatatlan volt péntekenként. Vasárnaponként húsleves volt, majd tészta, a többi napon az említett rizottók vagy levesek mint első fogás, másodikként pedig házisajt és háziszalámi. Ez utóbbiakból el is adtunk.” (Bellon) „Articsókát például csak 20 éve fogyasztunk, azelőtt a fő eledel a bableves (*minestra di fagioli*) volt meg a kukoricakása (*polenta*).” (Maggiolo)

A szegénység ellenére, ünnepi alkalmakkor az étkezésnek külön jelentősége volt, az esemény fontosságát a többször, ismételten megrendezett közös étkezések hangsúlyozták. „... Az volt a szokás, hogy az esküvőt megelőző héten a menyasszony családja meghívta a vőlegény rokonait és ott ünnepeltek. Az esküvőt követő héten pedig ún. „*rapatagliá*”-t („repetá”) rendeznek, vagyis ez alkalomból a vőlegény családja hívja ebédre a menyasszony rokonait. A vőlegény családja ilyenkor kitett magáért, legalább kétszer annyi főt vendégelt meg, mint amennyit a menyasszony két héttel azelőtt. Ilyenkor akár 30-40 ember is összegyűlik, ezért kellett levágni nekünk egy tehenet. Az eljegyzéskor ugyancsak szokás meghívni a rokonokat.” (Bellon)

Maggiolo gyermekkorában a következőképpen táplálkoztak. Napirendjük a gyermekkorban. A tanítás 8 órakor kezdődött, és 12 óra 30 percig tartott, de nekik 7 órakor már el kellett indulniuk otthonról, hogy időben odaérjenek az iskolába. A délelőtti folyamán nem ettek semmit, ebédelni minden gyerek hazament, ekkor újra meg kellett tenniük a négy kilométert. Amikor körülbelül 13 óra 30 perckor hazaértek az iskolából, várta őket otthon az ebéd. Ilyenkor már csak ők ketten ültek asztalhoz, mert a nagyobb testvéreik már megebédeltek és folytatták a munkájukat a szüleikkel együtt, attól függően milyen évszak volt éppen, a mezőn voltak vagy a ház körül. A nagyanyjuk tette fel a gyerekek számára az ebédet a kemencére melegedni. Akkor még nem voltak fafűtési takaréktűzhelyek sem. Ebédre *minestra* volt, ez valamilyen zöldségből és sok aprótésztából készített sűrű levest jelentett, a második fogás pedig hasonló volt a maihoz. Vagyis *polenta*, mert a kenyér csak a háború után került be fokozatosan az étkezésbe.

A fogások rendje is az olasz szokásoknak megfelelő. Itt is az első fogás a leglényegesebb, mint az összes többi olasz táj konyhájában. Hogy mégis megkülönböztethető a többi táj ízvilágától, az a kukorica, a zöldségfélék és a hüvelyesek étkezésben betöltött nagy szerepe a és a más ételféleségekkel való keverésének módja miatt van. A második fogás súlytalan, mind az elkészítés időráfordítását, mind az étkezésben betöltött szerepét illetően. A hús vagy hal általában szárított, konzervált állapotban van, mellé pedig az idénynek megfelelő párolt zöldségköret, burgonya, *polenta*, vagy vegyes zöldsaláta kerül a tányérra. Alkalmanként levágnak egy-egy házi baromfit. „Csirkét tartottunk a húsáért, elsősorban eladásra neveltük, mi magunk kevés csirkehúst ettünk. Fejeskáposztával, kelkáposztával és brokkolival készí-

tettek rizottót, ezek voltak a hagyományos konyha ételei, de ezek még ma is gyakoriak mifelénk.” Másik fontos alapélelmiszer tehát a *baccalá*, vagyis a tőkehal volt. Szárítva szállították, forgalmazták, majd tárolták, afféle népeledelnek tekinthető. Marcellóék konyhájában hetente 3-4-szer került az asztalra. A *baccalá* ma méregdrága, nagyra értékelik a modern konyhában, azelőtt egészen másként értékelték: „százféle elkészítése volt, de mégiscsak ugyanaz a tőkehal maradt” – meséli gúnyosan Marcello.

Irma Fabris gyermekkorában édesapja és fivérei kora reggel az istállóban fejéssel kezdték a napot. 7 és 8 óra között megreggeliztek. Náluk reggelire *polenta* volt szalámival, házi kolbásszal, házi húsosszalonnával (*pancettával*). Hol ezzel, hol azzal fogyasztották a tejbe, tejeskávéba mártott kenyeret.

Az étkezésekhez fűződő egykori szokásokról és az étkezés körülményeiről is ejtsünk szót. A családfő, a gazda feladata volt az ebéd és a vacsora elosztása. Ő vágta fel a sajtot is. A nagyobb rész mindig a férfiakat illette, a gyerekek ennél kisebbet kaptak. A nők adagjának kimérése családonként eltérő módon folyt. A család mindig nagy volt, ezért beosztónak kellett lenni, az éhség és a bőség egyaránt elkerülte a Bellon házat. A *barba* dolga volt az elosztás, ő pedig a következő módon járt el. Elsőként a gyermekek ültette esténként asztalhoz, mert nekik étkezés után azonnal le kellett feküdniük, és csak utánuk étkeztek a felnőttek. A turnusokban való étkezés oka a helyszűke volt, az asztal körül nem tudtak volna mindannyian leülni. Az ételfogyasztás mértékét pontosan nem lehet megtudni, mindenesetre minden ételféleség elfogyott, ami csak az asztalra került: polenta, kenyér, húsféle és egyébek, nem volt soha maradék – emlékezik vissza Gelindo Bellon.

A kukorica, a padovaiak „kenyere”

Minthogy a nagy tömegek számára egyedül a kukoricaliszt volt elérhető, a dél-padovai vidéken nagyon gyakori volt azelőtt a pellagra hiánybetegség. Egyoldalú volt a táplálkozás és a teljesértékű gabonafélék ritkábban kerültek a velencei parasztság asztalára. A (fehér és sárga színű) kukorica volt évszázadokon át a legfőbb élelem, és jelentőségét még ma sem veszítette el teljesen, bár az étkezésben elfoglalt helye nagy mértékben megváltozott. Évtizedekkel ezelőtt a padovaiak paraszti gazdaságaiban a fehér kukorica vetésterülete nagyobb volt, mint manapság – hiszen a sárga színű fajta is terjed –, de mindenképpen egyéni ízlés kérdése, hogy melyiket termesztik.

A kukorica és a belőle készített liszt egyike volt azoknak az élelmiszereknek, melyeknek tárolása sem jelentett különösebb gondot. A kukoricából készített pép, puliszka, vagy kása neve errefelé *polenta*. E szóból ered a padovaiak ragadványneve is: „*polentoni*”, vagyis kukoricapép-, puliszkaevők. „Kizárólag polentát fogyasztottak azelőtt, ezért is csúfolták a padovaiakat puliszkaevőnek (*Padovani, polentoni!*). A leves után a polenta következett, ezt előre megfőzték, kihűtötték, hagyták egy formában laposan elterülve megdermedni, majd felszeletelték és rostélyra helyezték kevés parázs fölé, hogy mikor a gyermekek hazajönnek, melegen találják nekik. A polenta sok napig elállt, nem kellett minden nap főzni, étkezéskor mindössze megpirították a szeletek felületét, és így lett belőle melegétel. Vasárnap a *polenta* ünnepélyesebb formát öltött, egy nagyon kicsi olaj került a tetejére a pirítást követően, és így tette a háziasszony tányérra.”

A padovai térségben, tágabban véve egész Venetóban és Friuli tartományban is a fehér színű kukoricaliszt volt hagyományosan használatos. A sárga kukoricaliszt errefelé egykor ismeretlen volt, vagy legalábbis a paraszti háztartás számára elérhetetlen, a belőle készült kása egy még ma is élő szólás-mondásban a bolondos, lehetetlen dolgot, az emberi ostobaságot jelké-

pezi, a hetet-havat összehordó embernek így felelnek: „Ugyan menj már, te szerencsétlen! Tán csak nem a sárga puliszkától rúgtál úgy be?!”.⁵³⁷

A *polenta* készítésének módja nem múlik a kukorica színén, ugyanúgy készül mindkét fajtából. Azelőtt a főzést rézüstben végezték. Bellon Margherita „eresztett pépként” készíti el a polentát.⁵³⁸ Felforral 4 liter vizet, melybe előtte sórt szórt, majd lassú keverés közben fokozatosan beleönt 1 kg kukoricalisztet. Hagyományosan egy fából készült, 3 cm-es átmérőjű és 70 cm hosszú törővel (*mescola dea puenta*) keverik készre. A takaréktűzhelyen 30-40 percen át főzi, közben állandó kevergeti. Amikor elkészült, vagyis kellőképpen besűrűsödött, egy deszkára önti és ott hagyja kihűlni. *Polentát* forrón egy kör alakú, megközelítőleg 60 cm átmérőjű deszkára (*tavoliere dea puenta*) öntik, a kihűlést követően pedig késsel, vagy cérnával szeletelik fel. A *polenta* elkészítésének különösebb változatosságáról nem szólnak az adatok. Ellenkezőleg, sem friss tejjel, sem tejsavóval, sem aludttejjel nem főzik, és nem tálalják juhtúróval vagy szilvalekvárral, mint Erdélyben.

Manapság a sós vízben sűrűre megfőtt kukoricakását formába öntik. Zománcos, vagy rozsdamentes főzőedényből közepes méretű, magas oldalú tepsibe öntik, és hagyják megdermedni. Majd mikor már teljesen kihűlt, úgy két centiméter vastag lapokra szeletelik és fogyasztás előtt nyílt láng fölé helyezett rácson, vagy közvetlenül a tűzhely tetején kissé megpirítják, zsiradékot nem adnak hozzá. A megkötött *polenta* fogyasztható másnap is, előre nagy mennyiség is elkészíthető. Az így elkészült forró, fehér *polenta*-szeleteket a második fogás körítéseként, többnyire meleg húshoz, vagy disznóvágásból származó házi szalámitfélékhez tálalják fel. Az étel jelentőségét érzékelteti az az 1990-es években tapasztalt városi kifőzdei szokás, hogy az így elkészített és egyszer használatos, magasfalú, műanyagtálcán megdermesztett polentát rendelésre házhoz szállítják, kívánságra forró sült hússal kísérve.

A *polenta* valamikor a kenyeret helyettesítette, épp ezért szinte minden fogás kíséretében elképzelhető volt.⁵³⁹ A Bellon-családban főleg „reggelente vagy esténként” fogyasztottak kukoricakását vagy puliszkaszeleteket. Úgy tapasztaltam, hogy a *polenta* készítésének és fogyasztásának módja ettől ma sem tér el. Ma is fontos élelmiszer, de ritkábban kíséri az ételeket, mint azelőtt kísérte a hétköznapi ételeket. Ebédhez vagy vacsorához a kukoricakása-szelet pirítva köretként szolgál, hetente 4-5 alkalommal, ilyenkor kenyeret nem fogyasztanak.

A búzakenyér

A kenyér nem mindenki számára volt elérhető a korábbi évtizedekben⁵⁴⁰, csak az életkörülmények javulásával került gyakrabban a padovai parasztok asztalára. A második világháború előtti években alig, vagy egyáltalán nem fogyasztottak kenyeret a parasztok, ezért kevesen sütöttek otthon kenyeret.

Bellonék családja e tekintetben kivétel volt, náluk például mindig készült otthon kenyér. A lisztet egy közeli kis vízimalomba vitték őröltetni, a korpát a disznókkal etették meg. Maggiolóké azonban csak a háború után kezdtek kenyeret fogyasztani.

Bellonék az otthon sült kenyeret csak saját maguk fogyasztották el, mások számára nem sütöttek kenyeret, a kemencéjüket más családok nem használták. Hetente egy alkalommal

⁵³⁷ BERNARDI U. 1991/B: 336

⁵³⁸ KISBÁN 1997: 446-447

⁵³⁹ BERNARDI U. 1991/B:267 (la minestra), 335-337 (puenta, puina), 317 (pane),stb.

⁵⁴⁰ PAPA, C. 1992. – monografikus antropológiai feldolgozás a kenyérről.

gyűjtötták be a kemencét és olyankor összesen kb. 50 kg, egyenként mintegy 0,5 kg-os kenyereket sütöttek. Ekkora volt a kemence kapacitása. A sütőnapon a kenyérnek ebédidőre kellett elkészülnie. A kenyértésztát egy egyszerű deszkalapon gyúrták össze. A kenyértészta lisztből készült, sót, élesztőt és vizet adtak hozzá. A nyers kenyeret falapáton helyezték be a kemencébe. A kenyér formája nem volt változatos, ünnep- és hétköznapi is a klasszikus félhold alakú padovai kenyér került az asztalra. A kenyeret kifli formára kézzel alakították, nem használtak semmiféle segédeszközt hozzá. A kenyér csakis saját és egy fajta búzalisztből készült, nem volt más gabonájuk, így kenyerük is egyféle volt. Az elkészült kenyereket vászonzsákocskákba helyezve egy kenyeres szekrényben tárolták.

Fogyasztása mindennemű ételhez lehetséges volt, de elsősorban délben és este került asztalra, a *polenta* viszont főleg a reggeli étrendben szerepelt. E téren a családok szokásai eltérnek, mint láttuk, máshol a család este evett *polentát*.

Rozzatóék a kenyeret nem otthon sütötték, hanem a lisztet vitték el a pékségbe a kenyeret meggyúratni és kisüttetni. Carlo Rozzato egyszerre 20 kg kenyeret süttetett a család számára. A két háború között kenyér alig volt, helyette mindig *polentát* fogyasztottak. „A fasizmus éveiben ellenőrizték a termelt gabona mennyiségét, és mindet be kellett szolgáltatni. Már a betakarításnál jelen voltak, 1948-ig fennmaradt a beszolgáltatási rendszer. 1945 és 1948 között minden család egy kilogramm kenyeret kapott. Ezért titokban sütöttek a családok kenyeret.” Fabrisék sok kenyeret süttettek a 30-as években, nagy mennyiségben fogyasztotta a család. A kenyértészta porciózásához szakajtókat (*cesta*) használtak, abban kelesztették a kenyeret. A megsült kenyér néhány nap elteltével kemény volt, ezért a felvágására ún. kenyérvágót (*tagliapane*) rendszeresítettek. A kenyérvágó nélkülözhetetlen eszköze volt minden háztartásnak, mert mindenkinek a kenyere kemény volt. A kenyérvágó három részből állt, egy fémlapból, az ahhoz csuklósan rögzített késből, és a kés fanyeléből. A fémlapot a kenyér alá csúsztatták, és az volt a szerepe, hogy a nagy erő kifejtést igénylő vágáskor a kés elmozdulását megakadályozza. A tejeskávéba áztatott kenyeret Irma édesanyja készítette el számukra reggelente. Ezután mentek ki a mezőre, ha szántani kellett, befogták a marhát. Délig kellett a reggelinek kitartania, akkor volt az ebédidő.

1933 és 1950 között – habár nem állt már a kemence a Bellon házban –, még odahaza sütöttek kenyeret. Az a takaréktűzhely szolgált erre a célra, melyet 1933 óta mind a mai napig használnak. A fafűtési tűzhelyben mintegy 5 kg kenyér készült naponta egészen a kenyérboltok széles körben való elterjedéséig, 1950-ig. Attól kezdve pedig naponta vásárolták a kenyeret a pékségben, szombatonként vasárnapra is.

A disznóvágás

A húsok, a kolbász és a szalámi, a disznósajt házi készítése a disznóvágás idején, az év leghidegebb hónapjában van. A jelenlegi szabályok meghatározzák a disznóvágás feltételeit. Egy család két disznót vághat évente. A fagyasztás elterjedésével nem csak szalámi, disznósajt és kolbász készül disznóvágáskor, mint korábban, hanem karajszeleteket és valamennyi darálthúst is eltárolnak lefagyasztva. Bellonék a következő módon járnak el a disznóhús feldolgozásakor. Évente egy disznót vágnak le, általában januárban, a kifejlett disznó úgy 40 százalékból készül szalámi. A nyersen ledarált disznóhúst három százalék sóval és kevés egész borssal összedolgozzák. Marhabélbe töltik az így nyert masszát, majd 20-25 fokban helyiségben tartják két-három napig, hogy szikkadjon. Ezt követően a kamrában felakasztják, itt jól szellőzik, és itt tartják egészen ápriliséig, illetve az első igazán meleg napok beköszöntéig. A padovai szalámit nem füstölik. Közben már fogyasztható, de a meleg évszakban hűteni kell. A disznósajtot, húsoszalonnát szintén az éléstárba helyezik és felfüggesztve tárolják fogyasztásig. A mai szokás szerint a vért nem használják fel hurka készítésére, a májashurka

pedig nem ismertes. Arrigo Paccagnella jó böllér hírében áll, sok helyre jár disznót vágni és különösen a szalámi készítésének nagymestere.

Karácsonyt megelőzően zajlott a disznóvágás is. Marcellóéknál mindössze egy disznót vágtak, annak pedig 12 emberre elégnek kellett lennie. De minden részét elfogyasztották. Olyankor készítették például a disznózsíros öntött puliszkát (*polenta scolata*). A puliszkát úgy készítették, mint rendesen, de disznózsírt is tettek bele főzéskor, majd egy felmelegített deszkára felöntötték. „Gyorsan körül kellett ülni a deszkát és az előre felmelegített tányérba kiporciózni az ételt, mert a benne lévő disznózsír miatt nem volt ajánlatos hidegen, de még dermedten sem fogyasztani. Ilyenkor öt perc sem telt bele, a puliszka elfogyott.”

Boarettót gyermekkorában irigyelte a többi gyermek, mert náluk „mindig annyi disznót öltek”, 30-40 disznót vágtak évente. Ő viszont szenvedett amiatt, hogy az állat kimúlik. „Különösen a disznót sajnáltam, a baromfit talán kevésbé. Volt hogy éjjel azt álmodtam, hogy feltámadt a disznó, és ilyenkor nagyon boldognak éreztem magam. Hetente jött ilyenkor hozzánk a szalámikészítő (*salumaio* olaszul, *saladaro* tájnyelven). Egész messziről, környékbeli falvakból jöttek hozzánk szalámit vásárolni. A téli hónapokban 20 héten keresztül vágtak disznót. A hentes (*macellaio*) vágta le a disznót és készítette a szalámit.” A szalámi fogyasztása mindennapos volt. Aldo Rozzato édesapja, „Carlo soha nem volt kórházban, pedig minden reggel szalámit reggelizett, egészen 82 éves koráig, akkor halt meg” – mondja Aldo.

Rozzatóék régi szokás szerint a disznót felvágják, jól megmossák és egy napig száradni, szikkadni hagyják. Csak ezután fognak hozzá a feldolgozásához, a szalámi-készítéshez. A feldolgozás sorrendje: feldarabolás, a hús válogatása, a zsír levétele, a hús megdarálása. A mai rend szerint pisztollyal kell megölni a disznót, ezt ellenőrzi a hatóság, ha rendellenességet fedez fel, bírságot vet ki. Azelőtt, mikor a disznót még leszúrhatták, készült véreshurka is. Pietro édesapja, Carlo Rozzato azelőtt szívesen eljár másokhoz is disznót vágni, másoknál is böllérkedett (*norcino*). A faluban „mindenkinek van valamilyen tájnyelvi ragadványneve”. Aldo Rozzatót „szalámikészítő”-ként ismerik, emlegetik a helybeliek, rokonok. Pietro Rozzato a disznóvágó szerszámok olajozását ma növényolajjal végzi, azelőtt erre a célra disznózsírt használt.

1987 óta a rendelet a disznóvágásra is vonatkozik. A falusi emberek nagy része igyekszik a szabály alól kibújni és a régi módon eljárni, a vágást nem minden esetben jelentik be. Ma egy család évente legfeljebb két állatot vághat le.

A marhát csakis mészáros vághatta le, és ha évente levágtak egy borjat, azt is be kellett jeleníteni, állatorvosi engedélyt kellett hozzá beszerezni, majd a húst is elvitték megvizsgáltatni. Amikor Marcello Maggiolo testvérevel 1948-ban eljött Tencarola-ba, vettek egy lovat és kocsival mentek el a vásárolt jószágért. „A helyi henteshez betértünk, az adott egy fél marhafejet, meg lábat. Kevés volt a hús.”

A tej és a tejtermékek

A tej és a belőle készített ételek nélkülözhetetlenek voltak az egykori gazdaságban, de jelentőségek ma is. A háziasszony készített vaját, túrót, lágy sajtot és tejszínt.

A tejet elsősorban reggelire fogyasztják. Régi szokás szerint, reggelizéskor a forró, frissen forralt tejet félliteres, fületlen csészébe (leveses csészébe) önti a gazdasszony, evőkanállal kristálycukrot mér bele és így kínálja családjá tagjainak, ők a tűzhely szélén ropogósra megszáritott bolti, sótlan, vizes fehér zsemlet aprítják a forró tejbe és evőkanállal kanalazzák ki a reggelijüket. A neve „*pane inzuppata*”.

Egyébként, a frissen fejt és saját használatra, főzésre szánt tejet lefölközés után felforraltják, és így tárolják hűtőszekrényben egészen fogyasztásig. A *tej* lefölközéséhez a 2-3 literes lábosba öntött frissen fejt tejet, lehűlését követően befedetlenül a hűtőszekrény egyik polcára helyezik és néhány óra elteltével lekanalazzák a tetejéről a tejszínt. Ezt kis lezárlható üvegbe helyezik és felhasználásáig hűtőszekrényben tartják, majd habbá verik vagy főzéshez használják fel.

A házi tejszínt ma sokszor édesen használják fel. Jellemző nyári csemege készül tejszínből a következőképpen. A tejszínhabból és gyümölcsjoghurtból könnyű krémet készítenek, melyet rétegekbe rakott babapiskóta (*savoardi/pan di spagna*-k) közé töltenek egy nagyobb tepsi-ben, majd jól lehűtik, tipikus nyári vendégkínáló, vagy vasárnapi desszert.

A házi sajtkészítés elterjedt szokás volt. Bellonék a sajt készítéséhez teljes tejet használnak fel. A tejet úgy 45 C fokosra felmelegítik és oltóanyagot tesznek bele. Néhány óra elteltével a tej beoltódik, ekkor leválasztják a savóról. Formába helyezik a „sajtkezdeményt”, és hagyják megszikkadni. Három-négy nap múlva fogyasztható is. Ennyi idő alatt még nem keményedik meg túlzottan, a család általában frissen, még puha állapotában elfogyasztja. Ha tovább érleljük, keményebb lesz a sajt. 10 liter tejből ezzel az eljárással 1 kg sajtot lehet készíteni.

A hagyományos készítésű túró neve a *puína*, melynek készítése nálunk, Magyarországon „olasz módon történő sajtkészítés”-ként ismeretes néprajzi közlésekből.⁵⁴¹ Egész északkeleten ismeretes a kifejezés Olaszországban, és valószínűleg hasonló módon is készítik az egész vidéken. Padova környékén a sajtkészítéskor fennmaradó savó felhasználásával készül. A savót Bellonék felmelegítik 90-95 C fokra, még a forráspont elérése előtt kevés hidegvíz – melyben keserűsöt (magnéziumsulfátot) oldottak fel – hozzáadásával leállítják a további melededést. Megvárják míg kihűl, majd elválasztják a szilárd részt a folyékonytól. Az év minden részében készítenek tejtermékeket, hogy túró is készítenek-e, az leginkább azon múlik, hogy a háziasszony ráér-e vele foglalkozni. Bellonéknál mostanában Margherita hetente készít túró. A *puína* fogyasztása a második fogáshoz kötődik, általában a sajtot helyettesíti ma is, mint egykoron. Az így készült túró semleges ízű, esetleg ízlés szerint kissé megcuk-rozzák, vagy enyhén sózzák közvetlenül a fogyasztásakor. Csakis tehéntejet használnak alapanyagul mind a túró, mind a sajt, vagyis az összes tejtermék elkészítéséhez. A *puína* szólásban való előfordulására példa: „Tisztára *puína* vagy!”, értsd, „tejbetök”, mamlasz, ügyefogyott. Vaj készítéséhez is a föl elválasztása szükséges. Ha a tejszínre nincs szükség, házilag készül belőle vaj.

Rizs, tészta és mártások

A búzalisztes ételek gyakorisága a mindennapi táplálkozásban általában kisebb volt a kukori-cából készült ételekéhez képest. Mégis megemlítendő a krumplinudli (*gnocchi*), a kifőtt tészta után ez a második legfontosabb a búzalisztból készített ételek sorában. Sohasem ették édesen, csakis sósan, sajttal, vajjal, vagy paradicsomból készült zöldséges, esetleg húsos mártást öntötték rá.⁵⁴²

A búzaliszt felhasználásának legfőbb módja a száraztészta (*pastasciutta*), a házi gyúrt tészta és a kenyér készítése volt. A főtt tészták igen előkelő helyet foglaltak el a hagyományos táplálkozásban. A száraztészta az egykori Bellon konyhán hetente készült házilag, egyszerre nagyobb mennyiségben, ilyenkor az egész heti adagot elkészítették a háziasszonyok. A formát

⁵⁴¹ GUNDA B. 1964:599-600, PALÁDI K. A.1993:339 és 352, (Vajkai Aurél adatai alapján. A sajt alapanyaga azonban itt mindig juhtejl!), DEMETER Zs. 1994:615-619. (szintén juhtejet említ)

⁵⁴² Cukros, fahéjas változatát a szakácskönyvek ugyan említik, mint Velence régióban előforduló specialitást, én magam azonban nem találkoztam vele Padova környékén.

illetően a legáltalánosabb a metélt volt, szélesebbre és keskenyebbre vágva. E tésztaféle elkészítéséhez nincs szükség különleges tésztaformázó eszközökre, csak nyújtani kell és felválni. (A szélesmetéltet általában tojással gyúrik össze – így tartalmasabb ételt kaptak –, más száraztésztákat anélkül.) A száraztésztának való és a kenyérnek való liszt nem különbözött, saját termésű búzából őrölték mindkettőt. A tésztát a 20. század második felében már alumínium tésztaaszúróban szűrték le. A legáltalánosabb, és leghétköznapiabb rátét a pirított hagymán megforgatott sertésszalonna volt. A metélt (*tagliatelle*) után sorrendben a csótészta (*bucatini*) és a hosszú spagetti (*spaghettoni*) volt a legelterjedtebb kifőtt tésztaféle, ezeket minden háziasszony el tudta készíteni. A búzát leginkább kifőtt tészta formájában fogyasztották és ezeket mind házilag készítették az asszonyok.

A félszigeten széles körben ismert eljárás a tészta színezése természetes alapanyaggal. Nem sikerült megtudnom, hogy vajon ez a szokás ismeretes volt-e azelőtt is, vagy újítással van dolgunk. Mindenesetre a mai konyhán előfordul a színes tészta. A háziasszony olyankor készít spenóttal színezett tésztát, ha ráér. Megpárolt, vágott spenótot, friss édes túrót, tojást és lisztet gyúrnak össze, a kinyújtott tésztából szélesmetéltet vágunk, kifőzik, majd az így leszűrt tészta kétféle módon tálalható. „Fehéren”, azaz morzsolt zsályával, vajjal és „grana” típusú kemény, érlelt parmezán jellegű sajttal, vagy „pirosan”, azaz bazsalikommal fűszerezett paradicsomos-húsos mártással, a tetejére pedig finomra reszelt *grana* sajtot szórunk. Ezt a parmezán jellegű sajtot boltban vásárolják, és nagyon kedvelik.

A sütemények köréből csak benyomásokra tettem szert. A legrégebbinek tűnő finom cukrászati termék, a töltetlen fehérpiskóta (*torta Margherita*), a családi ünnepek kedvelt édessége. Szóba került még a *colomba pasquale* és a *panettone*, mint a húsvét és a karácsony jellegzetes édessége. E két édesség viszont újításnak tűnik a padovai konyhán, kétségtelenül országosan is elterjedtek, tehát nem a helyi specialitások körébe tartoznak.

Az egész félszigeti konyha (így a padovai is) bőven használ ma mindenféle mártásokat. A mártások és különféle rátétek alapja lehet zöldség, hús, kerülhetnek kifőtt tészta, nudlira és rizsre. De tömegében csak az 1960-as évek újításaként jelentek meg a különböző tésztaarátétek és mártások, sokféleségükkel változatosságot lopva az itteni paraszti konyhába is. Ezek közt elsőként a paradicsommártás hódított teret, s csak utána készültek egyéb adalékokat is tartalmazó mártások is. A hüvelyesekből és zöldségekből készített, kifőtt tészta való mártások már mind az utóbbi 30 év újításai, melyek azelőtt ismeretlenek voltak, akárcsak a darált sertéshús alapú mártások. A hűtőszekrény elterjedésének ez utóbbi esetben jelentős szerepe volt, akárcsak a kereskedelemnek a nem házi sajtok tésztán való fogyasztásában.

A *lasagna* és a hozzá hasonlóan tepsiben átsütött kifőtt tészta ételek (*pasticcio*) mára igen elterjedtek és változatossá teszik az étkezést faluhelyen is. Némelyik háziasszony – mint például Margherita Peroni – konyhakész állapotban le is fagyasztják a magas oldalú tepsivel együtt, melyben majd sütőbe kell helyezniük a rakott tésztát. Amikor kevés idejük van az ebéd elkészítésére, olyankor a mélyhűtőből kiveszik, megsütik és a sós rakott tészta gyorsan tálalható. Kiválóan alkalmas egytálételnek, hiszen tartalmasabb az egyszerű gyúrt tésztánál, mert tojást és fehérmártást is tartalmaz.

A rizs jelentősége közvetlenül a kukoricáét követi, a hagyományos paraszti konyhában fontos szerepet játszott. Elkészítésének legegyszerűbb formájában vízre és sóra van szükség, gazdagabbá sajttal, zöldségfélékkel, zsiradékkal, olajjal teszik. Az édesített rizs teljesen ismeretlen. A kész rizs állaga leginkább nyákos, kenőcsös. Helye az étkezés rendjében az első fogások között van, húsokhoz és halakhoz köretként nem használnak rizst. A rizottók (*risotto*) első fogásként kerülnek az asztalra sajttal és/vagy zöldséggel összefőzve ragacsosra. A legelterjedtebb talán a káposztafélékkel (fejeskáposztával, kellel, brokkolival) összefőzött rizs volt.

Az articsókával (*carciofo*) készített rizottó hamar tért hódított és ma már jellegzetesnek mondható, hiszen a padovaiak konyhájában viszonylag újkeletű (csupán 20-30 éve termesztik széles körben) zöldségről van szó. Az articsókát megtisztítják tüskéitől és fás részeitől, felszeletelik és hagymával fedő alatt kissé megpárolják, majd nyers rizzsel összekeverve puhára főzik. A sok keveréstől kissé nyákossá váló rizsnek az articsóka sajátos ízt kölcsönöz. Mártásalapul igen kedvelik a zöldségeket.

Hüvelyesek és zöldségfélék

A bab és a káposztafélék jelentősége különösen a téli hónapokban volt nagy, amikor más zöldségféle híján voltak. Padovában a szárazbab *polentával* mindennapos élelem volt.

A leves többé-kevésbé *szárazbabból* készült babpüré-leves volt, ez a fogás egyben a táplálkozásuk mindennapos egyhangúságát is jelképezte: „az idő múlásával a legnépszerűbb fogás lett belőle, hetente hétszer ettük, el lehet képzelni, mennyire szerettük!” – jegyzi meg csúfondárosan Marcello Maggiolo. Vasárnaponként sem maradhatott el a bab, azzal a különbséggel, hogy akkor nem tarkababot, hanem fehérbabot vettek alapanyagul a leveshez, „már csak a változatosság kedvéért is”. A mai kiadású olasz szakácskönyvek szinte kivétel nélkül tartalmazzák az „eredeti” velencei (Veneto) „*Minestra di fagioli*”-t, vagyis a bablevest, mint táji jellegzetességet. A tészta babpüré-levest hasonló módon készítik egész Észak-Olaszország területén, természetesen különböző helyi néven nevezik.⁵⁴³

A bableves jellemzően pénteki eledel volt például a Bellon-családban. A zöldségekkel együtt főzött tarkababot átpasszírozták és apró házitésztát főztek az így megsűrűsödött lébe, ettől aztán egészen sűrű lett, és a zellertől és a rozmaringtól lett zamatos.

A másik fontos hüvelyes, a zöldborsó a tészták és a rizs ízesítőjeként a leggyakoribb, ritkábban önállóan párolt köretként, bár hagyományos szerepe kisebb a babénál.

Nem újkeletű azonban a tökvirágból készített csemege. A cukkini (*zucchini*) virágjából készült csemege a következőképpen készül. A reggeli órán, még az erős napsütés előtt a kifejtett, kinyílt virágokat lecsípik a termésről, megmossák és lecsepegtetik, felhasználásig a hűtőszekrénybe helyezik. Tojásból, lisztből és tejfölsűrű palacsintatésztát készítenek, ezt megsózzák és óvatosan megforgatják benne a virágokat, majd forró olajban gyorsan átsütik mindkét oldalukat. Az olajat lecsöpögtetik róla, a maradék olajat is felitatják róla papírtörölközővel, majd porcukorral hintik meg. Azonnal tálalható, de hidegen is ízletes és úgy is fogyasztják.

A zöldségfélék, vetemények némelyikének fogyasztása hagyományosnak mondható, de vannak olyanok is, amelyek élvezete csak a legutóbbi évtizedekben terjedt el. A veteményesben leginkább burgonyát, sárgarépát, petrezselyemlevelet, zellert, karalábét termeltek – ezek voltak a zöldségleves alapanyagai –, de többféle zöld- és sárgahüvellyű bab és számtalan hüvelyes, cukkini, valamint újabban articsóka, spárga is kikerült belőle. A zöldséges ételek fogyasztása tehát szorosan összefügg a veteményezési szokásokkal, de újabban a piacok és a diszkont élelmiszeráruházak kínálatával is. Néhány példa a zöldségek táplálkozásban ma elfoglalt helyére. Felhasználásuk alapvetően kétféle módon történhet. A zöldségféléket adalékul használják a levesek, rizsek, tészták készítésekor. Másik fontos felhasználási módjuk a húsok és halak mellé köretként való tálalás. A második esetben nagyon egyszerű eljárásnak vetik alá a zöldségféléket: fajtánként külön-külön serpenyőben fedő alatt megpárolják őket zsiradék és só, esetleg valamilyen fűszerfélével (főleg vágott zöldpetrezselymet) adnak hozzá.

⁵⁴³ Mint például a «Pisare i fasò», a piacenzai módra, ehhez a velencei bableves nagyon hasonlóan készült.

Egy ebédhez vagy vacsorához készülhet többféle zöldségköret is, de minden esetben külön serpenyőben párolják meg őket. A burgonyát sós vízben megfőzik, ha köretnek készítik.

Zöldsaláta jelentősége és szerepe is nagy az étkezésben. Ismeretes, hogy egész Olaszországban jóval több zöldsalátát tesznek az asztalra, mint nálunk. Kora tavasztól már veteményeztek, igyekeztek odahaza primőrt termeszteni. A zöldsaláta nem csupán fejes saláta lehet, hanem számos méretű és ízű fajta fordul elő. A veteményeskertben a gazdaasszony két-háromféle salátát is termeszt, azokat a fajtákat, melyeket a család kedvel, arra természetesen ügyelve, hogy legyen köztük semlegesebb és kesernyésebb ízű egyaránt. A saláták ízesítésére ma olívaolajat, sőt és gyümölcs- vagy borecetet használnak. A salátaleveleket közvetlenül a fogyasztást megelőzően ízesítik tálaláskor vagy egyénileg, vagy a háziasszony ízesíti az egész tál salátát és csak aztán porciózzák szét.

A zöldsaláta köretként való előfordulása az utóbbi időben egyre gyakoribbá válik a paraszti konyhában is. Valószínűleg nem hanyagolható el a reform-táplálkozás felől jött ösztönzés sem. A 80-as években széles körben elterjedt a „mediterrán diéta” mítosza (kifőtt tészta, zöldsaláta, mártások, valamint a halak, a tenger gyümölcsei és a hús fogyasztásának napi elosztását szabályozó kiegyensúlyozott étkezési rend), ez a nyers zöldség mindennapos fogyasztására ösztönöz.

A kávé, a bor és a fűszerek

A tejeskávéhoz való **kávé** miből készült? **Gabonaszemeket** pirítottak meg, majd megőrölték. Aldo Rozzato gyerekkorában a szemeskávét még nem használták, de ismerték, majd fokozatosan abból kezdték a tejeskávét is főzni. Ő szenvedélyes kávézó, szívesen „elmerülne egy kádnyi kávéban”, hogy végre annyit ihasson belőle, amennyit szeretne.

A bort házilag állítják elő, minden gazdaságban van szőlő. A háború éveiben a szőlőből pálinkát is készítettek (törkölypálinkát). Olivabogyót errefelé nem termesztenek, ezért újításnak tekinthetjük az olívaolajnak Padovában a közelmúlt paraszti konyhájában való használatát. Boltból szerzik be és elsősorban ízesítésre, fűszerezésre (saláta, kifőtt tészta ízesítésére) használják. Az egyéb növényolajok használata régebbi időkre nyúlik vissza, ma leginkább kisütésre használják őket, akárcsak a földimogyoróból sajtolt olajat, ezeket a boltokból szerzik be. Igazán hagyományos zsiradéknak mégis a sertészsír tekinthető, a disznóvágás minden parasztsaládnál szokás volt, ilyenkor egy bödön zsírt kiolvasztottak és eltárolták. Azelőtt a disznózsír volt az egyetlen zsiradék a parasztháznál, kisütésre és ízesítésre, főzésre egyaránt azt használták.

A napi étkezés része volt a tojás is, de fogyasztására szintén a beosztás volt jellemző. Maggiolo Marcellóéknál a gyerekszáj úgy mondta, hogy „felénk a tyúkoknak az a szokásuk, hogy napi fél tojást tojnak”. Egy tyúktojást ketten ettek meg, mindegyik tojáson ott volt a „tulajdonosa” neve. Bableves és tökehal kenyér helyett puliszkával, a legalapvetőbb ételek voltak ezek egykor a padovai parasztok étkezésében. A gyümölcs, a sajtok, a kávé az ebéd kiegészítői, melyek rendben a második fogást követik. Hétköznapi ritkán fordul elő, hogy mindhárom az asztalra kerüljön, itt a család szokásai a mérvadóak. Édesség a hétköznapi asztalra nagyon ritkán kerül, a vasárnapi ebéd kiegészítője a sütemény. A friss gyümölcsöt az asztal körül ülők beszélgetés közben maguk hámozzák és szeletelik fel, nem találkoztam a háziasszony által előre elkészített gyümölcssalátával, a *macedoniával*, mely ma a legkedveltebb olasz gyümölcsös desszert.

A Bellon-konyha felszerelése

A táplálkozásról szólva nem lehet a konyhai eszközöket meg nem említeni. A hagyományos főzésre használt edények, lábosok, serpenyők nagy része rézből, vasból készült, de vannak zománcozott vas- és cserépedények is a háztartásban. Fából elsősorban a fakanalak, a polenta-nyújtófa és a gyűrődeszkák készülnek.

Az egykori háztartás konyhai felszereléseit az alumíniumedények, a vasból készült zománcozott edények és a vékony ónréteggel bevont rézüst jellemezték. A kések acélból voltak, a keverőkanalak fából, a merőkanalak pedig alumíniumból – emlékezik vissza Margherita az 50-es évekre. Aztán az 1963 és 1984 közti időszakban jelentek meg az első rozsdamentes acélból készült edények, lábosok és evőeszközök. Az utóbbi 15-17 évre a zománcozott- és az ónozott rézből készült edények fokozatos elhagyása jellemző, helyüket a rozsdamentes acél-eszközök és lábosok, a kuktafazék és tapadásgátló réteggel bevont serpenyők veszik át. Az alumíniumból készült lábosok és fazekak az idő múlásának ellenállni látszanak.

11. táblázat A Bellon-család konyhai eszközkészlete, 1958-2002:

konyhai eszköz:	anyaga	mérete vagy formája	használata	darabszáma		
				1958-1962	1959-1988	1989-2002
főzésre/sütésre:						
üst	réz, ón bevonattal	nagy kerek	polenta főzésére	1	1	1
kuktafazék	alumínium	9 literes				
fazék	réz	5 literes, és 1 literes	polenta főzésére			1-1
lábos	zománcozott	6-7 literes	főtt húsok, levesek, tésztafőzés	1	1	2
serpenyő	vas	kerek	kisütésre	1	1	1
magas falú tepsí	rozsdamentes acél ⁵⁴⁴	négyszögletes 15x30x8 cm	sültek és sütemények			2
magas falú tepsí	alumínium	négyszögletes 15x30x8 cm	sültek és sütemények	1	1	1
kistepsí	alumínium és rozsdamentes	különböző méretűek	köretek készítésére	4	4	4
kiöntő	rozsdamentes	1 literes	tea készítésére			2
aprósüteményes doboz	alumínium				1	1
keverőtál	műanyag	kerek	gyümölcs/zöldség		3	6
keverőtál	agyagcserép	kerek	gyümölcs/zöldség	2	2	
étel adagolására és felszolgálására:						
villa	fém			20	20	
villa	rozsdamentes			20	20	30
kanál	rozsdamentes			20	20	30
vágókés	acél			8	8	4
kés	rozsdamentes				10	10
lapostányér				20	20	30
mélytányér				20	20	30
desszertes tányér				20	20	20

⁵⁴⁴ rozsdamentes

vizespohár	üveg			20	25	40
borospohár	mázás cserép					6
főzőkanál	fa			4	3	4
kenyérvágó (tagliapane)	fa foglalatú kés, fém alaplappal	csuklóspánt a fémlap és a kés egymáshoz való rögzítésére	papírvágóra emlékeztető	1		
vágódeszka	fa			3	3	4
puliszka-törő	fa			2	2	1
reszelő	acél				1	1
kávédaráló				1	1	1
borstörő/daráló				1	1	1
<i>berendezési tárgyak:</i>						
lisztesláda („madia”)	fa, fémrácsos tetővel	nagy tároló láda	liszt tárolására,	1	1	1
liszteskanál	fa		liszt adagolására	1		
kenyérlapát	fa		kenyér bevetésére	1		
tányércsöptető				1	1	1
asztal	fa és márványlap		ebédlőben, konyhában (étkezésre és előkészítésre)	2	3	4
szék	fa			20	20	25
szeméttároló					1	1
mosogatódézsza				1	1	1

Ha tüzetesen megnézzük a táblázatot, észrevesszük, hogy több olyan eszköz hiányzik a Bellon-konyhából, melyek a hagyományos velencei konyha tartozékai voltak.⁵⁴⁵ Nincsenek tortasütőformák, bronz edényféslek, levesestál sincs, nincs széles, lapos fatányér a *polenta* felszolgálására, nincs kenyérdagasztó teknő sem, nincs tésztaverő–tésztadagasztó, köpülő, szita, mozsár, borsörő vagy -daráló, gyúródeszka, káposztagyalu, szárazélelmiszer-tároló, sámlí, hokedli, pad sincs, sem söprűt, sem kissöprűt nem használnak a konyhában, sem súrolókefét!

Mint feljebb olvastuk, ennél a családnál (a környéken élők többségével szemben) volt házi kenyérsütés. A kenyérfőzés és fogyasztás eszközkészlete is (bár szórványosan) előfordult még a gyűjtés idejében. Fafoglalatú kenyérvágókés (*tagliapane*) és a lisztesláda (*madia*) még használatban voltak az első időkben, de a kenyérfőzés összes többi eszköze akkor már hiányzott. Bellonéknál a házi kenyérsütés jelentősége 1958-ra jelentősen csökkent. Akkoriban még nem volt a háztartásban sajtreszelő sem, ez pedig a megvásárolható keménysajtféslek hiányára utal: a lány állagú házisajt kielégítette a család igényeit. A *madia* nagy méretű, teknő alakú láda volt, mely lábakon állt és a liszt tárolására szolgált.⁵⁴⁶ A fedele lapos fémrács volt, és nem lefelé fordított fateknő forma, ezért dagasztásra nem lehetett alkalmas, mint más velencei vidékekről ismert *madia*-tetők.⁵⁴⁷ A fémrács szellőzésre szolgált és egyben a rágcsálóktól is védte a lisztet. Rekeszek nélküli lisztesláda ez, mely megközelítőleg 200 kg liszt tárolására alkalmas. Egyszerre többféle lisztet úgy tudtak benne tárolni, hogy a kétféle liszt (pl.

⁵⁴⁵ SEBESTA 1981:151-152, az itt felsorolt eszközökhöz képest.

⁵⁴⁶ A *madia*-ról készült fotó, lásd a Függelékben.

⁵⁴⁷ SCHEUERMEIER 1980/I:144. (320-as rajzon lévő áll a padovai típushoz a legközelebb) és a 250-es sz. fotó ugyanitt.

a kenyérliszt és a kukoricaliszt) közé rekesztékül fából készült elosztólapokat helyeztek be. Azelőtt a házhoz kemence is tartozott, alkalmanként egyszerre 50 kg kenyér sült benne. A saját termésű búzát és az emberi fogyasztásra szánt kukoricát is egy közeli, tencarolai malomban őrlötték meg. A malomba lovaskocsival szállították el az örölnivalót, és azon hozták haza a kész lisztet is.

Kelengye és öltözet

„A ruhatár összeállításának és megszerzésének Európában a társadalmi rangtól függetlenül több modellje volt. A hazánkban általánosan ismert modellt az jellemezte, hogy egyszerre, egy egész életre szólóan állították össze a ruhatárat a házasulandók számára. A kelengye összetétele, speciális alkalmak szerinti differenciáltsága és mennyisége azonban már a társadalmi hovatartozásra és az anyagi lehetőségekre utalt.”⁵⁴⁸

Peroni Margherita a családi földből nem részesült, hozományán (a hálósobabútort Margherita asztalos sógora készítette, árának felét a Peroni, másik felét a Bellon szülők állták) és kelengyéjén kívül mást nem hozott magával Bellon Gelindoval kötött házasságába (1958). Kelengyéje mennyisége és minősége az azt gonddal összeválogató, férjhez menendő lány büszkeségét tükrözi még ma is. A szegénységük miatt nem kellett volna ennyi és ilyen minőségű darabot (lásd alább) készítenie, de ő szeretett kézimunkázni és örömmel végezte ezt a munkát. Kelengyéjének számos darabját még ma is viseli, vagy őrzi.

„Itt nincs népviselet, az ünnepeken is polgári öltözetet viselnek. Nincs úgy, mint Friuliban, ott viseletben járnak.” (Boaretto)

A padovai paraszti viseletet a minimális szükségletek és a gyakorlati hasznosság alakították, hiszen tulajdonosaik anyagi javakban nem bővelkedtek. A nemesebb anyagok nem jutottak el a parasztokhoz, gyakran csak házi előállítású len, kender, gyapjú volt a ruhaneműek alapanyaga. A fehér ing volt a legelterjedtebb felső viselet, az alsótestre barna vagy zöldes színű szoknyát, illetve nadrágot vettek, mert így kevésbé lehetett észrevenni rajtuk a szennyeződést. A lábbeli facipő volt felnőtteknek és gyerekeknek is a mindennapokra.

Marcello Maggiolo gyerekkoráról beszélve elmondja, hogyan jártak iskolába, miként telt egy napjuk, mit ettek. A San Biagioban (Teolo egyik települése) járt iskolába, 4 km-nyire a lakásuktól. Gyalogosan mentek a nála egy évvel idősebb testvérbátyjával együtt, épp a háború éveiben voltak kisiskolások. A ruházatuk nagyon szegényes volt: egy nadrágja volt, mindig ugyanazt az egyet kellett hordania, készítettek hozzá házilag egy vastag zoknit neki, és a lábán nem bőrcipő, hanem facipő volt. Apja megvasalta, hogy sokáig kitartson, ne kopjon el túl hamar.

A facipőhöz a családfő vitte el a falusi cipésznek a fát, az alapanyagot. A felsőrésze bőrből készült, azt a cipész adta hozzá. A kicsik facipőit a felnőttek facipőjéhez felhasznált faanyag maradékából készítette el a cipész. „Az igazi cipő luxusnak számított, csak kevesen engedhették meg maguknak. De cipőt vásárolni sem lett volna könnyű dolog, mert nem volt hol. Az egyedüli, amit az ember tehetett, hogy elment a cipésmesterhez és ő méretet vett róla, a méretet eltette és bármikor új cipőre volt az illetőnek szüksége, az alapján készült az új lábbeli.” (Maggiolo) OLMÍ filmjét, *A facipő fáját*, Marcellóék is ismerik, egy alkalommal a plébánián levetítették a híveknek és a környékbelieknek. A facipőhöz kivágott fa esete a filmből – indítja el Maria képzettársítását, mert szóba hozza apósa esetét a fákkal. Emlékszik,

⁵⁴⁸ FLÓRIÁN M. 1997:745

hogyan az ő apósa is „körbejár az újonnan vett ház környékén, még mielőtt a család odaérkezett volna, és feljegyezte az összes fát. Attól való félelemében tette, hogy a család tagjai közül netán valaki kivág egy fát és eladja az ő tudta nélkül.”

A harisnyát géppel javították, a szemfelszedést megtanulta Maria nővére is, a harisnya-szemfelszedő végezte egyébként. A borbély vágta a hajukat. A mikor kollégiumba ment, akkor vágták le a haját először. Nagyon boldog volt. Minden héten egyszer levágta egy kicsit a haját, kontyot viselt, ezt hetente egyszer fésülte meg neki a nővére vagy az anyja. Egymást fésülték meg. Petróleumot használtak a fejbőrük tetvetlenítésére. Sok volt akkoriban a tetű, ezért használták gyerekek fejbőrére is a petróleumot.

A hétköznapi női viselet legfőbb elemei: alsóing, melynek rövid, esetleg hosszú ujjja van, blúzféle vagy egészruha, kötény, a nyári kinti munkákhoz széles karimájú szalmakalap, vastagharisnya, facipő, saruféle vagy papucs otthonra, elmenéskor zárt cipő vagy szandál.⁵⁴⁹ Télen facipőt vettek Rozzatoék is a szakadtas zoknis lábra, nyáron pedig mezítláb jártak a gyerekek iskolába.

Margherita kelengyéje

Margherita Peroni lánykorában a nagyobb lányoknak „kelengyét kellett készíteniük, a szép készlet összeállításához szükség volt a hímzőtudásunkra”. A saját kelengyét mindenki igyekezett maga elkészíteni. A fiatal lányok kézimunkára oktatásában és vallásos foglalkoztatásában nagy szerepük volt a falusi hímzőiskoláknak (*scuola di ricamo*), ezek akkoriban széles körben terjedtek el. Csekély tandíjért az apák által fenntartott „napközi otthonok” fiatal falusi lányokat oktattak, úgy jártak el oda naponta, mint egy valóságos iskolába. Ebédre minden lánynak magának kellett gondoskodnia – általában hazamentek, aki messze lakott, vitt magával élelmet –, a foglalkozás délután vidám csevegés közepette folytatódott. A hímzőiskola a négy osztályt végzett – és a parasztlányok többnyire csak ennyit végeztek –, eladósorban lévő parasztlányok keresztény erkölcsi nevelését, és leendő háziasszonyi teendőikre való felkészítést tekintette feladatának. Mivel a falusi szokás megkövetelte a lányoktól a hozományuk összeállítását, a varrás és hímzés technikáinak elsajátítása így azonnali haszonnal is kecsegtetett. Itt már hozzáfoghattak apróbb munkák elkészítéséhez, készítettek törölközőt, párnahuzatokat, melyek majd bekerültek leendő kelengyéjükbe.

Agnese Boaretto 1930 körül Galzignanóban, Margherita Peroni pedig az 1950-es években Veggianóban vett részt hímzőiskolai foglalkozásokon. „Csak lányok voltunk együtt, a napot együtt töltöttük, sokat beszélgettünk, ebédre hazamentem, aki messze lakott, az vitt magával ennivalót. Volt, hogy egy egész napot, volt, hogy fél napot töltöttünk ott. Aki messze lakott, csak estére ment haza, annak vinnie kellett magával ennivalót. Szerveztek a nővérek még szabadidős programokat is, főleg délutánonként. Nagyon sok lány gyűlt össze, nagyon jó volt együtt. Nem tartjuk a kapcsolatot, de ha találkozunk, mindig nagy öröm beszélgetni. Veggianóban volt szabóiskola is a nővéreknél, ott megtanították, hogyan kell szabni az anyagot. *Suor Agnese* volt a főnöknőnk, ő tanította a szabást. A nővérem, Maria nagyszerűen megtanult szabni. Maria otthon dolgozott Luciával, így keresett egy kis pénzt.”

Peroni Margherita így folytatja: „Amikor Lucia férjhez ment, én pedig már jól hímeztem, nagy terítőket kezdtünk kihímezni Mariával. Volt egy nagy keretünk, erre feszítettük ki a

⁵⁴⁹ CANEPARI, L. – CAPITANIO, M. 1981:141-144. A valamikori viselet megismeréséhez elengedhetetlen forrás a „napóleoni felmérések” (*Inchieste Napoleoniche*) iratanyaga, mely a helyi hagyományokat és a népviseletet kisebb földrajzi egységenként, országrészenként mutatja be. A napóleoni felméréseket 1811-től végezték.

hímeznivalót. Volt egy asszony Montemerlóból, a közelből, rajta keresztül került hozzánk némi fizetős munka. Lassan, ahogy telt az idő, Maria is férjhez ment. Amikor meg én mentem férjhez, akkor Gelindo húgának hímezttem ki a kelengyéjét. Az első kis ruhácskát megmutatom, amit Marilenának készítettem mikor egy éves volt. Imádtam hímezni!”

Margherita Peroni leánykorának (az 1950-es évek) a szórakozási alkalmaira így emlékezik: „Vacsora után gyűltek össze a fiúk a lányos háznál *filóra*, 8 óra után. A lányok nem jöttek, csak a fiúk, a lányok a saját otthonukban várták a fiúk érkezését. Közben tréfálkoztunk, valamiféle munkát végeztünk: kötést, fonást, mindig csináltunk valamit, olyan nem volt, hogy semmit sem csináltunk közben, hogy munka nélkül lettünk volna. Mi nővérek ott voltunk mind, amíg nem mentek férjhez a testvéreim. Az én kelengyém nem kenderből készült, a nővéreimé igen. Én elmentem vásárolni pamutot, abból csináltam. A nővéreim viszont, a törülközőket, lepedőket mind kenderből készítették. Azt követte a kihímzése.”

Margherita lánykorában volt még kenderrokka (*mulinella*), a fonáshoz használták. Ez téli munka volt, minden család végezte, még inget meg nadrágot is készítettek a férfiaknak a háziszőttesből. Minden lány font kendert meg selymet is. Minden háznál voltak selyemhernyók, akkoriban tenyésztéssel a törpebirtokosok is (nem csak a felesbérlok, akiknek előírta a földbirtokos!) foglalkoztak, mert jól jövedelmezett.⁵⁵⁰

„A kelengye azelőtt komoly előírás volt. A lehetőségekhez mérten, de kötelező volt minden lányra nézve az elkészítése. Ma a lányok önállóan mozognak, vásárolhatnak, amit akarnak. Nekem nem kellett volna annyi kelengyét összeállítanom, mint amennyit összeállítottam, mert a családom nem volt tehetős, és ennek megfelelően kevesebb is elég lett volna. De én bőségesen vittem magammal minden textiliát a házasságomba. Még mielőtt én férjhez mentem volna, a testvéreim még vettek 1,5 hektárt a meglévő 2 hektárhoz, így lett 3,5 hektárunk.” (Margherita)

Padovában is a „lehetőleg minden a közre menjen” elve érvényesült a mindenkori nagycsaládban, azzal a különbséggel, hogy itt a martosinál⁵⁵¹ is kizárólagosabb volt a közösségi tulajdon. Padovában nincs arról adat, hogy például a fiatalasszony a kelengyéjén kívül bármi személyes holmit, állatot, tárgyat vitt volna magával férje házába, amivel további ruházkodását, vagy születendő gyermekének ellátását biztosította volna, vagy bármi személyes „tőke” révén némi önállóságot, függetlenséget élvezett volna férje házában. Nem vitt sem ludat magával, mint a martosi lány, sem üszőt, melyek hasznából pénzhez juthatott volna, nem volt saját kis darab földje sem. Új családjában a legteljesebb alávetettségben és az ott talált „idegenek”-kel való azonosulás kényszerében kellett élnen, és helyt álljon, minden személyes tulajdona a még odahaza saját kezűleg előállított kelengyéje volt. A közös vagyon felett pedig a gazda örködött, méghozzá igen éberén, a legapróbb „kihágást” is keményen megbüntette, leginkább a megszegyenítést alkalmazván. Mondhatnánk, hogy ez már nem történhetett volna meg az elmúlt évtizedekben. De Margherita Peroni 1958-ban ment férjhez, és ugyanezt a szigort tapasztalta. Pénztelenséget és kiszolgáltatottságot.

„... Szeptemberben ismertem meg Gelindot a *grisignano*-i búcsún, Húsvétkor már megtörtént az eljegyzés, a gyűrűcsere. Még akkor a szüleink nem ismerkedtek meg. Akkor én hozzá-

⁵⁵⁰ *Spola* (gombolyag), *navicella* (csónak) kifejezések a gyűjtéskor elhangzottak ugyan, de a fonás műveletére alaposabban nem kérdeztem rá. A „szavak és tárgyak” (olasz-magyar) összefüggésének vizsgálatát viszont különösen izgalmasnak tartom. (Annál is inkább, mert több szó arra utal, hogy az anyagi-tárgyi kultúra körében sokkal inkább venetói – és talán friuli – és nem „olasz” jövevényszókról beszélhetünk.)

⁵⁵¹ FÉL 2001: 48-50

fogtam a kelengyém elkészítéséhez. Lepedőket, ágynemű-huzatokat, hálóinget, alsóruhákat, fehérneműket, még bugyit is készítettem. Párnákat, takarókat, mindent az ágyhoz. A szobabútort ketten fizették, a fiú és a lány, de az ágyneműt a lány készítette. Az apósom eljött hozzánk az esküvő előtt és mindent megbeszélt a szüleimmel. A jegyesség egy évig tartott. ... Anyám javasolta miből mennyit készítek, 4-5 hálóinget, 3-4 téli hosszú ujjú alsóinget, és így tovább. A kabát (*paetó*) gyapjúból készült, az anyagot vásárban vettük meg hozzá.” (Margherita Peroni)

12. táblázat: Margherita Peroni kelengyéje, 1958-ban:

viseletdarab/ hálószobai tárgy:	anyaga:	olasz neve/tájnyelvi megnevezése:	használata:	menyisége:
hosszú ujjú hálóing	vastag pamut	Camicia notte a maniche lunghe / Camisa da note	lefekvéskor	6
rövid ujjú hálóing	vékony pamut	Camicia notte maniche corte / Camisa da note	lefekvéskor	3
vállpántos hosszú alsóing	selyem és pamut	Sottoveste con bretella / Sotoveste	naponta	10
széles vállpántos hosszú alsóing	gyapjú	Sottoveste con bretella larga / Sotoveste de lana	naponta, télen	2
alsónadrág (bugyi)	pamut	mutande / mudande	mindig	20
bundabugyi	Cotone felpato	Mutande felpate con pezzo di gamba / Mudanda felpata	télen mindig	10
hosszú ujjú felsőing	gyapjú	Maglietta manica lunga / Fanea	télen	5
rövid ujjú felsőing	pamut	Maglietta manica corta / Mieta da soto	nyáron	10
ujjatlan ing	Cotone	Canottiere / Canotiera	nyáron	10
vastagharisnya	gyapjú	Calze lunghe / Calsa de lana	télen	5
selyemharisnya	Nylon	Calze fine / Calsa	nyáron, harisnyakötővel	10
zokni	pamut	Calzetti / Calseto	átmeneti évszakokban	5
lepedő (és „huzat”) ⁵⁵²	pamut	Lenzuola / Nisoi	mindig	12
párnahuzat	hímzett pamut	Federe / Foreta	mindig	22
zsebkendő	hímzett pamut	fazzoletto / Fasoeto	Fazzoletto da naso	24
kesztyű	gyapjú	Guanti / Guanto	télen	1
kesztyű	bőr	Guanti / Guanto	télen	2
pongyola	színes mintás szövet	Vestaglia da camera / Vestalia	hálószobai	1

⁵⁵² *Lepedő* névvel illetik azt a két nem teljesen egyforma méretű vásznat, melyeket színükkel egymásra illesztve tesznek a matracra. Az alsó lepedő fej felőli kb. félméteres megmaradó részét, valamint az alsó- és a felsőlepedő láb felőli végét „U” alakban a matrac alá gyűrik. Az olasz ágyvetési szokások szerint a dunyhát, vagy a paplant nem húzzák be huzatba, hanem csak az így előkészített felső lepedő tetejére teszik és ráhajtják a felső lepedő felső végét, melyet hosszúra hagytak.

hálókabátka	gyapjú	golfino da notte / Lisier	éjszakára, éjjeli felkelésre	1
hálószobai papucs	textil	Ciabatte da camera / Savate	hálószobai használatra	1
függöny	hímzett pamut	Tende / Tenda	hálószobába	2
szőnyeg	pamut	tappeto / Tapeo	hálószobába	3
matrac	gyapjú bevonat és lószőr	Materassi / Materaso	Materassi per il letto	4
paplan	gyapjú	Coperte / Cuerta	ágyhoz	1
dunya	gyapjú	Trapunta / Traponta	ágyhoz	1
ágytakaró	Cotone	Copriletto / coprileto	nyáron	1
ágytakaró	Cotone	Copriletto pesante / Coprileto	télen	1
törölköző	pamut frottír	Asciugamani / Sugaman	mindig	12
fejkendő	pamut és gyapjú	Fazzoletti da testa / fasoeti	mindig	3
sál	gyapjú	Sciarpa / Siarpa	télen	1
sál	selyem	Sciarpa / Siarpa	nyáron	2
téli cipő	bőr	Scarpe invernali / Scarpa	télen	3
nyári cipő	bőr	Scarpa estiva / Scarpa	nyáron	3
szandál	bőr	Sandali / Sandai	nyáron	2
facipő	fa	Zoccoli / Socoi	mindig	1
papucs	bőr	Ciabatte / Savate	mindig	4
fésű	műanyag	Pettine / Patene	mindig	3
felöltő kabát	szövet	Cappotto / Paetò	ünnepi	3
átmeneti kabát	szövet	Sopraabito/ soprabito	hűvös időben	1
kabát	szövet	Giacca / giaca	ünnepi	2
pamutszoknya kabátkával (kosztüm)	szövet	Completo giacca e gonna / Giacca e cotone	ünnepi	4
kabát	gyapjú	Giacca / Giaca	mindig	4
szoknya	pamut	Gonne / cotoea	nyáron	5
vastagszoknya	gyapjú	Gonne lana / Cotoea	télen	5
hímzett asztali futó	pamut	Centrini ricamati / Centrini	mindig	8
kötény	pamut	Grembiuli / Traversa	konyhában	10
nagykendő	gyapjú	Scialle / Sciale	téli hidegben	1

Margherita helyi szokást követve, nem csupán a kelengyét állította össze, hanem családjával együtt gondoskodott a hálószoba-berendezés elkészítéséről is, az árának a felét vőlegény családja fizette.

Összefoglalás

Családok stratégiáira irányítottam figyelmem, az industrializálódó parasztgazdaság leírására ez tűnt a legalkalmasabbnak. A társadalom e szűk rétegére vonatkozóan tehetek csak megállapításokat dolgozatom végén. A hagyományosan élő parasztság élettere napjainkban egyre szűkül a külső társadalom szorításában. Az egyén által megélt kulturális minta teljességét az élettörténet, életpálya leírásának módszerével igyekeztem megközelíteni. A dolgozatomban leírtak újabb bizonyítékkal szolgálnak az észak-olasz nagycsalád földművesek körében való elterjedtségére vonatkozóan is. A korszak elejének (a 20. század közepének) venetói nagycsaládja az üzemszervezet szükségszerű velejárójaként fogható fel, a bérlők és felesbérlők tömegei ekkor tanyán éltek és kiterjedt háztartási csoportokban.

Vizsgálatomban főleg az urbanizációt kísérő változásokra fordítottam figyelmet. Munka közben egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy sokkal nagyobb szerepük van a hagyományoknak annál, mint amekkorára számítottam. A *változás* és a *maradandóság* két fogalma köré csoportosítottam tehát a padovai parasztság kulturális mintáját bemutató dolgozatomat. A terepmunka befejeztével a lényeginek látszó és a különleges vonásokat fokozatosan felismerve és a szakirodalmat alaposabban áttekintve kristályosodott ki az a véleményem, hogy a változás és a továbbélés ellentétpárjára összpontosítva kell bemutatnom ezt az elmúló paraszti kultúrát.

Felmerül a kérdés, vajon miért is kíséri a változást olyan makacsul a folytonosság jelenségei? Miért lassítja a megőrzésre való hajlam az új kibontakozását oly sok családban? Mi az oka a kulturális minta effajta alakulásának? Etnikai (venetói) jellemzőként foghatjuk fel, vagy talán a keleti országrészre jellemző megkésetttség nyilvánul meg ezen a módon? Ezek olyan kérdések, melyekre itt a dolgozat végén sem tudnék válaszolni. Annyi mindenesetre bizonyossá vált, hogy a vizsgált családokra nézvést az urbanizációs folyamatok egyedi módon zajlanak, számos stratégiát figyelhetünk meg és e folyamatokban családonként nagy időbeli eltérések vannak. Minden jel arra mutat, hogy az átalakulások kiváltója, a külső társadalom még nem tudott olyan nagy hatást kifejteni a hagyományos paraszti társadalomra, hogy ne lehetne még ma is legalább továbbélő hagyomány-töredékekről beszélni. A mindennapi életből és a családtörténetekből vett részletek ismeretében azt mondhatjuk, hogy az „utolsó” padovai parasztokat némely hagyományos viselkedési minták és sztereotípiák éppúgy kötik, mint tradicionális tárgyi környezetük. Míg a falusi viselkedésformáknak és életmódnak megannyi (bár kétségtelenül töredékes) megnyilvánulásával lehet találkozni, addig korai teljes megváltozásukról vagy megszűnésükről beszélni. Nem tartom indokoltnak, hogy az urbanizálódó falusi világ átalakulását merev kategóriákba (a megváltozott, a megrontott és az archaikus hármasába) erőltetve kövessük nyomon. Jelenig húzódó vizsgálatokról lévén szó, e sajátosságból fakadóan az értelmezési kereteknek kellőképpen rugalmasaknak kell maradniuk.

A fenti két elvont fogalomra (a *változásra* és a *maradandóságra*) összpontosítva érzékletes képet kaphattunk a paraszti kultúrában legutóbb lezajlott folyamatokról. A dinamikusabban változó és a kevésbé átalakuló kulturális megnyilvánulások között húzódó keskeny határt előfeltevések nélküli és árnyalt megközelítéssel vehetjük csak észre.

Szerves közösségek hiányában már nem vizsgálhattam meg a közösségi alkalmazkodási képességét, újonnan kialakult helyzetekre adott közösségi reakciókat, csak a családonkénti alkalmazkodóképességet és az egyéni reakciókat. (De az urbanizáció mai állapotának ismeretében ezen nincs mit csodálkozni) Visszatérve BERNARDInak Veneto változását bemutató jellemzéséhez, a következő kérdés fogalmazható meg. Melyek a padovai parasztság lényegi

vonásai a 20. század második felében az ott leírtakhoz viszonyítva és a feldolgozott élet-történetek és eltérő stratégiák tükrében?⁵⁵³

A bérbeadó végkielégítésül átengedte az öreg lakóházat és egy kis darabka földet az egykori bérlőknek, a Paccagnella-, a Bellon-, a Ceron-, a Fabris-családnak. ~ A lakóház és a gazdasági épületek többféle sorsra juthattak. Vagy eladták fiatal örökös hiányában, mint Ceron tette, vagy a kor igényei szerint lassan felújították, mint Bruno Bellon tette. A Trevisan- és az Allegro-család saját maga építette házaiban él ma már, nem a bérbeadóéban.

A venetói (padovai) viselkedési modellre jellemző, hogy (a lehetőségekhez mérten) folytonos az itt élőkben a törekvés az önállóságra és a függetlenség minél tovább való megőrzésére. A családok önálló termelése azonban (a külső társadalom működési törvényeitől való függés miatt) minden igyekezetük ellenére fokozatosan lehetetlenné vált a magángazdává válás után. A 20. század közepén még az autonómia végsőig való megőrzése volt a parasztgazdák célja. De az ezredfordulóhoz érve e viselkedés következetes vállalása is egyre fokozódó kiszolgáltatottságot hozott.

Az 1950-es évek óta egyre jellemzőbb családi stratégia a „kétlaki” munkás és továbbtanuló családtagok számának növelése. Az átmeneti időkben vidéken gyakran volt munkaerőhiány a mezőgazdasági tevékenységek elvégzésekor, így például szüretkor. A szőlőben még ma is minden munkát kézzel kell elvégezni. A tartósan mutatkozó időszakos munkaerőigény a gazdálkodói stratégia megváltozásához vezetett. ~ Egyebek között ez volt az oka, hogy a 80-as években Bellonék is épp a szőlőt vágták ki.

Az istálló a közösségi élet színtere (*filó*) is volt egészen az 1970-es évekig, nem csak a jószág tartására szolgált. Attól fogva, hogy ez a többletszerepe megszűnt, két módon létezett tovább. Ha „csak” jószágot tartottak az istállóban, feladatköre leszűkült, nem jönnek össze az emberek a környék házaiból esténként egy beszélgetésre és rendszeres eszmecserére. Az istálló funkciójának megváltozása így azoknál a családoknál is bekövetkezett, amelyek a gazdálkodást (még ha csak önellátó módon is) folytatják. Ha kisipari műhellyé alakították át a család választott stratégiájának megfelelően, mindkét korábbi funkciója megszűnt. Az istálló állattartási és közösségi szerepét (*filó*) egy csapásra nyereségorientált funkció (az egyéni vállalkozás) váltja fel.

Venetóban a vállalkozások majdnem fele paraszti eredetű család kisipari kézműves vállalkozása az utóbbi évtized mérései szerint. ~ A padovai életpályák tanúsága szerint egészen az ezredfordulóig a mezőgazdaságból próbáltak e családok megélni, nem vállalkoztak kisipari tevékenységre. A földet már nem művelők is a mezőgazdaság közelében szeretnének maradni, ezért munkagépjikkel vállalnak másoknál munkát.

A gazda gyermekei közül sokan a házon kívül vállalnak munkát és továbbra is a szülői házában élnek. A szülők azonban a megmaradt kevéske földet művelik tovább. ~ Ez a törekvés jól nyomon követhető a 20. század végén még gazdálkodók életpályáiban. Így van ez a Bellon-családban, Allegroéknál, Paccagnellaéknál. A tejtermelők számíthatnak rá, hogy fiaik szabadidejükben segítenek nekik. Mindebből következik, hogy ha a mezőgazdasági munkavégzés valahol tovább folytatódik is, az aktív népesség csak részmunkaidőben vehet benne részt. Ez pedig már a mezőgazdasági munka új formáját jelenti.

A közösség egysége a minimálisra csökkent – éppen amiért a városiasodás sokakat véglegesen kiszakított a falusi körülmények közül. A család kisközösségi kohéziója azonban (úgy tűnik) megnőtt. A városban munkát vállaló családtagok időbeosztása a munkaidő függvé-

⁵⁵³ A szempontokat lásd a dolgozatomban negyedik fejezetében. (BERNARDI U. 1991/A: 52-53.)

nyében megváltozott. ~ Minden család együtt ebédel hétköznapi is, és együtt tölti a vacsora-időt is. Az étkezések alkalmi (és a közös munkák) ma is erősen összekovacsolják a családokat. Ez az állapot többek között kedvez a hagyományos táplálkozáskultúra továbbélésének is, mint láthattuk.

Akik megváltak a hagyományos létformától, és urbánus életmódra tértek át, de a közösségi életre való igényeik megmaradtak, ezeket kulturális, politikai, különféle önérvényesítő tevékenységekben valamint sportolással elégítik ki. Venetóban az egyesületek száma nagy és ez a társadalmi élet fejlettségét jelzi. A fiatalabb generáció tagjai (több szabadidejük miatt) saját, paraszti eredetű kultúrájukkal is szoros kapcsolatban vannak jelenleg is. ~ A baráti kapcsolatok ápolása és a vallásos közösségek látogatása, és mindezek rendszeressége valóban fejlett és meglehetősen élénk társadalmi élet kialakítására nyújt lehetőséget. Minden adatközlő tagja valamilyen szervezetnek, sokszor többnek is, sőt a Boaretto testvérek (Agnese és Matilde) egy vallási kongregáció alapítói.

A mai venetói társadalom stabilitását az is segíti, hogy a tájnyelvet használják az itt élők a mindennapi életben és a helyi társalgásban, családban egyaránt. ~ Ez a kijelentés főleg az idősebb generációk esetében igaz, a 80-as években születettek nyelvhasználatában törés következett be. Ők még megértik, de nem beszélik szüleik és nagyszüleik nyelvét.

A fenti folyamat a „venetói fejlődési modell”. ~ A venetói fejlődési modell az életpályák tanúsága szerint itt, Padova mellett lassabban bontakozott ki. A résztvevők abban reménykedtek, hogy megmaradhatnak a mezőgazdaságban mégpedig úgy, hogy nem kell nekik áttérni monokultúrás termelésre. Eredeti ökológiai típusuktól (a vegyes gazdálkodástól) a tapasztaltak szerint nem kívántak túlzottan eltávolodni. Nem fogtak ipari tevékenységbe és nem alakították át az istállót. Gazdaságuk működése anakronisztikusan hat az ipari világ gyűrűjében.

A falu-város kapcsolatot a falusi és városi ember közti szembeállítás (mely régi eredetre nyúlik vissza) mentén próbáltam levezetni. A kapcsolat falu és város között azelőtt elsősorban a közvetítő rétegen keresztül, a földek tulajdonosának személyében valósult meg. Az őstermelő parasztnak saját közvetítői körhöz (marhakereskedőkhöz, tejszövetkezetekhez) kellett alkalmazkodniuk az 1970-es évektől kezdve, hogy árucikkeiket eladhassák.

A vizsgált időszakban a lányok párválasztásában nem volt elhanyagolható szempont, hogy vajon a jövőbelijük munkás-e vagy földműves. A falusias jövőt ma még éppúgy nem választják a lányok szívesen – derült ki az élettörténetekből – mint az 1950-es években.

A parasztasszony és a „modern” nő eltérő nevelési alapelveket vall magáénak, derül ki az életpályákhoz fűzött értékelő megjegyzésekből. A viselkedési minták (a tűréshatárok, a beletörődés és lázadás aránya) alapjukban térnek el egymástól.

A szülő-gyerek kapcsolat is változik, e családon belüli változás pedig (úgy tűnik) kihat a családon kívüli viselkedésekre is. Vidéken azelőtt tekintélytisztelet volt az emberek. Urbánus hatásnak minősül a földművesek szemében a fiatalok zavarbaejtő oldottsága, túlzott fesztelensége, tapintatlansága, mely számos élethelyzetben megnyilvánul.

Önellátás és árutermelés aránya a családi stratégiák függvényében a következőképpen alakul. A Padova mellett tapasztaltak meglepően hasonlítanak a lazioi végeredményekhez. Jellemző, hogy a családok gazdaságukba fektettek be egészen a 60-as évekig, ekkor még vettek gépeket, például Bellonék is. Majd a külső munkavállalás lehetőségeinek stabilitását látva, a 70-es években a gyermekeket taníttatni kezdték, így az ő jövedelmük már nem a családon belül keletkezik. Az egész család jövedelme így már csak fele részben származik a mezőgazdaságból. Az 1980-as években pedig az európai uniós gazdaságpolitika véget vetett a kisgazda-álmok szövögetésének. Visszafordulás, befelé fordulás kezdi jellemezni az akkor már teljes jogú őstermelőket, magángazdákat, és ekkor az önellátás mértékének megnövekedését

tapasztalhatjuk újra. E folyamatban az 1990-es évek végére a kezdeti állapotokra emlékeztető helyzet állt elő a családok stratégiájában. Az évtizedeken át tartó mobilitás meglepő lezárulaként az önellátás tendenciája vált uralkodóvá, így volt ez a 40-es években is. A különbség mégis nagy. A 40-es években nagyok voltak még a családok, mindenki jól ismerte a vidéki munkákat, az ezredfordulón azonban már csak egy-egy idős, fiai által (munkával, esetenkénti besegítéssel) támogatott házaspár végzi megszokott tevékenységét önellátó mezőgazdasági üzemében. Kisgazda-utánpótlás nincs.

Kulturális típus és folyamatos változások

Dolgozatomban, igyekezvén elkerülni a merev sémákat, nem csak a változásokra fordítottam figyelmemet, hanem az állandóságokra is.

A nyugat-európai parasztság *kulturális típusa* az ipari társadalomban nyílt konfliktusba került az őt körülvevő világgal. Az modern társadalom századunkban nem tűri el, hogy tagjainak „egy része megőrizze autonómiáját és a társadalom margóján éljen”.⁵⁵⁴ A társadalom margójára kerülés, a végleges kiszorulás a modern civilizáció és a 19. századi gazdasági átalakulás következménye lett. A hagyományos népi kultúrát alapjaiban rengette meg már a múlt században a tankötelezettség bevezetése, a vasút, az újságok, majd a legutóbbi időkben a tömegtájékoztatás eszközeinek rohamos fejlődése és széles körben való elterjedése. Olyannyira, hogy korunkban „még a farmerek is egzotikusnak találják a hagyományos paraszti kultúrát” – állapítja meg Peter BURKE az európai „populáris” kultúráról szóló áttekintésében. És, teszi hozzá, a szubkultúrák száma is megnőtt korunkban.⁵⁵⁵ Egy adott földrajzi térségen belül is – ahol korábban viszonylag egyöntetű anyagi és szellemi kultúra létezett – mára a paraszti életvitel számos eltérő formája fedezhető fel és sokféle viselkedési-, adaptációs modell jelenik meg egyidejűleg. Padova környékén is (ahol, mint láttuk, a paraszti kultúra azért még nem vált egzotikumká) többféle stratégiát követő földműves családokkal találkozhattunk. Az erős differenciálódás következtében más és más „kulturális kisebbség”-hez tartozván – önellátásra, kétlakiságra és árutermelésre berendezkedett – földműveseket láthatunk. Ők így együtt már nem alkotnak hagyományos értelemben vett közösségeket, sokkal inkább valamiféle szubkultúrát. Az egykor még nagycsaládban és kisbirtokosként vagy bérlőként élt földművesek szubkultúrája a közösen megélt múltban és a jelen közös problémáiban gyökerezik. A közeli ipari világ és az erős piaci hatás ugyanazt fejlesztette ki minden itt élőben: a külső társadalom szabta lehetőségekhez való igazodást.

Megfigyelhető, hogy a Padova környéki falusi emberek – mint életmód-stratégiáikból kiderült – a változásokat kétségtelenül nyomon követik, de egyszersem törekszenek a paraszti normák és értékek részleges megőrzésére. Könnyedén képesek alkalmazkodni a mindig megújuló helyzetekhez, vagyis a három állapot – önellátás, kétlakiság és árutermelés – közti átmenet és átjárás nem ritka körükben, és ami még ennél is fontosabb: nem is okoz különösebb megrázkódtatást életükben. Valószínűleg nem hanyagolható el a keresztény tanítások mindennapi életükben való érvényesülése sem. A tágabb környezetükhöz való alkalmazkodást (a vallási értelemben vett) alázat kultúráján keresztüli elsajátítása tette számukra lehetővé. E fent említett jellemzők kulturális típusuknak alapvető összetevői.

A modernizálódásnak vagy egyszerűen csak az átalakulásnak tehát nem csak változást mutató jelei vannak. A folyamatosságra és változásra utaló elemek egyaránt megmutatkoznak,

⁵⁵⁴ MENDRAS H. 1973:2.

⁵⁵⁵ BURKE P. 1984:371.

dolgozatomat épp e kettősségre építettem fel. Egyes jelenségek és intézmények dinamikusan változnak, mások lassabban. A „kulturális minták” lassú „újjáformálódásáról” számol be STOKLUND a 19. század második felében dán parasztnál tapasztalt „folyamatos változások” kapcsán, melyeknek során a meglévő „alakzatokba” új elemek kerültek. Azt is megállapítja, hogy az egyébként kis mértékű változások pedig sikeresen érvényesültek a paraszti normák és értékek keretein belül.⁵⁵⁶ Ulderico BERNARDI szerint az igazi, „mélyen gyökerező értékek” segítenek eligazodni egy közösség hétköznapijaiban, vagyis az „erkölcsi zsinórmérték”⁵⁵⁷ soha nem változik meg teljesen, hanem a folytonosságot garantálja. Sok minden megváltozhat (Venetóban meg is változott) akár csekély tíz esztendő alatt, szűnhetnek meg mezőgazdasági családi üzemek, és keletkezhetnek helyettük kézműves műhelyek. A 80-as években Padova környékén ez meg is történt. De a gazdasági életben, a munkavállalás terén történt társadalmi változásokhoz képest csekély mértékűnek mondható a „hagyományos kultúrában” lezajlott átalakulás. A közmondásokban, szólásokban és életérzésekben, véleményalkotásban (és még sok minden másban) tovább élő hagyományos kultúra a kulturális, szellemi folyamatosság biztosítója. A kultúra ilyenformán magában hordja azt a képességet, hogy bármikor új értelmet adjon egy régi szokásnak. A mai társadalomban új köntösben megjelenő és korábban ismerős életfelfogás (egy gesztus, egy életstílus) régi világokat képes teljes mivoltukban felidézni és újraértelmezni.⁵⁵⁸ Ide kívánczik a dolgozatban már idézett DI NOLA-gondolat, mely szerint a kulturális modelleken belül a kulturális viselkedés lassabban szűnik meg mint ahogy a gazdasági struktúra és a tárgyi környezet hanyatlásnak indul.⁵⁵⁹ BERNARDI „Paraszt-ábécé” című könyvében (*Abecedario dei villani*) épp azt kívánja bizonyítani, hogy múlt és jelen találkozik, kapcsolataik révén a korok és generációk együvé tartoznak. PISELLI egyik dél-olasz tartományban végzett és házasságkötésekre irányuló vizsgálatának is az a tanulsága, hogy az 1950-es években meginduló változási folyamaton belül némely jelenségek folytonosságot, viszonylagos állandóságot képviselnek.⁵⁶⁰

Láttuk, hogy „meglévő alakzatokba” rövid idő leforgása alatt szép számmal épültek be új elemek Padovában. Az ipari világ közelségének, munkahelyeinek „erőteljes szívóhatásuk van”, és ennek következtében gyorsult fel a folyamat Észak-Olaszországban, olyan mértékben változtatva meg a földműves családok életét, amilyen mértékben az egy dél-olasz faluban elképzelhetetlen lett volna.⁵⁶¹ Az átalakulás (a vizsgálat tanúsága szerint röviden összefoglalva) a család szerkezetének, a családi szerepeknek és kapcsolatoknak a megváltozásában nyilvánult meg, valamint az üzemszervezeti keretek, a technika és az eszközhasználat átalakulásában. A munkavállalás új típusait is befogadta a hagyományos padovai kulturális minta. Mindeközben azonban a „meglévő alakzat” szinte teljesen elveszítette régi arculatát, ez már természetes velejárója az átalakulásnak.

Azonban e (változásra kényszerült) egykori alakzat középpontjában álló ember számos olyan stratégiát választhatott, melyek által kultúrájának egy részét azért képes volt megőrizni és továbbadni. A padovai vidéki, 20. század végi életmód falusias jellegűnek mondható. Az iparosodás sem bírta a ruházzkodásban, a táplálkozásban és a konyhai felszereltségben, a házbelső

⁵⁵⁶ STOKLUND B. 1984:447 (Ahol Palle CHRISTIANSEN: Peasant Adaptation to Bourgeois Culture? ... *Ethnologia Scandinavica* 1978. 98-152 – leszűrt következtetésire utal STOKLUND)

⁵⁵⁷ BERNARDI U. 1991/B: előszó a 2. kiadáshoz (oldalszám megjelölése nélkül)

⁵⁵⁸ BERNARDI U. 1991/B: előszó a 2. kiadáshoz (oldalszám megjelölése nélkül)

⁵⁵⁹ DI NOLA A. 1990:932-933.

⁵⁶⁰ PISELLI F. 1983:63

⁵⁶¹ SÁRKÁNY M. 2000/A:71.

kialakításában, valamint a közösségi és egyéni vallásosság terén gyökeres változásokra kényszeríteni az itt élőket. Az urbanizáció nem változtatja meg közvetlenül a mentalitást és az életmódot.

Az olasz-magyar összehasonlítás lehetőségei

Nem fejezhetem be úgy a padovai falusi életről írott munkámat, hogy a megszerzett ismeretek birtokában ne utaljak néhány olyan néprajzi tényre, melyek vizsgálata különösen hasznos eredményekkel szolgálhatna komparatistikai szempontból. E hasznosság oka nem csupán a két ország földrajzi közelsége. Az összehasonlítást mindkét országban valamiféle modellalkotásnak és közös paraméterek meghatározásának illenék megelőznie, ám erre pillanatnyilag nem sok esély van. Még „hazai viszonyok között érvényes parasztgazdaság-modell”-t sem tudunk ma megalkotni, részletes elemzések hiányában.⁵⁶² Láttuk, hogy Olaszországban már folynak erre irányuló kísérletek a család és gazdaság terén. Egy magyar-olasz összehasonlítás azért is kívánatos lenne, mert vélhetően meglepően sok párhuzamot lehetne találni az átalakulóban lévő mezőgazdaság e két eltérő modellje közt, s az a magyar közgazdaságtan számára is tanulságos lehetne. (Hozzáteszem sietve, hogy a két modell közti számos feltételezhető hasonlóság – valamint a Maggiolo, Bellon és a többi bemutatott család anyagi természetű problémái – ellenére ránk még rosszabb sors vár, mint az olasz parasztokra, minthogy az EU az ő magánparaszti termelésüket többszörös állami segítséggel támogatja, mint a mienket fogja.)

Az olasz-magyar komparatistika a néprajztudomány területén igen kis számú eredménnyel büszkélkedhet. Gunda Béla és az ő nyomán mások rövid közlései az irodalom és a művelődéstörténet területén felhalmozódott olasz-magyar tanulmányokhoz képest, oldalakban mérve, elenyészőek. Pedig talán nincs még egy olyan nyugat-európai ország, melynek mezőgazdasága ilyen „közel állna” a magyar viszonyokéhoz, ez pedig indokolná a vizsgálatok gyakoriságát. Különösen napjainkban, amikor az európai uniós törekvések nálunk is nyilvánvalóvá váltak – és a belépésre kötelezettséget is vállaltunk –, lenne fontos (és aktuális is) Olaszországra fordítanunk tekintetünket.

Olaszországon belül a (történelmi múltban gyökerező) regionális gondolkodás ezt a tudományszakot is elérte, ezt dolgozatomban érzékeltetni is próbáltam. Az olasz társadalomtudományok művelői regionális szemlélettel közelítenek minden kutatáshoz.

Az időtényező mégoly felszínes vizsgálata pedig meglepő, a két kultúra akár csak röpke összevetésekor is számos tanulságot hoz felszínre. A magyar nyelvterületen már az 1940-50-es években készített tanulmányok a rég megszűnt (20. század elejére felbomlott) nagycsaládot, mint a múlt emlékét, elevenítették fel, és a gyűjtőknek idős adatközlőik voltak.⁵⁶³ Marcelházán már az 1920-as években zajlott a fiatalok új házba költözésének folyamata. Padovában viszont egészen a második világháború végéig tömegek tartották a nagycsaládot az életben való boldogulást garantáló egyetlen létező keretnek, együttélési formának, és bár egyre kevesebben, de még mindig sokan, azután is annak tartották. Ez a megkésetttség tette lehetővé, hogy a padovai nagycsalád működése egészen a közelmúltig realitás volt és a néprajzkutató által megfigyelhetővé és leírhatóvá is válhatott. Adatközlőim mind patriarchális

⁵⁶² MOHAY T. 1994:179., a szerző paraszti gazdasági naplók elemzését hiányolva teszi a fenti megjegyzést.

⁵⁶³ FÉL E. 1944, MORVAY J. 1981.

szerkezetű családban nőttek fel, majd éltek felnőttként is, pedig vannak köztük még „fiatalok” (ma 50-60 évesek) is.

A komparatiztika körébe vonható még a különböző korszakokra jellemző fogyasztások és megtakarítások egymáshoz viszonyított aránya. A szegénység és a jólét viszonya adott kultúrán belül a háztartás vitelében érhető tetten. BERNARDI említett tanulmányában MANTOVANI alapján közölte egy családtag évi élelmezésére fordított összeg élelmiszerek szerinti megoszlását.⁵⁶⁴ A kisalföldi nagycsalád évi fogyasztása – melynek vizsgálatát FÉL Edit 1944-ben végezte el – összehasonlítható lehetne a trevisoi család évi fogyasztásával.⁵⁶⁵

A két ország (nemely tájainak) mezőgazdasága talán közelebb áll egymáshoz mint, ahogy az eddigi szakirodalomból az látszik. Egy történeti-néprajzi szempontú komparatiztikai megközelítés rávilágíthatna a parasztgazdaságoknál tapasztalható 20. századi tendenciákra. A feudális felszámolása Olaszországban sem volt mentes az ellentmondásoktól, és Nyugaton máshol (például a német területeken, vagy az ibériai félszigeten) sem. A földnek a jobbágy és a feudális úr közötti megosztása nem tette lehetetlenné, hogy néhol és változó mértékben fennmaradjon a feudális eredetű nagybirtok is.

A 19. században minden nyugat-európai országban a „tőkés fejlődés útjára lépett” a parasztság – írja GUNST.⁵⁶⁶ Az általa felsorolt, fejlődésre utaló szempontokra (termelés modernizálását, falu és a város egymáshoz közeledését, a gépesítés elterjedését stb.) tekintve Padova erősen elmaradt a többi nyugati országtól. Nézhetjük úgy is, hogy a nyugati világhoz képest Velence tartomány már keleti peremnek számít, ezért a padovai fejlődés akár közelebb is állhat GUNST „keletinek” mondott típusához. A kép e GUNST-féle leegyszerűsítésnél mindenképpen árnyaltabbnak bizonyul az olasz szakírók vizsgálatai tükrében. Dolgozatomból, remélhetőleg kiderült, hogy nem csak a politikailag Kelet-Európaként emlegetett területeken „vált termelésében és életformájában konzervatívvá” a parasztság az említett időkben, nem csak ott „nem volt igénye a változásra”, változtatásra, hanem akár Észak-Olaszország némely helyeiről is elmondható ugyanez. (Nem beszélve a dél-olasz megkésettiségről, de ez már nem tárgya dolgozatomnak.) A parasztság nézőpontjából tekintve a változtatás nehézkességének és nehézségeinek azonban sokkal inkább objektív okai voltak a nyugati kultúrákban csakúgy mint tőlük keletebbre. Nem minden kutatónk fogalmaz ilyen éles vonalat húzva. Ellentmondásosnak tartja KATONA Imre a magyar „vidéki életet” is, mert „minden külső kerete” megváltozik a téjeszesítés után, és az átalakulás egy megkésett polgárosulási folyamattal párosul nálunk.⁵⁶⁷ Nem csak Kelet-Európát jellemezte „megfontoltság az újítások bevezetésekor”!⁵⁶⁸ Az egy időben oly fontos politikai töltetű határszabás – kelet és nyugat közti különbségek túlhangsúlyozása – ma kényszeredettnak tűnhet, ha kulturális témákat vizsgálunk Európán belül. Magyarország és Olaszország közti mindmáig feltáratlan hasonlóságok jogos feltételezése okán az effajta megkülönböztetés megalapozatlannak tekinthető.

Nyugati vagy keleti típusú-e a padovai parasztság? Úgy tűnik, egyes magyar szakírók szerint e kérdésre csak egyetlen és egyértelmű válasz van. Erősen megkérdőjelezhető, hogy a nyugati parasztközösségek többségében kétségtelenül lezajlott folyamattal egyidőben megvalósult

⁵⁶⁴ BERNARDI U. 1991/A: 34.

⁵⁶⁵ FÉL E. 1944:13.

⁵⁶⁶ GUNST P. 1975:394-395.

⁵⁶⁷ KATONA I. 1986:24.

⁵⁶⁸ GUNST P. 1975:394-395.

volna Padova parasztságának kapitalizálódása is. Az ott felsorolt, kapitalista típusú átalakulásra utaló szempontokat – mint a termelés modernizálása, falu-város egymáshoz közeledése, gépesítés elterjedése, stb. – tüzetesebben megvizsgálva azt mondhatjuk, hogy itt sokkal később indult el ez a folyamat. Talán csak akkor, amikor nálunk, Közép-Európában? Habár az a francia fejlődési minta – mely szerint a parasztok a föld fejében szolgáltatásokkal, nagyobb részben pénzzolgáltatással tartoztak a földesúrnak –, a nyugati az országoknak, így Olaszország”egyes részein” is, megvalósult a 19. század második felére.⁵⁶⁹ De a „*corte*”-típusú feudális nagybirtok, ahol a pénzzolgáltatás már elterjedt, nem fordult elő a velencei síkságon. Padovában ekkor már hosszú idő óta bérlők és felesbérlők laktak a vidéket, mégis voltak szegényparaszti tömegek. Mindenesetre Padova környékén (és általában Velence tartományban) az olasz átlagot jóval meghaladó arányban foglalkozott a lakosság mezőgazdasággal a századforduló éveiben, és a beszolgáltatás pénzben való fizetése itt nem terjedt még el akkor. A 19. század utolsó harmadában legalább olyan mértékű (ha nem nagyobb!) változások mentek végbe a magyar földműves társadalomban is, mint a padovaiban.

Határozottan állíthatjuk, hogy Padova parasztjai a nyugati világ peremterületén élnek. Ebből következően, a velencei paraszti kultúra minden kétséget kizáróan közelebb áll a GUNST által „keleti”-nek nevezett típushoz. Ha a kelet-olasz területeket (és közülük a padovait) nézzük, sokkal inkább a „kelet-európai típus”-hoz tartozónak vehetjük az itt élő földművesek csoportjait. Ebben tehát vitatkozom NIEDERHAUSER véleményével is, ő a teljes olasz területet egyértelműen nyugati típusúnak véli. Padovában (és általában az észak-keleti területeken) kevesebb a nyugati típusra jellemző vonás. Megállapíthatom, hogy e sematikus nézet nem felel meg a kutatásaim során szerzett tapasztalatoknak. Ezt nem csak a dolgozatomban leírt élettények, hanem többek között a számadatok is bizonyítják⁵⁷⁰

A dolgozatomban bemutatottak hozzájárulnak a keleti-nyugati mintához tartozás kérdésének tisztázásához. Az imént idézett, meglehetősen elnagyolt (és mondhatni rögzült, egyértelműnek tekintett) képen e kelet-olasz kistájon végzett vizsgálatom változtat. A hovatartozás kérdését sok itt nem említett szempont figyelembe vételével lehet majd véglegesen eldönteni. Az eddigiek fényében azonban legfeljebb nyugat és kelet közti átmeneti területnek nevezhetnénk Padova környékét, semmi esetre sem nyugati típusúnak. De gyanítható, hogy az egész velencei térség paraszti kultúrája, több vonásában is, a közép-európai népekéhez állt közelebb még a 20. század derekán.

Nézetem szerint a Kelet-Európához (közép-európai vagy keleti típushoz) tartozás nyilvánvaló bizonyítékai állnak dolgozatomban (a mindennapi élet egyes szegumentumait bemutató) ötödik fejezetében. A falusias életmódbeli mintákra figyelve érdemes kísérletet tenni a magyar viszonyokkal való összehasonlításra. A dolgozat negyedik fejezetében volt pár felvetésem, az itt javasolt kategóriák finomítására és csoportosítási kísérletek továbbgondolására is sor keríthető egy összehasonlítóskor.

Egy másik összehasonlításra érdemes kérdés lehetne a település szerkezete és a mezőgazdasági termelés közti összefüggés vizsgálata. Mint láthattuk, a padovai paraszti gazdálkodás a közelmúltig jellemzően tanyákon, külterületeken folyt. A tanyán történő gazdálkodás előfeltételei és körülményei Padovában mások voltak, mint a magyar tanyákon. Venetóban a tanyák településrendszerének kialakulása (a magyar tanyákéhoz képest) régebbi múltra vezethető vissza, de örökös változásának is tanúi lehetünk. A nagycsaládos formának, valamint a vele összefüggő tanyavilágnak folytonos megújulását, majd időszakonkénti visszaszorulását

⁵⁶⁹ NIEDERHAUSER E. 1972:655-656.

⁵⁷⁰ Lásd a második fejezetben a kulturális típusról szóló részt. és NIEDERHAUSER 1972:658.

követhetjük nyomon az évszázadok során. A szabad gazdálkodás Padovában voltaképpen csak a legutóbbi időkben valósulhatott meg, korábban pedig a tanyák lakóinak üzemszervezetét a föld tulajdonosa tartotta felügyelete alatt. Egészen az 1950-es években megindult mezőgazdasági reformokig meg voltak fosztva a parasztok önálló termelési elképzeléseik megvalósításától. Tehát Padova környékén a tanyák létrejöttének nem volt feltétele a szabadparaszti birtokjog. A tulajdonosnak az volt az érdeke, hogy minél nagyobb határ legyen egyetlen parasztcsalád kezében. A földbirtokos hosszú távra tervezett, tudta, hogy a tanyán létesített lakhellyel teremtheti meg az eredményesebb földművelés feltételeit. Az újítások bevezetése így szintén a tulajdonostól függött, hiszen a megműveléshez szükséges eszközök többségét is ő birtokolta, a parasztcsalád elsősorban munkaerejével és leleményességével járult hozzá a javak előállításához. A padovai tanya egészen a közelmúltig létezett, benne a lakhely és a gazdasági üzem teljes elválaszthatatlanságának lehettünk tanúi.

Láttuk, hogy az önállóságot és a megszokott gazdálkodási körülményeket viszonylag hosszú ideig megőrizhették a padovai gazdálkodók. Mindazok a megfigyelések, melyeket a Magyarországon a szakszövetkezetek működése kapcsán tettek a társadalomnéprajz írói, összevethetők a padovai tapasztalatokkal: az időbeosztás szabadsága a teljes gazdálkodási ciklusban, az önálló értékesítés lehetősége, a sűrűn változó szabályozók követelményeihez való rugalmas alkalmazkodás.⁵⁷¹ Feltételezhető, hogy a magyar szakszövetkezetek tagjainak életstratégiája hasonlított a padovai magángazdákéhoz – a két társadalmi közeg különbségei ellenére. A kutatási eredmények talán európai összehasonlítás keretébe illesztve további értelmezhetőségekkel gyarapodnának.

Nagyon érdekes tanulságokat rejthet magában az olasz és a magyar paraszti és a munkás mentalitás közti árnyalatok vizsgálata. Az átmeneti típusok közti hasonlóságok és eltérések szemügyre vétele. A nem mezőgazdasági jellegű munkavállalás (és az ahhoz tartozó életpálya-stratégia) a mezőgazdasági főtevékenységgel összefonódva valósul meg Magyarország több területén is. Olaszország e keleti részén pedig teljességgel általános jelenséggel van dolgunk, a dolgozat is erre rámutatott. Az ezzel összefüggő elvándorlási jelenség (évtizedenkénti lebontásban) szintén regionális vizsgálatokban válhat jelentőssé és az eltérő magatartásformák megismerését célozhatja.

Számos egyéb, a mezőgazdasági tevékenységet érintő összehasonlításra méltó témát tartok még elképzelhetőnek, elég csak saját terepmunkám részleteibe beletekintenem. Így például a magyarországi tejtermelő körzetek, állattartás formái, cselédtartás körülményeinek összevetése a padovai mintával. Olyan témák ezek, melyeket (épp összetettségük és szerteágazó voltuk miatt) különálló társadalomnéprajzi tanulmányokban lenne érdemes kidolgozni a jövőben.

⁵⁷¹ JÁVOR – MOLNÁR – SZABÓ – SÁRKÁNY 2000:896.

I R O D A L O M

- BAGNASCO, Arnaldo 1977: *Tre Italie*. Il Mulino. Bologna.
- BANDELLONI, Enzo 1975: *La casa rurale nel padovano*. Ed. Programma, Padova.
- BANDINI, Mario 1957: *Cento anni di storia agraria italiana*. Edizioni cinque lune. Roma.
- BANFIELD, E. C. 1958: *The moral Basis of a Backward Society*. Glencoe. Free Press. (ol. ford.: *Le basi morali di una società arretrata*. D. De Masi előszavával. Il Mulino, Bologna. 1976)
- BARBAGLI, Marzio – KERTZER, David. (szerk.) 1992: *Storia della famiglia italiana. 1750-1950*. Il Mulino. Bologna.
- BARBAGLI, Marzio 1990: *Provando e riprovando. Matrimonio, famiglia in Italia*. Il Mulino. Bologna. BARBAGLI, Marzio, (a cura di) 1977: *Famiglia e mutamento sociale*. Società editrice il Mulino, Bologna.
- BARBAGLI, Marzio, 1984: *Sotto lo stesso tetto. Mutamenti della famiglia in Italia dal XV al XX secolo*. Bologna, Il Mulino.
- BARBERIS, Corrado – MAIORINO, Alberto 1962: *Mobilità degli assegnatari in comprensori di riforma fondiaria. Quaderni di sociologia rurale 2*.
- BARBERIS, Corrado 1979: *Famiglie senza giovani e agricoltura a mezzo tempo in Italia*. Franco Angeli ed., Milano.
- BARBERO, Giuseppe. – MAROTTA, Giuseppe 1991: *Mobilità e mercato del lavoro agricolo dal dopoguerra a oggi*. In BEVILACQUA, P. (szerk.): *Storia dell'agricoltura italiana in età contemporanea*. Vol. II: *Uomini e classi*. Ed. Marsilio. Venezia, pp. 857-867.
- BELTRAMI, Daniele 1955: *Saggio di storia dell'agricoltura nella Repubblica di Venezia durante l'età moderna*. Venezia.
- BERENGO, Marino 1962: *L'agricoltura veneta dalla caduta della Repubblica all'unità*. Tip. Capriolo e Massimino. Milano.
- BERNARDI, Bernardo 1998: *Uomo cultura società. Introduzione agli studi demo-etno-antropologici*. FrancoAngeli. Milano.
- BERNARDI, Ulderico 1975: *Una cultura in estinzione. Ricerche sull'identità contadina fra Piave e Livenza*. (Gaspere Barbiellini Amidei előszavával) Marsilio. Venezia-Padova.
- BERNARDI, Ulderico 1987: *Paese veneto. Dalla cultura contadina al capitalismo popolare.*: Ed. Del Riccio. Firenze.
- BERNARDI, Ulderico 1990: *Culture locali*. Angeli Milano.
- BERNARDI, Ulderico 1991/A: *La vita nei campi dal villano al metalmezzadro*. in: Cortelazzo, Manlio (szerk.): *Cultura popolare del Veneto. La terra e le attività agrarie*. Silvana Editoriale. Padova. pp. 33-53.
- BERNARDI, Ulderico, 1991/B: *Abecedario dei villani. Un universo contadino veneto*. Ed. Centro Biblioteche Villorba di Treviso. Treviso.

- BERNARDI, Ulderico, 1998: Le grandi trasformazioni sociali ed economiche nelle campagne trevigiane del dopoguerra. In: Ufficio Studi „Giulio Fantelli” (szerk.): *Atti del seminario „Il lungo cammino verso il superamento della mezzadria nel trevigiano” (1955-1971) Oderzo, 15 febbraio 1998.* (Materiali n. 9) Treviso. pp. 4-11.
- BEVILACQUA, Eugenia, 1959: La casa rurale nel territorio padovano. (Estratto da: La casa rurale nella pianura e nella collina veneta. Ricerche sulle dimore rurali in Italia. Vol. 20.) Firenze, Olschi. in: MORANDINI, Giuseppe: *Pubblicazioni dell'Istituto di Geografia.* Vol. IV – 1956-60, Università degli Studi di Padova, Padova. pp. 1-22.
- BEVILACQUA, Eugenia, 1965/A: Considerazioni geografiche sulla utilizzazione idroelettrica delle acque del Piave. Società Cooperativa Tipografica. Padova. in: MORANDINI, Giuseppe: *Pubblicazioni dell'Istituto di Geografia.* Vol. VI – 1963-65, Università degli Studi di Padova, saggio n. 4, Padova, pp. 1-18.
- BEVILACQUA, Eugenia, 1965/B: Osservazioni sul recente sviluppo industriale di Padova. Nota preliminare. Tipografia del Seminario di Padova. in: MORANDINI, Giuseppe: *Pubblicazioni dell'Istituto di Geografia.* Vol. VI – 1963-65, Università degli Studi di Padova, saggio n. 5, Padova. pp. 1-13.
- BEVILACQUA, Piero (szerk.) 1989-1991: *Storia dell'agricoltura italiana in età contemporanea.* I-III. kötet. Marsilio Ed. Venezia.
- BIANCHI, Bruna 1989: La nuova pianura. Il paesaggio delle terre bonificate in area padana. in: BEVILACQUA, Piero (szerk.) *Storia dell'agricoltura italiana in età contemporanea. I. Spazi e paesaggi.* Marsilio Ed. Venezia. pp. 482-494.
- BOHANNAN, Paul – GLAZER, Mark 1997: *Mérföldkövek a kulturális antropológiában.* Panem Kft. Budapest.
- BRAVO, Gian Luigi 2001: *Italiani. Racconto etnografico.* (Gli Argonauti. – Collana dir. da Luigi M. Lombardi Satriani.- 71) Meltemi. Roma.
- BREDA Nadia 2001: Palù, paesaggi veneti e culture del Nordest. in: *La Ricerca Folklorica* n. 41 (aprile) Venezia. pp. 15-23.
- BRONZINI, Giovanni Battista 1981: *Cultura contadina e idea meridionalistica.* Ed. Dedalo. Bari.
- BRUNELLO, Piero 1984: Contadini e „repetini”. Modelli di stratificazione. in: Silvio Lanaro, *Storia d'Italia. Le regioni dall'Unità ad oggi. IL VENETO.* Einaudi, Torino. pp. 860-909.
- BURKE, Peter 1984: A populáris kultúra a történettudomány és az etnológia mezsgyéjén. *Ethnographia.* pp. 362-373.
- CAMPANINI, Giorgio (szerk.) 1994: *Le stagioni della famiglia. La vita quotidiana nella storia d'Italia dall'unità agli anni Settanta.* Ed. San Paolo, Cinisello Balsamo (Milano),
- CANEPARI, L. – CAPITANIO, M. (szerk.) 1981: *Introduzione a ricerche etnografiche nel Veneto.* Accademia Olimpica. Padova.
- CAPODAGLIO, Cristina: 1998. Economia e famiglia a Rovolon (Padova) nei Colli Euganei. in: SANGA Glauco (szerk.) *La ricerca folklorica*, n.37. (Famiglie alpine lombardo-venete tra Otto e Novecento. Seconda parte.) Grafo Edizioni. Brescia. pp. 95-142.
- CASANOVA, Cesarina 1997: *La famiglia italiana in età moderna. Ricerche e modelli.* (Studi Superiori NIS/331. Storia.) NIS. Roma.

- CASTRONOVO Valerio – BARBERIS Guido 1976: Le strutture economiche dell'Italia industriale. *Storia d'Italia. vol. VI: Atlante*. Einaudi, Torino. pp. 809-854.
- CIATTINI, Alessandra 1997: *Antropologia delle religioni*. (Studi Superiori NIS/ 342. Antropologia) NIS. Roma.
- CLEMENTE, Pietro, et alii, (szerk.) 1988: *Il mondo a metà. Sondaggi antropologici sulla mezzadria classica*. Il Mulino. Bologna.
- CLEMENTE, Pietro et alii, 1980: *Mezzadri; letterati e padroni nella Toscana dell'ottocento*. Sellerio. Palermo.
- COLTRO, Dino 1991: Cittadino e contadino: due figure contrapposte. in: Cortelazzo, Manlio (szerk.): *Cultura popolare del Veneto. La terra e le attività agrarie*. Silvana Editoriale. Padova. pp. 55-80.
- CORNER, Paul 1990: Il contadino-operaio dell'Italia padana. in: BEVILACQUA, Piero (a cura di), 1990: *Storia dell'agricoltura italiana in età contemporanea. II. Uomini e classi*. Marsilio Ed. Venezia. pp. 751-784.
- CUSATELLI, Giorgio (szerk.) 1980: *Dizionario Garzanti della Lingua Italiana*. 18. kiadás. Ed. Garzanti, Milano.
- DAL FERRO, Giuseppe 1989: Cultura popolare nelle Venezie (Bevezetés). In: Giuseppe DAL FERRO (szerk.): *Cultura delle genti venete*. Rezzara. Vicenza. pp. 3-21.
- DALLA VALLE, Anna 1998: Il ciclo della vita familiare dei mezzadri di Collalbrigo (Treviso). in: *La Ricerca Folklorica*. 38. szám. pp. 21-42.
- DAVIS, John, 1980 (olasz kiadás): *Antropologia delle società mediterranee. Un'analisi comparata*. Rosenberg Sellier, Torino.
- DE RITA, Giuseppe 1988: L'Impresa-famiglia. in: MELOGRANI Piero. (szerk.): *La famiglia italiana dall'Ottocento a oggi*. Laterza. Bari. pp. 383-416.
- DE SIMONIS Paolo – FORNARO, Alessandro et al. 1982-1983: *Cultura contadina in Toscana*. I-II. kötet. (I.: *Il lavoro dell'uomo*. 1982, II.: *L'ambiente e la vita*. 1983). Bonechi Ed. Firenze.
- DEMETER Zsófia 1994: Olasz sajtókészítők a dunántúli Batthyány-uradalmakban. in: *Ethnographia*. CV. /2. pp. 61-619.
- DI NOLA, Alfonso 1990: Dal mondo magico al museo contadino, in: BEVILACQUA, Piero (a cura di), 1990: *Storia dell'agricoltura italiana in età contemporanea. III. Mercati e Istituzioni*. Marsilio Ed. Venezia, pp. 911-936.
- DURAND-DROUHIN, Jean-Louis – SZWENGROUB, Lili-Maria 1981: *Rural community studies in Europe*.
- ERDEI Ferenc, 1977: *Város és vidéke*. Hasonmás kiadás. Erdei Ferenc összegyűjtött művei. Akadémia kiadó. Budapest.
- FARAGÓ Tamás, 2000: Nemek, nemzedékek, rokonság és család. in: *Magyar néprajz. VIII: Társadalom*. főszerk. Paládi-Kovács Attila. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 393-483.
- FANFANI, Roberto 1990: Proprietà terriera e azienda agricola nell'Italia del dopoguerra. in: BEVILACQUA, Piero (a cura di), 1990: *Storia dell'agricoltura italiana in età contemporanea. II. Uomini e classi*. Marsilio Ed. Venezia. pp. 415-466.

- FARINELLI, Franco 1989: Lo spazio rurale nell'Italia d'oggi. in: BEVILACQUA, Piero (szerk.) *Storia dell'agricoltura italiana in età contemporanea. I. Spazi e paesaggi*. Marsilio Ed. Venezia., pp. 229- 247.
- FÉL Edit 1944: Egy kisalföldi nagycsalád társadalom-gazdasági vázlata. (A marcelházai Ramcsó-Czibor család élete. *Kisalföldi Közlemények*. 1. sorozat / 3. szám. Érsekújvár.
- FÉL Edit 2001: Nagycsalád és jogszokásai a komárom megyei Martoson. in: FÉL E., *Régi falusi társadalmak*. Kalligram Pozsony. pp. 27-87.
- FÉL Edit–HOFER Tamás 1997: *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*. Balassi Kiadó. Budapest.
- FERRAROTTI, Franco, 1981: *Storia e storie di vita*. Laterza. Bari.
- FISCHER, Hans 1996: *Lehrbuch der Genealogische Methode*. Dietrich. Reimer Verlag. Berlin.
- FLÓRIÁN Mária 1997: Öltözködés. in: Paládi-Kovács A. (szerk.) *Magyar néprajz. IV: Életmód*. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 585-768
- FONTANA, Loris Annibale 1981: Metodologia di ricerca sugli insediamenti spontanei e sulle espressioni d'arte minori. In CANEPARI, L. – CAPITANIO, M. (szerk.): *Introduzione a ricerche etnografiche nel Veneto*. Accademia Olimpica Padova. pp. 176-230.
- FONTANA, Lucia 1998: Emigrazione e famiglia a Tisoi (Belluno). in: SANGA Glauco (szerk.) *La ricerca folklorica*, n.37. (Famiglie alpine lombardo-venete tra Otto e Novecento. Seconda parte.) Grafo Edizioni. Brescia. pp. 5-50
- FULVI, Fulvio 1997: Dizionario di geografia umana. *Il Sapere. Enciclopedia tascabile*. diretta da Roberto Bonchio. 157. Ed. Tascabili Economici Newton. Roma.
- GAMBI, Lucio 1976: La casa contadina. *Storia d'Italia. vol. VI: Atlante*. Einaudi, Torino, pp. 479-505.
- GEERTZ, Clifford 1994: „Sűrű leírás”. Út a kultúra értelmező elméletéhez. in: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*, Századvég Kiadó. Budapest. pp. 170-199.
- GIORGETTI, Giorgio 1974: *Contadini e proprietari nell'Italia moderna. Rapporti di produzione e contratti agrari dal secolo*. Einaudi. Torino.
- GIORGI, Giacomo 1957: *Contributo all'analisi economica dell'azienda agraria* Assisi.- Tip. Porziuncola. Perugia.
- GOLINI, Antonio 1988: Profilo demografico della famiglia italiana. in: MELOGRANI Piero. (szerk.): *La famiglia italiana dall'Ottocento a oggi*. Laterza. Bari. pp. 327-382.
- GRILLI Simonetta, 1992: „Famiglie vecchie e parenti alla persa” *Cicli domestici, dinamiche genealogiche e mobilità poderale in una fattoria del Senese*. in: *La Ricerca Folklorica*. n. 25. (aprile 1992). pp. 25-34.
- GRILLI, Simonetta, 1997, *Il tempo genealogico. Le famiglie dei mezzadri in una fattoria toscana*, Torino, L'Harmattan Italia.
- GRISENDI, Adele 2001: *Bellezze in bicicletta*. Sperling e Kupper Ed. Milano.
- GUNDA Béla 1964: Olasz sajtókészítők Magyarországon. in: *Ethnographia*.LXXV. pp. 599-600.
- GUNST Péter 1975: Az agrárfejlődés és a parasztság regionális típusai Európában. (Különös tekintettel Kelet-Európára) *Ethnographia* 1975/2-3 szám. pp. 380-398.

- HOFFMANN Tamás 1996: Házak, tornyok, udvarok. Parasztházak a Mediterráneumban. In: *Herman Ottó Múzeum évkönyve. XXXIII-XXXIV.* Miskolc. 61-115.
- HOFFMANN Tamás 1998: *Európai parasztok. A munka.* Osiris tankönyvek. Budapest.
- HOFFMANN Tamás 2000: *Az európai parasztház.* Kézirat.
- ISENBURG Teresa – PAZZAGLI Carlo 1976: I rapporti di lavoro e l'utilizzo del suolo nell'ultimo trentennio. *Storia d'Italia. vol. VI: Atlante.* Einaudi, Torino, pp. 655-664.
- JÁVOR Kata – MOLNÁR Mária – SZABÓ Piroska – SÁRKÁNY Mihály 2000: A falusi társadalom a szocializmus időszakában. in: Paládi-Kovács A. (szerk.) *Magyar néprajz. VIII: Társadalom.* Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 977-1006
- KATONA Imre 1986: Átalakuló és átalakult parasztélet. (Néprajzi változásvizsgálatok) in: *Forrás.* 1986/1. pp. 14-25.
- KATONA Imre 1987: „Kétlakiság” c. szócikk. in: ORTUTAY Gyula (főszerk.) *Magyar néprajzi lexikon. I.-V. kötet.* Akadémia Kiadó. III. kötet. p. 179.
- KAUFFMANN, Jean-Claude 1996: *La vita a due.* Il Mulino. Bologna.
- KISBÁN Eszter 1997: Táplálkozáskultúra. in: PALÁDI-Kovács (szerk.) *Magyar néprajz. IV: Életmód.* Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 417-583.
- LASLETT, Peter 1977: Famiglia e aggregato domestico. in: BARBAGLI, Marzio, (a cura di): *Famiglia e mutamento sociale.* Società editrice il Mulino, Bologna, pp. 30-54.
- LASLETT, Peter 1983: A nő szerepe a nyugati család történetében in: Sullerot, E. – Thibault, O. (szerk.): *A nő nem – tények és kérdőjelek.* Gondolat. Budapest. pp. 483-508.
- LAZZARINI, Antonio 1983: *Contadini e agricoltura. L'inchiesta Jacini nel Veneto.* Milano.
- LEVI Giovanni 1992: Famiglia e parentela: qualche tema di riflessione. in: BARBAGLI, Marzio – KERTZER, David. (szerk.): *Storia della famiglia italiana. 1750-1950.* Il Mulino. Bologna. pp. 306-321.
- LIVI-BACCI Massimo 1999: *A világ népességének rövid története.* Osiris kiadó. Budapest.
- LÖFGREN, Orvar 1982: Szemléletmódváltozások a skandináv etnológiában. *Ethnographia.* 1982/1. szám. pp. 89-111.
- LŐKÖS László, Dr. 2000: *A világ mezőgazdasága.* Mezőgazdasági szaktudás Kiadó. Budapest.
- MABILIA, Mara, 1981: Capitale economico, capitale morale e scelte matrimoniali nell'attività commerciale di Tombolo (Padova). In: *Uomo e Cultura.* 25-28. szám. Palermo. pp. 42-78.
- MANTINO, Francesco – MARINI, Matteo 1990: Famiglie rurali e percorsi di mobilità nel Lazio contemporaneo. In: BEVILACQUA, Piero (szerk.) *Storia dell'agricoltura italiana in età contemporanea. II. Uomini e classi.* Marsilio Ed. Venezia. pp. 555-595.
- MENDRAS, Henri 1973: Módszer a nyugati parasztság elemzésére. *Szociológia* 1.sz. pp. 1-22.
- MIGLIORINI, Elio, 1962: Il Veneto. In: Roberto ALMAGIÁ (sorozat szerk.) *Le regioni d'Italia. c. sorozat IV. kötete.* Unione Tipografico – Editrice Torinese. Torino.
- MILILLO, A., 1983, La vita e il suo racconto. Tra favola e memoria storica, Gangemi. Roma-Reggio Calabria.

- MINICUCI Maria 1994: Dalle famiglie alle clientele. in: *L'Uomo* (Roma) n. 1-2, (Riunirsi, riconoscersi, rappresentarsi. szerk. M. MINICUCI). pp. 157-215
- MINICUCI, Maria 1989: *Qui e altrove. Famiglie di Calabria e di Argentina*. Franco Angeli. Milano.
- MOHAY Tamás 2000: Egyének és életutak. in: Paládi-Kovács A. (szerk.) *Magyar néprajz. VIII: Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 760-790.
- MOHAY Tamás 1994: Egy naplóíró parasztember. Nagy Sándor élete és gazdálkodása a 20. század első felében Ipolynyéken. *Dissertationes ethnographicae* 8 (Tanulmányok az anyagi kultúra köréből). Budapest. kiadó: Paládi-Kovács Attila tanszékvezető, ELTE, Tárnyi Néprajzi Tanszék.
- MORVAY Judit 1981: *Asszonyok a nagycsaládban*. Néprajzi tanulmányok sorozat. (szerk. Kriza Ildikó) MTA, Néprajzi Kutató Csoport, Akadémia Kiadó, Budapest.
- MOSENA Elisabetta 1998: Famiglia, territorio, emigrazione e risorse a Forno in Val di Zoldo (Belluno). in: SANGA Glauco (szerk.) *La ricerca folklorica*, n.37. (Famiglie alpine lombardo-venete tra Otto e Novecento. Seconda parte.) Grafo Edizioni. Brescia. pp. 51-94.
- NIEDERHAUSER Emil 1972: A parasztság Európában. in: Szabó István (szerk.) *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. 1848-1914. Tanulmányok*. I-II. kötet. Akadémia kiadó, Budapest. pp. 655-691.
- PAÁL Zsuzsanna 1999: Il tessuto antropologico del „Cristo” di Levi. /Aliano, una comunità rurale in Lucania./ in: *Verbum*. I/1. szám. pp. 169-176.
- PAÁL Zsuzsanna 2000: Életút és egyén, történelem és közösség. Az olasz élettörténeti kutatások tapasztalatai. in: *Ethnographia*. 111/ 1-2.szám. pp.221-258.
- PAÁL Zsuzsanna 2003/A: A vallásosság jellege és egyes jelenségei Velence tartományban. Közösségi és egyéni megnyilvánulások. in: *Imádságos asszony. Erdélyi Zsuzsanna köszöntése*. szerk. Czövek Judit. (Örökség sorozat, szerk. Hoppál Mihály) Gondolat-Európai Folklor Intézet kiadása. Budapest. pp. 196-210.
- PAÁL Zsuzsanna 2003/B: Sulla religiosità quotidiana nel padovano. La religione come forza integrante della cultura. in: *Verbum* V/2. Akadémia Kiadó. Budapest. pp. 1-16.⁵⁷²
- PALÁDI-KOVÁCS Attila 1993: *A magyar állattartás korszakai*. MTA Néprajzi Kutatóintézet. Budapest.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila 2001: Parasztagazdaság, paraszti üzem. in: *Magyar néprajz. I-VIII. II.: Gazdálkodás*. szerk. Paládi-Kovács Attila. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 195-207.
- PALUMBO Berardino 1994: „Tu per sette generazioni...” Alcune riflessioni su discendenza e parentele in Europa. in: *L'Uomo* (Roma) n. 1-2: Riunirsi, riconoscersi, rappresentarsi. (a cura di M. MINICUCI). pp. 235-301.
- PALUMBO, Berardino 1997: *Identità nel tempo. Saggi di antropologia della parentela*. Argo. Lecce.
- PAPA, Cristina, 1985, *Dove sono molte braccia é molto pane. Famiglia mezzadrile tradizionale e divisione sessuale del lavoro in Umbria*, Editoriale Umbra. Foligno.

⁵⁷² Az oldalszám még változhat. A *Verbum* szám még nem jött ki a nyomdából a disszertáció leadásakor.

- PAPA, Cristina, 1992, (a cura), *Antropologia e storia dell'alimentazione. Il pane*. Electa Editori Umbri. Perugia.
- PASSERINI, Luisa 1988: *Storia e soggettività: le fonti orali, la memoria*. (Biblioteca della Storia. 35) NIS. Firenze.
- PISELLI, Fortunata 1983: Comunità e „mercato”. *La Ricerca Folklorica*. numero 7. (aprile) pp. 63-68.
- POLÁNYI KÁROLY 1997: *A nagy átalakulás. 1944¹*. Mészáros Gábor magánkiadása, Budapest.
- Quaderni Storici*. n. 31 (gennaio-dicembre 1976): *Cultura materiale*. pp. 5-347.
- Quaderni Storici*. n. 35 (maggio-agosto 1977): *Oral history: fra antropologia e storia*. Bernardo BERNARDI és Carlo PONI (szerk.). pp. 325-505.
- Quaderni Storici*. n. 39 (settembre-dicembre 1978): *Azienda agraria e microstoria*. Carlo PONI (szerk.). pp. 801-1035.
- REVELLI, Nuto 1985: *L'anello forte. La donna: storie di vita contadina*. Einaudi. Torino.
- RIPARELLI, Enrico 1990: *Esperienza di fede ad Arquá Petrarca*. (szakdolgozat) Istituto Superiore di Scienze Religiose delle Venezie. Padova.
- ROMAGNOLI, Luciano 1951: Problemi e prospettive dell'alleanza fra braccianti e mezzadri in Romagna. *In Romagna III*.
- SANGA, Glauco. 1998/A : Introduzione. *La ricerca folklorica*. n. 37. Sanga, G. (szerk.): Famiglie alpine lombardo-venete tra Otto e Novecento. Prima parte. Grafo Edizioni. Brescia. p. 3.
- SANGA, Glauco. 1998/B : Introduzione. *La ricerca folklorica*. n. 38. Sanga, G. (szerk.): Famiglie alpine lombardo-venete tra Otto e Novecento. Seconda parte. Grafo Edizioni. Brescia. p. 3-4.
- SARACENO, Chiara 1988: La famiglia: i paradossi della costruzione del privato. in: Ariés – Duby, *La vita privata. Il Novecento*. Roma-Bari. Laterza. pp. 33-78.
- SÁRKÁNY Mihály 1978: A gazdaság átalakulása. In BODROGI Tibor (szerk.): *Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomrajzához*. Budapest, pp. 63-150.
- SÁRKÁNY Mihály 2000/A: *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. L'Harmattan. Budapest.
- SÁRKÁNY Mihály 2000/B: A társadalomnéprajzi kutatás hazai története. in: *Magyar néprajz. VIII: Társadalom*. főszerk. Paládi-Kovács Attila. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 29-66.
- SCARPA, Giorgio 1963: *L'agricoltura del Veneto nella prima metà del secolo XIX. L'utilizzazione del suolo*. ILTE. Torino.
- SCARPA, Giorgio 1972: *L'economia dell'agricoltura veneziana nell'800*. Cedam. Padova.
- SCARPA, Giorgio 1979: *Proprietà e imprese nella campagna trevigiana all'inizio dell'800*. Siena.
- SCHEUERMEIER, Paul 1980/I és II: *Il lavoro dei contadini. Cultura materiale e artigianato rurale in Italia e nella Svizzera italiana e retoromanza*. 1-2. kötet. Longanesi. Milano.

- SCOTELLARO, Rocco, 1954: *Contadini del Sud*. Előszó: Manlio Rossi-Doria. Bari, Laterza. (Két művének újra kiadása: 1986: *L'uva puttanella. Contadini del Sud*. –címen, Nicola Tranfaglia előszavával. Laterza, Roma-Bari.)
- SEBESTA, Giuseppe 1981: I cibi. in: CANEPARI, L. – CAPITANIO, M. (szerk.) *Introduzione a ricerche etnografiche nel Veneto*. Accademia Olimpica. Padova,
- SERENI, E., 1972: *Storia del paesaggio agrario italiani*. Laterza. Bari. (első kiadás: 1961, La storia del paesaggio agricolo italiano – címmel)
- SOLINAS, Pier Giorgio 1987: La famiglia. in: BRAUDEL, F.: *Il Mediterraneo*. Bompiani. Milano. pp. 197-201.
- SOLINAS, Pier Giorgio, 1992 /A: Presentazione. *La ricerca folklorica*. n. 25. SOLINAS, P. G. (szerk.): *Forme di famiglia. Prima parte*. Grafo Edizioni. Brescia. pp. 3-5.
- SOLINAS, Pier Giorgio, 1992/B: *Popolazioni e sistemi sociali. Linee di ricerca in etno-demografia*. NIS. Roma.
- SOLINAS, Pier Giorgio, 1993: Presentazione. *La ricerca folklorica*. n. 26. SOLINAS, P. G. (szerk.): *Forme di famiglia. Seconda parte*. Grafo Edizioni. Brescia. pp. 3-5.
- SOLIVETTI, Luigi Maria 1993: *Società tradizionali e mutamento socio-economico*. NIS. Roma.
- STOKLUND, Bjarne 1984: Dán parasztlak a modernizálódás útján: naplók és följegyzések a 18. század végéről, a földreform idejéből. *Ethnographia* 1984/3. pp. 444-447.
- SZILÁGYI Miklós 2000: Kapcsolatok a külvilággal. in: PALÁDI-Kovács (szerk.) *Magyar néprajz. VIII: Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 830-865.
- TAGÁNYI Zoltán: Paraszti társadalom és industrializáció. *Ethnographia* 1971/3. szám. pp. 321-342.
- TENTORI Tullio 1996: *Antropologia culturale. Percorsi della conoscenza della cultura*. Ed. Studium. Roma.
- VANZETTI, Carlo 1981: Aspetti evolutivi dell'economia agraria del Veneto. In CANEPARI, L. – CAPITANIO, M. (szerk.): *Introduzione a ricerche etnografiche nel Veneto*. Accademia Olimpica. Padova. pp. 30-43.
- VECCHIO, Bruno 1989: Geografia degli abbandoni rurali. in: BEVILACQUA, Piero (szerk.) *Storia dell'agricoltura italiana in età contemporanea. I. Spazi e paesaggi*. Marsilio Ed. Venezia, pp. 330-335.
- VECCHIO Giorgio, 1994: Profilo storico della famiglia italiana. Secoli XIX-XX. in: CAMPANINI, Giorgio (szerk.): *Le stagioni della famiglia. La vita quotidiana nella storia d'Italia dall'unità agli anni Settanta*. Ed. San Paolo. Cinisello Balsamo (Milano). pp. 41-184.
- VIAZZO Pier Paolo – ALBERA Dionigi, 1992: La famiglia contadina nell'Italia settentrionale. 1750-1930. in: BARBAGLI, Marzio – KERTZER, David. (szerk.) 1992: *Storia della famiglia italiana. 1750-1950*. Il Mulino. Bologna. pp. 159-189.
- ZSIGMOND Gábor 1978: Az 1960-70-es évek fordulójának családtípusa. In: BODROGI Tibor (szerk.): *Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomrajzához*. Budapest pp. 151-172.

Népszámlálások, statisztikai kiadványok

Egyes kiadványokat rövidítéseikkel közlöm a dolgozatban. A rövidítések feloldása:

ISTAT = Olasz Központi Statisztikai Intézet (kiadványa)

13 Cen.Gen.Pop. = *13° Censimento Generale. Popolazione e abitazioni. Circoscrizioni territoriali al 20 ottobre 1991* /Istituto Nazionale di Statistica. – Roma: ISTAT, 1994. pp. 77-81, 116-120, 128, 130-132, 489-490, 512-515.

13 Cen.Gen.Pop.Prov. = *13° Censimento Generale della Popolazione e delle abitazioni. Circoscrizioni territoriali al 20 ottobre 1991*. (Risultati provvisori provinciali e comunali sulla popolazione e sulle abitazioni) Istituto Nazionale di Statistica. – Roma: ISTAT, 1992, pp. 88, 195.

Pop.Res. 1861-1991 = *Popolazione residente dei comuni: Censimenti dal 1861 al 1991. Circoscrizioni territoriali al 20 ottobre 1991* /Istituto Nazionale di Statistica. – Roma: ISTAT, 1994. (Önkormányzatok szerinti népességmegoszlás: 1861 és 1991 közötti népszámlálások. Az 1991 október 20-i közigazgatási határok figyelembe vételével. /Nemzeti Statisztikai Intézet – Róma: ISTAT, 1994.)

Tavola 2 segue – *Popolazione residente per Provincia, Regione, classe di altitudine, del centro principale e classe di ampiezza demografica dei comuni. Provincia di Padova. (2. Táblázat, folytatás. – Régiók, tartományok állandó lakosainak száma az önkormányzat székhelyén mért tengerszint feletti magasság és a népesség méretkategóriái függvényében. Padova Tartomány.)* p. 140

Tavola 3 segue – *Popolazione residente per comune. (3. táblázat, folytatás – Az egyes önkormányzatok állandó lakóinak száma 1861-től 1991-ig. Padova Tartomány)* pp. 332- 334.

Grafici (grafikonok, lapszám nélkül):

18. grafikon. A népességszám hirtelen megnövekedése. É-Olaszország.

19. grafikon. Népességszám csökkenése, elnéptelenedés. É-Olaszország.

20. grafikon. A népesség szempontjából dinamikus és folyamatos fejlődés. É-Olaszország.

Matrimoni 1997 = *Statistiche sui matrimoni* – /Istituto Nazionale di Statistica. – Roma: ISTAT, 1997. – (Házasságkötések. 1997)

forrás: <http://mirrors.cib.unibo.it/bbs.istat.it/client^file.wcn>

Matrimoni 1997 Avv. = *Statistiche sui matrimoni* – /Istituto Nazionale di Statistica. – Roma: ISTAT, 1997. – Avvertenze. (Tájékoztató) pp. 7-8.

Matrimoni 1997-1.4 = Tavola 1.4 – *Età media al matrimonio per sesso e stato civile degli sposi; età mediana al matrimonio per sesso degli sposi. (Az 1997-es házasságkötések adatai. 1.4-es táblázat: A házasságkötéskori átlagéletkor nemek és családi állapot szerint – és a házasulandók nemenkénti életkorának középértéke.)*

Matrimoni 1997-1.5 = Tavola 1.5 – *Matrimoni per mese di celebrazione (Az 1997-es házasságkötések adatai. 1.5-ös táblázat: A házasságkötések hónapok szerint.)*

Matrimoni 1997-2.11 = Tavola 2.11 – *Matrimoni per tipo di Comune, rito e Provincia; quozienti di nuzialità per Provincia – (Az 1997-es házasságkötések adatai. 2.11-es táblázat: Házasságkötések Önkormányzat-típusok-, szertartás- és tartomány szerinti bontásban, valamint a tartományok szerinti házasodási mutatószám.)*

Matrimoni 1997-2.13 = Tavola 2.13: *Matrimoni per regione, classe di età della sposa, rito e classe di età dello sposo. (Az 1997-es házasságkötések adatai. 2.13-as táblázat: Házasságkötések régióként, valamint a menyasszony életkora, szertartás típusa és a vőlegény életkora szerint. Velence régió.)*

- Matrimoni 1997-2.14 = Tavola 2.14: Matrimoni per regione di nascita della sposa e regione di nascita dello sposo – Anno 1997: /lány és fiú szül. helye szerinti házasságkötések: szám-szerinti és %-os megoszlása/
- Matrimoni 1997-fig2 = Dati per la figura 2. Matrimoni per rito della celebrazione 1987-1997. (Az 1997-es házasságkötések adatai. Adatok a 2. sz. ábrához: Házasságkötések 1987 és 1997 között a szertartás típusa szerint.).
- Matrimoni 1997-2.15 = Tavola 2.15 Matrimoni per regione di residenza della sposa e regione di residenza dello sposo -Anno 1997: Házasságkötések a lány és a fiú lakhelye szerint
- Matrimoni 1997-2.17 = Tavola 2.17 Matrimonio per regione di nascita dello sposo e regione di residenza della sposa – Anno 1997: /fiú szül.helye és a lány lakhelye szerint/
- Coltivazioni 1997 = *Statistiche congiunturali. Coltivazioni erbacee. Provincia di Padova – Dati provvisori* – /Istituto Nazionale di Statistica. – Roma: ISTAT, 1997. – (Padova Tartomány. Szántóföldi növények. Ideiglenes adatok. 1997)
forrás: <http://mirrors.cib.unibo.it/bbs.istat.it/client^file.wcn>
- Strutt.Prod.Azi.Agr.1999 = Struttura e produzione delle aziende agricole Anno 1999, *Statistiche in breve* – 8 marzo 2001. Roma. in:
forrás: <http://www.istat.it/Anotizie/Aaltrein/statinbrev/aziendeagricole99/azagricole.htm>
- 5 Cen.Gen.Agr.2000 = 5° Censimento generale dell'agricoltura. Risultati provvisori. *Statistiche in breve* – 20 giugno 2001.
forrás: <http://www.istat.it/Anotizie/Aaltrein/statinbrev/censagr/statinbrevcensagri.htm>
- 5 Cen.Gen.Agr.2000Prospetto 5 = Aziende secondo le principali forme di utilizzazione dei terreni, per regione e ripartizione geografica. Anno 2000 (*variazioni % rispetto al 1990*) (A Mezőgazdaság 5. országos felmérése. Előzetes adatok röviden. 2001 június 20. – 5. Adat-összehasonlító tábla: A földhasznosítás fő formái régiók szerint 2000-ben. A változások %-ban 1990-hez képest.)
forrás: <http://www.istat.it/Anotizie/Aaltrein/statinbrev/censagr/statinbrevcensagri.htm>
- Strutt.Prod.Azi.Agr.1997 = Struttura e produzione aziende agricole nel 1997 (Dati provvisori)
http://www.istat.it/Anotizie/Aaltrein/statinbrev/primo_azi.html
- Strutt.Prod.Azi.Agr.1998 = Struttura e produzioni delle aziende agricole. Anno 1998. *Statistiche in breve*. 9 febbraio 2000. Servizio Agricoltura. Roma.
http://www.istat.it/Anotizie/Aaltrein/statinbrev/primo_azi.html
- Strutt.Prod.Azi.Agr.1999 = Struttura e produzioni delle aziende agricole. Anno 1998. *Statistiche in breve*. 9 febbraio 2000. Servizio Agricoltura. Roma.
http://www.istat.it/Anotizie/Aaltrein/statinbrev/primo_azi.html
- ISTAT – CONTI ECONOMICI DELLE FAMIGLIE E DELLE IMPRESE Anno 1997
- ISTAT Agri 1997 = ISTAT (Istituto Nazionale di Statistica) DATI CONGIUNTURALI. Settore Agricoltura.
- Dati relativi alle colture foraggere, erbacee, legnose e di serra. Dati provvisori provinciali e regionali. (ISTAT Mezőgazdasági terményekre vonatkozó előzetes adatok régiók szerint. 1997)
- Anno 1997. Maggio 1998.
<http://mirrors.cib.unibo.it/bbs.istat.it/client^file.wcn>
- Censimento Agri 2000 = Censimenti dell' Agricoltura 2000, (Capitolo 1: confronti temporali – Universo ITALIA – campo di osservazione nazionale. Tavola 1.9 – Aziende con abitazioni)
http://www.census.istat.it/index_agricoltura.htm

Függelék

Adatközlők jegyzéke és genealógiai ábrák

Az adatközlők névsora a következő adatokat tartalmazza sorrendben:

Keresztnév és vezetéknév, születési hely, születési idő, családi állapot.

(Kisebb helység nevénél zárójelben a tartományi központ áll.

Asszonynev jelölése: „in” + férj neve.)

Irma Fabris:	Settecá (Vicenza), 25/06/1915, özvegy, nő
Agnese Pellegrini in Rozzato:	Casalserugo (Padova), 26/06/1932, özvegy, nő
Pietro Rozzato:	Casalserugo (Padova), 1930-2001, nős volt
Aldo Rozzato:	Casalserugo (Padova), 1927-1999, nőtlen volt
Maria Allegro in Bianchi Rampado:	Padova, 18/06/1916, özvegy, nő
Margherita Peroni in Bellon:	Veggiano (Padova), 5/10/1937, férjezett
Gelindo Bellon:	Ponte San Nicoló (Padova), 2/3/1925, nős
Maria Temporin in Paccagnella:	Padova, 22/9/1928. férjezett
Arrigo Paccagnella:	Montá (Padova), 1921, nős
Maria Rubin in Maggiolo:	Cervarese (Padova), 08/02/1948, férjezett
Marcello Maggiolo:	Teolo (Padova), 15/06/1933, nős
Marcello Ceron:	Selvazzano (Padova), 23/2/1936, nőtlen
Camillo Trevisan:	Torreglia (Padova), 3/1/1929, nős
Agnese Boaretto:	Galzignano (Padova), 1915, hajadon

A családok genealógiai táblái:

A táblákon csak az adatközlő visszaemlékezése alapján rekonstruált adatok vannak feltüntetve. *Jelölések:*

- kis karika = leánygyermek vagy női családtag,
- háromszög = fiúgyermek vagy férfi családtag,
- két név közé kitett egyenlőségjel = házasságkötés,
- e vonalból húzott leágazás = a házasságból született gyermekek,
- zárójel = születés és halál éve.

Glosszárium – Idegen kifejezések jegyzéke

Összegyűjtöttem a dolgozatban előforduló olasz és dialektális kifejezéseket, fogalmakat. A helyes olasz kiejtést zárójelbe tettem. Amikor szükségesnek láttam, definiáltam a szót és rövid magyarázatot is fűztem hozzá. A nyelvtanilag (megítélésem szerint) egyszerűbb esetben, megelégedtem a magyar megfelelő leírásával:

<i>olasz</i>	<i>magyar</i>
„BARBA” (BÁRBÁ)	A padovai nagycsalád feje, nőtlen fivér (lásd még a „padrone” és a „paron” kifejezéseket is). A <i>barba</i> elnevezés ritkábban fordul elő mint a <i>paron</i> , a két szó jelentése ugyanaz.
BRODO CON PASTINA (BRÓDÓ KON PÁSZTÍNÁ)	Húsleves tésztával. A levest az apró tészta igen sűrűvé teszi.
BUCATINI (BUKÁTÍNI)	Rövid csőtészta, a kifőtt tészta egy errefelé hagyományosan elterjedt formája.
CAMPO, CAMPO PADOVANO (KÁMPÓ PÁDOVÁNÓ)	Terület mértékegység: 1 padovai <i>campo</i> = 3862, 572 m ² , azaz pontosan 0, 3862572 hektár (kb. 0,4 ha). Régen kizárólag a <i>campo</i> egységet használták a köznyelvben. A Pó-síkság nagy részén (a hektáron kívül) ma is közismert fogalom. (A dolgozatban arra törekedtem, hogy az eredetileg <i>campoban</i> megadott értékeket is hektárban vagy négyzetméterben adjam közre, a magyar szokásnak megfelelően.)
CAMPOSANPIERO	Padovától északra eső közeli helység
CASA PATRIARCALE (KÁZÁ PATRIARKÁLE)	Több testvér együtt lakik, saját nukleáris családjával együtt, és a szülőkkel közösen él és gazdálkodik. Olykor a szülők testvérei (szintén családostul) közül is laknak velük néhányan.
CASCINA (KÁSÍNÁ)	Lombárd típusú, zsellérek lakta farmtanya, zsellérudvar, éves szerződésű mezőgazdasági bér munkások zártudvarú lakóháza, mely egyben a gazdaság központja is
CELIBE (CSÉLIBE)	Nőtlen, agglegény, a nagycsaládban olyan fivér, aki nem nőül meg. A padovai nagycsaládban a családfő szerepét általában egy nőtlenre (<i>celibére</i>) osztották.
COLONNA (KOLONNÁ)	Fiúág, <i>atyafiság</i> , a férfiági leszármazási nagycsaládon belül.
COMUNE (KOMÚNE)	Önkormányzat. A legkisebb közigazgatási egység, mely általában több önálló települést és azokhoz gyakran járuló külterületeket (<i>frazione</i>) fog össze. (Padova <i>comune</i> alá tartozik például Brusegana és Montá városrész.)
CONTOTERZISMO (KONTOTERCIZMÓ)	„Gépi fogatolás”, a „gépi bér munka” vagy a „bértraktorozás”. A vidék urbanizációját kísérő jellegzetes bér munkafajta.
CONTOTERZISTA (KONTOTERCISZTA)	Saját munkagéppel bér munkát vállal mások mezőgazdasági üzemében: „gépi fogatos”, a „gépi bér munkás” vagy a „bértraktoros”
„DALLA STESSA PENTOLA”	Egy közös „lábosból” (evett a nagycsalád minden egyes tagja) (DÁLLÁ SZTESSZÁ PENTOLÁ)
„DE PUENTA” (DÉ PUÉNTÁ)	Mezei termények meghatározott mennyisége, amit a bérlőnek fizetnie kellett évente a bérbeadóval kötött megállapodás fejében
FAMIGLIA CONTADINA	Parasztcsalád. A mezőgazdasági jellegű külterület (középkorból eredő kifejezés: <i>contado</i>) lakója a paraszt, a földműves (<i>contadino</i>). Családja a <i>famiglia contadina</i> . (EJTSD: FÁMÍLJA KONTÁDÍNÁ)

<i>FILÓ</i>	„Fonó”, „tanyázás”. Észak-Olaszország szerte számos alaki változatban elterjedt tájszó, mely egy ma már nem létező intézményt jelöl. Téli estéken éjszakába nyúló tanyázás, virrasztás az istállóban. A ház legmelegebb helyét is a <i>filó</i> szóval illették. (Lásd részletesen a második fejezetben a „Nagy átalakulás” c. alatt és a negyedik fejezet „Gazdaság és család egy változó világban” c. bevezető részében.)
<i>FITTAVOLO, AFFITTUARIO</i>	Bérlő (<i>EJTSD: FITTÁVOLÓ, AFFITTUÁRIÓ</i>)
<i>FRAZIONE</i> (<i>FRÁCIÓNÉ</i>)	Külterület. Közigazgatásilag a <i>comune</i> egyik településéhez tartozó külső lakott rész, általában termőföld veszi körül az itt található lakóházakat.
<i>INSEDIAMENTO SPARSO</i> (<i>INSZEDIÁMENTÓ SZPÁRSZÓ</i>)	Egy településszerkezeti típus: tanyás településszerkezet, szórtan álló falusi házak által borított táj. Általában földműveléssel foglalkozó hagyományos gazdaságok működnek/-tek e településtípuson.
<i>LASAGNA</i> (<i>LÁZÁNNYÁ</i>)	nagylebbencs gyúrt tészta
<i>METALMEZZADRO</i> (<i>METÁLMEZDÁDRÓ</i>)	„Kétlaki”, parasztmunkás. A <i>metallo</i> (= fém) és a <i>mezzadro</i> (= haszonbérlő) szavak összetételéből származó kifejezés. A <i>metalm ezzadro</i> olyan „kétlaki” életformájú munkás, aki (bár gyárban dolgozik) besegít az otthoni földműves gazdaságban is, vagy szabadidejében (önellátásra és esetleg eladásra is) termel örökség útján szerzett kis földjén. A kétlakiság e formája teszi (Olaszországon belül is) egyedivé és összetéveszthetatlenné az elmúlt évtizedekben folyó venetói átalakulásokat. A <i>metalm ezzadro</i> a „hid szerepét” tölti be. A „venetói fejlődési modell” legfőbb előmozdítója. A parasztmunkás a felesbérleti rendszerben született és nevelkedett, de már az ipari társadalomban szerzett új tapasztalatokat. A 20. század második felében éppen neveltetésénél fogva válik (más régióbeli társaihoz képest) rendkívül fogékonnyá és alkalmazkodóvá.
<i>MEZZADRO – MEZZADRI</i> (<i>MEDZÁDRÍ</i>)	Felesbérlő – felesbérlők. A haszonbérlet egy speciális formájában élő(k). A felesbérlők (<i>mezzadri, coloni</i>) és parasztok (<i>contadini</i>) elnevezéseit olykor szinonimaként használják. (lásd még: <i>famiglia contadina</i>)
<i>MEZZADRIA</i> (<i>MEDZÁDRÍÁ</i>)	Felesbérlet, haszonbérlet. A felesbérleti szerződés keretében földhasználat és lakhatás jár a bérlő családnak. A parasztcsalád az általa előállított mezőgazdasági termények „felét” (<i>mezzo</i>) köteles volt a földhasználat fejében átadni a földbirtokosnak. Egyéb haszonbérleti formák (<i>colonía parziaria</i>) is elképzelhetők voltak, pl. a harmadéért (<i>al terzo</i>) dolgozók.
<i>MINISTRA DI FAGIOLI</i>	Bableves (<i>MINÉSZTRÁ DI FÁDZSÓLI</i>)
„OGGI MANGIAMO CHIACCHIERE?”	Ma éhen maradunk! (Mert elbeszélgettük az időt) (<i>ODZSI MANDZSÁMÓ KJÁKKJERE</i>)
<i>ONORANZE</i> (<i>ONORÁNCE</i>)	„Lakbér”. A föld tulajdonosát megillető pontosan meghatározott mennyiségű természetbeni juttatás, „ajándékfeleség” vagy „honorárium”. A bérleti díjnak azt a részét nevezték <i>onoranzénak</i> , melyet a lakóházban való lakhatásért fizetett a bérlő.
<i>PADRONE DI CASA, PADRONE</i> (<i>PÁDRÓNE DI KÁZÁ</i>)	Parasztgazda, családfe (lásd még: „paron” és „barba”)
<i>PANETTONÉ</i>	kuglóf
<i>PARON’</i>	Tájszóval: hagyományos értelemben vett gazda Padovában, ő a nagy család feje. Egy másik tájszóval kifejezve: „barba”
<i>PODERE</i>	A toszkán típusú tanya elnevezése. A <i>poderén</i> egy felesbérlő nagycsalád él/élt és gazdálkodik/-ott a környező földeken.
<i>POLENTA</i>	Kukoricakása, kukorica-kenyér, „puliszka”

<i>PROVINCIA</i> (PROVINCSÁ)	Tartomány. Közbenső területi-közigazgatási egység, mely számos <i>comune</i> -t fog össze, ugyanakkor a régió belül található. (Velence régióhoz tartoznak Padova Tartományon kívül még Belluno, Rovigo, Treviso, Verona, Vicenza tartományok.)
<i>RAPATAGLIA</i> (RÁPÁTÁLJÁ)	Az esküvőt követően egy héttel ismét („repeta”, ismétlés, <i>rapataglia</i>) megrendezett ünnepi ebéd.
<i>REGIONE</i> (REDZSÓNE)	Régió. A legnagyobb közigazgatási-területi egység. Tartományokra (<i>provincia</i>) osztott. A országban összesen 20 régió van.
<i>SPAGHETTONI</i> (SZPAGÉTTÓNI)	Hosszú spagetti. Fél méternél is hosszabbra gyúrt házi készítésű spagetti.
<i>TAGLIATELLA</i> (TÁLJÁTELLÁ)	Szélesmetélt, csík, a kifőtt tészta általánosan elterjedt fajtája
<i>TENCAROLA</i> (TENKÁRÓLÁ) <i>SELVAZZANO</i> (SZELVÁDZÁNÓ)	Tencarola település, mely Selvazzano <i>comune</i> alá tartozik
<i>TORTA MARGHERITA</i>	Fehér piskóta, töltetlen fehértorta

Adattár

Itt rövid válogatást adok közre azokból az élettörténeti szövegrészletekből, melyeket a családok élettörténeteiben (harmadik fejezet) nem helyeztem el. A mindennapi élet és a gazdálkodás egyes jelenségei és narratívumok kerülnek itt bemutatásra a családi múltból.

A mindennapi élet. Margherita Peroni az egykori mindennapi életről:

„A takarítás, mosás, házimunka, ezt én is elvégeztem a testvéreim és az anyám mellett. Az egyes családok között volt egy olyan szokás, hogy egymást segítettük.⁵⁷³ Úgyhogy eljártunk egyes családokhoz, mint pl. a betakarításkor. Sarlóval arattunk, keresztbe kellett rakni a kévéket, majd kazlakat alkotni belőlük. Annak idején még falcetta-val (sarló) a nők, falcia-val (kasza) a férfiak, azután a kaszálógéppel (elmutogatja a műveletet, amit a gép végez munka közben). Marokszedés, kötözés, ... Ehhez a munkához sok emberre volt szükség, nekünk csak 2 ha földünk volt, nem sok. De akinek sok földje volt, annak besegítettünk. Nem a pénzért tettük, hanem csak hogy segítsünk annak akinek több munkája volt. Fölkeltünk jó korán, mert meleg volt már nyáron, és elmentünk csak a jó társaság kedvéért. Régen ez így volt, nem mint most, hogy a gyerekek nem csinálnak mást, mint iskolába járnak, vagy nézik a TV-t. A szabadságon jár csak az eszük. A gabonával volt dolog, sokszor 8-10 napig ott maradt a gabona kazlakban, aztán haza kellett szállítani. Aztán csépelni kellett, ez már az illető családnál otthon zajlott.

Az *aia*-n (szérű) végeztük a cséplést.⁵⁷⁴ Egyik családtól mentünk a másikhoz elvégezni a mezei munkákat, amiket a család egyedül már nem tudott elvégezni. A szénát is kézzel vágtuk le. Ezután össze kellett gereblézni, egybeszedni, ez gyerekmunka volt például.” – emlékezett vissza Margherita.

Peroni – édesapjáról:

A családi identitás fontos forrása az felmenők történetének részletekbe menő ismerete.

A család közös emlékezetét helyenként rövid elbeszélésekkel villantotta fel az adatközlő, mint erre a *narratív genealógiai*⁵⁷⁵ szemelvények lesznek alább a példák.

A családi emlékezet és a szülők eredete a témája a két itt következő gazdag *narratív genealógiai* leírásnak.

„... Eutichiano Peroni volt az apám. (Van egy Peroni nevű sörmárka is, hallott róla?)

Apámnak 2 hektárja⁵⁷⁶ volt. Amikor idejöttek lakni Veggiano-ba, akkor vette apám azt a földet, amin attól fogva egész életében dolgozott. Ott ház nem állt azelőtt, ő építette, mikor odaköltöztünk és mikor két testvérem már élt. (Én vagyok a legkisebb az 5 testvér között.)

Apám árva volt. A történetét most elmondhatom? Mivel nem volt családja, odaadták egy családnak születésekor, hogy az asszony szoptassa, az állam pedig fizetett egy összeget a befogadó családnak az árva ellátásáért. A család nagyon megszerette apámat és magánál kívánta továbbra is tartani, a csecsemőkorán túl is. Maddalene, vagy valami hasonló hangzású helységben lakott ez a család, Vicenza

⁵⁷³ Kölcsönmunka, a kalákaféle „összesegítés” esete: PALÁDI K.A. 2001: 203.

⁵⁷⁴ Tájszóval: *sere* (= szérű) névvel illetik.

⁵⁷⁵ FISCHER H. 1996:67-70. A „narratív genealógia” a család egy tagjáról szóló történetet. Csak „családot” középpontba állító kutatási helyzetben (mint pl. az élettörténet-kutatás vagy genealógiai felvétel) kerülnek elő effajta szövegek, narratívumok. Témájuk gyakran a család eredetével függ össze.

⁵⁷⁶ 1 padovai *campo* = 3870 m², vagy 0,387 ha

körzetében, a Schio felé vezető úton. Apám soha nem volt abban a családban, amelyikben született, születése után közvetlenül az árvaházba került. Vezetéknévét az árvaházban kapta. A Peroni név – a majdani neve – sehol nem volt még akkor, és nem is annak a családnak a nevét kapta meg, ahol szoptatták. Hét-nyolc éves korában egy másik család igényelte Eutichiano-t, egy gyermektelen házaspár, és mivel az első család a nevét nem adta a gyerekeknek, bár szeretettel nevelte, nem maradhatott ott tovább. Az árvaház kiközvetítette ennek a második családnak. Ez nagyon rosszul esett apámnak, sokat emlegette, mennyire fáj neki, hogy nem maradhatott ott.”

Kérdés: Miért nem akarták a vicenzaiak megtartani Eutichianót?

„Végte is, arról volt szó, hogy a családnak pénzre volt szüksége, a szoptatásért pedig kaptak valamennyit és először csak ez motiválta őket. De mivel megszerették a gyereket, nem adták rögtön vissza az árvaháznak, határozatlanok voltak, a nevükre nem vették. Ezért közvetítette ki apámat az árvaház a második családnak. Lehet, hogy nem voltak elég tehetősök ahhoz, hogy még egy gyereket neveljenek, 5-6 saját gyerekük is volt még apámon kívül! Nem tudom az okokat. Apámnak át kellett mennie a második családhoz, de ezek sem adoptálták. Apám nagyon fiatalon innen nősült meg. ...

... Apám még az árvaházból emlékezett két jól öltözött emberre, akik – mikor ő egy szintén árvaházi kislány kezét fogva ott totyogott – odajöttek hozzá, cukorkával és egyéb édességekkel kínálták mindkettejüket, elvitték őket sétálni a városba, emlékezett egy szép fasorra. Ez a találkozás erősen megragadt apám emlékezetében. Akkor még nem tudhatta, kik voltak azok az emberek, a férfi és a nő. A nagyszülők – apám szülei – veronaiak voltak, ezt lehetett csak tudni. Hogy az árvaház hol volt, azt nem tudom.

... Mikor apám megnősült, ott maradt a második családjánál az esküvőt követően is, a második nevelőszüleit addigra már mamá-nak és papá-nak szólította. Anyámnak megszületett az első két gyermeke, de még mindig ott laktak. Akkor történt, hogy apám nevelőanyja, aki akkor úgy 45 éves lehetett, hirtelen meghalt. Ott maradt az 50 éves nevelőapa – anyámnak apósa – egyedül, de csak rövid ideig, mert hamarosan talált magának egy nőt. A környékről való úgy 30 éves fiatal nőt az 50 éves nevelőapa feleségül vette. A feleség odaköltözött hozzájuk, nem sokkal ezt követően pedig apámék szétváltak a nevelőapjától, ezt úgy kell érteni, hogy anyagilag elosztottak. Ugyanúgy együtt laktak, de nem voltak egy költségen. De a helyzet nem sokat változott ezután sem, mert apám nevelőapja csak „gazda” maradt. Akkor újabb döntést hoztak, mégpedig azt, hogy eladják a házat. Az eladás után jöttek el Vicenza környékéről ide Padovához közelebb. Apámék Praglia környékén egy belső eldugott kis falunál megálltak, *Creola* volt a falu neve, Saccolongo-n túl található. A mező közepén állt a ház. Itt két évig maradtak csupán, mert anyám ott nem szeretett lenni. A nevelőapai környezet, ahonnan jöttek, nagyon szép volt, a ház is szép volt, a creola-i kevésbé lehetett az. Apám is kapott egy összeget az eladott ház árából. Abból tudott saját lábán megállni. Apám nevelőapja a szétválást követően *Veggiano*-ban vett házat. Azt követően elköltöztek apámék is *Veggiano*-ba, de nem ugyanoda. Apám úgy száz méterre a falun kívül vett 2 ha földet és építette saját kezűleg fel a házat a földjén. Hitelt vett fel, a munkájával fizette vissza a kölcsönt. 1928-tól laktak ott. A második nővérem már ott született 1930-ban. (Ez a ház a veggiano-i hid mellett még ma is áll, Giovanni lakott benne 2002-ig.)

... Apám történetének csak most jön a java! Apám megtudta valaki által, hogy van egy lánytestvére, aki állítólag Milánóban lakik. Megkeresték egymást. Az a kislány ott az árvaházban, akire élénken emlékezett, a testvére volt. A szülei nem voltak összeházasodva, de volt ez a két közös gyerekük, egy kisfiú és egy kislány. Mindkettőt árvaházban hagyták. Apám minderről semmit sem tudott egészen addig. Csak felnőttkorában ismerte meg a nővérét is! A nővére viszont már előbb tudott apámról, mint apám róla. Megtudták, hol van az anyjuk, elmentek hozzá. Veronában egy csodálatos villában lakott. A szülőanyja akkor a nevét adta az apámnak, akit attól fogva Zardini-nak hívtak, a két nagyobb testvérem nevét is erre változtatták meg. Az első két testvérem születése után történt mindez, mi kisebbek nem éltünk még akkor. A legfiatalabb én voltam a családban.

... Apám nővérenek volt egy álma. Azt álmodta, hogy az apjának kell valahol legyen egy testámen-tuma. Egy bizonyos helyre (pontosan meghatározott szekrény, fiók) kell nyúlni a veronai villában, hogy megtalálják édesapjuk végrendeletét, az álomban erről pontos eligazítás volt. El is mentek, hogy megnézzék, bebizonyosodjanak felőle. Abba a házba kellett elmenniük, ahol már jártak, mikor az anyjukat látogatták meg. A megálmodott helyen meg is találták az írást. Amikor az anyjukkal

korábban találkoztak, az nem beszélt az írás létezéséről. A végrendelet a kislányt és a kisfiút, azaz apámat és nővérét, Peroni-nak nevezi meg. Így találták meg az igazi nevüket is, miután felfedték szülőanyjuk lakhelyét. Az első két testvéremnek újra megváltoztatták a nevét, immáron másodszor. Nekünk hármunknak, akik a testámentum előkerülése után születünk, már rögtön „Peroni” lett a nevünk.

Kérdés: Megtudták a végrendeletből, ki volt az apai édesapa?

Ügyvéd volt. A két fiatal élete, az ügyvédé és az anyáé a következőképpen alakult. A nőnek lett egy gyermeke egy másik férfitől is, akivel attól fogva együtt is élt és azt a közös gyermeket nevelték. Az ügyvédről nem lehetett semmit sem tudni, mi lett vele. A nagyszüleinket mi gyerekek már nem ismertük.

... Apám elment a szülőanyja temetésére, de nem tudott neki megbocsátani soha, nem szerette őt anyaként. „Eldobott magától” – így mondta apám mindig.

... Tudja, kit tartott igazán édesanyjának? Az első nevelőanyját. Amikor az első nevelőanya meghalt, én csak akkor tudtam meg, hogy apámnak ő volt az „igazi” nevelőanyja, mégpedig a következő szavakat tartalmazó táviratból: „Meghalt az anyánk”. Apám azonnal indult. Még most is előttem van, ahogy apám sietve kelt útra. Mindig vele szeretett volna maradni, őt szerette. Ám a mostohatestvérei – akik a táviratot írták – is testvérként tekintettek apámra. Mi csak akkor tudtuk meg amikor apám meghalt, hogy miután apám elkerült 8 évesen az első nevelőszülőktől, nekik született még egy gyerekük. Apám nevét – Eutichiano – adta az anya ennek a kicsinek. Így akart emlékezni apámra. A gyerekek is igazi testvéreknek tekintették egymást mindhalálig. Amikor apám temetése volt, úgy jöttek el, mintha az édestestvérük temetésére jöttek volna.

... De apám halálakor volt egy szomorú egybeesés. Amikor apám halálhírét vitték a testvéreim a mostohatestvéreknek, és tájékoztatták őket arról, hogy másnap lesz apám temetése, akkor az egyik mostohatestvér hirtelen, még azon a napon meghalt. Apám halálhíre vitte el. Érzelmileg igazából mindig is oda tartozott apám, ahhoz a családhoz.

... Apám anyámmal szép életet élt, végre lett saját családja, megnyugodott. A saját családjában találta meg az igazi életet, a saját maga építette házában lett boldog. Pedig szegényen éltünk, az a két hektár hét embernek csak igen szerény megélhetést biztosított.

... Apám nem akarta, hogy férjhez menjek. Elsősorban azért, mert még nagyon fiatalnak tartott a férjhezmenéshez, másodsorban pedig nagyon ragaszkodott a lányaihoz, mindegyikünket nehezen engedett el érzelmi okokból. De mindannyiunk közül Mariát a legnehezebben! Sokat jártunk apánkkal a vásárba együtt mi lányok, amire én is nagyon szívesen emlékszem. Arra is jól emlékszem, hogy amikor Maria ment férjhez én is zokogtam, nem akartam tőle elválni. ... Az apám vezetett el engem az oltárig az esküvőmön.”

Peroni – nagynénjéről:

„...Anyám testvérei vásároltak egy darab földet *Villa del Bosco*-ban, *Saccolongo*-n túl. A szétválás úgy történt, hogy az egyikük, Angelo *Conca d’Albero*-ban maradt. Egidio pedig *Pontelongo*-ba ment lakni. Antonio, Giovanni és a legkisebb lány, Maria együtt maradtak *Villa del Bosco*-ban. Ez úgy 1920 körül lehetett, amikor anyám férjhez ment.

Maria, a legkisebb testvére anyámnak, a fivérei földjén épített házat és ott éldégt. Amikor férjhez ment, a férjével is ott laktak. Összesen 13 gyerekük született! De mindössze 1,5 hektárjuk volt, olyan szegényen éltek, hogy télen a gyerekek lábán még zokni sem volt! Ilyenkor a sógornők adtak valamit a gyerekekre. Azért csak felnőttek és a nagyobbak eljártak dolgozni, a kislányok az urakhoz mentek szolgálni, házimunkát végeztek. De még így sem tudtak megélni. Nem volt több, mint egy szobakonyhájuk! 1956 körül átköltöztek családotul *Rovigóba*. Anyám többi testvére *Villa del Boscó*-ban maradt, csak Maria ment el *Rovigóba* a családjával. Ott úgy 6 hektár várt rájuk, pedig semmijük sem volt mikor nekivágtak. Ferrara és Rovigo között valahol, ahol megtelepedtek, a föld nem volt termékeny, így ott sem tudtak megélni. Akkor pedig már 12 gyerekük volt. Akkoriban felhívások voltak, hogy lehet menni Dél-Amerikába, kivándorolni.

A felfigyeltek a toborzásra és úgy döntöttek, elmennek Brazíliába. Maria egész családjával emigrált. Nem volt mit tenni, hiszen már egyszerűen nem volt mit enniük! Emigránsokként hajóra szálltak. Egyetlen lánya maradt itthon, Rosina, mert Down-kóros volt, akkor nem tudták magukkal vinni! 40 napig utaztak hajón. Rosina, a beteg lány pedig a nagynénjeire lett bízva, a házat Maria testvérei vették birtokukba. Egy tizenharmadik gyerekük is született még ott Brazíliában, majd Rosinát is utánuk küldték egy év múlva.

Egyik unokatestvérem, Maria egyik fia visszajött *Vicenzába*, egy padovai lányt vett feleségül, akit ott kint ismert meg, egy másik emigráns család gyermekeként. Csak ők jöttek vissza, itthon akartak élni. Ott kint valóban nagy kiterjedésű földek vártak rájuk, ahogy azt ígérték nekik, de hogy mennyi föld volt az, nem tudom. Az unokatestvéreim mindannyian megházasodtak. Maria nagynéném és a férje már nem élnek.

... Évek teltek el és anyám a testvéreivel csak hébe-hóba találkozott. Mariát pedig anyám nem is látta többé azután, hogy az elment Brazíliába. Még az induláskor sem találkoztak, el sem búcsúztak, mert Maria nem szólt egyik testvérének sem. Szegénykének semmire nem volt se ereje, se ideje. ...”

Anyám élete magányosnak mondható, abban az értelemben, hogy mindig apámmal éltek ketten. Amikor én születtem, nem volt mellette senki asszony vagy anya, aki segíteni tudott volna! Mindenki messze volt tőle. A távolságot nem mai szemmel kell néznünk, hiszen *Veggiano* és *Villa del Bosco* között nincs több 50 km-nél, de akkoriban ez még nagyon soknak számított. Nem csak közlekedési eszközök nem voltak, de nem volt lehetőség sem az elutazásra! Pedig anyám nem lakott nagyon messze tőlem, mégis egy évben 2-szer találkoztunk. Mindenkinek meg volt a maga családja, nem tudtunk egymáshoz utazgatni ...

Életképek a Paccagnella családtól:

Arrigo gyermekkorában a tejet háztól adták el. A tejesember és a szomszédságban lakók naponta jöttek érte. A háború utáni években például Padova egy másik városrésze, *Brusegana* egy utcájába, a *via Cave*-ba került el a napi tej. Gyermekkorából emlékszik egy vándor-tejesemberre, akit Eugenionak hívtak, ő a vállán vitte a tejet és magánházaknál árulta. (az óvárosi piactéren, a *Piazza delle Erbe*-n ma is vannak még öregasszonyok, akik a saját termékeiket árulják, csirkét, tojást, egyebet.)

„Akkor van meg az eredménye egy munkának, ha azt lelkesedéssel végzi az ember. Sokféleképpen lehet dolgozni, van aki szívesen, örömmel dolgozik, és nem fárad bele, mert nem haragszik a munkára.” – mondja Arrigo. „Maria az irántam való szeretetből dolgozott ilyen sokat, nagy volt a lelkiereje, de többet is szenvedett” – teszi hozzá.

Arrigo és Maria fia, Orazio könyvelő az Esecuti nevű szállítással foglalkozó cégnél. Amikor még csak tizenöt éves volt, eljárt pincérkedni is, mert tudta, hogy kevés a jövedelmünk, saját tanulását így finanszírozta. Minden szombatját és vasárnapját az étteremben töltötte, meghozta ő is a maga áldozatát. A szülei büszkéek arra, hogy Orazio saját pénzéből öltözködött és vásárolta meg könyveit, és hogy rendesen leérettségizett. A lányuk, Loreta szintén tisztában volt a család anyagi helyzetével, ezért tizennégy évesen lemondott a továbbtanulásról, pedig óvónő szeretett volna lenni. Ehelyett elvégzett egy gyors- és gépiró tanfolyamot, majd elhelyezkedett egy ügyvédi irodán. Ezt követően a Ganola építőipari vállalatnál, jelenleg pedig az önkormányzat építési osztályán dolgozik gépiróként, három gyermeke van. Arrigo lányának a férje is a városházán dolgozik, szintén az építési osztályon. Az ő szülei is megmaradtak a föld mellett.

Arrigonak mindig szenvedélye volt a disznóvágás és a szalámi készítés. Minden télen rendszeresen eljár másokhoz disznót vágni. Egy disznó feldolgozásához 1-2 napra van szüksége. Ilyen napokon Marianak kell odahaza ellátni az állatokat, a kismalacokat.

Maria visszaemlékszik, hogy pár évvel ezelőtt (1993-hoz képest), mikor az tehénből kettő épp elleni készült, karácsony volt, Arrigo pedig kórházban. Nagy volt a hideg, megszülettek a kisborjak. Akkortájt, 1988-ban – 20 napig volt Arrigo kórházban – egy napja így telt Marianak. A fia elment munkába, ő befűtött, Arrigo egyik unokatestvére jött kézzel fejni az anyateheneket, a többieket gépre tette, Maria kimosta a tejtárolót, kitakarította az istállót, bement főzni. Mindenhová kerékpárral ment, hogy gyorsan érjen oda. Meg voltak még disznaik is.

Alább közlök Nuto REVELLI⁵⁷⁷ piemontei asszonyok életéről szóló könyvéből néhány részletet saját fordításomban. A közreadással az volt a célom, hogy egy korábbi (a század derekát megelőző) korszakot bemutató, más forrásból is merítsek a vallásos élet és az asszonyi sors bemutatásához saját tapasztalataim alátámasztásául.

A könyvben szereplő (Piemonte síkvidékjén élő parasztasszonyoktól vett) idézeteket az alábbi közreadáskor idézőjelbe tettem. Az idézőjel nélkül álló mondatok a könyv szerzőjétől, REVELLItől származnak, a zárójelben álló sorokat pedig én írtam magyarázatul. Minden egyes bekezdés felett ott áll az eredeti előfordulás oldalszáma.

p. 20: Anna Costamagna, Barberis özvegye, sz. 1884: „... A falusi asszony? Dolgozott akár egy férfi. De parancsolni, a férfi parancsolt. Ha úgy parancsolta: „Te menj, végezd el azt a munkát!” – csendesén alá kellett vetni magunkat és menni. Aztán pedig amint lehet hazafutni és elvégezni a házimunkát is. Nem úgy volt akkor mint ma van, ma olyan mint a paradicsomban, ahhoz képest, mint akkor volt, akkor az maga volt az előrehozott pokol.”

p. 72: Giovanna Rovere, Rosáné, sz. 1924. (Az asszony először arról mesél, hogy milyen nehéz volt az élete a házasságban, majd pedig arról mennyire ragaszkodik a földhöz) „... Még ma is szeretem a földet, a mezőt, a virágokat, örömet lelem benne. Megtartottuk a szőlőt, a szüleim földjét is megmentettük. A mezőn még az otthoni bajokat is sikerül elfelejtenem, ott az van a szemem előtt, amit magam vettem el, nem úgy van mint a házimunkával, ami mindig egyforma.”

p. 113: (egy plébános szavai:) „... A egykori nők! Régen a nőknek ha nem volt nagy a hitük, reményvesztetteké váltak. Úgy bizony! Gyakorlatilag a hitük tette őket tönkre, még pedig azért, mert segített nekik beletörődni, hogy mindig mindent elfogadjanak és elviseljenek. De legalább reményt meríthettek belőle. A szenvedés révén a nők a múltban hatalmas bölcsességre tettek szert. Mondok egy példát. Agnese 7 éves volt amikor elment szolgálni. Az édesanyja így szólt hozzá: «Ágikám, ha a gazdasszonyod kávéval kínál, ne fogadd el, mert nem tudom, hogy az életben később lesz-e alkalmad kávézni. Mert ha egyszer már hozzászoksz, azt veszed észre, hogy a kávé hiányzik.» (...) A templom volt az egyetlen menedéke az egykori asszonynak. A mise és a vesperás adott alkalmat arra, hogy ruhát váltson, ünneplőbe öltözzön, hogy más asszonyokkal találkozzon és hogy velük válthasson pár szót. (...) A házasságkötések szinte minden esetben a család akaratát fejezték ki. A nő az egyik gyámságból a másikba került. A nő valóban erős volt, olyan erős, mint ama Szentírás-beli. (...) Az iparosodás jelentette a fordulatot. A déli nők férfiak nélkül maradtak⁵⁷⁸, az északi férfiak pedig asszony nélkül. Itt Északon nem rég terjedt el a déli nőkkel kötendő házasság szokása. Sokáig bizalmatlanok voltak az emberek. Azt mondták: «Moglie e buoi dei paesi tuoi.»⁵⁷⁹ Először kivárták, hogy alakul a dolog Albese-ben, a szomszédban, és csak lassan tették meg az első lépéseket. Nem közvetítőkön keresztül jutottak el Délre, hanem a megismerkedés útját választották. Így eshetett meg, hogy minden déli nő ugyanabból a calabriai faluból való, ötven vannak, mind nagyszerű asszonyok, nagyon dolgozók, nagyon kötődnek a földhöz. (...) Csak egy példa. Van itt egy család, az apa öreg már, megözvegyült, a fia szintén özvegyen maradt két gyerekkel, akik közül az egyik fogyatékos. Mi tévők is legyenek? Rájuk tört az elkeseredés. A család egyik barátja, aki orvos Cherasco-ban, ajánlott nekik egy lányt Délről. A lány feleségül ment a kétgyerekes apához. Olyan jó ez a lány, hogy ha angyal szállt volna le közéjük, az sem hozott volna több derűt. Ez a Délről jött kislány a talpraesettséggel és vidámságával megmentett egy családot. Analfabéta, csak most kezd tanulni olvasni hogy a kislánynak tudjon segíteni. Szeretne tanulni, képezni magát, szeretne jobb lenni. (...) Hát igen, az egyetlen lehetőség a mi parasztjaink előtt, hogy déli nőt vesznek feleségül. A mi lányaink hallani sem akarnak az ilyen házasságról, nincs mit tenni. Még ha pártában maradnak is, paraszthoz nem mennek feleségül, elutasításuk pedig a férfiakra nézve sértő. A mise közben oly sokszor szólítom fel a híveket a lélek

⁵⁷⁷ REVELLI N. 1985.

⁵⁷⁸ ... az emigráció és az északra történő munkamigráció miatt!

⁵⁷⁹ „Asszonyt és marhát a környékről (értsd: szerezz magadnak)!”

vizsgálatára, az önvizsgálatra. Amikor pedig a családról beszélek, megkérem őket, hogy gondolkozzanak el azon az érzésen amely elszigetelődéssel jár, és amire sok vidéki fiatal ítéltek. Az Evangélium tartalmával össze nem egyeztethető a kirekesztésnek ez a módja, hát még a megvetés. Szerencsére, most hogy a fogyasztói társadalom első megrázkódtatásán túl vagyunk, valami már változik. Mintha a nők érettebbek lennének, ma már legalább elgondolkoznak a dolgon. Ma egy okos, érett lány nem utasít el egy vidéki partit, mint az egészen a közelmúltig megesett. Pedig, nem is olyan régen csakis elutasításra számíthatott a vidéki fiú. Nincs még messze az az idő, amikor azt a lányt, akinek egy vidéki fiú tetszett, lenézték, még ki is közösítették a barátnői, semmitérőnek tekintették. Olyan mentalitás volt ez, ami miatt én is sokat szenvedtem. ...”

Képek és ábrák

csak a könyvforma tartalmaz képeket és ábrákat!